

O155:2112511

A

253280

0155

प्रस्तावना.

दुसऱ्या आवृत्तीची

सूचना.

या नाटकाची पहिली आवृत्ति गतवर्षी छापिली. परंतु तीत मूळ संस्कृत नाटक न छापितां केवळ मराठी भाषांतर मात्र छापिलें होतें, या दुसऱ्या आवृत्तीत दोनीहि छापिलीं आहेत. मराठी भाषांतर फार करून पुर्वीच्या आवृत्ती प्रमाणेंच यांत दिल्लें आहे. परंतु कोठें कोठें किंचित् फेरफार करणे योग्य वाटलें तेथें तेथें तो केला आहे. तो दो-नहि आवृत्ति परस्पर ताडून पाहिल्या असनां दृष्टीस पडेल.

शंकर पां. पंडित

द. प्र. कमिटीचे चिदणीस.

पुणें तारीख, ३०

जून सन १८६६.

प्रस्तावना.

या ग्रंथाचे नांव **जानकीपरिणय नाटक**. असे नांव ठेवण्याचे कारण हे की, **जानकीचा** परिणय लक्ष्मणजे लग्न ह्याचा उत्सव ह्या ग्रंथांत मुख्यत्वे करून वर्णिला आहे. हे नाटक **रामभद्र दिक्षित** ह्या नांवाच्या कवीने मुळां संस्कृत भाषेत रचिले. ह्या कवीचा वास्तविक इतिहास प्रसिद्ध नाही; तथापि तो द्रविडदेशांत राहणारा ब्राह्मण होता असे त्याच्या नांवावरून दिसून येते. **कालिदासभवभूत्यादिक** महा कवींनी केलेली जीं **शाकुंतल, उत्तररामचरित्र** इत्यादिक नाटके, तीं शृंगारकरुणादिक रसांविषयां विख्यातच आहेत. परंतु संविधानाचा चमत्कार लढला लक्ष्मणजे जसा **जानकीपरिणय** नाटकांत आहे, तसा इतर नाटकांत आढळणें कठिण. ह्या नाटकांत शृंगाररस प्रधान आहे व करुण व वीर हे अंगभूत आहेत. **विश्वामित्र** ऋषीने यज्ञाच्या संरक्षणार्थ **रामचंद्रास** नेले, तेव्हां पासून तो **रावणाचा** बध करून तो परत **अयोध्ये** परत येऊन त्यास राज्याभिषेक झाला येथपर्यंत ह्या नाटकांत कथा वर्णिली आहे. ह्याला मूळ आधार **रामायण**, परंतु चमत्कारार्थ कवीने कांहीं नवीन गोष्टी कल्पिल्या आहेत.

मूळग्रंथ गद्यपद्यात्मक आहे त्याप्रमाणें हें भाषांतरही गद्यास गद्य व पद्यास पद्य असें केले आहे, पद्यांत मुख्यत्वेकरून श्लोक, आर्या व क्वचित् साव्या, अभंग वगैरे कविता केली आहे.

मूळग्रंथांत क्वचित् दुर्बोध स्थळे होती व क्वचित् भंगश्लेषादि मूलक चमत्कार होता, तो भाषांतरांत उतरता येत नाही; लक्षण तसल्या ठिकाणी मराठी भाषेत वाचणारास समज पडून गोंड लागेल.

प्रस्तावना.

अशा रीतीचा न्युनाधिक भाव केला आहे. कारण, संस्कृत व मराठी ह्या भाषांच्या रीती कोठे कोठे निराळ्या पडतात, झणून अशा ठिकाणी मराठी भाषेस अनुसरून उतारा करावा लागतो.

संस्कृत भाषा झटली झणजे मोठी प्रौढ, तिच्यातील शब्द फार मधुर, आणि अर्थसंग्राहक, व अर्थही अतिगंभीर असतो; हे गुण मराठी भाषेत थोडे, ह्यामुळे, व कर्त्यास कविताशक्ति असावी तशी नसल्यामुळे, मूळ ग्रंथाप्रमाणे भाषांतरांत गोडी यावयाची नाही ही गोष्ट उघडच आहे. तथापि ती आणवेल तितकी आणण्याविषयी येथे यत्न केला आहे.

ह्या ग्रंथांत जे कठिण शब्द आले आहेत त्यांचा अर्थ पृष्ठाच्या खाली टोपेंत लिहिला आहे. क्वचित् दृष्टि चुकून राहिला असेल त्याविषयी वाचणारांनी क्षमा करावी.

हे भाषांतर मी आपल्या बुद्धीप्रमाणे केले आहे. ह्यांत दोष व चुक्या तर बहुत असतीलच. परंतु त्यांकडे लक्ष्य न देता गुणांचेच ग्रहण करून न्युन असेल ते पूर्ण करावे, आणि ह्या ग्रंथास मान द्यावा अशी माझी विद्वज्जनांस प्रार्थना आहे.

सूचना.

या जानकीपरिणय नाटकाचे मराठी भाषांतरांत मोठीशी चूक प्रायः कोठें आढळण्यांत न आल्यामुळे तें जसें भाषांतरकर्त्याकडून आलें तसेंच प्रायः छापलें आहे, मोठासा फेरफार कोठेही केला नाहीं. स्थलविशेषीं एकादा दुसरा शब्द बदलला आहे. यास्तव या भाषांतराच्या गुणांबद्दलची प्रतिष्ठा त्या भाषांतरकर्त्याचीच आहे; तीवर दुसऱ्याचा हक्क नाहीं.

हे नाटक एकंदरीत चांगलें आहे खरें, तथापि भाषांतर कर्त्यानें त्यास शाकुंतल, उत्तररामचरित्रादि अनुपम ग्रंथांच्या मालिकेंत घातलें आहे तें मात्र बराबर वाटत नाहीं. रामभद्र दीक्षित कवीची कृति प्रौढ व विद्वज्जनमान्य खरी; तथापि कालिदास अथवा भवभूति यांच्या जगत्प्रिय व लोकोत्तर रसिकवाणीशीं ती तोंलें गेल्यास ती हलकी पडेल यांत संशय नाहीं.

या नाटकांत संविधानकाचा चमत्कार विशेष आहे असें जें भाषांतर कर्त्यानें लिहिलें आहे तें खरें आहे. चमत्कारिक रीतीनें पात्रांची घटना करून त्यांस नानाविध रसानुगुण स्थितींत आणण्याची कल्पना या ग्रंथकारांत अपूर्व आहे खरी, तथापि पुढें त्या पात्रांच्या भाषणादिकावरून रसांचें पुष्टीकरण करण्याचें सामर्थ्य तादृश त्याच्या अंगीं नाहीं. तें जर असतें तर हें नाटक फारच उत्कृष्ट झालें असतें यांत संदेह नाहीं.

क. शा. चि.

द. प्र. कमिटीचे सेक्रेटरी.

पुणे, तारीख ८ माहे ज्यानुआरी सन १८६५.

प्राकृतस्य छाया.

अंकः प्रथमः

- (१) आर्यपुत्र, एषास्मि.
- (२) श्रुतं श्रुतम्. किंतु तव भगिन्याः पुत्रस्य कलहंसस्योद्वाह-
निमित्तं स्यापितां ममकन्यकां कमलिनीं दुर्विनीतो महामायो ना-
म कुसीलवो मायया कलहंसवेपं कृत्वा अपहरिष्यतीति श्रूयते;
तत्कमलिन्याः कथं मनोरथो निर्विघ्नो भविष्यतीति व्याकुलास्मि.
- (३) एवं भवतु. किंतु यादृशमाङ्गममार्यमिश्राणां, तादृशं रूपकमन्वेषयं-
त्या मया न लक्ष्यते.
- (४) दिष्ट्येदानीमनुबोधितास्म्यर्थेण तस्य खलु कविप्रबंधस्य. कवि-
महानुभावाद्यङ्गरामदीक्षितादुत्पन्नोऽर्णवादिव चंद्रो रामभद्रदीक्षितः.
- (५) तथा.
इदानीं कमलमालया वेणीं खलु स्त्रीः प्रसाधयति;
रमणस्य परिमलो यस्याः सुरतांते श्रमं निवारयति.
अपिच,
क्रीडारभसच्छांताः प्रमदा गवाक्षपथनीतं
शिशिरं श्रमांबुशमनात् मलयसमीरणं प्रशंसन्ति.
- (६) किं न प्रेक्षसे ? एष राक्षसोत्रैवागच्छतीति ? तत्कुतो न वेपे ?
- (७) कथं सारणः ?
- (८) दीर्घायुर्भव.
- (९) कौशिकमहर्षेर्दायादेन परशुरामेण प्रार्थितस्य माहेश्वरस्य महारा-
जस्य वचनात् यज्ञविघ्नो न कर्तव्य इति पुत्रकं मारीचं मंत्रयितुं.
- (१०) कीदृशो व्यपदेशः
- (११) यद्येवमहमेव महाराजनिमित्तं जानकीमपहरिष्यामि.
- (१२) निपुणं त्वया मंत्रितं.

एवमपि दशकंठस्य हस्ते पतिष्यति;
 विप्रलंभप्रवृत्तानां विप्रलंभोपि युज्यते. २२
 अहमपि मध्येमार्गं नक्तं सुप्तं सानुचरं तं महर्षिं मायां कृत्वा व्या-
 पादयामि. त्वमपि लंकापुरं गत्वा महाराजं प्रस्थापय.

द्वितीयोक्तः

- (१) यावत्चित्रलेखनिमित्तं प्रियसखी शीलवती चित्रसंभारमाने-
 तुं गता, सुचरितापि शिशिरोपचारनिमित्तं नलिनीपत्राणि, तदा-
 रभ्य विजनमिति कृत्वा बलवान् खलु मन्मथो बाधते. का गतिः !
- (२) भगवन् कुसुमायुध, एकवारमपि आलेखलिखितं प्रियजनं दृ-
 श्वा ततो मया तव कृते प्राणा विसर्ज्यन्ते ते, तत्क्षणमात्रं मर्षय-
- (३) निष्करुणो मदनो मां सानुनयं प्रार्थितोपि बाधते.
- (४) शरणमद्य विपं वा,
- (५) सखि, मैवमशोभनं भण.
- (६) प्रियमुखचन्द्रदर्शनसुखं वा.
- (७) सखि, समाश्वसिहि समाश्वसिहि.
- (८) हाधिक् ! हाधिक् ! अतिभूभि गतोस्याः संतापः, तदिदानीं च-
 न्दनपल्लवरसैः सिञ्चामि.
- (९) एते सुखयन्ति ते (त्वां) चन्दनरसनिपेकाः ?
- (१०) सखि, कतिकं कालमेवं सखीनामायासकारिणी भवामि ?
- (११) सखि, इदानीं तववल्लभ आगामिदिन आगमिष्यतीति श्रूयते.
- (१२) अद्यखलु, जीवन्त्या मयागामिदिनं प्रेक्षितव्यं !
- (१३) सखि, मैवं मैवं. आलेखलिखितं वल्लभं दृष्ट्वेकमेकदिनमति-
 वाहयतु.
- (१४) सखि, इदं चित्रफलकमिमे चित्रसंभाराः.
- (१५) कथमपि धीरत्वं गृहीत्वा लिखतु प्रियसखी.

- (१६) सखि, किं चिन्तयसि ?
- (१७) सुचरिते, किं प्रष्टव्यं ? स महानुभावोऽस्याः स्वमे दर्शितो मदनेन.
- (१८) मुक्ता लज्जागुर्वी, गृहीतं धीरत्वं प्रयासेन,
जड ते, लभस्वेदानीं पुण्यं क्षणमात्रदानेन.
- (१९) सखि सुचरिते, दुर्लभजनलेखनप्रयासेन किं प्रयोजनमिति कृत्वा
दूयते मे तद्वयं.
- (२०) सखि सुचरिते, प्रियसख्या बलवानेव तस्मिन्जनेभिनिवेशो,
यत्पुलकितकपोलमण्डलं स्मृत्वा स्मृत्वा, प्रकम्पिताकुलिपट्टवं लि-
खित्वा लिखित्वा हर्षात्फुल्लोचनैर्निर्ध्यायति.
- (२१) सखि यथा स्वमे दृष्टस्तथा लिखितव्य इत्यस्या अभिलाषः.
- (२२) कन्दोदश्यामलाङ्गः, कर्णान्तनिविष्टरक्तनयनान्तः,
अतिदीर्घपीवरभुजः कथमपि स एव तादृशो लिखितः
- (२३) कथंच लेखगतं प्रियजनं परमार्थमिति गृहीत्वा मया विमुग्धयो
पालब्धुं प्रवृत्तं !
- (२४) सखि सावशेषमिव तव वचनं.
- (२५) न किमप्यवशिष्यते. लिखित एव स जनः.
- (२६) सखि, यथा चिन्तितस्याकृतिः, तयामन्ये इतः (अस्मिन्)
प्रियसख्या मनोरथोऽस्ति.
- (२७) सुचरिते, पश्यतु भवती.
- (२८) सखि, मया पश्यन्त्या किं प्रयोजनं ? यदि स प्रियजन एव पश्य-
ति, तदा तव करकमलस्य पारितोषिकं रत्नकटकमामुञ्चति.
- (२९) सुचरिते, त्वां भणामि, प्रियसख्याः करकौशलमुत्प्रेक्ष्य
तत्प्रथममेवास्या हस्ते कटकशुगुलमामोचितं, यत् तातकौशिकेन
राक्षसान्धकरणमणिघटितं जानकीहस्ते आमुञ्चेति तव हस्ते सम-
र्पितमासीत्. अस्मिन् राक्षसान्धकरणो मणिः
- (३०) आयोध्यक इति श्रूयते. तत् सुचरिते, संभावय ब्राह्मणं.
- (३१) ब्राह्मण, विश्राम्य तावत्.
- (३२) दिष्ट्या लब्धसंज्ञो ब्राह्मणः ! को भवान् ? कुत आगमनं ?

- (३३) किं तस्य ?
 (३४) ब्राह्मण, उपरि कथय.
 (३५) एषोप्रियंवक्तुकामो दृश्यते.
 (३६) सखि, ब्राह्मणस्य जलपानं निवेदय.
 (३७) सत्यं जलपानविमुखो विषण्णो ब्राह्मणः दुर्लभं प्रियजनस्य जीवितमिति तर्कयामि.
 (३८) भगवन्नुपरि कथय.
 (३९) इदानीं खलु मे तद्दयं ज्वलनस्य वामृतस्य वान्तरे तिष्ठति.
 (४०) किमनेन वचनेन समाकुलस्य मे तद्दयस्य ?
 (४१) सत्यं राक्षस एष य एवमप्रियं कृत्वोपरि न कथयति.
 (४२) इदं नालमायासस्य. ब्राह्मण, कथय किमत्रागमनप्रयोजनं
 (४३) सत्यमेष प्रियजनस्याभ्यन्तरान्तरो यदेवं भणति.
 (४४) सखि सुचरिते, दशग्रीवो नाम क एषः ?
 (४५) किमनेनास्य गुणकथनेन ? यस्मिन् राक्षस इति लोकस्य महा-
 नुपक्रोशः
 (४६) सखि शीलवति, किं न जानासि ? स लङ्केश्वरो, यं महाप्रभावं
 तातजनकः प्रियसरव इति प्रशंसंस्तिष्ठति ?
 (४७) ब्राह्मण दशग्रीवे स्मृते दोषः, वयं नैतस्य पक्षपातिन्यो राक्षस्यः,
 किंत्वेषा जानकी, अहं च इयं चैतस्याः सरथौ.
 (४८) भगवन्निदानीं भण विस्मयं.
 (४९) ब्राह्मण, यदि कुशलं भणिष्यसि, तदा जानकी तव हस्तै
 कटकं पारितोषकं दास्यति.
 (५०) किमुद्धृतो मध्यमलोकस्यालंकारः ?
 (५१) हा जानकि, हा सखिजनवत्सले, हा भूलोकदीपिके, इयंत-
 कालमनुवर्तमानं सखीजनमुद्दिश्य निष्करुणया त्वयाचिरपरि-
 चितस्य मनोरथबलुभस्यैवमनुप्रयाणं व्यवसितं !
 (५२) सखि समाश्वसिहि शृण्वाम शेषमपि वचनं

अंक ३.

- (५३) दिष्ट्या वद्धसे !
(५४) दिष्ट्या प्रियसख्या उत्तरोत्तरं प्रियं दृश्यते. चिरकालपुरंध्री पु-
ण्यदर्शना खलु भगवत्यनुसूया.
(५५) अस्ति मे कौतूहलं. तद्रूच्छामः.

तृतीयोऽंकः

- (१) उपनय मृणालानि.
(२) उपनीतानि मृणालानि.
(३) सखि, अर्पयास्याः स्तनेषु मृणालानि. महान् खलु तपस्विन्या
एतस्याः संतापः.
(४) सखि, अर्पितानि मृणालानि; सिचाम्येनामुशीरचन्दनरसेः.
(५) सखि, नलिनीपत्रैर्वीजयाम्येनां.
(६) त्वमपि चन्दनद्रव्येणास्याः स्तनयुगुलमनुलिप.
(७) संतापो मम न गतोऽनेन शिशिरोपचारेण;
दिवसे घनसलिलेरुत्पठिन्याः कथं सुखं भवति.
(८) उत्पलिन्या इव एतस्या ननु सुखं भवति,
यदि परिरम्भमेव्यति राजा चंद्र इव रामभद्रः सः
(९) दुर्लभं खल्विदं मन्दभागिन्याः !
(१०) कथं दुर्लभं ? कौशिकमहर्षिस्तव बहुभं त्वरितं प्रापयिष्यति.
(११) सखि, भवत्येवं. दशग्रीव एनां प्रार्थयतीत्यस्या तृदय आतङ्कः
(१२) कथं दशग्रीवो मां प्रार्थयति ! अहं तावत्तातेन दत्तापि विष्णुं
स्वादिभ्यामि ज्वलनं वा प्रवेक्ष्यामि.
(१३) हंत, हताःस्मः ! सखि, हताःस्मः कथमप्रियं कथयिष्ये ?
(१४) किमप्रियं ? कथय. तत्श्रुत्वा यत्कर्तव्यं तत्करिष्यामः.
(१५) अन्यत् किं कथयिष्ये ? प्रस्थितेन जनकराजेन कन्या न दे-
येति भणितो दशकंठः.
(१६) तातजनके किमप्यप्रियमाचरितं दशकंठेन ?

अंक ४.

- (१७) तस्य सरोषं शीर्षकं तृत्वा पथ्यागच्छत्येनां हर्तुं ससर्वा.
 (१८) किं कुर्मः किं कुर्मः !
 (१९) अत्याहितमत्याहितं !
 (२०) एतस्मिन्नरण्येन्योन्यसंघृष्टतरुविटपसंजनिते दावानले एनां म-
 हाशिलामारुह्य नवप्रवृत्ततातविपत्तिजातं शोकजातं तस्मिन् म-
 हापुरुषे बलवताभिनिवेशेन दग्धस्यात्मनो नंगज्वरमुपशमयिष्यामि.
 (२१) सखि जानकि, सर्वासामप्यस्माकं तातजनकनिमित्तसंतापः
 साधारण एव. कुतस्त्वं प्रथमं प्रस्थितासि ? अनुवर्तमाना वयमपि
 त्वया प्रतिपालनीयाः. अन्यथा तु तवविशेषदुःखमप्यस्माकं दुस्सहं
 भविष्यति. कथं ज्वलनं प्रविष्टेव जानकी ! हा सर्वाजनवत्सले,
 हाविदेहकुलमंगलदीपिके,—किं रोदनेन खल्वेतेन दुःखं प्रशम्यते ?
 तद्वयमपि तथा प्रविशामो यथा सा सर्वा प्रविष्टा.

चतुर्थोऽंकः

- (१) भद्र, करत्वं ? किं करालः किं त्वन्यः ?
 (२) ननु पाषाण इव त्वं तिष्ठसि, तव गृहिणी गृध्रपुत्री पुना रुदनीनां
 मध्यवर्तिनी भम नाथो रामशरेण निहत इत्युरस्तादभ्येत्यद्यापि
 रोदनं न मुञ्चति.
 (३) अद्य मारोचो लंकेश्वरमपश्यन् ग्रहस्तं कथयित्वा जननीबंधेन
 निर्विण्णो गोकर्णक्षेत्रे तपः कर्तुं गतस्ततः सर्वैरेष कृत्तांतो ज्ञातः.
 (४) नास्ति, नास्ति. अत एव देव्या मंदोदर्या विद्युज्जिह्वस्य गृहं ग-
 त्वार्यपुत्रः क्व प्रस्थित इति ज्ञात्वा चागच्छेत्यहं प्रेषितास्मि. म-
 यापि तत्र गतया विद्युज्जिह्वो न दृष्टः. तस्य पुनर्जायया मायावत्ये-
 वं किमपि कथितं.
 (५) गोपनीयं तत्कथं कथयिष्यामि ! अथवा न खल्वत्र नगरे जनक

राजपक्षपाती द्वीपान्तरे संभाव्यते. तत्सुकरमेवं कथयितुं. शृणोतु हि तावत्. कौशिकवेपेण विद्युज्जिह्वेन, लक्ष्मणवेपेण सारणेन मायया रामवेपं कृत्वा लंकेश्वरो जानकीपाणिग्रहणार्थं जनकराजं वंचितुं गतः.

(६) यदि त्वं करालस्तन्प्रथममेव गत्वा गृध्रमुख्याः शोभनं भणित्वा पारितोषिकं ग्रहीष्यामि.

(७) कथं ? तथासंबुद्धः स करालः !

(८) भग्नो मम मनोरथः. त्वं पुनः कः ?

(९) भवत्. एवं देव्या मंदोदर्या विद्योगं कथयितुं पथवर्तिनी भवामि.

(१०) आश्चर्यं. महाप्रभाव आगतः कौशिकमहर्षिर्वन्दनोयोस्माभिः

(११) श्रुतमार्याया जानक्या वचनं युष्माभिः ?

(१२) अथे जानकि, कौशिकमहर्षिणा द्वौ राजकन्यदारकाद्यानी तौ श्रूयेते.

(१३) अर्थकि ?

(१४) तयोरेकः कस्यापिकन्यकाया तृदयचोरो भवतीति शृणुमः

(१५) किं भणसि ? तूष्णीमागच्छ.

(१६) अयि सीते, अनन व्यापारेण मांडव्या कथितमात्मन उपरि किमित्यानीतमेवं भवत्या ?

(१७) अयि कामले, असंबद्धप्रलापिनि, दूरतोपसर.

(१८) अयि सीते, कुतस्त्वं कुपिता भवसि ? यद्येवं, त्वां भणामि, कापुनरेतासां कन्यकानां रुमे कमपि कंदर्पसुंदरं क्षत्रियकुमारं दृष्ट्वा धर्मदिवसक्रमशुष्यः प्रवाहा गिरिनदीव दिनेदिने कृशांगी भवति ? कस्याः पुनर्नवगुग्धकलशधारासेकसमयसमुदितधवलत्वानि तप्तकाञ्चनमयसालभञ्जिकालाविलासप्राप्तान्यङ्गानि भवन्ति ? कस्याः पुनर्विदितरमणीय उद्यानमध्यभागे परिणतगुरुफलभारभङ्गुरविटपमातुलिङ्गलतादुःप्रवेशान्तरे, प्रलायस्निग्धगुग्धे, नारिकेरवाटिकापरिमण्डिते माधवीमण्डपे सरसकिसलयशयनविनिवेशिततनुलताया,

उशीरचन्दनद्रवजम्बालितस्तनकुम्भयुगुलनिविडनिक्षिप्तनवेन्दुकोमल-
हारयष्टेः, पार्श्वोपविष्टसखीस्वजनकरकमलस्थापितनलिनीदलताल-
वृन्तकन्दलितशीतमन्दपवनसेविताया, अतिबाह्यंते वासराणि ? अ-
न्यन्, आप्त्युपव्रतिबुद्धा का पुनः सखीजनस्यैवं कथयति ?

(१९) सुकोर्ते, कथय कथय, कथं कथयति ?

(२०) परिज्ञातः सर्वो वृत्तान्त एताभिः ! का गतिः ? न खल्विदानीं यूयम्-
पालम्भनीयाः, किं तु सैव परिहासशीला शीलवती; या खलु श्रुतकीर्ति
बालिकेति प्रतारयितुकामा, सीतोत्कण्ठिता, विरहकृशपाण्डुरांगी,
पल्लवशयनशायिनी, इदृशी, तादृशी भवतीत्यनिशमेवममितान्य-
न्यानि मन्त्रयन्ती तिष्ठति.

(२१) कथमिदं पातालविवरप्रतिबद्धलोहमञ्जुषगतं, नित्यशः कृतच-
न्दनबिन्दुलंछितं, शशलाञ्छनशेखरस्य शरासनमन्त्रैवानीतं तिष्ठति !
तस्यैव परिसरे क एषः प्रेक्ष्यमाणो बालचन्द्र इव नयनानन्ददायिसद-
र्शनः, कार्णिकारमालासन्नद्धमुग्धशिरवण्डमण्डनः संध्यासमयसमुन्मी-
लितनीलोत्पलश्यामलशरीरलक्ष्मीः, कर्णान्तविश्रान्तकमलदलकोमल-
विपुलरक्तान्तनयनयुगुलः, करिकलभकरदीर्घतरपीवरभुजदण्डो, म-
ण्डनभूतोऽस्या आश्रमभूमेर्लक्ष्यते ?

(२२) कथमेतस्याकृतिः स्वप्रदृष्टस्य प्रियजनस्य संवादिनी ! तत्फल-
तं मे मनोरथेन ! यदेनमुद्दिश्य गृहीतमनोरथां मां त्रैलाक्यवीरो-
प्यबलाजनलक्ष्मीकरणसंपन्नां दुःकीर्तिमज्ञात्वा पञ्चशरहतकः सारा-
सारं विमुञ्चन् बाधते; चन्द्रोपि सागरगर्भवाससुलभं कालकूटं कल-
ङ्कव्यपदेशेन गृहीत्वा संतापयति; मलयपवनोपि दक्षिणदिग्परिच-
यसंक्रान्तकृतान्तदारुणत्वो मम प्राणापहारं कर्तुं संचरति.

(२३) कथमनेन मनोरथवल्लभेन खण्डपरशोः कोदण्ड वेतण्डकिशोरेणे
वेक्षुदण्डं त्वरितं भग्नं जातं ! आश्चर्यमाश्चर्य ! ऊर्मिले, किमिदं ?

(२४) हा धिक् ! हा धिक् ! अनेन रघुकुमारेण भग्नस्य भग्नशरासनस्य
प्रलयघननिर्मुक्तनिःहादभीषणेन निर्घोषेण भीताभिरन्योन्यबाहुबन्धन-

विद्धगतिभिर्निमीलितनयनोत्पलाभिरस्माभिरेषोपि क्षणः कथमप्य-
तिवाहितो भवति ।

- (२५) तातकौशिकमहर्षेः पादवन्दनं कृत्वाऽन्तःपुरं गच्छामः,
(२६) तथा कुर्मः.
(२७) स एष खण्डपरशुचापखण्डनोत्रोपविशति! मम पाणिपादा न
प्रक्रामन्ति साध्वसेन !
(२८) कथं मृत्युञ्जयचापखण्डनस्यैतस्य पार्श्वे तप्तकार्तस्वरगौरसुकु-
मारो लक्ष्मणस्तिष्ठति. एनं प्रेक्षन्त्या मम तृदयं शरेण प्रहरतो मकर-
ध्वजस्य क्रीडामित्रत्वं गृह्णाति ! कथमिदं !
(२९) वयं प्रणमामस्तातपादान्.

पंचमोऽंकः

- (१) अहं खलुपञ्चवटीकृतकुटीरस्य रघुराजपुत्रस्य कलत्रं जानकीं
मन्त्रिमित्तमाहरेत्यग्रजेन महाराजलङ्केश्वरेणानुप्रेषितास्मि. दृष्ट्वा ख-
लु भर्तुः पार्श्ववर्तिनीं गृहीतनत्यहुरुपया मया; कथं पुनराहरि-
ष्यामीति चिन्तयामि. अथवा तिष्ठत्विदं.

कंदर्पमुन्दरे तस्मिन् कन्दोत्थदलश्यामले

रामदृष्टिपथं प्राप्ते कामेन प्रवृत्तं मनः.

इदानीं जानकीरूपमवलम्ब्य दूरतो राममेकाकिनं निर्गतं गृहीत्वा
हेमकुण्डशैलप्रदेश एतेन यथामनोरथं विहरिष्ये.

- (२) कथं विराधः ! अपि नाम कुशली भवसि ?
(३) कुशलं भविष्यति, यदि निर्विचारो वर्तियते.
(४) श्रुतं चेत्तः कर्तव्यममात्यैर्मन्त्रितं. चारेणन स्वरस्याविज्ञातमन्यैः
संदिग्धमासीत्.
(५) शृणोत्यार्यः. आर्यमहाराजेन कृतमनर्थसंविधानं.
(६) अस्ति जनकनामा राजर्षिः.
(७) तस्य कन्यकां सीतां रामानुरक्तेति रामवेपं कृत्वा परिणेतुं गतो

महाराजः.

- (८) ततो जनकेन शंकरशरासनारोपणं दुहितुः परिणयस्य पणीकृतं.
 (९) तत एव राजपुत्रेण सीता परिणीता.
 (१०) ततो दुर्निवारामर्षरोषलज्जानुरागपरवशेन मम भ्रात्रा लङ्कापुरं प्र-
 विश्य माल्लयवत्प्रमुखैरमात्यैर्मन्त्रयित्वा किमपि निश्चितमासीत्.
 (११) ततः शंकरशरासनभङ्गनिवेदनरोपायितो माहेश्वरो भार्गवराभो
 रामोपरि संप्रेषितः.
 (१२) ततः सोपि तेन राघवेण मधुरिपुत्रायेन सह गृहीतशक्तिः पुण्यलो-
 कगतिनिरोधेन भग्नमदः कृतः.
 (१३) ततो महाराजेन प्रहितैर्मयविद्युज्जिह्वसारणैराविद्धा मंथरा कैके-
 यीदशरथा अपि.
 (१४) ततो मंथरया रामस्य वने निवासं भरतस्य राज्याधिकारं भ्रात्रा
 पूर्वदत्तेन वरयुगलेन प्रार्थयितव्य इत्यनुबध्यमाना कैकेयी तथेति
 कोष्ठागारं प्रविष्टा.
 (१५) ततो लक्ष्मणः सीता च वनप्रस्थितं राममनुगता. पश्चाद्दशरथेन
 राक्षसावेशविमुक्तदेहेन पुत्रविवासनं ज्ञात्वा प्राणा अपि विमुक्ताः.
 (१६) ततः कनिष्ठभ्रात्रानुचितं राज्यं त्यजता भरतेन वनमागतेन
 प्रार्थितो रामः पादुके प्रतिनिधीकृत्य भरतो ऽयोध्यां प्रापितः
 (१७) जानक्यपहर्तव्येति लङ्केश्वरेण प्रेषितास्मि.
 (१८) मम खलु जानकीवेषेण रामं गृहीत्वा विहरिष्य इति व्यवसायः
 भवतु. एवं भणाभि. अत एव लङ्कापुरं प्रस्थितारिम.
 (१९) त्वं पुनः कुतो रामसमीपमागतोसि ?
 (२०) हताश, मम वल्लभं हंतुमागतं त्वया ? अपेहि, अपेहि. तवापीदं-
 न शक्यं भवति.
 (२१) मम खलु प्रस्तुतकार्यं दिष्ट्या डुरितं निवृत्तं ! तथागच्छ यथासमी-
 हितं कर्तुं.
 (२२) आर्यपुत्र, अहं खल्विदानीं त्वया कृतमनन्यदुष्करं भार्गवापस्य

भार्गवदुरवलेपस्य भङ्गं स्मृत्वा विस्मयस्थगितदृढयास्मि. तत्क्षण-
मात्रं प्रसीद.

(२३) नाथ, तव सन्निधानमरण्येऽपि मम नगरतोऽपि सुखं संपादयति.

(२४) आर्यपुत्र, अथ विचित्रमृगपक्षिगणयुक्तमिदमरण्यं रोचते मे-
तद्दयस्य.

(२५) आर्यपुत्रो मां वर्णयितुं प्रवृत्तः. तदेतस्य तद्दयमन्यत आक्षिपामि.
आर्यपुत्र, के पुनरेते प्रत्यग्रमृगाङ्गकोमलदन्ता मृदुलकरालविस्तीर्ण-
मुखाः पूर्णिमाचन्द्रसवर्णशरीरामृगाः कीडन्ति? के पुनरेते च पूर्णचंद्रोद-
यक्षणक्षुभितदुग्धसागरतरङ्गमण्डलपरस्परसंघट्टनसंजातफेनपुंजधवल
विलोहद्वीर्धवालास्तरलतरतारवीक्षणा मृगाः परिभ्रमन्ति ?

(२६) सत्यं तिनिशदुमविटपेषु लम्बन्ते दानमत्तमधुमक्षिकाप्रकुलानि, न
पुनः सुलभानि सरधाबाधितैर्वानरैः.

(२७) ईदृशोऽर्थपरस्य प्रयासो यथान्येन निक्षिप्तमन्योनुभवति. यदेतेन
मधुमक्षिकागणेन भृतं मधु निपुणो मनुष्यो गृहीत्वास्वादयति ?

(२८) अतिक्रामत्यार्यपुत्रस्य संजल्पितं.

(२९) यथा यथा स्वप्नेषु संकल्पितदशास्वार्यपुत्रश्चातुर्वचनादिभिर्व्यापारै-
र्ममिनुप्रवृत्त आसीत्तथेदानीं प्रत्यक्षमनुवर्तत इत्याश्चर्यमाश्चर्य ! आ-
र्यपुत्र, किं न पश्यसि घर्मदिवसावसानविजृम्भमाणनवाम्बुदश्याम-
लकोमलच्छविभिर्निरन्तरोल्लसितैर्गुच्छैरलंकृत एषोतसीवृक्ष इमं प्रदे-
शमलंकरोति.

(३०) यदा प्रथमं वनं प्रस्थितेनार्यपुत्रेण पुनःपुनर्याचितेनापि ममानुप्रया-
णं प्रतिषिद्धं, तदा कुपितया मया सभूभङ्गमधिक्षिप्यान्तःपुरे गन्तुं संर-
भमुखरमेखलं प्रवृत्तमासीत्. तत् स्मारयति मामार्यपुत्रः. भवतु. एवं-
भणामि. नाथ तव भुजदण्डमाश्रितया मयैतस्मिन्नरण्ये भयं किं कि-
मद्भुतं प्रेक्षितुं न शक्यते ? तेन राक्षसानां सकाशाज्जनस्याननिवा-
सिनामृषीणामभयं दत्तं.

(३१) आर्यपुत्र, न खल्वेषा कोविदाराटवी, किंतु कर्णिकारवनं, न चै-
षो राक्षसः. पश्य, दंष्ट्राकरालमुखी, तुम्बीफलगुरोस्तनभारादपि समु-

न्ततोन्मार्गनाभिकं जठरमुद्धन्ती, दुर्दर्शरूपा कापि राक्षसी प्रविशति.

(३२) त्वमेव प्रविशसि, न खलु राक्षसः.

(३३) एषा कर्णिकारवनं प्रविष्टा राक्षसी ममाकृतिं धारयति पश्यत्वार्थपुत्रः.

(३४) अवतीर्य गिरिशृंगात् पश्यावः.

३५) अहमत्रैव वने चम्पककुसुमान्यवचिनोमि.

३६) कथमेष मम तट्टदयचोर इतो मुखत एवाभिवर्तते ! य एषः

सुभवयुवसहस्रसृष्टितो विधिकरकौशलगो विपाकः,

अहह सकललोकलोचनानां गृहीततनुरिव पूर्वपुण्यराशिः !

तदपायेनैनं गृहीत्वा गच्छामि.

(३७) एषो मां जानक्येव मन्यते. हाधिक् हाधिक् !

कवलितमृणालकंदलकलहंसगभीरमांसलस्निग्धः

श्रवणे मम सुरैः सिञ्च्येतस्य कण्ठस्वरः

भवतु. एनं निःशंकमपहर्तुमेवंभणामि. आर्यपुत्र, इतोपि विदूरे प्रदेशे पुष्प
चापप्रतापविडम्बीनि विकसितानि चम्पककुसुमानि. तत्तत्र गत्वाव-
चिनुवः.

(३८) आर्यपुत्र पश्य पश्य. एष मम देवरोसवद्धेपुधिर्गृहीतकोदण्डः

कराग्रकम्पितमण्डलाग्र इमं राक्षसं त्वमिति ज्ञात्वाऽनुसरति.

(३९) यत्र विजने शक्यं मया त्वां गृहीत्वा समुत्पतितुं. आर्यपुत्र पुर-

त एव स प्रदेशः. तत्क्षणमात्रं मर्षयतु.

(४०) लक्ष्मणोपि तत्रैव गच्छति.

(४१) का पुनरहं ? ननु निशाचरी भवामि. यद्युष्माभिर्निशाचरवधः

प्रतिज्ञातस्तत्तवपुरतो नास्ति मे भीः.

(४२) एष मम भ्रातरं तथा करिष्यतीति वेपते मे तट्टदयं.

रावणादप्यधिकं बलवान् राक्षसः

स्वरस्तस्य प्रतिज्ञातस्त्वया निःसंशयं वधः.

(४३) एतौ परस्परमालपन्ताविव दृश्येते.

(४४) अत एव त्वया सह विहरन्तीमपि मां न कोपि निजजनो निगृहीतुं

प्रभवतीति मन्धे. युज्यते.

- (४५) एतस्य रघुकुमारस्य वचनं निथोजयतीव मां क्रीडितुं. मानद,
अधिकं परिश्रम्यन्त्या अग्न्यभिलाषो बलवान्मम पुष्पापहरणे.
- (४६) एष मनोरथवल्लभो जानकीति कृत्वा प्रतिविध्यन्निवाभ्यर्थयति
यथाभिलषितं व्यापारं. कथमिमं गृहीत्वा गमिष्यामि. आर्यपुत्र,
एतस्य समुन्नतस्य चंपकतरोरग्रशाखावलंबीनि सुकुमाराणि कुमु-
सानि मम चरमांगमारुह्य गृण्हातुं भवान्, येषु मेऽभिलाषः.
- (४७) भवतु. को दोषः ? एतस्य चरमांगमारुह्य पादाभ्यामावेष्ट्यैनं गृ-
हीत्वा गगनमार्गेण गमिष्यामि.
- (४८) आर्यपुत्र क एष दूरत उभयपार्श्वविलंबितविस्तीर्णमेघराशिः
पर्वत इवागच्छति ?
- (४९) इतः पश्य पश्यैषा राक्षस्येनं राक्षसमारुह्य तिष्ठति ?
- (५०) आश्चर्यमाश्चर्य ! इतः कथं प्रभविष्यतीति न ज्ञायते.
- (५१) एताविमं जटाशुषं नृत्वा साध्वसेन क्षितिं गगनाद्गतल एव
निपतिता भवति.
- (५२) अन्य एवैष रघुकुमाररूपेण मां मोहयति. अन्यथा कथमीदृश-
स्येदृश उत्पतनवेगो भवेत् ? कस्त्वं मां गृहीत्वोत्पतितः ?
- (५३) कथं त्वं विराधः ?
- (५४) अहो प्रमादः ! एष विराध एकतो लक्ष्मणेनापरतो गृध्रराजेना-
भियुक्तो दृश्यते !
- (५५) कथमेषा राक्षसी राक्षसश्च प्रत्यासन्ननिजरूपो भवति ! वत्सल-
क्ष्मणेन, तातजटाशुषा चाभियुक्तः ?
- (५६) प्रियं नः, प्रियं नः !
- (५७) हा विराध, खरस्य मे आतुः प्रियसख, खरवचनेन रघुकुमार-
वधार्थमागतोऽपि त्वं मृगेण शार्दूलो मारितोऽसि लक्ष्मणेन ? मयापि
दशग्रीवनिभक्त्या न जानक्यपट्टता. एषोऽपि रघुकुमारोऽपि जान-
कोरूपं बह्व्या चोरयित्वा क्रीडाये हेमकूटशिखरं न प्रापितः; किंतु
तव निधनं दृष्ट्वा बाष्पासारैरात्राणि सिचयन्त्या दग्धतट्टवयसा रो-

दनमेव शरणं क्रियते ।

- (५८) यथा रोचत आर्यपुत्रस्य.
 (५९) आर्यपुत्र, तातजटायुर्वत्सलक्ष्मणश्च पर्णशालाद्वारमागच्छतः
 (६०) आर्यपुत्र, शनैर्गच्छावः; यद्वत्सस्तातश्च प्रतिपालयत आगमनं.
 (६१) आर्य, नमस्ते.
 (६२) किंतु तस्य राक्षसस्य, तस्या राक्षस्या नाम मया न ज्ञायते.
 (६३) आर्यपुत्र, अप्रमादेन भवितव्यं.

अथ षष्ठोऽंकः

- (१) कथं तातस्यामात्य इत एवागच्छति ?
 (२) विद्युज्जिह्वस्य गृहात्.
 (३) शृणोत्वार्यामात्यः. अत्र शूर्पणखा नाम महाराजलंकेश्वरस्य भगिनी
 (४) सा विद्युज्जिह्वस्य प्रेयस्या मायावत्याः सन्निधाने नासिकाच्छेद-
 कारणं पृष्ट्वा कथांतरे रामस्याकृतिरीदृशी तादृशीति कथितवती.
 (५) ततश्च विद्युज्जिह्वेन पूर्वमानीतोऽभिलिखितरामरूपश्चित्रपटो म-
 म हस्ते निक्षिप्त आसीत्.
 (६) तथा मायावत्या पृष्टं रामस्याकृतिदर्शनार्थं प्रत्यर्पणं देहीति.
 (७) ततोहं मायावत्यै चित्रपटप्रत्यर्पणं कृत्वा आगतास्मि.
 (८) स चित्रपटो परिणयात्पूर्वं जानक्या लिखित इदानीं दीर्घविप्रयो-
 गाया जानक्याः समाश्वासनार्थं मयानीयेयंतं कालं दर्शितः.
 (९) अत एव खलु जानक्याः समाश्वासविरहान्न तिष्ठति शरीरमिति
 भीतास्मि.
 (१०) कथं महाराजलंकेश्वरप्रियसखो वाली रामेण मारित एव !
 (११) कथं मन्यते महाराजः ?
 (१२) किमारभ्य कियत्पर्यंतं कारितं कथय.
 (१३) ततस्ततः ?
 (१४) त्वया पुनः क्व प्रस्थितं ?

- (१५) यद्येवं, जानक्यपीदानीं संभावितचित्रपटलिखितप्रियजनदर्श-
ना प्रियजनभूमिकानां रूपणीयकथादर्शनेन मनोविनोदनं करोतु.
- (१६) अस्त्येव तन्नाभ्युपायः.
- (१७) मम हस्ते विद्युज्जिह्वस्य गृहीण्या मायावत्या राक्षसांधंकरण-
मणिघटितं कटकयुगलं निक्षिप्तं तिष्ठति. तत्रैकं जानक्या एकं
ममापि हस्तं आमुच्य तिरोहिताभ्यामावाभ्यां प्रेक्षणीयं.
- (१८) अतस्त्वमपि स्वाभिनो नियोगमश्न्यं कुरु. अहमपि तपस्वि-
नीं जानकीं मनोविनोदनार्थं संगीतशालां प्रापयिष्यामि.
- (१९) सखि अनले, अनेन राक्षसनाथेनांतःपुरवनांतरे निरुद्धा, अश-
रणा, दुर्वारशोकावेगा आर्यविप्रयोगप्रेक्षणं प्रेक्षणकं प्रेक्षितुं न पा-
रयामि. तथाप्यार्यपुत्रकथाप्रयोग इत्यस्ति मे कौतूहलं.
- (२०) तदेतस्य संगीतशालाभ्यंतरे निलीय प्रेक्षावहे.
- (२१) सखि, एष परदारचोरो महापातकी राक्षसनाथोऽविदूरे दृश्यते.
- (२२) किं ततः ? राक्षसांधंकरणमणिघटितकटकधारिणीभ्यामावा-
भ्यां शक्यमत्रोपवेशितुं. विदूरतया न श्रूयेतावयोर्जल्पितं, एतस्या-
प्यावाभ्यां.
- (२३) पूर्वमाथोधिकवेपधारिणो राक्षसस्य पारितोषिकं कटकयुगलं
दत्त्वेदानीमात्मनः स्वयमेवापकृतमासीत् ।
- (२४) आश्चर्यमाश्चर्यं ! महर्षीणां माहात्म्यं ! यन्मयाद्य त्वं न प्रेक्षिता-
सि ! केवलमंधयेव मयापि स्पर्शमात्रेण परं प्रत्यक्षा भवसि.
- (२५) त्वमप्यन्येन राक्षसजनेन न शक्या प्रेक्षितुं, यत्तव हस्त एकं कट-
कमेतयोराभोचितं.
- (२६) त्वयापीति भणितव्यं. यन्मयाहमपि न शक्या प्रेक्षितुं !
- (२७) भूमिकाधारिणीनामप्सरसां कथं भवति ?
- (२८) एताः प्रेक्षतां. को दोषः ?
- (२९) ईदृशः खलु तस्य मयि स्नेहानुबंधः ! तत्कथमार्यपुत्रेण प्रेक्षितुं
क्षमा मां विना पर्णशाला !

- (३०) असंभावित एष मयि आर्थे समाश्वासनोपायो वत्सलक्ष्मणस्य.
 (३१) युज्यत इदं, यदसंनिधान आर्यपुत्रस्य किमपि मेऽप्रियं भवति.
 (३२) तस्मिन् दिन इदं प्रथममेवासीत्. सखि अनले, तमर्थं स्मृत्वा
 परवशास्मि.

शोकेनार्यपुत्रस्य प्रेक्षमाणा दशकंधरं

प्रकंपितास्मि प्रवाति प्रवाते कदलीव.

- (३३) सखि जानकि, भवती सुक्षत्रियसुता, ततस्तस्मिन्नावसरे धीरासीः.
 (३४) नहि नहि, किंत्वन्निमर्हर्षिपुरं प्रानुसृत्यया दत्तस्य दिव्यस्या-
 गरागस्य प्रभावात्.
 (३५) युक्तं.
 (३६) तदार्यपुत्रेणैवमाकंदितं भवेत्.
 (३७) अनले, स सुबुद्धिनामा केलीशुको नूनं तस्मिन्क्षण एव जीवि-
 तं परित्यजेत्.

(३८) एवं दैवदुर्विलसिते किं कर्तव्यं ?

(३९) पुत्रं आकारमेघ, अहमत्र — न प्रेक्षणीयं खल्विदं.

(४०) सखि जानकि, त्वया स्नेहानुबन्धेन स गजशावः प्रत्यक्ष एव ज्ञायते.

(४१) हा चित्रदर्शन, यथार्थनामधेय, तस्मिन् दिने तव बुभुक्षितस्य
 पानभोजनप्रदानात्पूर्वमेवापत्ततास्मि राक्षसेन. हा धिक् ! हा धिक् !

अन्यस्मिन्बहुवारं मां गृहगर्भे त्वमप्रेक्षमाणः

नूनं कृतः क्षुधया स विसृतमुखो विततपादयुगः

(४२) सखि, समाश्वसिहि, समाश्वसिहि,

(४३) इयत्सर्वं शोकस्य संरंभविधिना.

(४४) अनले एवं स्मारिताऽर्यपुत्रेणैतस्य चित्रदर्शनस्य तादृशो विलासः.

(४५) अनले, आत्मनः कारणादेवमार्यपुत्र आसीत्. कथं पुनरीदृ-
 शी संवृत्ता वज्रट्टदया सांप्रतमस्मि !

* प्राकृतांत “साजस्मि” असे आहे. हे रूप “प्रवा” (प्रकर्ष-
 करून वाहणे) या धातूच्या “प्रवान्” या वर्तमान कालवाचक कृद-
 ताच्या सप्तमावद्ध लिङ्गिळे असावे असे अर्थानुसंधानाने अनुमान क-
 रून “प्रवाति” हे सप्तमीचे रूप एथे घातले आहे. “वा” बद्दल चुकून
 “सा” पडला असावा. शं० पा० पं०

- (४६) सखि जानकि, त्वमप्येतस्य कारणाक्षणे क्षणे मोहार्णवे निम-
ज्ज्य कथमप्युन्मज्जसि तत्कथं वज्रद्वया भवसि ?
- (४७) दिष्ट्या एवाश्वसितो लक्ष्मणेन !
- (४८) सखि अनले, एवं तस्य मामपश्यतो दशापरिणामः, ममापि
नाथस्यासन्निधाने राक्षसेन नीताया ईदृश इति द्वयोरावयोर्भागधेय-
मीदृशं संपन्नं ।
- (४९) समाश्वसिहि, समाश्वसिहि, त्वं खल्वचिरेण कालेन त्रिभुवनै-
कवीरेण तेन रघुकुमारिण संगता भविष्यसि.
- (५०) अनले, इयंतं कालं स मम नाथो जीवति न वेति संशयः
- (५१) सखि, सर्वो वृत्तांतः प्रेक्षणया ज्ञायते.
- (५२) इदं पूर्ववृत्तांतनिवेदनितृकं मम भर्तुर्वचनं.
- (५३) एवमार्यपुत्रेणोन्मत्तेनेवैषोऽ चेतनो वृक्षः पृष्ठः ! मयि स्नेहश्चाप-
राध्यतीति.
- (५४) कः पुना राक्षसापत्ततां मां आर्यपुत्रस्य भणिष्यति ? यत्
श्रुत्वा स मां शोकसागरात्तारयिष्यति ?
- (५५) सखि, उपरि प्रेक्षावहे.
- (५६)
- (५७) निपुणं खल्वेतस्य वचनं लक्षणे मामपहरतः पदव्याः.
- (५८) हा तात, पक्षिराज, एवं मां मंदभागिनीं रक्षतोपि न खलु
श्रमस्य फलं प्राप्नोसि !
- (५९) बलवान् खलु दशग्रीवस्त्रिभुवनवीरसंतापदः, तर्किक करिष्यति ?
- (६०) कुत एतस्य संरंभः ?
- (६१) अहमपि केन राक्षसेन न भक्षितास्मि, किन्वार्यपुत्रस्य वियोग-
मनुभवन्त्यद्यापि जीवितं धारयामि.
- (६२) कथं तातजटाशुभा राक्षसेन हतेनापि जीवता सानुजस्यार्यपु-
त्रस्याहं राक्षसेनापत्तता कथ्यतेऽत एतावतं कालं मां विमोचयितुं
कुतो विलम्बते आर्यपुत्रः ?
- (६३) सर्वं प्रेक्षणया प्रेक्षावहे.
- (६४) एष दशग्रीवबाणदलितकंठः किं कथयिष्यतीति कातरास्मि.

- (६५) तात गृध्रराज, मन्निमित्तमेतादृशीं दशां प्रापितोसि ?
- (६६) हा आर्यपुत्र, हावत्सलक्ष्मण, न ज्ञायते युवाभ्यां. एवमशरणां जानकीं राक्षसः— अनले, इदं पश्यंत्या मया साध्वससंभ्रमतया पूर्वं परिचितान्यक्षराणीदानीमप्यालपितानि.
- (६७) एवमिदं
- (६८) अपि नामेवं संभाव्यते मम मंदभागिन्याः
- (६९) कथं नामैतस्यैतेन द्वीपांतरे लंकापुर आनीतां मां जानात्यार्यपुत्रः
- (७०) कथमेतयोर्मम हरणमेतस्य रावणेति नाममात्रं च कथयित्वा तातज्जदायुषा प्राणा विमुक्ताः, न पुनरनेनास्य लंकापुरं स्थानं कथितं तर्किकं करिष्यामि मंदभागिनो.
- (७१) तत्कुतो विलंब्यत आर्यपुत्रेणेयंतं कालं ? सखि अनले, प्रेक्षणकं खल्विदं, तन्मन्ये तस्मिन्ननभिज्ञातकैतवे महापुरुषे मा. याविनानेन राक्षसनाथेन किमप्यत्याहितं भवेत्.
- (७२) सखि, मर्षय क्षणमात्रं, उपरि प्रेक्षावहे.
- (७३) वत्स लक्ष्मण, साधु भणितं त्वया. सदृशी खल्वेपा शिक्षा पूर्वापराधिनो राक्षसस्य.
- (७४) क एष एनं कर्षति ?
- (७५) वत्स, दिष्ट्या मृत्युमुखान्मुक्तोसि.
- (७६) यां गृहीत्वा गगनतले धावतो राक्षसस्यांकगतया मया कस्मिन्नपि पर्वतशिखरे पंचशाखा मृगा दृष्टाः. अपि नाम तेष्वेकतरः सुग्रीवो भवेत् ?
- (७७) किमिति नैकोपि त्वया शरणीकृतः ?
- (७८) कथमिदं संभाव्यते ? यावत्खलु राक्षसो मां गृहीत्वा पवनादप्यधिकमभ्यपतत्.
- (७९) अनले इमं पंपातदोद्देशं रमणीयं दृष्ट्वार्यपुत्रेण किं किं प्र. तिपन्नमिति न ज्ञायते.
- (८०) सर्वे प्रेक्षणया विज्ञातं भविष्यति.
- (८१) आर्यपुत्रस्यासन्निधानेपि मम जीवन्त्याः कठिनत्वं तद्दयस्य लक्ष्यतामिदं.

- (८२) हा धिक्, हा धिक् ! एवमपि हितस्य निजजनस्यावस्था द-
शितास्मि देवहूतकेन.
- (८३) अनले, अत्याहितं !
- (८४) किमित्यस्थाने संभ्रान्तासि ?
- (८५) ननु भिक्षुकवेधो राक्षसो यथा मां चोरयित्वा गतस्तथार्यपुत्र-
मपि मायया हंतुमुपस्थित इति तर्कयामि.
- (८६) ननु प्रेक्षणकं खल्विदं. तदुपरि प्रेक्षावहे. इदानीमलं संभ्रमेण.
- (८७) नैषो भिक्षुरूपो राक्षसः. किमेतेन न ज्ञायते मंदभागिन्या जान-
क्या भर्तु रूपधारिण्येकाप्सराः, अपरा तस्या देवरस्येति ?
- (८८) सुश्लिष्टमिदं परस्परं लक्ष्यते.
- (८९) दिष्ट्यार्यपुत्रस्य सदृशमित्रलाभस्तर्क्यते.
- (९०) एषोपि वानरप्रभुर्लक्ष्मेश्वरप्रवृत्तिं न जानाति, तदार्यपुत्रस्य कः पु-
नरशोकवने राक्षसीभिरुपरुद्धां मां कथयिष्यति ?
- (९१) कुत इतः परमोदृशी चिन्ता ? सुग्रीवभटजनोत्रकोप्यागत्य त्वां
दृष्ट्वा कथयिष्यति.
- (९२) दिष्ट्या मया विमुक्तमार्यपुत्रस्य तस्मिन्वनं अर्धं पाटितं.
- (९३) मां विनोत्तरीयं मम दृष्ट्वा कथमार्यपुत्रेण तदवस्थांतरं तौर्ण ?
- (९४) आर्यपुत्र एवं चिंतयन्नासीदित्यंगारेष्वमितेष्वापतितमिव मु-
ग्धं तद्दयं
- (९५) एतस्यार्यपुत्रव्यापारस्य परिज्ञानेन तां तामवस्थां स्मृत्वा कोपि
मेऽस्ति विकारः. किं करोमि ?
- (९६) सखि, समाश्वसिहि, समाश्वसिहि.
- (९७) कथमार्यपुत्रामर्षेण प्लवंगराजः संवृतो वत्सेन लक्ष्मणेन निर्भ-
र्त्य, धीरत्वगंभीरमधुरमेष आलपितः
- (९८) सखि अनले, कथं भविष्यतीति वेपथे मे तद्दयं.
- (९९) रघुवीर एवैनं परिभविष्यति.
- (१००) एवमिदं न मां दीनेति जानात्यार्यपुत्रः
- (१०१) सखि, किं भणसि ? किं निमित्तं दुष्करो रणभीषणस्य वा-
लिनो वधोऽनेन कृतः ?

(१०२) अनले, सत्यवचना खलु त्वं.

(१०३) सखि अनले, आवामप्यशोकवनिकामेव गच्छावः, यद्धनुम-
ता समुद्र उल्लंघयत इति श्रूयते.

अथ सप्तमांकः

- (१) हा आर्य दशग्रीव, आर्य कुंभकर्ण, वत्स मेघनाद, क्व गता यूयं ?
हा अतिकाय, त्रिशिरः, देवांतक, नरांतक, कुंभ, निकुंभ, व-
त्साः, यूयमप्यक्षकुमारेण सह कथाशेषाः संवृत्ताः । किं करोमि
मंदभागिनी ? यदनेनाद्य शोकेन पूर्वं हनुमद्वालाग्रसंक्रमितेनाग्निनेव
लंकापुरगृह्निकुरुं दूयते मे तद्दयं. तदिदानीं तयो राक्षसकुलका-
लरात्रिरूपयो राजपुत्रयोरहं रूपि यथाशक्ति प्रतीकारं करिष्यामि.
कथमत्र पुष्पकविमानमानयन् कुमारबिभोषणस्यामात्यः संपातिः
सुग्रीवशिबिरं प्रतिष्ठते. अनेन खलु वत्सबिभीषणस्य परपक्षव्यव-
सायं संपादयता विनाशिता लंकापुरी. न खलु वत्सबिभीषणराज्यला-
भेन मम संतोषः, यदेष राक्षसकुलविरुद्धकार्यं नित्यमाचरति.
- (२) निखिलेष्वस्माकेषु जनेषु हतेषु कुतस्त्वं जीवसीति. लंकेश्वरवि-
जयिनं नाथं प्रेक्षितुमादृतायाः प्रस्थिताया जानक्या अभिमु-
खमागताहमिति वेत्तिकजनेन दूरतो विग्रेत्यवमानितास्मि.
- (३) भवतु किमिदानीं कर्तुमिच्छति रामदेवः ?
- (४) तस्य तदनुकूल इदानीं विधिः, दशकंठस्य पुनः प्रतिकूल इति, किं
कर्तव्यं मया ?
- (५) यावद्धनुमान् भरतस्य संदेशं न हरति, ततः पूर्वमेव तापसीवेपं
कृत्वा तस्याप्रियं किमपि कथयिष्यामि. स भरतः सानुजो यत्
श्रुत्वा शरीरं विसर्जयिष्यति. तेन रोमण कृतस्य मम आत्रोर्द्वयोर्व-
धस्य प्रतीकारो भविष्यति.
- (६) नमो नमस्ते.
- (७) लंकेश्वरविजयिन आर्यपुत्रस्य राज्याभिषेक इति नंदति मे तद्दयं.

जानकीपरिणय नाटक.

अंक १.

पात्रे.

सूत्रधार	नाटक खेळणारा.
नंदी	त्याची स्त्री.
सारण	रावणाचा मंत्री.
शुक	रावणाचा दूत.
ताटिका	मारीचाची आई.
रावण	राक्षसांचा राजा.
विद्युभिठ्ठ	रावणाचा दुसरा मंत्री.
सत्यव्रत	कौशिक ऋषीचा शिष्य.
देवव्रत	शतानंद ऋषीचा शिष्य.

जानकीपरिणयनाटकं.

अंकः १

संसक्तानिव पातुमौपनिषदव्याहारमाध्वीरसा

नुन्मार्ष्टुन्नजसुंदरीकुचतटीपाटीररेणुनिव,

बन्मीलन्मुरलीनिनादबहुलामोदोपसीदद्गवी

जिह्वालीढमलीकबल्लवशिशोः पादांबुजं पातु वः १

अपिच,

शम्भ्याकस्य रजः प्रमृज्य चरणे दत्तोमया यावकौ,

निर्मृज्य स्तनकुड्मले च भसितं पत्रांकुरोनिर्मितः,

स्वच्छंदं विहरेति जल्पितगिरं साकूत मालीजनं

दृष्ट्याकेवलमाप्रती कुविलया दाक्षायणी पातु वः २

जानकीपरिणय नाटक.

अंक १.

मंगलाचरण.

(भाषांतरकर्त्यांचें)

आयां.

श्रीमन्मंगलमूर्ते, करितों मी तव पदास नमनातें;
जाची स्मृतीचि विघ्ना हरुनि करी मोद सज्जनमनातें. १
तुजला वंदन करितों बहुभक्तीकरुनि, शारदे माते,
होइल काव्य तुझें हें सुरस अशा तूं बरास दे मातें. २

(मूल ग्रंथकर्त्यांचें मंगल.)

श्लोक.

व्याया औपनिषदसास जणकीं, गोपांगनांचे स्तनें
लग्ना चंदनधूलिका जणु तिही झाडवि या हेतुनें,
पांव्याच्या ध्वनिनें मुलोनि, जवळी येऊन जे चाटिलें
घेनुंनीं, पद तेंचि रक्षु लटिक्या गोरक्षकाचें^१ मलें. ३
“ घूळी झाडुनि बाहव्याचि चरणीं लक्षारसा लाविलें,
भस्मातेहि पुसुनि म्यां स्तनयुगीं पत्रांकुरां काढिलें,
आतां खेळ यथेच्छ ” यापरि सखीबोलास साकूत^२ ती
एकोनी नयनेचि हाणि^३ कुटिलें^४ रक्षू अम्हा पार्वती. ४

टीप.—१ स्तनांच्या योगानें. २ कृष्णाचें. ३ साभिप्राय. ४ नारी.

^५ वक्रे (नयनें).

सूत्रधारः. अग्रतो विलोक्य,

प्रवक्ताशास्त्राणां, भरतमतसिद्धांतनिपुणः,

समुत्कर्षस्थानं सरसकवितायाः कवयताम्,

प्रपन्नानांश्रेयः प्रगुणयति, पुण्यैकमुलमः,

समाजः साधूना मयमखिलबंधश्च भवति. ३

तदस्मै श्लाघनीयगुणभूयिष्ठाय कुलक्रमादागतामभिनयविद्यां
भरताचार्यमतानुसारेण संप्रतमुपहरन्नात्मानं कृतार्थयिष्ये. (आ-
काशे लक्षं बध्वा) भो भोः सामाजिकाः, किंब्रूथ ?

“ सरलो यत्र संदर्भः, सरसंचार्थबंधनं,

तन्नस्त्वयामिनेतव्यं रूपकं नवनिर्मितं.” ४

इति. आश्चर्यमाश्चर्यं.

मनोवृत्तिरियं तावद्यन्त्रानुषजति स्वयं,

समाजस्य नियोगोपि तत्रेति विधिना जितम् ५

(नेपथ्यामिमुखमवलोक्य)

आर्ये, इतस्तावत्.

(प्रविश्य नदी)

नदी.— अज्ज उत्त, एसमिह.

सूत्रधारः.— अपि श्रुतमाज्ञप्तमार्यमिश्राणां ?

(असे मंगलचरण झाल्यावर).

सूत्रधार — (पुढे येतो आणि अग्रभागी बसलेल्या सभासदांकडेस अवलोकन करून म्हणतो.)

श्लोक.

प्रवक्ता शास्त्रांचा, भरतमत^१ निष्णानहि तसा,
कर्वीचें उत्कर्षस्थल जगतिमध्येहि सरसां^२,
प्रपन्नांतें श्रेयस्कर, सुलभ पुण्या सुबहुला,
असा सार्धूंचा हा गग बिलसतो, वंद्य सकलां. ५

याप्रकारेकरून परमस्तुत्य गुणांनीं मंडित, असी ही साधुजनांची सभा येथें मिळली आहे; तर आतां आपली कुलपरंपरागत जी नाट्यविद्या ती ह्या सभेपुढे भरताचार्य संप्रदायानुसारें दाखवून आपली कृतार्थता करून घ्यावी असें मनांत आहे. (आकाशाकडे पाहून म्हणतो) अहो सभासदांनो, काय म्हणतां काय म्हणतां ?

आर्या.

“ संदर्भसरळ ज्याचा अर्थहि गंभीर सरस तेसाची,
ते नव नाटक दावुनि तुष्ट करी आमुचीं मनें सचीं. ” ६
असें म्हणतां काय ? अहो हें केवढें आश्चर्य म्हणावें ? कारण कीं,

आर्या.

होतें मनि दबावा खेळ करोनी सभेस हो ज्याचा,
देवें त्याविषयिच हा, नियोग होतो मला समाजाचा ! ७
(पडद्याकडे पाहून म्हणतो) अगे प्रिये, इकडेस ये बरे.

मटी. — (पडद्याच्या बाहेर येऊन म्हणते) अहो प्राणनाथ, ह्या मी आले.

सूत्रधार. — अगे, सभासदांनीं काय आज्ञा केली ती ऐकिली ना ?

टीप. — १ नाटकाचार्याचें मत, २ रसिका (कर्वीचें).

मदी.— (निःश्वस्य) छेदं २ किडु तुइ बहिणीर उत्तस्स कलहं-
 सस्स उव्वाहणमिन्नं ठाविदं मह कण्णअं कमलणीं दुव्विणीदो
 महमाओ णाम कुसीलवो माए कलहंसवेसं करिअ ओहरिस्सदि
 ति सुणीअदि ता कमलिणीए कहं मणोरहो णिविग्घो दुविस्सदि
 ति वाउल्लहि.

मूत्र०— अलंविचारेण मया खलुवृद्धलो नामशैलूः कमलिनी
 कलहंसयोः संघट्टने प्रतिभूः कृतः.

अस्तरूपं द्वयोस्तुल्यं, तथापि कययिष्यति

विद्येव कलहंसं नस्तस्म. देषयथाधिकः ६

तस्मात्प्रस्तूयतां परिषदाराधनायामुमेववसंतसमयमधिकृत्य संगीत
 के संप्रतिहि.

चंचुपुदेन विदल्य नवप्रवाल,

पार्श्वस्थितां प्रणयिनी मनुवर्तमानः,

पक्षानिलैः परभृतोयमलान्विधूय,

कूजत्रसालशिखरेकुरुते विहारम्. ७

मदी.— एवं होइ. किडुजारिअ आणत्तं अज्जभिस्साणं, तारिअं ख-
 वं अण्णेअंतीए मए ण लक्खीअदि.

बडी. - (उसासा दाकून *हणते) होय ऐकिली. पण चाई कसे करावे ! तुमच्या बहिणीचा मुलगा कलहंस,* चाला मला मुलगी कमलिनी* ही देऊं केली आहे; परंतु महामाय* या नांवाचा नाटकी हा मोठा दांडगा आहे, तो मायेच्या योगाने कलहंसाचे रूप घेऊन कमलिनीच हरण करणार असो ऐकते. याकरितां कमलिनीचा मनोरथ निर्विघ्नपणे कसा सिद्धीस जाईल हा भला घोर लागला आहे, त्यामुळे कांहीं सुचत नाही.

सूत्रधार.— अं: त्याविषयी कांहीं चिंता करणे नलगे; कारण बृहद्* या नांवाचा जो नाटकी, त्याला कमलिनी व कलहंस यांचे लग्न करून देण्याचे कामांत प्रतिभू* केले आहे.

आया.

रूप जरी दोघांचे समान असले, तथापि विद्याची कलहंस श्रेष्ठ असो निश्चित सांगेल शीघ्र हो त्याची.*
यास्तव सर्व चिंता सोडून दे, आणि प्रस्तुत कार्त्ती वसंतऋतु लागला आहे, तर सांप्रतकाळीं पहा,

श्लोक.

चंचूपुटे चिरुनि कोमलपल्लवाते, प्राणप्रिये जवळि बैद्युनि पक्षवाते,
भृंगांस उडवुनि कोकिल गत आहे, आम्हाचिये शिरि विहार करुनि राहे.*

नटी.— बरे आहे. आरंभ करिते. पण ज्या प्रकारचे नाटक करण्या विषयी सभेचो आज्ञा झाला आहे त्या प्रकारचे नाटक कोणते आहे त्याचे मी मनन करिते; पण ते अजून माझे लक्ष्यांत येत नाही.

टीप.— *सीता व राम यांचे लग्न होणार, तेव्हां मायेचे रामरुा घरून रावण हा स तेचे हरण करण्या विषयी उद्युक्त झाला असतां की-शिकऋपाने युक्ता करून रावणाचे कांहीं चाल नदेतां सीता व राम यांचे लग्न कर्य पार केले. ही कथा पुढे वर्णिली आहे, त्याच कथेची, ही, कमलिनी, कलहंस, महामाय, बृहद्दल यांची गोष्ट सांगून लयेने सूचना केली. १ घटक (जामान). २ कलहंसाची (विद्याच). ३ कीडा.

सूत्र०— (विहस्य) कितद्विस्मृतं भवत्या, यदचिरनिर्मितं ज्ञानकी
परिणयं नामरूपकमध्यापितासि ?

नटी.— (सहर्षं दिष्टिआ दाणिं अणुबोधिदम्हि अज्जेण तस्स खु
कइण्यबंधस्स. कइमहाणुभावादो जण्णरामदीक्खिवादो उण्ण-
णो अण्णवादो विअचंदो रामभद् दीक्खिदो.

सूत्र०— सम्यगनुस्मारितं भवत्या.

यस्यस्तौति मति मनीषिसदसि श्रीनीलकंठाध्वरी,
कौंडाज्योतिषिकश्च यस्य कुरुते सन्मानमार्थैः समं,
यत्रानुग्रहदृष्टिमर्पयतिच श्रीबालकृष्णो गुरुः,
सोयं दीव्यतिचोक्तनाथमखिनामकीतदासः कविः ८
पश्येदानीं,

विदितः कविप्रबंधो रघुवीरचरित्रवर्णनपवित्रः,
परिषदसोन्मुखीयं, ममसर्वोयं हि भाग्यपरिणामः ९
तदीयतां तावत्.

नटी.— तहै (इतिगायति)

दाणिं कुवलअमालाए वेणीं रबूइत्थिआ पसाहेइ,
रमणस्स परिमलो जाएसुरदंते समं णिवारेइ. १०
अविअ,

कीलारमसकिलिदाओ पमदाओगवक्खमुहणीदं
सिसिर समबुसमणादा मलअसमीरण पसंसदि. ११

सूत्रधार.- (हांसून म्हणतो) अगे, जानकीपरिणय या नांवाचें नवेंच रचिलेलें नादक तुला शिकविलें, तें तूं विसरलीस काय ?

मदी,— (हर्ष पावून म्हणते) अहाहा ! आपण मला बरी आठवण केली ! चंद जसा सपुडापासून उत्पन्न झाला तसा ह्या नादकाचा कवि जो रामभद्रदीक्षित, तो यज्ञरामदीक्षिता पासून उत्पन्न झाला.

सूत्रधार— वाहवा ! त्वांही मला चांगलें स्मरण दिलें !

श्लोक.

यदुद्धि^१ स्ववितो सभेंत वसुनी श्रीनीलकंठाध्वरी,
कौंडाज्योतिषि देतसे बहु जया सन्मान आर्यापरी.
ज्याला श्रीगुरु बाळकृष्ण विविधां विद्या रूपें शिकवी,
मोलावांचुनि चोक्कनाथमखिचा जो दास तो हा कवी. १ *

बहा आतां,

आर्या.

काव्य कुशल कविचें हें पूत^२ श्रीरामवर्णने^३ जाण,
सरस श्रोतृसभा ही, मद्राग्याचाचि पाक^४ हा पूण. ११
तर मग आतां त्वां गायनास आरंभ करावा.

मदी— बरें आहे. (असें म्हणून गायन करायला लागते.)

साक्या.

सांप्रत सुंदर कुवलयमाला केशीं गुंफिति युवती,^५
निजें सुगंधें तत्पतिच्या ज्या^६ रतिश्रमांतें हरती.
वसंत ऐसा मूलोकीं, तरुणां दुखकर झाला कीं. धृ. प. १२
अणखी.

आवेशानें क्रीडा करितां अंगीं श्रमजळ येतें,
मलयसमीरण^७ शीत गवाक्षें^८ येउनि दूर करी तें^९
यास्तव तरुणी वायूतें, स्वविती संप्रति त्यानिरुतें. (धृ. प.) १३

दीप.—१ ज्या ह्या कवीची बुद्धि. २ पवित्र. ३ परिणाम, फळ. ४ तरुणस्त्रिया.
५ कुवलयमाला. ६ शीतळ. असा मलयवायु. ७ खिडक्यावाटे. ८ श्रमजळ.

अण्णंवि (इत्यर्द्धेति भयवेपथुं नाटयति)

सूत्र०-

पश्यामि तवगानेन सभां चित्रार्पितामिव,

गर्वितव्येपि, किमिदमकाडे भीरु वेपसे ? १२

मदी — किंणपेक्खसि, एसोरक्खसो एत्थएव्व आअळदि ? ता-
कुदोण वेव्हिहि ? (इत्यन्मतो गच्छति)

सूत्र० (दृष्ट्वा) आर्ये, नभेतव्यं २ एषो दशाननानुचरस्य सा-
रणस्य भूमिकामादाय रंगतले प्रविशति मे भावः, तदावामपि
अनंतरकरणीयाय सज्जीभवावः (इतिनिष्क्रान्तौ,)

(प्रस्तावना)

(ततः प्रविशति सारणः)

सारणः — (पुरतोविलेख्यसहर्षं)

अयं किल सुरासुरवदितचरणारविदेन, स्वामिना, महाराज
रावणेन मिथिलं प्रति प्रहितो वृत्तांतवेदी शुक्रः समायाति. (प्र-
विश्य शुक्रः)

शुक्रः — कथमार्यः सारणः ?

सारणः — अपि कुशलंतव नियोगस्य ?

शुक्रः — यावदेतत्कथयामि, भवानिदानीं कप्रस्थितः ?

सारणः — आज्ञप्तोस्मि देवेन —

शुक्रः — कथमिव ?

सारणः — यथाश्रूयतेहि, देवयजनसंभवा, त्रैलोक्यलावण्यसार
मयी, सीतानाम जनकस्य धर्मतनया, तां किल भवता मदर्थं

अणखी ही (असें अर्धेच बोलून मयानें कापू लागते.)

सूत्रधार.—

आर्या.

गानें, तव सुंदरि, ही चित्रापरि दिसतसे समा मजला.

गर्वा पाबावें त्वां, तों सुटला कंप कां असा तुजला ? ११४.

नटी— अहो, तुम्ही पाहत नाहीं काय ? हा मेला राक्षस इकडेसच येतो. मग मला कंप कसा सुटणार नाही ?

(असें म्हणून बाजूस पळते.)

सूत्र- अगे धीर धर, भिऊं नको, भिऊं नको ! हा रात्रणाचा सेवक जो सारण त्याचें सोंग घेऊन माझा सोबतीच रंगभूमीप्रत येत आहे तर आतां आपणही पुढील सोंगाच तयारी करण्याकरितां जाऊं या.

(असें झणून तीं दोघे निवून जातात.)

(ही पुढील कथेची सूचना झाली.)

(तदनंतर)

सारण— (पडद्यांतून बाहेर येतो आणि अग्रभागी पाहून हर्षानें म्हणतो) अरे बाहवा ! ज्याच्या चरणारविदाप्रत सुरासुरहो वंदन करितात, असा जो आमचा स्वामी महाराज रावण, ह्यानें मिथिलेप्रत जो पाठविलेला शुक्र, तो हा तेथील वर्तमान घेऊन येत आहे !

शुक— (पडद्याच्या बाहेर येऊन) काय ! कोण ? सारण दादा !

सारण— तुला जें काम सांगितलें हे तें, त्याचें ठीक आहे ना ?

शुक— तें सांगितो. पण तुम्ही कोठें जायास निघालां आहां ?

सारण— महाराजाची आज्ञा झाली आहे.

शुक— काय ?

सारण— कीं “देवयजनापासून” उत्पन्न झालेली, त्रैलोक्यातीत

मनुयोक्तव्यो जनकराजइति.

शुकः — अहो ! तादृशस्यापि देवस्य मानुषेष्वयमपूर्वोर्विजया
रंभः । अथवा.

पांसुकीडा भवतिहि शिशोः केकसीसंभवस्य,

स्वैरं यस्य त्रिदशतरुणीवृन्दबन्दिग्रहोपि,

सोयंसीताप्रसभहरणं यन्नचित्ते विधत्ते,

शैवमीति तदिह जनके नूनमेषोनुरुधे. १३

सारणः — अथर्कि ?

शुकः — श्रूयतामार्य, तावदिहत्या प्रवृत्तिः.

सारणः — कथय.

शुकः —

साकन्या भुवनैकमंगलगुणा रामेनुरक्ता स्वयं,

श्रुत्वा तज्जनकेन चाम्युपगतं वंशप्रतिष्ठाविदा,

किंचानेन वरोपसंग्रहविधौ भीतेन लंकापतेः

सस्वर्गप्रतिसर्गसाहसनिधियोगी वृतो लम्कः. १४

सारणः — (सामर्षस्मितम्) अहो समयस्य वैषम्यं ! यदस्मत्स्वा-

मिन्यार्जवं, विदेहाधिपतौच कैदित्यं ! भवतु ततः २

सौंदर्याची सारभूत, असी सीता या नामेकरून जनकराजा-
ची धर्मकन्या आहे असें ऐकतों, तर ती मजला असावी म्ह-
णून त्वां जाऊन जनकराजापाशीं मजकरितां मागणें करावें.”

शुक— अहो आपले रावण महाराज हे एवढे समर्थ आणि परा-
क्रमी असून त्यांनीं मनुष्याबरोबर देखील असी शांत वर्तणूक
आरंभिली ही गोष्ट अपूर्व होय ! अथवा,

श्लोक.

देवस्त्रींते उचलुनि बळें बंदिशाळेंत ठाकी,
ज्यांची क्रीडा सहज असली ज्ञात सर्वांहि लोकीं,
ते, सीतेसी धरुनि अणणें नाणिती मानसांत,
प्रीती शैवीं म्हणुनी जनका त्रास नाही करीत. १५.

सारण.— होय, हीच गोष्ट स्वरी.

शुक.— सारण दादा, आतां माझा वृत्तांत ऐकावा.

सारण.— सांग काय आहे तो.

शुक—

श्लोक.

ती कन्या भुवनैकमंगलगुणा^१ रामानुरक्ता असें
एकोनी जनकें स्ववंशहित तें येणेंचि साधेलसें
जाणोनी मनि, यास राक्षसपती^२ मोडील ऐशा भयें
योगी^३ लग्नक^४ योजिला प्रभु, डुजा सृष्टीस कर्ता स्वयें. १६

सारण.— (रोषानें हांसून) काय हो काळाची विपरीत गती ही !
आमचे महाराज सरळ वागतात आणि जनकराजा कपट
करतो ? असो पुढें ?

टीप.—१ भुवनासही मंगलदायक जिचे गुण, २ रावण. ३ कौशि-
कऋषी. ४ धंदक.

शुकः — प्रस्थितश्च समुनिरात्मनोदेवयजनमपदिश्यसपुत्रदारं
दशरथमुपनिमन्त्रितुं. जनकराजोपि प्रथमं निमन्त्रितः स्वानु-
जं कुशध्वजं मिथिलायामवस्थाप्य, यज्ञदर्शनव्याजेन कन्या-
सहितः, कौशिकाश्रमनुपागतः

सारणः. — तदनेन तीर्थेन सीतारामयोः पाणिग्रहणं निर्वर्तयि-
ष्यतीति मन्ये. भवतु, यथातथावा राजनिदेशमाचरितुं कौशि-
काश्रममेव प्रतिगमिष्यावः, यत्र सजनकराजः प्रतिवसति.

शुकः — प्रतिगमने किंप्रयोजनं ?

सारणः — मामैवं.

वंशे धातुर्महति जननं, विश्रुता श्रीसमृद्धि,
यस्यान्यार्त्तिक शतमखशिरःशेखरं शासनंच,
कन्यार्थीचे दयममिमतं कस्यनेदं— तथापि

शुकः —

प्रत्याख्यातुं समवति निजापत्यचित्तानुरोधात्. १५

सारणः. — (क्षणं विचिन्त्य)

मामूदवेक्षित ममुष्य कुलं प्रसिद्धं,
किंन श्रुतानि चरितान्यपि विश्वजेतुः ?
देवं विहाय दशकंठमकुंठसत्त्वं
सीता कथं रतिमधत्त मनुष्यपाते ? १६

शुक.— आपल्या घरी यज्ञ कर्तव्य आहे असें मिष करून कौशिकऋषि हा दशरथराजाला बायकांमुलांसुद्धां यावे म्हणून निमंत्रण करण्यास गेला आहे. इकडे जनकराजाला तर आधीच बोलावणें होतें म्हणून तो आपला धाकटा भाऊ कुशध्वज याला मिथिला नगरींत ठेवून यज्ञ पहाण्याच्या निमित्ताने कन्यांस बरोबर घेऊन आपण स्वतः कौशिकाच्या आश्रमास आला आहे.

सारण.— तर मग कौशिक हा त्या युक्तीने सीता व राम त्यांचे लग्नकार्य सिद्धीस नेईल असें वाटतें ! कसेंही असो, सांप्रत जनकराजा कौशिकाश्रमीं आहे म्हणून आपणही महाराजांनीं सांगितलेलें कार्य करायास तेथेंच जावें.

शुक.— आतां जाण्यांत अर्थ काय ?

सारण.— अर्थ नाहीं असें तूं म्हणूं नको.

श्लोक.

झाला धातुकुलांत^१ जो, विदित हो संपत् जयाची तसी,
जाचें शासन^२ इंद्रचंद्रहि शिरीं घेती, भिती मानसी;
कन्यार्थी जरि, तो अमान्य मनुजा कोणा घडे वा, स्वयें ?

शुक.— इतका चांगला असला तरी—(वरील श्लोकाचा चौथा चरण म्हणतो).

कन्येला न रुचे म्हणोनि नृपती वर्जील त्या निश्चयें. १७

सारण.— (क्षणभर विचार करून).

श्लोक.

ठावें नसो कुल, परंतु चरित्र साचें ठावें कसें न जगविश्रुत कीं तयाचें ?
देवास^३ सोडुनि अशाहि अकुंठ^४, धीरा सीता कसी वश, कळे नें
(मनुष्यपोरा ? १८)

टीप.—१ ब्रह्मदेवाच्या कुळांत. २ आज्ञा. ३ राजास (रावणास).

४ ज्याच्या पराक्रमास प्रतिबंध नाहीं. ५ कळत नाहीं.

(दीर्घ निःश्वस्य) तदिह विघटनीयः प्रथमं विदेहकन्यायाः दा-
शरथौ स्नेहानुबंधः; घटनीयश्च पुनरस्मत्स्वामिनि.

शुकः. — नहीदं संभाव्यते.

सारणः. — तत्कइवाभ्युपायः सीताधिगमइति. (चिंतांनाट
यन् सहर्ष).

मायारामवपुर्धरेण, विभुना सा विप्रलभ्याधुना ;

यद्गृण्हन्ति हठेनवा कुहनयावा राक्षसाः सुंदरीः ;

ऐश्वर्यपरिणेतुरूजित, मथोट्टुवा प्रत्तुष्टां सुतां

शृण्वन्, प्रीतिमसौ गमिष्यति वरे माहेश्वरे मैथिलः? १७

अतः कौशिकवेषेण विद्युज्जिह्वेन, रामवेषेण राज्ञा रावणेनच,
जनकसमीपं प्रवेष्टव्यं.

शुकः. — आर्य, साधुमंत्रितं. अपिचेदानीमयोध्यां प्रति गतस्य,
त्रिशंकुयाजिनः, क्षत्रियब्राह्मणस्य प्रत्यावृत्तिर्विघटयितव्या.

सारणः. — वत्स, युक्तमुक्तं भवता. यच्च पुनरार्यं तावका मंतरे
ण नान्यः शक्नोति साधयितुं.

बलं नागसहस्रस्य धारयन्ती निशाचरी,

निगूढा प्रहरत्येव, व्यक्तापि स्त्रीति मोक्ष्यते. १८

(दीर्घश्वास टाकून झणतो) तर आतां रामाच्या ठिकाणीं जें सीतेचें प्रेम आहे, तें तेथून उडून आपल्या महाराजांच्या ठिकाणीं बसेल, हेंच आधीं केलें पाहिजे.

शुक.— तें तर कदापि घडायचें नाहीं.

सारण.— तर मग सीता प्राप्तिविषयीं दुसरी कोणती युक्ति योजावी बरें ?

(असें म्हणून चिंतित पडल्यासारखें करून व मग हर्ष पावून म्हणतो.)

ओठ्या.

मायेचें रामरूप धरोनी ॥ सीतेसि हरिजे महाराजांनीं ॥

कां जे हवें अथवा मायेकरूनी ॥ हरिती कामिनी राक्षसपै ॥ १९ ॥

मग लंकेतील अपार संपत्ती ॥ त्रैलोक्यजेता तो अपुला पति ॥

पाहोनियां सीता स्वचितीं ॥ हर्ष निश्चिती पावेल ॥ २० ॥

कन्या संतोषली थोर ॥ जावई शिवभक्त लंकेश्वर ॥

मिळाला जाणोनि नृपवर ॥ संतुष्ट साचार होईलपै ॥ २१ ॥

याजकरितां विद्युजिह्वानें विश्वामित्राचें, आणि रावण-
महाराजांनीं रामाचें, रूप घेऊन जनका कडेस जावें.

शुक.— सारण दादा, चांगली मसळत योजिली ! आणखी माझ्या-
हि मनांत एक गोष्ट आली आहे ती ही कीं, त्रिशंकु राजाचा यज्ञ
करणारा व क्षत्रिय असतां ब्राह्मण झालेला जो कौशिक तो प्रस्तुत
अयोध्येप्रत गेला आहे, तर त्याचेही परत येण्यास विघ्न करावें.

सारण.— वत्सा, ठाक बोलिलास. परंतु हें काम तादिकाबाई
वांचून दुसऱ्या कोणासही साधायचें नाहीं. कारण,

आर्या.

नागसहस्रबला^१ ही निशाचरी मारि गुप्तरूपानें;

जरि झाली दृग्गोचर त्यजिजेत^२ स्त्री म्हणोनि वीरजनें. २३

दीप.-१ हजार हत्तींचें बळ जिला. २ टाकलीजाते.

शुकः. — तदत्रभवता ताटका नियुज्यतां. अहंतु देवाय वृत्तांत
मिमं निवेदयिष्यामि. (इति निष्क्रान्तः)

सारणः. — (पुरतोवलोक्य, सविस्मयं) कथंस्मृतिमात्रसन्निहि
ता, सेयमार्या ताटका ! यैषा,

अत्राकल्पवलत्पयोधरभरव्याविद्धमेघच्छटा,

सृक्स्थामिषगृध्रु गृध्र गरुदास्फालोच्छलन्मूर्धजा,

व्यादायाननमदृहासविकटं दूरेण तारापथा

अस्यत्सिद्धपुरंघ्रिवंदरभसोन्मुक्ताडुपक्रामति. १९

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा ताटका)

सारणः. — (उपसृत्य) आर्ये ताटके, प्रणमामि.

ताटका — कहां सालणो ?

सारणः. — अयर्कि ?

ताटका — दीर्हाऊहोदि ?

सारणः. — कप्रस्थिता. ?

ताटका. — कोसिअ महेसिणो दायादेण परसुरामेण पत्थिदस्स

माहेसुरस्स महाराअस्स वअणादो जण्णविग्घो ण कादब्बोत्ति पु-

त्तअं मारिअं मेतिइं.

शुक- तर मग ताटिकाबाईस आपण हें काम सांगावें. मोही हें वर्तमान महाराजांस जाऊन निवेदन करितों. (असें म्हणून तो निघून जातो).

सारण- (अग्रभागीं ताटिकेस येतांना पाहून विस्मयानें म्हणतो) काय चमत्कार ! स्मरण करितांच ताटिकाबाई प्राप्त झाली ! ती अशी कटाव.

पाहोनी काळहि जीला चित्तामाजि थरारी ॥ ध्रुवपद ॥
डुकरावाणी केश जिचे बहु कर्कश, माळीं फासियलासे सेंडुर दातीं हवें मांस, बहुगिधाड त्यावरि उड्या घालितां पंख फडाफड वाजुनि त्यांतुनि वाऱ्याचा घोघाट चालतो, त्यायोगें केशांचे उडती जुंबाडे वर, दाढा जेशा मुळे शिळांचे, नाकपुड्या जणुं बिळेंचि दुसरीं नाक जसें थोरला भोंपळा, लांबलांब कुच त्यांच्या योगें मेघमंडळा, हणी थडायड धावे दडदड वेगें करुनो तोंड वासुनी अट्टहासरव जिचा विमानीं ऐकुनि थरथर कांपत सुटती सुरनारी^१ आणि सिद्धपुरंध्री^२ वाट सोडुनी पळतां वाजू, विजू कडाडी तैसी इकडे येते ही आसुरी^३.
पाहोनी काळहि जीला चित्तामाजि थरारी. ॥ २ ॥

(नंतर वर्णिलेल्या प्रकारची ताटिका पडद्याच्या आंतून बाहेर येते.

सारण- (तिच्या अग्रभागीं जाऊन म्हणतो) ताटिकाबाई, चरणाप्रत वंदन करितों.

ताटिका- कोण, सारण काय ?

सारण- होय बाई, तोच आहे.

ताटिका- तुला दीर्घायुष्य असो !

सारण- कोणीकडे जायास निघालीत ?

ताटिका- कौशिकऋषोचा दायद परशुराम यानें आपले महाराज महारौव म्हणून त्यांची प्रार्थना केल्यावरून त्यांनीं मला आज्ञा केली. त्या आज्ञेप्रमाणें यज्ञास विघ्न करूनको असं बाळा मारीचाला सांगायला जात आहे.

टीप.-१ ओरडणें. २ देवांगना. ३ सिद्धांच्या बायका. ४ राक्षसी.

सारणः — (विहस्य) आश्चर्य ! मार्ये क्षत्रियबंधोर्गाधिसूनोरु-

पायज्ञता ! आर्ये, यज्ञइति व्यपदिश्य सीतारामयोः पाणिग्रहणं
निर्वर्तयितुं जनककौशिकयोरयमारंभः

ताटका—^{१०} केरिसो ववदेसो ?

सारणः — महाराजस्तामर्थयिष्यतीति.

ताटका—^{११} जै एव्वं, अहं जेव्व महाराज णिमित्तं जाणई ओहरिस्सं

सारणः— मामैवं.

बलादपट्टतासीता नानुरज्येद्वैशानने,

शैवप्रीतिश्च जनके, तच्च नानुमतं प्रभोः. २०

किंच.—

हठात्कृतायारंभायाः शापेन हिमवत्तटे

अनिच्छन्त्या बलात्कारो नशक्तोरक्षसां प्रभोः. २१

(किंतु कर्णे एवमिति कथयति) निशम्य,

ताटका (सहर्ष)^{१२} णिउणं तुए मंतिदं.

एव्वंवि दसकंठस्स हत्थेसीदा पडिस्सदि ;

विप्पलम्भप्पउत्ताणं विप्पलम्भोविजुज्जई? २२

अहंवि मज्झेमग्गं णत्तं सुत्तं साणुअरं तं महेस्सि माअंकरिअ वावाद्

इस्सं. तुमंवि लंकाउरं गड्डअ महाराअं पत्थावेहि (इति निष्क्रां-

ता ताटका)

सारण.— (हांसून स०) अहाहा ! क्षत्रियाधम कौशिक ह्याची उपायज्ञता केवढी ही ! अहो तादिका बाई, यज्ञाचें मिष करून सीता व राम यांचें लग्न साधून घ्यावें एवढ्याकरितां जनक आणि कौशिक या उभयतांचा हा उद्योग आहे.

तादिका.—मिष तें कशाकरितां बरें ?

सारण.—आपले महाराज सीतेला मागून घेतील म्हणून.

तादिका.—असें आहे तर मीच महाराजांकरितां जानकीचें हरण करून तिला घेऊन येतें.

सारण.—नाहीं नाहीं, हरण करून आणणें उपयोगीं नाहीं.

आर्या.

हरिली बलेंच जरि, तरि दशानर्ती ती न होय अनुरक्त.

प्रभुला न मान्य तें ही, कांकीं तो जनकराज शिवभक्त. २४

गोष्ट,

आर्या.

हिमगिरिवरि रंभेला घरितां शापा दिलें तिनें प्रखरा;

यास्तव रक्षःपति ही करुं नशके स्त्रीवरी बलात्कारा. २५

(परंतु असें असें करायाचें झणून तो तिच्या कानांत सांगतो.)

तादिका.—(ऐकून हर्षानें झणते) त्वां ही चांगली मसलत योजिली!

आर्या.

या योगेंचि दशास्या, जाणावें, जानकी सुलभ आहे.

कपट्यार्शी कपटानें वर्तावें हेंचि योग्य, वा, पाहे. २६

असो, आतां मी जातें आणि कौशिक हा मार्गीत रात्रीच्या वेळीं निजलेला पाहून मायेच्या योगानें त्याला त्याच्या सेवकजनासुद्धां मारून टाकितें. तूंही लठ्केंत जाऊन रावणमहाराजा कडून प्रस्थान करीव.

(असें म्हणून निघून जातो)

टीप.—१ रावणाला. २ रावण.

सारणः. —

तावकायाः सहायार्थं जयस्थानियमादितः

मायावी पुत्रमारीचः सानुगः प्रेषयिष्यते. २३

(इति निष्क्रान्तः मिश्रविष्कम्भकः)

(ततः प्रविशति विद्युज्जिह्वेन सारणेनच दशाननः)

दशाननः —

दृष्टव्या जनकात्मजेति कुतुकं धत्ते दृशां विशति,

बाहूनामपि स्या तथैव रमसादालिङ्गितव्येति मे,

किं त्वस्या तद्दयाय नाभिरुचितं रूपं धिगेतादृशं,

हा कष्टं ! नृपशोरपि स्वयमतो धर्तव्यमास्ते वपुः. २४

अपिच

सीरध्वजे सहजमप्रकटय्य रौक्ष्यं

माहेश्वरप्रणयपालनपात्रतोमे,

कन्यानिमित्तमनुकर्तुमनह्वेषं

मानः कथं कथय सन्नपयोद्दिशतव्यः ? २५

सारणः. — महाराज, मानहानि रित्यलमावेगेन.

दिक्पालैरपि यः क्षुण्णो दमयंतीस्वयंवरे,

अपूर्वः किमयं पंथा येन त्वमपि यास्यसि ? २६

विद्युज्जिह्वः — (सपुलकोद्भेदं स्वगतं.) दिक्पालैरिव दमयंती रा-

ज्ञा प्रार्थितापिनलभ्यते जानकी. (प्रकाशं)

सारण—

आर्या.

जयसंदिग्ध स्मृतिन्यां “जावं त्वां सांनुगे^१ त्वरे करूनी
साह्यार्थं तादिकेच्या ” पाठवितो तत्सुतास^२ हें कथुनी. २७.

(असें बोलून निघून जातो.)

(ही पूर्वोत्तरकथेची संगती.)

(तदनंतर विद्युजिह्व आणि सारण यां सहवर्तमान रावण
पद्म्याच्या बाहेर येतो.)

रावण—

श्लोक.

देखावी जनकात्मजा असि विसां डोळ्यांस ही वासना,
बाहू वांछिति हे मदीय तितुके^३ तीच्या दृढालिंगना.
उत्कंठा मजला, परंतु तिजला हें रूप कीं नावडे,
तस्मात् धिग् मज हें मनुष्य पशुचेंही रूप घेणें पडे. २

आणखीही

श्लोक.

श्रीसांबभक्त मिथिलेश्वर^४ जाणुनी तो,
स्नेहा धरोनि निजरूपपणा त्यजीतो^५.
कन्यानिमित्त धरुनी अतिनीच रूपा,
लजेसव^६ त्यजुं कसा निजमान, बापा. २९

सारण.— महाराज खेद कशाला करितां ? यांत कांहीं मानहानि
आहे असें नाहीं.

आर्या.

दिक्पतिनीही धरिली जी दमयंतीस्वयंवरी वाढ,
नोहे अपूर्व, यास्तव तुझी घरा तीच, हो, अतां नीढ. ३०

विद्युजिह्व— (सरोमांच होऊन मनांत स्मरणतो) अरेरे, ह्या दृष्टांता-
वरून तर दिक्पालांना जसी दमयंती प्राप्त झाली नाहीं,
तशीच महाराजांनीं याचना केली तरी त्यांनाही जानकी प्राप्त
होणार नाहीं असें दिसतें ! असो. (मोठ्याने रावणारू ल०)

टीप.—१ सेवकांसुद्धा. २ मारीचास. ३ वीस. ४ जनक. ५ ताकितो
(मी). ६ लजेसुद्धा.

रघुशिथुपरतन्त्रं मेदिनीकन्यकाया

स्त्वयित्ददयमुपायैः शक्यते नोपनेतुं;

तवच जनकराजे तादृशं प्रेम सरल्यौ;

तदय मृजुरमुष्याः संग्रहे, पश्य, पंथाः. २७

दशाननः. —भवत्वेवं तावत्, अनतिलंघनीयं मया वोवचनं. सारण,
तदेहि, पुष्पकमुपनय नःप्रस्थानाय.

सारणः. — यदाज्ञापयतिदेवः (इति निष्क्रम्य पुष्पकेणसहप्रविश्य)
महाराज, विमानमिदमुपनीतं.

विद्युजिह्वः. —

एतद्विज्विजयैकसाक्षि भवतस्त्रैलोक्यवंदीगुरु-

श्वासोद्ग्रेदविभिन्नवर्णवलभीपर्यंतमुक्तासरं,

अस्पृष्टं निजपुष्पगन्धमिलनत्रासान्नभोवायुना,

मायामेघनिगूढमंबरतलादभ्येति यानं पुरः. २८

दशाननः. — (दृष्ट्वासामर्षं विहस्य) अयि, मन्ये दुर्बलइवचौरवृ-
त्तिमनुरुधन्धुना दशकंधरोयमपूर्वइति मथिविश्रंभादिवस्वयं
अपूर्वतामवलंबते विमानमिदं.

अकूरविनिवर्तितग्रहविमानमप्रांजलि-

प्रणम्यसुरमस्तुतिप्रवणसिद्धविद्याधरं,

अदृष्टरजनीचरस्तनितमिश्रदिव्यांगना

करप्रहतडिडिडमध्वनि, यदेवमास्तेपुरः. २९

सीतेचें मन राघवाचें, जडलें, तैसेंचि तुझावरी
अन्योपायवशीं जडेल, नघडे ही गोष्ट कल्पांतरीं.
तत्तातीं^१ दृढ सख्य आणि तुमची प्रीती असे फार हो,
तेणें तीस वरावयास्तव धरा हा मार्ग, देवा, अहो. ३१

रावण.— बरें आहे, तसें होऊं द्या ! तुझां उभयतांचें वचन मला मो-
डवत नाहीं. **सारणा**, चल तर आतां आपणास जाण्याकरितां
पुष्पकविमान घेऊन ये.

सारण.— आज्ञा महाराज, (असें झणून बाहेर जाऊन पुष्पकविमान
घेऊन येतो आणि झणतो) महाराज, हें पुष्पकविमान आणिलें.

विद्युजिह्व.—

श्लोक.

हैं तें दिग्विजयैकसाक्षि^२ तुमचें, बंदीजनाचे कसें
श्वासें मौक्तिकझालरी विदुनि ह्या वैवर्ण्य आलें असे,
लागोना निजगंध यास झणुनी वायू शिवेना अहा !
मेघाच्छादित हें विमान गगनापासुनि येतें पहा. ३२

रावण.— (त्याकडे पाहून व रोषानें हास्यकरून झणतो) हरहर !
दुर्बलाप्रमाणें चोरवृत्तीचें अवलंबन करून हा दशकंधर अपूर्वच
झाला, पूर्वींचा राहिला नाही ! आणि मला विश्वास वाटावा यास्त-
वच जसें काय हें विमानही अपूर्वताच धारण करितें, तें असें कीं.

श्लोक.

यानें ग्रहांचीं^३ हि न दूर होती, जोडोनि पाणी न सुर स्तवीती,
तसाचि विद्याधरसंघ हाही, ज्यालां प्रणामास करीत नाहीं. ३३
उन्मत्त जे कां गण राक्षसांचे, चंड ध्वनी ह्याजपुढें नत्यांचे,
तशाच त्या किन्नरबायकाही, न डिडिमां ताडिति आजि कांहीं. ३४

टीप.— १ सीतेचा बापाशीं. २ दिग्विजयाचे साक्षी. ३ विमानाला.
४ ग्रहांचीं विमानें. ५ ज्या विमानाला. ६ बाद्यविशेष.

विद्यु०— महाराज, माभैवं. अभिमत रूप परिग्रहवशीकृतायाः सी-
तायाः निवृत्ते करग्रहणमंगलोत्सवे, नन्दिते च जगदीश्वरवरलाभे
न जनकराजे, विदितमवत्यतापपरितोषितया कन्यया सहैव प्र-
तिनिवृत्ते च महाराजे भविष्यति पुनस्तादृशमेव विमानमिदं पुष्पकं.
तदारुह्यतां देवेन. (दशमुखः विद्युज्जिह्वेन सारणेन च सह विमा-
नारोहणं नादयति)

सारणः— पश्य महाराज,

अंतःप्रापितकूर्मनक्रमकरोनां भोनिधिः स्पंदते,

धत्ते मंडलमेषरस्ममुकुरच्छायं रुचीनां पतिः,

वातश्चंदनवल्लरीकिसलयस्पंदावधि दृश्यते,

लंकायाश्चलिते बहिः पदमपि स्वामिनि विमानेतव. ३०

विद्यु०— किमिदमाश्चर्यस्थानमेतस्य, कैलासशैलसमुत्क्षेपव्यपो
हितकंदुक्रीडाविनोदस्य, कारागृहकुटुंबीकृतजंभद्विषः, निरव-
धिकमायाधुरंधरस्य दशकंधरराजस्य ?

दशान० (सविमर्श.)

कैलासादेर्भुजबलमपि व्यक्तमासीत्पुरस्ता,

द्विक्पालानामपि च पुरतो दार्शितः शस्त्रधारः,

युक्तोऽस्माभिस्तदयमधुना व्यक्तमव्यक्तपूर्वो

मायावेषग्रहणपदिमा मैथिलस्याग्रएव. ३१

सारण, त्वरयतदिमं विमानराजं.

विद्युजिह्व.— महाराज, हें काय मनांत आणितां ? कांहीं चिंता नाही, सीतेला प्रिय जें रामस्वरूप तें आपण घेतल्यानें ती वश होईल; मग विवाहमंगलोत्सव होईल; नंतर, वाहवा ! साक्षात् त्रैलोक्याधीशच आपणाला जांवई मिळाला, खासी गोष्ट झाली ! असा जनकास फार आनंद होईल; नंतर महाराजांचा पराक्रम श्रवण करून सीताही संतुष्ट होईल; नंतर, शेषटी सीतेला घेऊन महाराजांची स्वारी लंकापुरीस परत जाऊं लागेल, तेव्हां पुनश्च हें विमान पूर्वाप्रमाणें समारंभानें युक्त होईल. तर आतां बसावें यांत महाराजांनीं.

(नंतर विद्युजिह्व आणि सारण यांसह रावण विमानांत बसल्या सारखें करितो).

सारण.— पहावें महाराज;

श्लोक.

हालेना तळि घालुनी जळचरां अंभोनिधी हा पहा,
रत्नादर्श जसा तसा मृदुरुची झाला असे सूर्य हा,
बारा, चंदनपालवी हळु हले ऐसाचि वाहे खरा,
बाहेरी निघतां विमान तुमचें सोडूनि लंकापुरा. ३६

विद्युजिह्व.— अहो ! ज्यांनीं चेंडूप्रमाणें कैलासपर्वत सहज झेलून क्रीडा केली; इंदालाही ज्यांनीं बंदीरवान्यांत घातलें; आणि जे निःसीम मायावीपुरुषांमध्ये धुरंधर; असे हे दशकंधर महाराज त्यांना ही गोष्ट आश्चर्यकारक आहे काय ?

रावण.— (विचार करून म्हणतो).

साक्या.

कैलासाद्री पुढें दाविलें पूर्वी निज भुजसार;
दिक्पालांच्या पुढेहि तैसी गाजविली तलवार; ३६
मायावेषग्रहणकुशलता गुप्त आजवरि होती;
दाउनि जनका पुढें अतां ती विषयिहि मिळवूं ख्याती. ३

तर आतां, सारणा, ह्या विमानराजस लौकर लौकर चालीव बरें.

टीप.—१ भुजबळ. २ मायावेषग्रहणकुशलतेविषयी.

सारणः— राजन्जनानां भवानुत्पन्नवेगमेतस्य ?

पश्योपर्यवरोहतीव शिखरिस्थूलोदुचक्रं नभो

रेखीभूतसमुद्रवेष्टितमघो विभ्रश्यतीवक्षितिः

षाषाण्डुमवह्दरीवलथितौ पूर्वापराद्री पुन

गृण्हीतः समरेखतामिवजवादस्मिन्समुज्जृम्भिते ३२

विद्युः— अथे कथमवतोर्णाएव वयं एकोत्पत्तयेन प्रजविनो वि-
मानराजस्य पचेष्टिमफलभरपरिणद्धमुग्धबहुलतरतरुणतरुखंडमंडि-
तपर्यंतमहीतलं, प्रशांतमृगपक्षिगणाकीर्णपरिसारण्यं, पुष्पमि-
दमाश्रमपदं कुशिकमंदनस्य ! यदिदानीं

गिरिकटककठोरग्रावसंघट्टशीर्य

न्निविडचटुलनीरालीढवानीरकुंजा,

वनकरिकरकेलीकृष्टनालीकनाला,

मदमुदितराकुंता, दृश्यते कौशिकीयं ! ३३

दशानः— (सारणं प्रति सौत्कर्षं)

आकंठांनुमिमग्नतापसशिरश्चञ्जलामंडल

त्रासोद्भूततरवांगनाममिथुनकैकारनीरिंघ्रया,

आकाशादनया, दिशावतरतु क्षोणीमिदं पुष्पकं,

मन्त्रावातिधुतांनुजो जनकजानिःश्वासरभ्योनिलः ३४

सारण.— महाराज, ह्याच्या उड्डाणाचा वेग किती जलद आहे तो आपण जाणला नाही, पहापहा !

श्लोक.

शैलस्थूलभमंडलासहित^१ हें आकाश ये खालती,
रेखीभूत समुद्रवेष्टित असी खाली पडे की क्षिती,
पाषाणद्रुमवल्लरीसहित हे पूर्वापरादी कसे
वेती हो समरेखतेस ! दिसतें वेगें जयाच्या असे. ३८

विद्युज्जिह्व.— अहो काय आश्चर्य हें ! ह्या विमानराजाचा केवढा वेग हा ! ह्याच्या एक्याच उड्डाणानें आपण कौशिकाच्या आश्रम-प्रदेशाजवळ येऊन ठेपलों ! अहाहा ! हा आश्रमप्रदेश किती पवित्र दिसतो ! ह्याच्या सभोंवतीं तरुण तरुण वृक्षांची बनेचीं बनें कशीं लागून गेलीं आहेत ! ते वृक्षही परिपक्व झालेल्या फळांनीं कसे लडून निघाले आहेत ! आणि त्या फळांच्या भारानें लवण्यामुळे ते किती रमणीय दिसताहेत बरे ! तसेंच येथील अरण्यामध्ये पशुपक्षीहि किती तऱ्हेतऱ्हेचे आहेत व ते कूर नसून किती शांत आहेत ! आणखी पहा येथे,

साक्या.

गिरिकटकाच्या^२ घट्ट शिलांवरि अदळुनि झुळ झुळ वाहे,
तें हें जल वेतसकुंजांतें^३ वेदुनि कैसें राहे. ३९
घन्यगजांनीं क्रीडें कमलाचीं नालें जीचीं,
आकर्षुनि घेतलीं; पाखरे खेळति जयेंत साचीं. ४०
असी कौशिकी नदी; दिसे हें रम्यहि वाळूवंट;
फलपुष्पाकुलतरुवंडानें युक्त जिचे हे कांठ. ४१

शवण.— (उत्कंठित होऊन सारणाप्रत म्हणतो).

श्लोक.

आकंठांबुनिममतापसजटा पाहोनियां साध्वसे,
केंकारा^४ करिती रथांगमिथुनें^५ ज्यादिग्विभागीं असे,
त्या मार्गे उतरो विमान तिकडे, ज्या भूप्रदेशीं खरा
सीताश्वास विमिश्र शीतल मरुत्^६ सद्गंधि वाहे बरा. ४१

टीप.— १ पर्वता एवढाले मोठाले नक्षत्रमंडलासहित. २ पर्वताच्या कड्याच्या. ३ वेतांच्या जाळीला. ४ केंकारशब्द. ५ चक्रवाक पक्ष्यांचे जोडे. ६ बारा.

सारण०— महाराज, यथाभिमतमवतीर्णमिदं पुष्पकं, ततोयावद-
वतरामो वयमस्मादस्मिन्नेव विविक्तरमणीये कौशिकीतीरे. (सर्वे
विमानावरोहणं नाटयन्ति)

दशा०— यावदस्मदागमनमिदमदृश्यमत्रैव तिष्ठतु.

सारण०— अतः परमस्माभिस्तिरस्करिणी प्रभावादनालसितकैतवे
राकांतव्या भूमिभागाः, यतः

नीरंघ्रएषनिवहः परितस्तरूणां,

शार्दूलचर्मकुशविष्टरसांद्मूलः,

तस्याश्रमं कथयतीवमुनेः प्रकृष्टं

शाखाभिरुज्ज्वलमृगाजिनवल्कलाभिः. ३५

दशा०— युक्तमभिहितं सारणेन, यदस्माभिर्निर्भूतमुपलब्धव्या
किंवदन्ती.

विद्यु०— (चक्षुषी निमील्य तिरस्करिणीं विद्यामभिध्यायते)

दशा०— (पर्यतेदत्तदृष्टिः) कावेनौ समित्कुशपाणी, वर्णिनाचिस
एवाभिषर्जते. ?

सार०— भवितव्यमेताभ्यां गाधिसूनोरतेवासिभ्यां.

(ततः प्रविशतोदौवर्णिनौ.)

सारण.— महाराज, आपल्या मर्जी प्रमाणे हे विमान खाली उतरले. आतां हे कौशिकीनदीचे तीर रमणीय आहे., व येथे कोणाचा संचारही नाही; म्हणून त्या ठिकाणीच त्याला उभे करूं, आणि यांतून आपण जमिनीवर उतरूं.

(असें बोलून तिघेही विमानांतून उतरल्याचा भाव करितात.)

रावण.— आपण परत येऊं तोंपर्यंत त्या विमानानें येथेच अदृश्य रूपानें असावें.

सारण.— आतां त्या उपर असें उघड फिरणें उपयोगी नाही, तर तिरस्करिणीविद्येच्या बलानें अदृश्य होऊन आपलें कपट कोणाच्या दृष्टीस येणार नाही असें करून मग येथे इतस्ततः संचार करायला लागवें. कारण, ऋषींचें वसतिस्थान जवळ आले असें वाटतें. कशावरून म्हणाल तर,

साव्या.

सर्भोवर्ती अति निबिड वृक्ष हे, तळीं तयाच्या थोर
व्याघ्रचर्मकुशनिर्मित पडलीं आस्तरणें हीं फार ; ४३

शाखांवरि भृगुचर्म उज्ज्वल लोंबत वल्कलभार,

ऋग्याश्चम अतिनिकट असे हा कथितो जणू प्रकार. ४४

रावण.— याउपर अदृश्य रूपानेंच संचार करावा असें सारणाचें म्हणणें आहे तें बरोबर आहे. कारण एथील लोक काय बोलतात काय नाही, याचा शोध आपणाला पक्का काढावयाचा आहे.

विव्युजि.— (बोले मिटून तिरस्करिणी विद्येच्या मंत्राचा जप करितो).

रावण.— (दूर नजर लावून पाहिल्याचा भाव करून म्हणतो) हातांत-
त दर्भसमिधा घेऊन हे दोघे बटू कोण येत आहेत बरे ?

सारण.— ते कौशिकाचे शिष्य असतील असें वाटतें.

(नंतर सत्यव्रत व देवव्रत अशा नांवांचे दोघे बटू पडद्या-
च्या बाहेर येतात).

पुः— अहं खलु साकेतं प्रति प्रतिष्ठमानेन कुलपतिकुशिकनन्दनेन
तावदग्निपरिचरणार्थं मग्निशरणे नियुक्तोऽस्मि अतः खलु कौशि-
कीतीरसमित्कुश मातृदृत्य गच्छामीति (निष्कामति)

द्वितीयः— मयापि पुनरिदानीं जनकपुरोत्तमो गौतमनन्दनस्य महर्षे-
रनुज्ञया समित्कुशमातृदृतवता वसतिरूपगन्तव्या महाराजजनक-
स्य (इति परिष्कामति.) सखे सत्यव्रत, कथय कियंति दिवसानि
महाराजजनकः कौशिकाश्रमे वेत्स्यति ?

अथमः. यावदस्मत्कुलगुरोर्यक्ष्यमाणस्य परिसमाप्यते अवश्व-
महोत्सवः.

दशा०— सारण, विश्वामित्रशतानन्दशिष्याविभौ. तदनयोः शृणुमो
निलीनाएव विश्वजल्पितानि.

सारणः. किं न पश्यति महाराजस्तिरस्करिणीविद्याप्रयोगं विद्युज्जिह्वस्य?
तत्र कुतो निलयनं ?

दशा०— (सहर्षं) अहो विद्याप्रभावः ! न केवलमस्मान् जनो न प-
श्यतीति, न शृणोति वचनानि च !

विद्यु०— महाराज, विश्वमिह संचरिष्यामः.

द्वितीयः सत्यव्रत, कथमध्वरध्वंसि पुरजनीचरेषु भगवान् कुशिकनन्दनः ?

सत्य० सखे देवव्रत, शृणुतावत्.

सत्यव्रत— कौशिक गुरुजी अयोध्येस गेले, त्यांनीं अग्निशा-
ळेंतील होम इत्यादिक अग्निसेवेचें काम मजकडे सोंपिलें आहे.
त्यासाठीं मी कौशिकी नदीच्या तीरी येऊन दर्भसमिधा घेत-
ल्या. आतां घरास जातों. (असें म्हणून चालता होतो).

देवव्रत— मी तर, जनकराजाचे उपाध्याय शतानंद गुरुजी,
यांच्या आज्ञेप्रमाणें दर्भसमिधा घेऊन राजांची स्वारी जेथें उत्तर-
ली आहे तेथें जातों. (असें बोलून चालता होतो व म्हणतो) ग-
ड्या सत्यव्रता, सांगवरे महाराज जनकराजे कौशिकां-
च्या आश्रमी किती दिवस राहणार तें ?

सत्यव्रत— आमचे कौशिक गुरुजी यज्ञ करणार, त्या यज्ञाचा
अवभृथमहोत्सव होई तोंपर्यंत ते येथें राहतील.

रावण—सारण, यां दोघांतून एकजण कौशिकाचा शिष्य
आणि दुसरा शतानंदाचा शिष्य होय ! तर आतां आपण लपून
राहूं आणि हे मनांत कांहीं कल्पना न आणितां खुशाल निः-
शंकपणें गोष्टी बोलत आहेंत त्या ऐकूं.

सारण— हें काय महाराज ! आपण विद्युज्जिह्वाच्या तिरस्करिणी
विद्येचा प्रयोग पहात नाहीं असें वाटतें ! अहो ही विद्या अस-
ल्यावर मग लपून राहणें कशाला पाहिजे ?

रावण— (हर्ष पावून म्हणतो) अहाहा ! केवढा हा विद्येचा प्रभा-
व ! हिच्या योगानें आपण लोकांना दिसत नाहीं इतकेंच नव्हे
तर आपलें बोलणेंही त्यांना ऐकूं येत नाहीं.

विद्युज्जिह्व— महाराज, आतां आपण येथें खुशाल संचार करूं.

देवव्रत— यज्ञ करूं लागले असतां राक्षस त्याचा विध्वंस
करून टाकितात, असें असतां भगवान् कौशिकऋषि हे
यज्ञास आरंभ कसा करणार ?

सत्यव्रत— सख्या देवव्रता, सांगतों ऐक.

प्रतिनिदिचनिर्मितिः सदशेषवर्हिर्मुख
 प्रसक्तगुणवर्णनध्वनितपूर्णकर्णाध्वनः,
 अमुष्य, किलरूप्यतः स्वयमुपेत्यसत्यात्क्षिति
 करेण करमामृजन्कमलभूरुध कुधः . ३६

तस्यैतस्य महातपोनिघेर्गाधिसूनोः कियती पुनरियं रजनीचराइ-
 तिबिभीषिका ?

विद्यु० — शृणु विप्रर्वचनं !

सारणः. अतएवहि महाराजेन कौशिकस्य विविधमायाविहारी मा-
 रीचः प्रतिबलीकृतः.

विद्यु० — उपपन्नमिदंयतः

सकल्यौदध्वान्तं, सकलदुषुमेधव्यतिकरं,
 सकलधूमोन्नद्धं, सकलदपिरजोवृष्टिकलुषं,
 अभिव्यंजन्योमस्थलमतुलमायाबलमदः,
 पुरामारीचोयं युधिभयमनैषीद्विषदः . ३७

दशा० — (सस्नेह बहुमानं विद्युजिह्वं प्रति.)

मारीचस्य भवानेव मायाबल मिहान्मनः

विद्युजिह्वो विजानाति; त्वहिरेवस्यहेः पदान्. ३८

देव० — सखे, महातपोनिधि रिति युक्तमाह महा भवान्; यदेतस्यकु-
 लपतेराश्रमपदे.

श्लोक.

त्रिविष्टपदुजें^१ करी क्षणनि, मीतिने देव ज्या
स्तवूनि बहु जोडिती करसरोरुहांतें निजा,
असा कुपित जाहला, तंव पितामहें^२ येउनी
करें कर धरूनि जो शमविला प्रयत्ने मुनी. ४५.

अशा त्या तपोनिधी कौशिक गुरूजींना विच्याऱ्या राक्षसांचें
मय तें किती असणार ?

विद्युजिठह.— ऐका, ब्राम्हणाचा पोरगा केवढ्या दिमाखाच्या गोष्टी
सांगतो त्या ?

सारण.— क्षणूनच महाराजांनीं नानाप्रकारच्या माया करणारा जो
मारीच यालाच कौशिकावर योजिलें आहे.

विद्युजिठह.— हें ठीक केलें. त्याचा पराक्रमच तसा आहे ?

श्लोक.

द्योमीं मेघसमूह आणित असे काळे कधीं सांवळे,
धूमाचीं पटले कधीं उठवितो आत्मीयमायाबळे,
धूळीची करितो कधीं प्रबळ ही वृष्टी, अंधेरी अणी,
ऐसा निर्जर मंडळीस भिववी मारीच पूर्वीं रणी. ४६

रावण.— (स्नेहानें व बहुमानानें विद्युजिठहाप्रत म्हणतो).

श्लोक.

ज्ञान मारीचमायेचें, विद्युजिठहा, तुला मले,
हें युक्त, कांकीं सर्पाचीं जाणतो सर्प पाउलें. ४७

देवव्रत.— सख्या सत्यव्रता, कौशिकऋषी हे महातपोनिधी होत,
असें तू बोलिलास तें बरोबर आहे, कांकीं त्यांच्या ह्या आश्रमीं,

टीप.—१ सर्ग २ ब्रह्मदेवानें..

शुङ्गाग्रेण सलीलमेषकलभो वक्त्रान्मृणालोज्ज्वलं
जृम्भारमविकस्वशान्मृगपतैर्दृष्टाङ्कुरं कर्षति,
एषावन्ततरीच मातरि नृणान्यत्तुं गतायां क्वचित्
दीपिन्यावनकंदरस्थितिजुषः स्तन्यं पयश्शूषति ! ३९

किञ्च-

पितृभ्यां विक्रीतं पशुमिव, परित्रातुमलसं,
स्वमात्मानं, दीनं, दशमवकिरंतं दिशिदिशि,
शुनःशेषं, श्रुपग्रथितमशुमान्मोचितवतो,
मुनेरस्य ज्ञातुं भवति महिमानं जगत्तिकः ? ४०

विद्युः — न जानानति विप्रवदुर्मारीचस्य मायाबलं, ततएवमाह.

सारणः — भवतु कोदोषः ? सर्वेपिस्वजनं प्रशंसन्ति.

विद्युः — अस्त्येवं, न पुनरेव मारीचे. पश्य,

चेतागारवलक्षितः प्रविशति, व्यापादयत्यृत्विजं,
सुग्भांगानि भिनत्ति, खादति पशून्मृगहात्यशेषंहविः,
नीलभ्रुकुटिदर्शयन्मुखमृषिसौणो विधत्ते भयं,

मारीचोयमशक्यशासन इति ज्ञानंनकेषामिदं ? ४१

सात्यः — अतएवनिःशङ्कमारप्स्यमाणमखःप्रियसखमिदंस्वाकुनार्थं

सारणमुपनेतुमयोभ्यामितिगतः कुलपतिः.

सारणः — (सामर्पस्मिन्)

श्लोक.

ओढी ती^१ जवड्यांतुनी कलम हा जूंभेस देता हरी,
 गुंडेने विससी सुचारु विलसे जो दाढ हो पांडरी ;
 जातो धेनु चरावयास्तव तिची ही बांसरी निर्मया ,
 व्याघ्री जी गिरिकंदरीत वसते, स्तन्या पिते तीचिया^४ ४८

ओठ्या.

पितरांनी पशुवत् विकिला ॥ रायें यज्ञस्तंभीं जो बांधिला ॥ देवही सिद्ध
 मक्षावयाला ॥ बळी आपला क्षणवोनियां ॥ ४९ ॥ मग कोणी सोडवील
 काय मातें ॥ म्हणोनि भिरभिर पाहे मंवंतें ॥ तयादीना शुनःशेपातें ॥
 निजसामर्थ्यें सोडवी जो ॥ ५० ॥ तो हा प्रतापी मुनीश्वर ॥ जयाचा
 महिमा अतिथोर ॥ नेणें प्रत्यक्ष सुरगुरु ॥ मग इतर नर काय जाणे. ५१
वियुज्जिठ्ह.— ह्या ब्राम्हणाचे पोराळा मारीचाचें मायाबळ केवढें
 आहे हें माहीत नाही म्हणून तो असें म्हणतो.

सारण.— म्हणू दे, त्यांत काय आहे ! स्वजनाची प्रशंसा करावी
 असी सर्वांचीच रीति आहे.

वियुज्जिठ्ह.—असें आहे खरे, परंतु मारीचा विषयी तसें नाही. पहा,
 साक्या.

चेतागारी^१ गुप्त शिरुनियां तेथिल ऋत्विज मारी;
 खाई पशु, हवि; फोडुनि ठाकी मखपात्रेही सारी. ५८
 चढवुनि भिवया, वासुनि तोंडा ऋषिपत्न्यां भिववी तो,
 हा सर्वांना अजिंक्य ऐसें नर कोण न भावीतो ? ५२

सत्यव्रत.— म्हणूनच तर कौशिकगुरुजी निःशंकपणें यज्ञाची
 सिद्धता करून आपला प्रियसरवा असा इक्ष्वाकुनाथ जो दश-
 रथ, त्याला निमंत्रण करण्याकरितां अयोध्येस गेले आहेत.
सारण.— (कोधानें हांसून).

टीप.— १ ती दाढ. २ सिंह. ३ व्याघ्रीचा. ४ अग्निशालेत.

जानकीपरिणय नाटकं.

जामदग्न्यमुखाद्देवं सवनाथान्वयाचियत्

सर्वतद्विस्मृतं, हंत ! लक्ष्यते निर्मथो मुनिः ! ४२

विद्यु० सारण, कियान्वयो मूढस्य वचस्यमर्षः ? गुप्तमन्त्रः खलुकु-
शिकनंदनः.

सारणः.—किमनेन गोपनेन कुशिकनंदनस्य यद्गार्गविमुखेनदेवं प्रति-
प्रार्थनां शिष्योपि स्वस्य न जानाति. ?

विद्यु०.—जनकस्य स्वस्मिन्मीष्टघटनक्षमइति विश्रंभाय. यदुक्तं
भवता, जनकस्तमृषिवरोपसंग्रहणे प्रतिभुवंकृतवानिति.

सारणः. (विहस्य) बलवानितितेन जालमेन जनकेन प्रतिभूः कृन्नो
गाधिसूनुः ! पश्यति भवानपि यस्यविक्रमविजृम्भितं.

निर्वाप्य ध्वजिनीं, निहत्य तुरगा, निर्भिद्यच्च स्यंदनं,

द्वेधाकृत्यच कार्मुकं, रणभुवो, दूरेण विदावितः

वासिष्ठ्याजनिर्गवा, खलुशकस्लेडादिभिः, सैनिकै

दीनोयः प्रयथौपुरा तपसितुं—

दशा० सोयं बली कौशिकः ! ४३

देवव्रतः —

श्रूयते तत्स्यराजर्षे ब्रह्मचर्यव्रतेस्थिताः,

ऋभ्यशृंगचरोर्माणा, श्वन्वारस्तनयाइति. ४४

आर्या.

जामदग्न्यवदने^१ जो प्रार्थी देवासै आर्जवे नमुनी,
ते सर्व विस्मरोनी, हरहर ! निर्मय असेचि म्हणवि मुनी. ५४

विद्युजिठ्ह.— सारणा, अरे या बेठ्या मूर्ख पोराच्या बोलण्यावर
इतका क्रोध करणे म्हणजे कथ ? त्याला काय कळते ? कौशिक
बरीक गुप्तमसलती खरा, यांत संशय नाही.

सारण.— परशुरामाच्या द्वारे आपल्या महाराजांची प्रार्थना केली,
ती ज्याच्या प्रत्यक्ष शिष्यास देखील ठाऊक नाही, इतका गुप्त
मसलतीपणा तो कशाकरिता ?

विद्युजिठ्ह.— एवढ्याकरिता कीं आपले कार्य साधून देण्यास हा
समर्थ खरा असा जनकास विश्वास वाटावा. कारण राम-
चंद्राशीं आपले कन्येचे लग्न करून देण्याचे कामांत त्याने
कौशिकाला प्रतिभु केले आहे, असें तूंच सांगितले.

सारण.— (हासून) वा ! कौशिक मोठा बलाढ्य असें समजूनच
विचारशून्य जनकाने त्याला प्रतिभु केले आहे. कौशिकाचा
बलाढ्यपणा म्हणजे केवढा आहे तो तुलाही ठाऊक आहे.

श्लोक.

सेना जिकुनि, मारुनी हयवरां, भेदूनियां स्पंदनां,
चापा मोडुनि, घालवूनि दिधला युद्धांतुनीयां वनां ;
ऐसा कामगवीचिया तनुभवीं स्लेहादिकीं दारुणीं
केला दीन, तपासि जाय मग जो,

रावण.— (बाकी राहिलेला श्लोक म्हणतो),
तो हा बळीया मुनी ! ५५

देवव्रत.—

आर्या.

ऋष्यशृंग चरुयोगे म्हणती झाले सुदिव्य सुत चार.

दशरथ राजऋषीला, असती वर्णी^६ हिजे सदाचार. ५६

टीप.— १ परशुराममुखें. २ रावणास. ३ रथातें. ४ वनाप्रत. ५ कामधे-
नूच्या शरीरापासून झालेले. ६ ब्रह्मचारी.

सत्यव्रतः—

तेषामपि महातेजा, रामो, रतिकरः पितुः,
स्वयंभूरिव भूतानां श्रूयते गुणवत्तरः ४५

दशा०— (साम्यसूयं) किमाह विप्रवटुः ?

विद्यु०— महाराज, जनश्रुतिस्तादृशी.

सारणः— अतएव जानक्याएतस्मिन् प्रेमाभिनिवेशः.

विद्यु०— अतएव महाराजेन जिघृक्षितं जानकीपरिणयाय ताडूष्यं.

देव०— (सशिरःकंपं) जानामि, महाराजजनकस्य परिसरे
रामइति नामानुगुणं समाश्रेडितगुणग्रामो गुरुणा गौतमनेदनेन.
तथाहि.

वीरो, विश्वजनप्रियः, शमधनः, शौर्यैष्यनुत्सेकवान्,

स्त्रात्रंघर्मममुत्र भूरिफलदं संभावयन्नात्मनः,

धर्मज्ञः, शुचि, रुज्झितानूतकयो, दीनानुकंपी, बटु,

धीमानर्थं विशारदो विजयतेरामो जगन्नाथकः ४६

दशा०— (सरोमांचं, स्वगतं) किमेतद्वर्णनं परमार्थतः स्यात् ? (प्र-

काशं) यत्किंचित्प्रलपितं जनकसन्निधौ राजर्षिदोषजीविनो गो-
तमदुरपत्यस्य विप्रवटु रनुवदति ।

विद्यु०— (ससरंभम्) सारण, पश्य.

स्वस्या मातुरुपेत्य नंक्रमकरोद्यः शीलमंगंशदो

डुर्दातः सचिराययेन मघवा काराकुटुंबीकृतः

एतस्मिन्नुपकुर्वतिप्रथमतः स्तुत्येपि लंकेश्वरे,

राममैथिलसन्निधौ, वत, किमित्यस्तौ दहल्यासुतः । ४७

सत्यव्रत.—

आर्या.

चौघांत मव्य तेजा ताताला प्रियहि राम हा ऐसा.

म्हणति गुणें सर्वोत्तम भूतांमाजी 'स्वयंभू' कां जैसा. ५७

रावण.— (ईर्ष्येने ? ब्राह्मणाचें पोरवें काय म्हणतें हें ?

वियुज्जिह्व.— महाराज, लोकवदंता तशी आहे खरी.

सारण.— म्हणून तर जानकीची इतकी प्रीति त्याच्यावर बसली.

वियु०.— आणि याचहेतूस्तव जानकीला वरण्याकरितां रामा-
चें रूप घेण्याची महाराजांनी योजना केली आहे.देवव्रत.— (डोंकें हालवून) होय गड्या खरेंच. जनक महाराजापा-
शीं आमच्या शतानंद गुरुजींस, राम या नांवाच्या मुलाची
बारंवार स्तुति करतांना म्यां ऐकलें आहे. ते जेव्हां तेव्हां म्हणतात.

श्लोक.

वीर श्रेष्ठ, जनप्रिय, प्रकट जो क्षात्रा स्वधर्मा हिता,

मानी, शांतहि, नम्र शूर, अश्रुनी चिर्त्ती स्वधर्मज्ञता,

शौचें युक्त, तसाचि सत्यवचनी, दीनानुकंपी, बटू.

ऐसा राम जगत्प्रभू विलसतो, धीमान् विचारी, पटू ५८

रावण.— (सरोमांच होऊन मनांत ह्मणतो) ह्या वर्णनाप्रमाणें तो

स्वराच असेल काय ? (मोठ्याने ह्म०) गौतमाचें नीच अप-

त्य जो शतानंद तो जनकाचे घरचाच तुकडेमोड्या होय.

तेव्हां तो त्या राजापार्शीं जी वदवट करीत असेल, ती ऐकून हें

पोरवेंही तसेंच बोलत आहे.

वियुज्जिह्व.— (डौलानें) सारणा, पहा.

ओठ्या.

इंद्र परम दुष्ट आणि जार ॥ अहल्ये वरी करी बलात्कार ॥

तया बंदी घालुनि साचार ॥ चिरकाळ ठेविलें असे ॥ ५९ ॥

टीप.— १ जीवांत. २ ब्रह्मदेव. ३ हितकारक (क्षात्रधर्माचें विशेषण).

४ अहल्या शतानंदाची आई होय.

सत्यव्र०— अतएव गुणनिधावस्मिन्ननुरागो जानक्याः.

दशा०—

रामानुरक्ता सीतेति वचो मर्मभिदेकतः,

अन्यतः स्मरनाराचाः शृण्वतस्तद्गुणान्मम. ४८

विद्यु०— (सर्कोपनिःश्वासं) अहंन्यातनयएव घातयितव्यः प्रथ-

मं तादकेयेन; पश्चादन्ये.

स्तोता स्तुवतु निःशंक्यं कंचिद्वैतमात्मजः;

शृण्वता स्वामिनः सख्या जनकेन कथंस्थितं ? ४९

देवव्र०— एवमेतत्, परंतु रामप्रशंसापरं अस्मत्तुगुरुं प्रतिवदन्त्येव

महाराजः—

सत्य०— कथमिव (अन्येसादरमाकर्णयंति.)

देवव्रत०—

अस्तुरामोत्सुकावत्सा, प्रशंसतु च तंभवान्,

अर्केडुकुलसंबंधो युक्तो व्येषतु दुर्धरइति. ५०

विद्यु०— साधुजनकसाधु, सम्यग्दृष्टं भवता ।

दशा०— अभिज्ञः खल्वयं. ।

ऐसा शत्रु शास्त्रेन उपकार ॥ लंके श्वरेन केला असे थोर ॥ परी
शतानंद कृतघ्न फार ॥ जनका जवळी स्तवी रामा ॥ ६० ॥
सत्यव्रत—लणूनच अशा गुणांचा निधी जो राम, त्याच्या डि-
काणीं जानकीची प्रीति आहे.

रावण.—

आर्या.

रामानुरक्त सीता हे मम मर्मास दोंचिते वचन;
तीचे गुण ऐके तंव दोंची बाणे करोनि मज मदन. ६१
वियुज्जिह्व.—(शेषानें उसासा टाकून) मारीचानें अहल्यापुत्रा-
सच पहिल्याप्रथम मारून टाकावे, मग दुसऱ्यांस !

श्लोक.

मलत्याचीहि निःशंक शतानंद करो स्तुती;
परी ती रुचते कैसी स्वामीच्या सखया' प्रती. ६५
देवव्रत.—असें खरे, परंतु आमचे गुरूजी रामचंद्राची स्तुती
करूं लागले लणजे महाराज जनकराजे त्यांचें प्रत्याख्यानच करितात.
सत्यव्रत.—तें कसें बरे ?

(रावणादिक तिघे राक्षस कान देऊन सादर ऐकतात)
देवव्रत.—राजा असें लणतो कीं,

श्लोक.

सीता असो रामगुणानुरक्ता, वर्णा तुम्ही दाशरथीस आंतों;
संबंध अकैदवसैत्कुलांचा आहे जरी श्लाघ्य, घडे न साचा. ६६
वियुज्जिह्व.—शाबास जनका शाबास, तुझे पहाणे बरोबर आहे !
रावण—तो अभिज्ञाच आहे !

टीप.—१ जनकाप्रत. २ सूर्यचंद्र वंशांचा.

सार०— कथमेष संघटते कन्यामिलापिणि महाराजे ?

देव०— शेषमपि महाराजवचनं शृणोतु भवान् यत्किञ्च.

काक्षत्यययितुंस्तेहा त्कन्यारत्नमिदंमम

केकसीत्सुनुरित्येवं कर्णाकर्णिकयाश्रुतं. ५१

ततश्च.

कन्यामर्थयतेयदि त्रिभुवनप्रोखंडदोर्विक्रमो,

नप्ताविश्वसृजः, सखाभम, दशग्रीवः, स, शैवाग्रणीः,

तामस्मैरघुनन्दनैकलट्टदयां दातुं कथंशक्नुयां ?

दद्यानेतिकथं वदेयमिति चक्षिष्येधुना केवलं. ५२

विद्यु०— युक्तमुपन्यस्तं जनकेन शतानंदाय.

दशा०— (सबाष्पगद्गदं) सरवे सीरध्वज, मास्तुनेह्येभः. कितवैतत्क्षेत्रे
शायमवेयं. ?

सार०— नहि भवान्निजरूपेण कन्यायाचने अपितुरघुकुमारवेषेणतो
परिणिनीषति.

सत्य०— (विहस्य) किमिदमुक्तंजनकमहाराजेन ? शृणुतावत्

कपिप्रवरकक्षगो दुरपकर्षदोर्विशतिः

शिरोदशकमग्रतः पदचतुष्टयंचान्यतः

अभीक्ष्णमधुनीनयः स्वतनुमोचनार्थपुरा,

कथं सदशकंघरो भुवनमीमदोर्विक्रमः ? ५३

सारण.— रावण महाराज हे कन्येला मागूं लागल्यास मग तो संबंध कसा घडूं शकेल ?

देवव्रत.— जनकराजांचे आणखी म्हणणे सांगायाचे राहिले आहे, तेही सांगतो ऐक.

आयां.

सीतेला मागवें स्नेहें रावण मनांत हें वाहे,
ऐसी जनांत बावा उठली ती म्यांही ऐकिली आहे, ६७

मग,

श्लोक.

शैबी मुख्य, मदीय मित्र, परमं शौर्येहि भारी जगा,
नातू तो परमेष्ठिचा, जरि निजे कन्येस माये, अगा,
नाहीं देत असें कसें ह्मणुं ? जरी द्यावी बरी ती, पहा,
रामासकमना ह्मणुनि मज्जला ठोंची सदा खेद हा. ६८

वियु.— जनकानें शतानंदाला जें सांगितलें तें ठीक सांगितलें.

रावण — (गहिवरून अश्रू, ठाळितो आणि ह्मणतो) सख्या
सीरध्वजा, तूं कांहीं खेद करूनको ! अरे म्यां तुला छेदादायक
व्हावें काय ? शिवशिवा !

सारण— आपण आपल्या रूपानें कन्या मागतां असा कांहीं अर्थ
नाहीं तर रघुकुमाराकाचे वेषानें तिला वरण्याचा आपला बेत आहे.

सत्यव्रत — (हांसून ह्म.) अँ, जनकराजांनीं असें हें काय
म्हटलें ? ऐक,

श्लोक.

काखे घालुनि माकडें दडपिलें हस्तां विसां जेघवां,
मागें चान्हिपदे, शिरें दश पुढें, झालीं असीं तेघवां,
सोडावें अपणा म्हणोनि असकृत् झाडी तयांतें असा
तो हा रावण शौर्यविक्रमबळें भारी जगातें कसा ? ६९

टीप- १ ब्रह्मदेवाचा २ वाडीनें.

दश०- दुरात्मनोस्य विप्रबटोः कंठमरुजेयं (इति उत्थाय हाभ्यां नि-
वारितस्तिष्ठति)

विद्यु०- धिङ्मूर्खो नैतज्जानाति.

निष्पर्यायनिवेशितांगुलिशतप्रक्षुण्णपर्यंतमू

बंधोदंचितशंकराचलधुरादिव्यदुर्जाविशते;

अस्य, त्रस्यदुर्मास्वर्यकृतपरिष्वंगप्रतृष्यन्मृड

प्रक्रांतस्तुति साक्षि, राक्षसपते, रास्तेगुणानांकुलं. ५४

दश०- (सविनयं) विद्युजिह्व, मामैवं. केयंस्तुत्यस्य भगवतः

स्तावकतानाम? कथयामितावत्. पुरा किल घोरे तपसि वर्तमानस्य,

करकमलतलेन शैलकन्याकुचतटसंगतकुंकुमारुणेन,

सकरुणममृशन्मयापरांगं त्वमसि कुरुशस्तपसेति चंद्रमौलिः. ५५

देव०- सत्यव्रत, किमुच्यते कचित्कस्यचित्प्रतापस्त्वलनं नदोषाय.

दश०- (सामर्षविहस्य) कथं नाम प्रतापस्त्वलनं ?

वालीनामकपिः, सकश्च नमया योद्धुं बलीति अमा

दाहूतो मम बाहुसार मविदन्कक्षे स मा मग्रहीत्,

मुक्त्वा घातविधूर्णितस्तदनुमामुन्मुच्य सख्यव्यधात्,

ब्रौवेन्निस्त्वलिनः प्रनापदति, तत्कोयं कलंको मम ? ५६

रावण— अरे ह्या दुरात्म्या ब्राह्मणाचे कारव्याच्या नरडीचा घोंद दे-
तो आतां ! (असें ह्मणून उठतो, सारण आणि विद्युजिह्वा
हे दोघे त्याचें निवारण करून यांववितात).

विद्युजिह्वा — ह्या वेढ्या मूर्खाकारव्याला काय ठाऊक आहे !

श्लोक.

रोवोनी शतअंगुली उपटिला कैलास, त्या झेळितां
झाल्या चूण शिलाहि शोभति विशी दीर्घा तई दोळना,
भीतीनें कवळी शिवास गिरजा, येणेंचि तो तोषला,
स्वामीनें स्तवि, त्यास साक्षिगणहा त्यांच्या गुणांचा मला. ७०

रावण.— (नम्रतेनें ह्म० विद्युजिह्वा, हरहर ! हे काय मलनेच
ह्मणतोस ? स्वतः सर्वासही स्तवन करण्यास योग्य जो भगवान्
शंकर त्याच्याकडेस स्तावकता आणणें हे काय ? आतां येवडी गोष्ट
बरीक झाली खरी, कीं जेव्हां मी उप्रतप करित वसलों होतो तेव्हां.

श्लोक.

अति अरुण कुचाचे कुंकुमें पार्वतीचे करकमल सदारे तोमनें
शंकराचें, मज बहु कुरवाळी धूर्जटी त्या हतानें, म्हणत ह्म
बहूवा जाह्लासी तपानें. ७१

देवव्रत— सख्या सत्यव्रता, शूर असला तरी स्वाद्यावेळीं कचतो
ह्मणून तो कांहीं दोष आहे असें नाही.

रावण— (क्रोधानें हास्यकरून म्हणतो) एकूण मी कचलों असं
हा म्हणतो काय ? कसारे कचलों ?

श्लोक.

वाली हा वळिया असेल म्हणुनी युद्धार्थ बोलाविला,
त्यानें नेणुनि मत्प्रभाव धरिलें काखेंत तेव्हां मला,
जेव्हां म्या मुठिनीं तयास कुठिलें, सोडोनि त्यानें मला
केलें सख्य; कलंक मदुणगणा येणें कसा लागला ७२

टीप.—१ कैलासाला. २ गिरिजेच्या कवळण्यानें. ३ शिव. ४ रावण.

सारणः मूढः प्रकृत्योल्लेखेऽवस्थप्रतापं न जानन्ति.

क्षिपतिगगनैकैलासं योजवाद्दशभिः करैः,

दशभिरपरैस्तन्म्रश्चतं प्रतीकतिल्लया,

भुवनजयिनो, रक्षोनेतुः, किमस्यपुरः क्षमः

परिगणयितुंवालीनाम पुवंगकुलधमः १ ५७

सात्य० देवव्रत, तवालमिदानीं लंकेऽवस्थ कलंकसंवरणेन.

रेवायां खलुपंचभिर्भुजशतैरुवा प्रवाहं बला

दन्धैरवरवेणिकर्षणपयोविक्षेपकेलीपरैः

स्वच्छदं वनिताजनं रमयता प्रागर्जुनेनागतो

मध्येयुद्धमनेन किं दशमुखो नीलो नकारागृहं १ ५८

दशा०— अहो दुःसाम्ना त्रिशंकुयाजिनो मुनिपाशस्य शिष्यस्तदनुकूलं

प्रलपति. तदयं मक्षयितव्यो राक्षसानां.

देव०— तत्तिष्ठतु. श्रूयता मिदं.

यस्मिन्विस्मिन्तदेवदानवकुलप्रकांतसंदर्शन

क्षिप्रोन्मोचिनघोस्नारकमतप्राणिप्रणीतस्तवे

मुंचन्त्यद्भुतमद्दृहासमभितो विद्रावितात्कासरा

त्यम्रष्टंजहसुर्मम निशिचरावर्ण्यो न किं रावणः १ ५९

विद्यु०— साधुदेवव्रत साधु. नंदनीयोसि वचनेन.

सारणः— न केवलमयं अपितु यस्यायं शिष्यः.

सारण.— लोक मूर्ख पडले, ते लंकेश्वराचा प्रताप जाणत नार्हति !

श्लोक.

फेकी जो दश बाहुनीं निजबळें कैलास नामा गिरी
आकाशीं, पडतां तयास इतरीं दाहीं भुजांनीं घरी,
ऐसा जो अतिविक्रमी, त्रिभुवना जेताहि लंकापती,
वाली माकड, त्याचि, सांग, गणना त्याच्या पुढे ती किती ?
सत्यव्रत.— देवव्रता, पुरे आतां रावणाचे दोष किती तरी
झांकशील रे ?

श्लोक.

रेवाप्रवाह धरि पंचशतीं करांनीं रोधूनी खेळत असे इतरां करांनीं
नारींसेवें, तंव लढूं दशकंठ आला, तो अर्जुन धरुनि बंदिस ठाकिजे-
ला. ७४

रावण.— कायरे ! दुरात्मा त्रिशंकु याजक अधममुनि जो कौ-
शिक. त्याचा शिष्य हा त्याच्या प्रमाणेंच बटवट करितो ! तर
याला राक्षसांनीं खाऊन टाकावें !

देवव्रत.— तें असुंदे पण आतां माझे ऐकून घे.

श्लोक.

ज्याचा विक्रम देवदानव रणीं पाहून भांबावले
जेणें प्राणिगण प्रचंड नरकां पांसोनियां सोडिले,
एकोनी स्तुति तत्कृतां हंसतसे गर्जोनि जों फारसा,
रेडा भीऊनि घांवतां यम पडे आलें हसें राक्षसां. ७५
विद्यु०.— शाबास, देवव्रता शाबास ! शाबासकी देण्यास तूं योग्य
आहेस.

सारण.— हाच योग्य असैं केवळ नव्हे, तर ज्याचा हा शिष्य तो
देखील योग्य आहे.

टीप.— १ खाली पडतां. २ कैलासाला. ३ प्राणिकृत.

दशाः—

मन्येजनकसंबंधी यः कश्चिदपिमेप्रियः

चंपकस्यानुषंगेण संपुटोप्यधिवास्यते. ६०

सत्यः— किमनेनावयोर्वृथा वाक्कलहेनातिक्रामति समयः.

गुरुकुलमेव गच्छावः (इति निष्क्रान्तौ)

दशाः— वयमपि कौशिकीतीरपरिसरारण्यभूषणेनानेन सहकार

वनेन प्रचरंत स्तत्र तत्र प्रवृत्ति मुपलभमाना जानकी जन्मसूचित

सुकुतमाजं जनकराजं उपसर्पामः.

इतरो. यथारोचते महाराजाय.

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

प्रथमोऽंकः १

रावण.—

आर्या.

जनकाचा कोणीही संबंधी मज तसाची आवडतो;

चंपक सुम^१ योगने संपुट ही सुरमि^२ जेवि कीं होतो. ७६

सत्य०— आतां हा आपला वृथा वादविवाद पुरे करावा. येणेकरून उगाच वेळ मात्र व्यर्थ जातो. याजकरितां आपआपले ठिकाणीं जाऊं चला. (असें बोलून दोघे निघून जातात).

रावण.— चला आतां आपणही कौशिकीतीरचे अरण्यास मूषरूप जें हें आश्रयन, ह्या वनांतून संचार करीत करीत आणि त्यात्याठिकाणीं काय काय वर्तमान आहे त्या वर्तमानाचा शोध काढीत काढीत जनकराजाकडे जाऊं. हा जनकराजा जानकीसारखी कन्या झाल्यावरून मोठाच पुण्यशाली समजला पाहिजे.

विद्यु०— आणि सारण. - उत्तम आहे. महाराजांची जसी मजीं असेल तसें.

(असें बोलून सारे निघून जातात.)

(प्रथम अंक समाप्त).

(ततः प्रविशत्यत्रिरनुसूयाच)

अत्रि— अनुसूये, आहूतोहं यक्ष्यमाणेन महर्षिणा कुशिकनन्दनेन;

संप्राप्तश्च भवत्या सहैव तदीयमाश्रमपदं; किंतु जनकेन समभिहा

गतायावत्तायाः किमुपहरिष्यामः सीतायाः ?

जानकीपरिणय नाटक.

अंक २.

पात्रें.

अत्रि	...	कोणीएक ऋषी.
अनुसूया	...	त्याची स्त्री.
रावण	...	लंकेचा राजा.
विद्युजिह्व.	{	...
सारण.	{	रावणाचे मंत्री.
सीता	...	जनकराजाची कन्या
सुचरिता.	{	...
शीलवती.	{	सीतेच्या सख्ख्या

(तदनंतर अत्रि आणि अनुसूया दोघे प्रवेश करितात.)

अत्रि.— विश्वामित्र महर्षि हे यज्ञ करणार आहेत म्हणून त्यांनी मला निमंत्रण केलें. त्याप्रमाणें तुजसहवर्तमान मी तेथें त्यांचे आश्रमप्रदेशाप्रत येऊन पोचलों. परंतु आतां जनकराजा बरोबर त्याची कन्या जानकी ही येथें आली आहे. ति-
ला कांहीं देणगी द्यावयाची, ती काय बरें द्यावी ?

अनु०— नन्वस्तिखलु ममवशे देवैर्दत्तं दिव्यचीनांशुकमंगरागम्भ,
 ययोः किलधारणे यक्षराक्षसाद्यैस्तर्जितोपिकुलबालिकाजनो नलमते
 कातर्यं, नमुंचतिच नैसर्गिकं शीलंच.

अग्निः— उपपन्नमेतत्. शृणुमः किलजानकीं दशाननः प्रार्थयितुमुद्यु
 कइति (पुरतोवलोक्य) केयं कराभ्यामुपनयति सरसानि कम-
 लिनीदलानि मृणालानिच ?

अनु० - भवितव्यमनया सुचरितयानाम सख्या विदेहकन्यायाः अतो
 मन्ये मदनानलेनवा प्रौढातपलंघनेनवा बलवदस्वस्था जानकीति.

अग्निः (स्मृतिमभिनीय) मदनानलेनैव यतः दृष्टं मया समाधिस्थितेन.

जनकनृपतिकन्या जातुनिद्रां भजंती

स्मरन्निव रुचिरांगवीरमालोक्यरामं,

अरतिरखिलकृत्येचेतसातद्रतेन,

अयतिसहचरीभिः पालितापुष्पशय्यां. १

भवतुजनकसमीपमेव तावदवगच्छावः (इतिनिष्क्रान्तौ.)

(शुद्धविक्रमकः)

अनु०—देवांनी दिलेले चीनांशुक लागून एक वस्त्र, व अंगास लावण्याचा अंगराग, असे दोन पदार्थ मजपार्शी आहेत, तेच तिला द्यावे. त्यांमध्ये असा गुण आहे की, कुलीन स्त्रियांनी त्यांचे धारण केले असतां राक्षसादिकांनी त्यांना भिडविले तरी त्यांस भय वाटू नये. आणि त्यांचे स्वाभाविक जे सत्शील ते त्यांनी मोडू नये,

अत्रि.—हेच पदार्थ सांप्रत तिला देणे योग्य आहेत खरे. कारण रावण हा तिला मागण्याविषयी उद्युक्त झाला आहे असे वर्तमान ऐकतो. (पुढे पाहून) हातांमध्ये ओळी ओळी व रसभरित असी क-मलिनीची पत्रे आणि मृणाले घेऊन ही कोण येत आहे बरे ?

अनु०—ही सुचरिता नांवाची जानकीची सखी दिसते. ती हे शीतोपचाराचे पदार्थ घेऊन चालली आहे. यावरून कामज्वर झाल्याने क्षणा, किंवा मोठे ऊन लागल्याने क्षणा, कशाने तरी जानकीचे शरीराचा संताप होऊन तिची प्रकृति फार अस्वस्थ झाली असावी असा तर्क वाटतो.

अत्रि.—(स्मरण झालेसे दाखवून) होय होय, कामज्वरानेच तिची प्रकृति बिघडली आहे, उन्हाने नव्हे. कांकी मी समाधी लावून बसलों होतां, तेव्हांच मला ही गोष्ट विदित झाली आहे कीं,

साव्या.

एके वेळीं निद्रित सीता स्वर्गी राघव पाहे;
मूर्ति जयाची मदनसुंदरी, शरहि जो बहु आहे, १
तेव्हांपासुनि विरह पीडिता रामासचि मानि चिंती,
पढुनि असे पुष्पाचे शयनीं सखया तिस रक्षीती. २
असो, आतां जनकराजाकडे जाऊं म्हणजे तेथे काय असेल ते समजेल. (असे म्हणून तीं दोघे निघून जातात).
(ही पूर्वोत्तर कथेची संगति).

टीप.—१ मदनासारखी सुंदर. २ सीतेस.

५५

ज्ञानकीपरिणयनाटकं,

(ततः प्रविशति विद्युज्जिह्वेन सारणेनच सह दशाननः)

दशाननः —

यदीयंसौंदर्यं जनयति रतेरप्यवमति,

यथाचाविर्भूतं जनकनृपते देवयजनात्,

ममदृष्टुशक्या युवति रिषमद्येति, मनसः।

परीणामः कोपिस्फुरति ननुहर्षाद्भुतमयः । २

तदिह, सारण, कथयकतमेन पथाकौशिकाश्रमवादमुपगच्छामः।

सारणः— नन्वेनेन दक्षिणतो विकंकतावबेरुत्तरतः किशुकारण्यस्या

वि०— महाराज, इतद्वतोभवान् (सर्वेपरिक्रामन्ति)

दशाननः— सारण, किमस्ति कौशिकीतीरेपिनंदनवनं. ?

सारणः— नहि नहि.

रसालानामंतर्मदकलरणत्कोकिलकुलं,

समन्तादुन्मीलद्वकुलमुकुलामोदभरितं,

घनस्निग्धच्छायं क्रमुककदलीशीतलतलं,

ननुप्रीतिघने नवमिदमृषेराश्रमपदं. ३

(तदनंतर विद्युज्जिह्व आणि सारण यांसहवर्तमान
रावण पद्म्याबाहेर येतो.)

सारण.— श्लोक.

रूपानें रतिहूनि जी समधिका, उत्पन्न झाली स्वरी
'वैदेही' सुकुमार देवयजनापासुनि^१ ती सुंदरी.
कीं देखीन तयेस आजि मरुनी डोळे असा हा महा
मच्चिर्ती बहु हर्ष, विस्मय, तसा उद्दीप्त होतो अहा ! ३
तर सारणा, विश्वामित्राच्या आश्रमांत जाण्याचा मार्ग कोण-
ता तो दाखीव बरें, म्हणजे तसे जाऊं.

सारण.— हें विकंकतवृक्षांचें^२ डाव्या हाताकडे टाकून व हें पालाश-
वृक्षांचें^३ वन उजव्या हाताकडे टाकून मधूनच जो मार्ग जातो
तोच आश्रमाला जातो.

वि.— असें असें इकडून चलावें महाराज. (असें म्हणून
तिथे इकडे तिकडे फिरतात).

रावण.— अरे सारणा, त्या कौशिकीनदीचे तीरीही नंदनव-
नच आहे काय ?

सारण.— हें नंदनवन नव्हे महाराज. या ऋषीचे आश्रमप्रदेशा-
चीच शोभा नंदनवनाप्रमाणें अपूर्व आहे.

साक्या.

आश्रतरूंचें वन हें सुंदर कोकिल त्यांमधि गाती;
बकुलवृक्ष भोंवते लागले, ते बहु शोभा देती. ४
पुष्पे विकास पावुनि त्यांचीं त्यांतुन परिमळ येती;
छाया तरुंची स्निग्धनिचिड आतपें श्रमातें नेती. ५
क्रमुर्क^६ तशा कर्दलीहि येथें लागुनि गेल्या दाट;
त्या योगें शीतल तल ऐसें शोभत आश्रमवाट^७; ६

टीप.— १ विदेहाची कन्या. २ यज्ञभूमीपासून. ३ वृक्षविशेष. ४ पळ-
सांचें. ५ उन्ह. ६ सुपारीची छाडे. ७ आश्रमप्रदेश.

वि०— अहोसमणिकमृषेराशमस्य ! इहहि.

पक्वानि प्रच्यवन्तेक्रमुक विदपिनामुच्छ्रितानांफलानि,
स्पन्दतेराजरंभाः फलभरनमिता, वातिमंदानिलोपि,
संदृश्यते विषाकच्युतमधुरफलव्याप्तमूलारसाला ,
भारेणामीफलानांयुवतिकुचमरस्पर्धिनो नालिकेराः. ४

(नेपथ्ये)

जाव चित्तलेहणिमित्तं विअसही सीलवदीचित्तसंभारं आणेदुंगदा,
सुअरिदावि सिसिरोपआरणिमित्तं णलिणीपत्ताई, तदोआरमिअवि
अणत्ति करिअचलअंखुमंमहोवाहेई. कागई. !

दशा०— (आकर्ण्य)

निनदःपिकांगनायाः कवलितमाकंदकंदलकपायः

आकर्ण्यतेरतिप्रतेः कृतइवभोगवलीपाठः . ५

सारणः— महाराज, ताथमभिव्यक्तरमणीयः पिकशब्दः, अपितु

मन्ये सारिकाव्याहरतीति. (पुनर्नेपथ्ये) भअवं कुसुमाउह, एक-

वारविआलेहलिहिदं पिअजणं दहूण

वि०— अहाहा ! ऋषीचा आश्रम किती तरी रमणीय आहे हा !
येथे पहा !

अभंग.

उंच उंच येथे सुपारीची झाडे, त्यांच्या खाली सडे फळांचे पै. ७
रायकेळी फळभारे डोलताती, वारेही वाहाती मंदमंद. ८
पक्कआम्रफळे वृक्षांचे मूळांशी पडली ती कैशी शोभताती ! ९
माडावरी तैसे दिसती नारळ, कठीण वर्तुळ बहूसाल. १०
तरुणीचे कुचांदाकिती हे मागे, ऐसे मनीं वागे माझीया हो. ११
ऐसा हा ऋषीचा आश्रम सुंदर, त्याची शोभा फार वर्णवेना. १२
(इतक्यांत पडद्यापलीकडे शब्द होतो.)

‘अगे ! चित्र काढण्याचे आहे म्हणून त्याचें साहित्य आण-
ण्याकरितां सरवी शीलवती गेली; तशीच शीतळ उपचार करायाचे
आहेत त्यांसाठीं मृणालें व नलिनीचीं पत्रें आणायाकरितां सरवी
मुचरिताही गेली; अशा दोघीजणी गेल्या, तेव्हांपासून मी एथें एकटी-
च आहे, असें पाहून हा मन्मथ मजला फारच पीडा करितो ! अगे
बाई, कसें करूं ! आतां माझी कशी गति होईल ! ,
रावण.— (ऐकून)

श्लोक.

भक्षूनि आम्रनवपल्लव^१ कोकिला हे शब्दा करीत मधुरामधुराचि^२ पाहे,
नाहींच शब्द, तरि मन्मथभोगपाठे गातो वनांतगमनें प्रिकरूप भाट.^३ १३
सारण— महाराज, कोकिलेचा शब्द रमणीय स्वरा, पण इतका
स्पष्ट असत नाहीं. यास्तव ही कोणी सारिका बोलत आहे असें वाटतें.
(पुनः पडद्यापलीकडे शब्द होतो) हे भगवंता कुसुमायुधा, एक
क्षणभर तरी धीर धररे ! पाटीवर प्राणनाथाचें चित्र काढून त्याचें

टीप.—१ आंब्यांचीं कोंवळीं पानें. २ अतिमधुर. ३ मदनाची स्तुती.
४ कोकील हाच कोणीएक भाट.

जानकीपरिणयनाटकं

तदो मर तुहकिदेपाणाविसज्जिअंति. तारवणमेत्तं मरिसेहि.

दृशा०- (आकर्ण्य) काचिदिय मविसोढप्रियतमविरहपरवशा, वि-

लपति तपस्विनी. तत्परितोपिदृश्यतांकेयमिति.

नविशिष्यते यदुक्तिर्मदकलपिकसारिकानिनदात्,

रूपेणचमवितव्यं तस्यास्त्रैलोक्यरुचिरेण ६

सारणः- यदाज्ञापयतिदेवः (इति निष्क्रम्यपुनः प्रविशति. सविस्मयं)

महाराज, नकार्षिकिचिदस्तिथेनेदंन्यात्तत्.

दृशान०- (साश्चर्यं मुत्थायविलोक्य) हंत, नकिंचिदन्न ! कथमेतत् ?

वि०- महदिदमाश्चर्यस्थानं !

(पुनर्नैपश्ये)

गिक्करुणो मअणोमं साणुणअंपत्थिदोचिबाधेइ.

सारणः- अहो पुनर्नैराखंवाणी !

दृशा०- इतं कथमनभ्रातृधावृष्टिः !

वि०- अचिन्त्यमहिमा हितपत्स्विनामाश्रमव्यापारः !

(पुनर्नैपश्ये)

एकदा दर्शन करितें. आणि मग तुजकारणें प्राणाचें अर्पण करीन. म्हणून एक क्षणमात्र थांब, अधिक नको !

रावण.— ही कोणीतरि स्त्री आपल्या प्रियतमाचे असत्य बिरहामुळे व्याकुळ होऊन बिचारी विलाप करीत आहे. तर सारणा, ती कोणाची कोण आहे याचा आसपास जाऊन शोध कर बरे.

अभंग.

वाणो जीची पीकसारीकेच्या परी
अंतर मोहोरी, मात्र नसे. १४
रूपहि तथेचें सुंदर त्रिलोकी,
असेल हें तर्की माझ्या येतें. १५

सारण.— आज्ञा महाराज. (असें म्हणून बाहेर जातो व पुनः परत येऊन विस्मयानें म्हणतो) महाराज, शब्द झाला खरा, परंतु येथें आसपास कोणी दिसत नाही.

रावण.— (आश्चर्य पावून स्वतां उठून पाहतो व म्हणतो) अरे, खरेच येथें कोणीही दिसत नाही. हें काय हो !

वि०.— ही तर मोठी आश्चर्याची गोष्ट आहे !
(पुनः पडद्यापलीकडे शब्द होतो.)

श्लोक.

प्राथिलें बहु जरी मदनातें, बाधितोचि अति निर्वय मातें,

सारण.— अहो ही ऐका पुनः निरालंबा वाणी !

रावण.— यास काय म्हणावें ! ही तर मेघानांचून दुधावृष्टीच होते !

विद्यु०.— तपस्व्यांच्या आश्रमांत ज्या कांहीं विलक्षण गोष्टी घडतात !

त्यांचा अंतर्च कळत नाही, असा त्यांचा महिमाच अचिंत्य होय !

(पुनश्च पडद्यापलीकडे शब्द होतो.)

सर्वे (आकर्ण्य) निश्चितं इयमस्मदृशामदृश्याकाचिदुत्कंठिता-

विलपति. (प्रविश्य पटाक्षेपेण मृणालनलिनीपत्रहस्तासुचरिता.)

सुच०— हौला माएव्वं २ असोहणंभण.

(ततः प्रविशति किसलयशयनोपविष्टा सीता.)

सीता.— पिअमुहचंददंसणसुहंवा. ७

(इतिमूर्च्छति)

सुच०— हौला समस्ससिहि २ (इतिनलिनीदलेनवीजयति.)

दशा०— सानूनं नलिनेक्षणा प्रियजनं व्याट्टत्थमोहंगता,

येनाली नलिनीदलेन सहसा तांवीजयत्यंतिके,

एनांदष्टुमनंगतापविधुरां भाग्यनभेवर्तते,

यदाकिं व्यसनेन वज्रमणिरप्यस्याः स्फुटेदीक्षणे.

सारणः. — सानदृश्यते, सहचरीनुदृश्यते, इतिमहदाश्चर्य !

श्लोक. (तृतीय चरण).

त्यास एकचि उपाय विषाचा.

(तिघे कान देऊन एकतात व ऐकून म्हणतात.) आपल्या सारि-
ख्या राक्षसांना अटश्य अशी कोणी स्त्री मदनाचे योगानें अधीर
होऊन विलाप करीत आहे, हीच गोष्ट खरी, यांत कांहीं संशय
राहिला नाहीं. (इतक्यांत पडदा एकीकडे सारून मृणालें आणि
कमलिनीचीं पत्रे हातांत घेऊन सुचरिता पडद्याबाहेर येते).
सुचरिता०— सखे, असें अमद काय बोलतेस !
(नंतर कोमल पल्लवाच्या बिळान्धावर निजलेली असी सीता
पडद्या बाहेर येते).

सीता.—

श्लोक.

(चतुर्थ चरण म्हणते).

कीं दुजा दयितदर्शन' साचा. १६

(असें म्हणून मूर्छित होते).

सुच०— सखे, सावध हो, सावध हो. (असें म्हणून नलिनीपत्रानें
तिजवर बारा घालिते).

रावण.—

श्लोक.

बोलोनी प्रिय नायकास अबला झाली असे मूर्छिता,

बारा घालित तीसही सहचरी' पद्मच्छदानें' अर्ता.

देखाया हिजला न पुण्य पदरी माझ्या बरे, बा असो.

पाहूनी तिजला उल्लेख हिरा, ते दुःख मातें नसो ! १७

सारण.— तिची सखी दिसते, पण ती दिसत नाहीं हें तर मोठें
आश्चर्य आहे !

टीप.— १ प्रियदर्शन (हा दुसरा उपाय), २ सखी ३ कमलपत्रानें

वि०— तदपि क्रमेण ज्ञास्यामः,

मुच०— ह्रीं २ अदिभूमिगदोसे संदावो, ता दाणी चंदनपल्लव
रसेहिं सिंचेमिणं. (इति कराभ्यां चंदनपल्लवानि निष्पीडयति.)

दशा०—

चंदनपल्लवनिकरः सख्याः करयंत्रपीडितो नूनं

वपुषो मृगशावाक्ष्या मार्दवमपत्तनमनेनेति. ९

मुच०— (निर्विच्य) एदे सुहृदंदिदे चंदनरसणिसेआ ?

सीता.— (कथंचित्समाश्वस्य) 'सहि, केत्तिअंकालं एव्वंसहीणं
आआसआरिणी होम्मि. ?

मुच०— ह्रीं, दाणि तुह वल्लहो आआमिदिणे आअमिस्सदित्ति
सुणीअदि.

सार०— कः पुनरस्यावल्लभः ?

दशा०— यः कृतपुण्यः.

सीता— अज्ज खुज्जीवतीए मएआअमिदिणं पेक्खणिज्जं.

दशा०—

येनायमुत्पलाक्ष्याः क्षणमप्यविपश्यवेदनोमदनः,

सतुधन्योपितधन्यो यदेवमस्या मुदासीनः. १०

मुच०— ह्रीं, माएव्व २ आलेहलिहिदं वल्लहं दहूणएदं एक्कदिणं
अदिवाहेउ.

वि०— बरें कांहीं चिंता नाहीं. ती कोण आहे व कां दिसत नाहीं
हें सर्व हळूहळू समजेल.

सुच०— हायहाय ! हिचा संताप तर फारच विकोपास गेला बाई !
चंदनाचे पाण्याचा रस काढून तो तरी हिच्या अंगावर शिंपून
पाहतें ! (असे म्हणून दोन्ही हातांनी चंदनाचा पाला कुसकरिते).

रावण—

आर्या.

या तरुणीचें मार्दव हरिती हीं, काय याच हेतूनें
सरिवच्या करें निपीडित झालीं चंदनसमुद्भवे पाने. १८

सुच०— (चंदनरस शिंपून स्नाने) सखी, या चंदनरसाचे शिंपड-
ण्यानें तुला कांहींसें सुखास पडतें काय ?

सीता— (कांहींसी सावध होऊन) अगे सख्यांनो, मजकरितां असे
कष्ट तुम्हाला किती काळपर्यंत भोगावे लागणार बरें ?

सुच०— सखे, तुझा वल्लभ उद्यांकडे येणार आहे, असें ऐकण्यांत
आहे.

सारण.— कोण बरें हिचा वल्लभ असावा.

रावण.— ज्याच्या पदरीं पुण्य असेल, तोच, दुसरा कोण असणार ?

सीता.— आजचा दिवस जेव्हां वांचेन, तेव्हां उद्यांचा दिवस मा-
झ्या दृष्टीस पडेल.

रावण—

आर्या.

ज्याच्या विरहें पीडा असत्य करितो असी हिला मदन,
तो नर धन्य, अधन्यहि, तीविषयीं जो असा उदासीन. १९

सुच०— सखे, असें काय म्हणतेस ? पाठीवर प्राणनाथाचें चित्र
काढून त्याकडेस पाहून एवढा आजचा एक दिवस कसातरी का-
ढ म्हणजे झालें.

टीप.— १ चंदनार्ची.

(ततः प्रविशति चित्रसंभारहस्ता शीलवती.)

शील०- हलै, एदं चित्तफलअं, इमेचित्रसंभारा (इत्यर्पयति).

सु०- कंहं विधीरत्तणंगेणिहअ आलिहडुपिअसही.

सीता- (नाट्येन चित्रफलकंगृहीत्वा गात्रस्तेभं नाटयति)

सु०- हलै, किंचितेसी. ?

शी०- सुअरिदे, किं पुलिदव्वं ? माहाणुहवो सेसिचिणिर् दंसिदो
मअणेन.

सारणः-- महाराज, दिष्ट्यावद्धसे. त्वामंतरेण भुवनेषुकोन्यो
महानुभावः ?

दशा० -- अस्ति मेकोतूहलं. उषर्षपि पश्यामः ?

सीता--

मुत्ता लज्जागरुइं गहिअं धरित्तणं पआसेण

जडदेलेहेहिदाणि पुण्णंखणमत दाणेण ११

(इतिकथञ्च लिखति)

दशा०-

ययारेखान्यासो विमलमधुरश्चित्रफलके

दृशोः प्रत्यासंगादविशदगृहीतः प्रतिपदं,

तथाकर्णग्राह्यः कमलदृशमेनांप्रियतमां

लिखतीमालेरुयेकथयतिमृदुः कंकणः १२.

(इतक्यांत चित्र काढण्याचें साहित्य हातांत घेऊन

शीलवती पडद्याबाहेर येते).

शील०— सखे, ही चित्र काढण्याची पाटी व हे त्याचेंच साहित्य
(असें म्हणून तें तिचे हवाली करिते).

मुच०— प्रियसखे, जसें तसें धैर्य धरून आतां प्राणनाथाचें चित्र
काढवें.

सीता.— (पाटी घेऊन स्तब्ध होऊन बसते).

मुच०— सखे, मनांत चिंतन कसलें करितेस ?

शील०— अगे सुचरिते, यांत पुसायाचें तें काय आहे ? मदनां
जो महानुभाव हिला स्वमांत दाखविला त्याचें चिंतन करितें.

सारण.— महाराज, देवानें जिकिलें कीं ! त्रैलोक्यांत तुम्हा बांचून
दुसरा कोण महानुभाव असणार आहे ?

रावण०— मला तर बाबा मोठी उत्कंठा लागली आहे ! बरें पुढें
काय होतें तें पाहूं.

सीता०— शरीर काय जड झालें आहे पहा !

आर्या.

गुरुही^१ लज्जा त्यजिली, आयासेंकरुनि घोर धरिला, गे;
क्षण एक दान देशी, जडते^२ तरि थोर पुण्य तुजलागे. २०
(असें म्हणून मोठ्या आयासानें चित्र काढूं लागते.)

रावण.—

श्लोक.

जशा रेखा पाटीवरि नयनरम्या^३ अनुपमा^४,
जनादावीती कीं सुतनु लिहिते ही प्रियतमा;
तसा कानांनींही परिछुनि मृदू ककणरवा,
मना होई तर्क प्रबळ लिहिण्याचाचि बरवा. २१

टीप— १ मोठी. २ हे जडते. ३ नेत्रांस रम्य. ४ उपमारहित.

सीता. हँलै सुअरिदे, दुल्लहजणलेहण प्यआसेण किं पओअणत्ति

करिअ दुजई मे हिअअं (इत्यश्रूणि मुंचति.)

दशा०-- नूनमियं रोदिति, यतः

यदनुद्दिष्टतलोचनांजनो, विगलन्यात्तकपोलकुंकुमः,

अरविदपरागरूपितभ्रमरश्रीरथमश्रुसीकरः. १३

सुच०- हला, अलं रोअणेण. सुलहो एव्व सोजणो.

सीता.- (मुखमुन्मृज्य पुनर्लिखति)

शील०- (अपवार्य) हँलै सुअरिदे, पिअसहीए बलवंतो एव्वतरिंम-

जणे. अहिणिवेसो, जं पुलइदकवोलमंबलं सुमरिअ सुमरिअ पकं-

पिदंगुलिपल्लवं लिहिअ लिहिअ हरिसोफुल्लोअणेही णिज्जाएई.

सुच०- हँलै, जह सविणएदिहो, तह लिहिदव्वोत्तिसे अहिणिसो.

दशा०- (आकर्ण्य स्वगतं) नृदय, किमस्थाने चपलमसि. पश्यपु-

रस्तादपि.

सीता.- (विलिख्य चित्रं दृष्ट्वा, स्वगतं.)

सीता.— सुचरिते, त्या दुर्लभ मनुष्याचे चित्र काढण्याचे श्रम घेऊन काय उपयोग आहे ? असे मनांत येऊन बाईंद वाटते (असें बोलून आसवे ठाळिते).

रावण.— अरे, ही रडू लागली यांत संशय नाही. कांकी,

अभंग.

नेत्रोदकासवें काजळ वाहातें, केशरही येतें गालाचें हो. २३

कमळपरागीं श्रमर घोलतो, तो कां जैसा होतो चित्रवर्ण, १३

तेसा ओष हीचे अश्रूंचे बिंदूंचा, विचित्र वर्णाचा गळतसे. २४

सुच०— सखे, रुदन कशाला करितेस ? उगी रहा. तो पति तुला सुलभ आहे. दुर्लभ कां म्हणतेस ?

सीता.— (तोंड पुसून पुनः चित्र काढायास लागते).

शील० (एकीकडे वळून सुचरितेस म्हणते.) सुचरिते, प्रियस्त्रीची प्रीति त्या पुरुषाचे ठिकाणीं कांहीं विलक्षणच आहे बाई ! चित्र काढतांना पहा तिची कशी अवस्था होते ती ! पुनः मनांत आठवण करिते; पुनः पाटीवर लिहिते; पुनः मनांत आठवण करिते; पुनः पाटीवर लिहिते, असें चालले आहे. जेव्हां जेव्हां ती त्याची मूर्ती मनांत आणिते, तेव्हां तेव्हां तिचे गालावर, पहा, कसा कांटा उभा राहतो तो ! व लिहावयास लागली म्हणजे बोटें पहा कशी कांपतात तीं ! लिहिणें झाल्यावर चित्राकडे निरखून पाहते, तेव्हां तिचे डोळे हर्षानें कसे पहा प्रफुल्लित होतात ते !

सुचरिता.— अग्रे ठीकच आहे. जसा स्वर्मांत पाहिला, तसा दुबेदुब पाटीवर लिहावा असा तिचा मनोदय आहे म्हणून तसें करिते !

रावण.— (ऐकून मनांत म्हणतो) तूदया बापा, एव्हांच इतका घाबरा होऊं नको. पुढें काय होतें तें पहा.

सीता.— (चित्र काढून व त्या चित्राकडे पाहून मनांत म्हणते).

टीप.— १ कमळांतील रज.

कंदोद्वैसामलंगो, कण्ठतणिविठरत्तणअणंतो,
अइदीहपीवरभुओ, कहंविसो जेव तारिसो लिहिदो. १४

(प्रकाशं, सहर्षं संस्कृतमाश्रित्य)

इदं इदानीं

पाणौ कार्मुकमाकलय्य, शरघी पाश्चात्ययोरंसयो,
भस्मस्तोकमुरःस्थले, कवितते मौर्वीमर्थी मेखलां,
किंचाहं वदनारविदमधुपश्रेणीमनोहारिणी
मस्यश्मश्रुपरंपराममिनवां कुर्याकपोलस्थले. १५

(इतिपुनर्लिखति.)

दशा०-- (चित्रं दृष्ट्वा, निश्चस्य, स्वगतं) कथमिदमन्यथावर्तते.
तद्वदथ वृथा ते मनोरथः.

सीता०-- (विलिख्य, चित्रगतं नायकं प्रति अंजलिबध्वा, संस्कृतमाश्रित्य अधिकांतं, संपतिहि.

मयिमलयसमीरोवर्षतीवस्फुलिगा-

नहह हिमकरोमा मामना सिचतीव,

किमितिमकरकेतोः किन्नुवक्ष्येकठोर ?

कथमपि तदहंते नाथनोपेक्षणीया. १६

अपिच (मानदइत्यर्द्धोक्तिस्वगतं.) कहंअलेखगअं पिअजणपर
मत्थोत्ति गेण्हअ मए विमुद्धए उवाळद्धे पउत्तं, (इतिसंवरण
नादयति)

३ नीलोत्पलंतुकंदोत्थामातकोशः

श्लोक.

नीलोत्पलाचे पारि नील वर्ण, आकर्ण' नेत्रांतहि रक्त पूर्ण,
भुजा जयाच्या अतिदीर्घ पीन' तसाचि कष्टे लिहिला अनून' २३

श्लोक.

हार्ती कार्मुक', पाठिशीं सुशरधी', मस्मप्रलेपा उरी,
काढुनी तसि मेखलाहि कमरे मौर्वीमयो' साजिरी;
आतां आस्पसरोरुही' अलिपरी' चित्ताभिरामा असी
इषत् श्मश्रुपरंपरा' अभिनवा ही काढिते मी तसी. २६

(असें म्हणून पुनः पाठीवर लिहिते).

रावण.—(चित्राकडे पाहून निश्वास टाकितो आणि मनांत स्मरणतो)
अरे हें तर मल्लंतच झालें ! तद्दया, तुझा सर्व मनोरथ निष्फळ होय !

सीता.— (पाठीवर लिहून आणि त्या लिहिलेल्या नायकाप्रत हात
जोडून म्हणते) अहो प्राणनाथ, पहा सांप्रत माझी कशी अवस्था
झाली आहे ती !

साक्या.

स्फुल्लिगवर्पण' मजवरि करिजणु मलयसमीरण' काथ'
शीत किरण' ही अग्निसेचनें भाजितसे हा काथ'. २७

मदन दुःख जें तीव्र देतसे, न सांगवें तें माला;

कर जोडुनि विनवितें नुपेक्षा नाथी' दीनजनाला. २८

अणखी हे मानद, (असें अर्धेच वाक्य बोलून मनांत म्हणते)

अगे, मी काथ वेढी पहा ! या पाठीवरील चित्रासच प्रत्यक्ष प्राणनाथ

असें समजून त्याला शब्द ठेवायास लागलें. (असें म्हणून आठ-
पल्या सारखें दाखविते).

टीप.—१ कर्णपर्यंत, २ पुष्ट ३ दुबेदुब. ४ धनुष्य. ५ माता. ६ धनुष्याची दोरी
७ मुरवकमळी. ८ भ्रमरांसारखी. ९ मिशा. १० यिणग्याची वृद्धी. ११
मलयवायु. १२ चंद्र. १३ देह. १४ अहो नाथा.

शील०- (विहस्य) हेला, सावसेसंवि अतुहवअणं.

सीता- (सलज्जं) ^१णकिंवि अवसिस्सइ लिहिदो जेव सोजणो.

सरव्यो- (चित्रं दृष्ट्वा अन्योन्यं प्रति) सैहीजह चित्रगदस्सआकिदी,
तहमण्णेइदोपि असहिए मणोरहो अत्थि.

सार०- (साश्चर्यं चित्रं दृष्ट्वा)

एतत्पद्मदलेक्षणं मुखं, मिमौबाहूयुगव्यायता,
वन्त्याभोगमिदं मुजांतरं, मयं मध्यः प्रकामंतनुः,
साम्राज्योचितचिन्हमुद्रितमिदं द्वंद्वं पुनः पादयोः,
कोनामैषजगन्त्रयेपि न पुनर्दृष्टः पुमानीदृशः ! १७

दशा०- (स्वगतं)

नवकुचलयपत्रश्यामस्येदभंगं
वदयितुं मलमक्ष्णोरुत्सवं विद्विषोपि.
प्रकृतिरियमुदारासाधुभिः श्लाघनीया
कथयति च महत्त्वं, दुर्लभं यत्परेण. १८

(प्रकाशं) विद्युज्जिह्वं, पश्य चित्रलिखितं.

विद्यु०- दृश्यते एव, पंकिल.

शील०— (हांसून) सखे, तुझ भाषण पुरते झाले नाही, कांहीं उर-
ल्यासारिखे वाटते.

सीता.— (लजित होऊन) नाही नाही. चित्र सगळे काढिले,
आतां कांहीं उरले नाही.

दोघी सरव्या.— (चित्राला पाहून एकमेकीस म्हणतात) अगे,
जशी त्या चित्रांतल्या पुरुषाची आकृति, तसाच यावर आप-
ल्या प्रियसखीचाही मनोरथ आहे.

सारण.— (आश्चर्याने चित्राकडे पाहून म्हणतो).

श्लोक.

हे पद्मच्छदनेत्र वच्छ, आणि हे आजानु बाहू तसे,
हे वक्षस्थळ थोर, ही कटितटी बारीक भारी दिसे,
साम्राज्योचित लक्षणें करुनियां हीं पाउले शोभती,
त्रैलोक्यांत न देखिला नर दुजा ऐसा सुचिन्हाकृति^१. २९

रावण.— (मनांत)

श्लोक.

याचे कोमलनीलपद्मरुचि^२ हे पाहोनियां अंग हो,
शत्रूच्याहि मनांत हर्ष उपजे, लावण्य हे काय हो !
याचे शील उदार फार सुजनश्लाघार्ह^३, जें कीं जनीं
सांगे, दुर्लभ हे महत्त्व इतरां जाणा असें हो मनीं. ३०

(मोठ्याने विद्युजिह्वाप्रत) विद्युजिह्वा, पावीवर कोणाचे
चित्र काढिले आहे तें पहावें.

विद्यु० तें स्पष्ट दिसतच आहे.

टीप.—१ पद्मपत्राप्रमाणें आहेत ते त्रै ज्याला असें मुख. २ साम्राज्या-
स योग्य. ३ सुचिन्हयुक्त आकृति ज्याची असा नर. ४ निळ्या
कमळापरी ज्याची कांति असें अंग. ५ सुजनांस स्तुत्य.

महान्मानं ब्रूते युगलमरुणांतंनयनयो,
 रुरोमस्म स्तोक्छुरितमपि वर्णांतिवदति,
 युवानंन्याचष्टे विरलमधुरश्मश्रुवदनं,
 करः कोदंडांकः कथयतिचराजन्धतिनः. १९

शील०— छुँअरिदे, पेक्खडु होदी. (इतिचित्रंदर्शयति)

मुच०— (विहस्य) हर्ला मए पेक्खतीए किं पओअणं ? जईसोपिअं-
 जणो एव्वं पेक्खइ चदो तुहकरवमलस्सपारितोसिअंरअणकड-
 अं आमुंचइ.

दृशा०— सत्यमाह सुचरिता. यतः

नरेखाः सांकर्यं दधति, मचवर्णव्यतिकरो,
 निवेशौ रंगानामपि ससनाभावोन विवृतः,
 किमन्य, चैतन्यं जनि तमिव चित्रेशुचितया,
 तदस्या वैदग्ध्यं जयति, जगदानंदयतिच. २०

शी०— छुँअरिदे, तुमं मणामि. पिअसहीए करकोसलं उप्पेक्खिअं-
 अ, ता पढमं जेव्व सेहत्ये कडमजुअलं आमोचिदं, जं तादको
 सिएण रक्खसंधं करणमणि घाडिअं जाणइए हत्ये आमुंचे हत्ति
 तुहहत्ये समप्पिदं आसि. जाईस रक्खसंधकरणेणाम मणो
 (दशाननः सारणश्च शुत्वा परस्परं मुखमवलोकयतः)

श्लोक.

सांगे रक्त अषांग थोर नर हा ऐसे, उरी मरुत ते
वर्णी, 'मश्रुपरंपरा' नवयुवा' ऐसेचि हे बोलते;
कोदंडांकित हस्त सांगत जया राजन्य' ऐसेचि; हा
वर्णी क्षात्रयुवा उदारहि तसा चिन्ही तुम्ही ह्या पहा. ३१

शील०— (सुचरिते, हे चित्र तूं पहा असे म्हणून तिला ते चित्र दाखविते.)

सुच०— (हांसून अगे ते मी पाहून उपयोग काय ? जर त्या प्रिय-
जनानें हें पाहिलें तर तो रत्नखचित कांकण बक्षीस सणून तु-
झ्या करकमलांत घाडील.

रावण— सुचरिता बोलते हेंच खरें. यांत संदेह नाही. कारण,

आयां.

रेखासांकर्ष्य' नसे, नाही वर्णीत हीनता कांहीं,
जे जेथें योग्य दिसे ते ते तेथेचि काढिले पाही. ३२
फार काय वर्णू मी हे तों जीवंत चित्र दिसतें की !
ऐसें कौशल्य हिचें सर्वोत्तम तोष कां नवे लोकीं. ३३

शील०— सुचरिते, हे हिचें हस्तकौशल्य मनांत आणून पूर्वीच
राक्षसांधकरणमणिघटितकटकयुगुल सणून जो कांकणाचा जोड
विश्वामित्र काकांनीं जानकीच्या हातांत घाल सणून तु-
जपारसी दिला होता, तो कांकणांचा जोड हिच्या हातांत आहेच.
याप्रमाणें, अगाडच हिला बक्षीस मिळाले आहे. ह्या कांकणांस
राक्षसांधकरण सणजे राक्षसांस आंधळे करून ठाकणारे असे
मणी जडले आहेत. त्यायोगें जो कोणी यांचें धारण करितो, तो
राक्षसांस दिसायाचा नाही. असा ह्या कांकणांत गुण आहे. (हे
ऐकून रावण आणि सारण एकमेकांच्या तोंडाकडे पाहतात)

टीप.—१ ब्रम्हचारी. २ प्रिया. ३ नूतन तरुण. ४ क्षत्रिय. ५ रेखांची मिश्रता.

विद्यु०— (विहस्य) श्रुतं च श्रोतव्यं, विदितं च वेदितव्यं. इयं च

सीता, अयं च रामः, यास्माभिर्नदृष्टा यश्चेतया लिखितः.

दशा०— किमयमेव वैदेहीप्रणयावतारदुर्लभितो रामहतकः ?

(सामर्थ्यं चित्रं प्रति)

मागर्ववह, रघुवंशपांसन, त्वं,

वैदेही प्रणयपदं वपुर्ममेति,

मारीचस्तव निधनाय मत्प्रयुक्त

स्त्वद्वाताद्विरमति किनुतावतैव ? २१

साराणः— महाराज, पश्यतु भवान्विनयं कौशिकस्य. येनैवमस्यै रा-

क्षसार्धं करणमणिघटितकटकयुगलमर्पितमासीत्. नूनमनेन दृ-

ष्टमात्राभेनामपहरिष्यति भवानितितर्कितं भवेत्.

विद्यु०— एवमेवैतत्. अभिज्ञः खल्वयं क्षत्रियज्जाक्षणः.

दशा०— (आकाशेलक्षं बध्वा, सक्रोधहासं) अरेरेक्षत्रियापसद,

स्रष्टुं चानुरोसि, नाभिमवितुं मारीचमायोधने,

रंभांस्तं भयितुं क्षमोसि, न पुनर्जेतुं रणे तावकां

शक्तस्त्रातुमपि त्रिशंकुमलसं, बध्यन् मेराघवं,

तन्मन्ये मयि विप्रियाचरणतो मर्तुं पुनश्चेष्टसे. २२

सारा०— किमुच्यते “मर्तुं पुनश्चेष्टसहति” ? मृतएवायं.

विद्यु०— ऐकावयाचें ऐकिलें, व जाणायाचें जाणलें. जी आपल्याला दिसत नाही, ती सीता; व ज्याचें तिने चित्र काढिलें, तो राम.
रावण— जानकीचा ज्याविषयी इतका स्नेहाचा अतिशय, तोच हा दुरात्मा राम्या ना १ (क्रोधानें चित्राप्रत)

श्लोक.

सीतेला अवडे स्वरूप मम हें ऐसें अणोनी मना,
गर्वाला न घरी कदापि रघुच्या वंशास दुर्लक्षना^१;
माराया तुजला नियोजित असे मारीच माझा बळी,
तो नाही भुलणार पाहुनि तुझी मूर्ती अशी सांवळी. ३४

सारण.— महाराज, विश्वामित्रानें हें केवढें दांडगेपणाचें कृत्य केलें तें आपणच पहावें. त्यानें “ राक्षसांधंकरणमणिघटितकदक युगुल” हा कांकणाचा जोड जानकीला घालायास दिला ! या-वरून दृष्टीस पडतांक्षणींच आपण तिला मागतील असा त्यानें स्वचित्त तर्क केला असावा.

विद्यु०— होय असा त्यानें तर्क बांधिला असेल खराच. तो क्षत्रियब्राह्मण मोठा हरामी आहे; यांत संशय नाही.
रावण— (आकाशाकडे पाहून व क्रोधानें हांसून अरेरे दुष्टा क्षत्रिया!

श्लोक.

निर्माया जग दक्ष तूं, परि नरे मारीच मारावया;
रंभास्तंभनशक्तही, परि न तन्मातेस^२ जिकावया;
पाळया बळिया त्रिशंकुनृपती^३, रामा न रक्षावया;
माझे विप्रिय चित्तिशीं स्वचित्त हें मृत्यूस पावावया. ३५

सारण.— “ मृत्यूस पावावया” असें कां क्षणतां महाराज ? मेलाच असें क्षणा.

टीप— १ रघुच्या वंशास दुर्लक्षनरूपा. २ ताटिकेस. ३ त्रिशंकु नामें राजात्मा

दश०- (सोत्कर्षं) तच्चिह्नं. जानकीद्विष्टमुपायश्चित्यता.

सार०- दृष्टव.

दश०- (सोत्साहं) कथमिव. ?

सार०- (कर्णे एवमेवमिति कथयति.)

दश०- (विहस्य) निपुणमुपक्रान्तं भवता. भवितव्यं भवताऽ

योष्यकमुनिवेषेण कटकं ग्रहणात्.

सार०- (तथेत्युत्थाय मुनिवेषेण प्रविशति.) अयोध्यकोहमध्व

परिश्रान्त्या विह्वलोस्मिन्. संभाष्य मासेकच्छायादानेन, व्यजनप-

वनदानेनवा. (मूर्छानादयति)

विद्यु०- देव, पश्य सारणस्य कौशलं.

बद्धश्लथपिगजैः, स्वेदकणस्त्रिभस्मपुङ्गवमुखः.

निश्वसिति दंढपाणि, व्याकुलकृष्णाजिनोयमृषिः. २३

सीता०- (तसंभ्रमं) अयोद्धाओति सुणीअदि, तासुअरिदि, संभा-

वेदि बभूव.

मुच०- (उपसृत्य) वैभ्रमण, विस्समदाव (इति बलिनीदलेन वी
जयति.)

रावण.— (उत्कण्ठित होऊन) त्या गोष्टी आतां एकीकडे राहू दे.
पण सारणा आधीं जानकी दृष्टीस पडेल अशी कांहीं मुक्ती
शोधून काढ गड्या.

सारण— महाराज, या उपरांत शोधायाची आहे असें नाहीं, आधीं-
च शोधून ठेविली आहे.

रावण— (उत्साह पावून) हांहीं ! तर मग सांग कोणती ती !

सारण— (असें असें करायाचें असें कानांत सांगतो).

रावण— (हांसून) वाहवा ! खासी मसलत काढिली त्वां ! चल
आतां अयोध्येहून आलेल्या मुनींचा वेष घेऊन तेव्हा कां-
कणांचा जोड घेऊन ये तर.

सारण— आज्ञा महाराज. (असें म्हणून मुनींचा वेष घेऊन येतो,
आणि म्हणतो) अहो मी ब्राम्हण अयोध्येहून आलों आहे.
मला मार्ग चालण्याचे फार श्रम झाले आहेत. तर कोणी तरी
मला थडशी लाया देऊन किंवा पंल्यानें वारा घालून माझा समा-
चार घ्याल तर बरें होईल ! अरेरे ! फार ग्लानी येते ! (असें
बोलून भुळित झाल्यासारखें दाखवतो).

विद्युज्जिह्व— महाराज, सारणाचें कौशल्य पहावें !

साक्या.

शिरीं जटांचा मार बांधिला तोही शिथिलित^१ झाला;
मालीं धर्म अला त्यायोगें भस्म पुंडूही ओला;
श्वास टाकितो, थरथर कापे, कृष्णाजिन^२ ही पाठी;
कैसा मुनि हा पहा चालिला हातीं घेवनि काठी ! २६

सीता— (घाबऱ्यां घाबऱ्यां) अगे, हा ब्राम्हण अयोध्येहून आ-
ला म्हणतो, तर सुचारिते, तूं जाऊन त्याचा समाचार घे.

सुचरिता— (त्याचे जवळ जाऊन) भटजीबाबा, विसावा घ्या !
(असें म्हणून नलिनीचे पत्रावें वारा घालिते).

टीप.—१ ढिला. २ हरिणाचें कातडे.

मुनिः— (चक्षुषी उन्मील्य) उज्जीवितोऽस्थहमकारणवत्सलया
भवत्या.

सुच०— (स्वगतं) दिष्टि^{३२} लद्धसण्णो^{३३} बभणो. (प्रकाशं) को-
भवं ? कुद आगमणं ?

मुनिः. अस्ति खलु दशरथस्य राजर्वेः प्रथमसूनुः

सीता— (ससंभ्रमं) किं^{३४} तस्स.

दशा०— (साभ्यसूयं) तादकया मारीचेन च निपातितः

सुच०— बभण, उवरि कहेहि.

मु०— शुष्यति मे जिह्वा.

दशा०— किंनदीर्यते विपक्षकथनेन ?

सी०— (सवेगं) ए^{३५}सो अण्णिवत्तुका^{३६} मोदिस्सइ. (इतिविषादं
नाटयति)

शालि०— हं^{३७}ला, बभणस्स जलपाणं निवेडुहि. सुणुमो सेसवि व
अणं.

सुच०— नलिनीपत्रपुटेन नदीजलमात्तृत्य ददाति.

मुनिः— न पिबामि स्त्रीजनदत्तमुदकं व्रतग्रहणेन.

सी०— (सासं) स^{३८}च्चं जलपाणं विमुहो, विसण्णो, बभणो दुल्लह-
पिअजणस्स जीविदंति तक्केमि.

मुनिः— (स्वगतं) न केवलं तस्य, किंतु कौशिकस्यापि तदभिमा-
निनः (प्रकाशं)

मुनि.—(डोळे उघडून) मुली, तुला कांहीं गरज नसतांही तूं दयाळू-
पणानें वारा घातला त्या योगानें मला आतां जीव आला वरें !

सुचरिता—(मनांत) बाई, ब्राह्मण सावध झाला. वरें झालें. नाहीं
तर मलतेंच झालें असतें ! (मोठ्याने) भटजीबाबा, आपलें नां-
व काय व आपलें येणें कोठून झालें ?

मुनि—दशरथनामक जो राजर्षी याचा वडील मुलगा—

सीता—(घाबऱ्यां घाबऱ्यां) त्याचें काय ? त्याचें काय ?

रावण—(द्वेषबुद्धीनें) तादिका आणि मारीच ह्यांनीं त्याला
लोळवले; आणि दुसरें काय असावयाचें ?

सुचरिता—भटजीबाबा, 'दशरथ राजाचा वडील मुलगा' ह्याचें
पुढें सांगा.

मुनि—काय करूं ! माझी जीभ कोरडी पडते गे !

रावण—कोरडी पडते हें काय ? शत्रूचें वर्तमान सांगण्यानें आप-
खी ती गळून नाहीं पडणार ?

सीता—(घाबरी होऊन) अगेबाई ! हा कांहीं तरी अनिष्ट सांग-
णार असें दिसतें ! हायहाय ! (असें म्हणून खिन्न होते).

शीलवती—सखे, आर्षी ह्याला पाणी प्यावयास देऊं, नंतर बाकी-
चें वर्तमान पुसूं.

सुचरिता—(कमळाच्या पानांच्या डोणांत पाणी आणून देते).

मुनि—मुलीनो, मी बायकांचे हातचें पाणी पीत नाहीं, कारण मी
व्रतस्थ आहे.

सीता—(डोळ्यांस पाणी आणून) खरेंच सांगतें, हा ब्राह्मण पा-
णी पीत नाहीं, व खिन्नही दिसतो, यावरून प्रियजनार्चें कुशल
असणें दुर्लभ वाटतें.

मुनि—(मनांत) त्याचेंच कुशल दुर्लभ इतकेंच नव्हे, तर त्याचा कैवारी
जो विश्वामित्र त्याचेंहि कुशल दुर्लभ होय ! (मोठ्याने)

अलमावेगेन. सत्यंनपिवामिस्त्रीजनदत्तमुदकं व्रतग्रहणेन.

मुच०— भैअवं, उवरिकहेहि.

सीता— दौर्णखुमेहिअअंजलणस्स वाअमअस्सवाअंतरे चिठ्ठई.

मुनिः— नूनमिदानीमीदृशस्यममदर्शनेन पितरौप्रियपुत्रौशोचिष्यतः

विद्यु०— (सोपहासं) नकेवलंतौविरुद्धवेषग्रहणेन, सर्वापिरा-
क्षसज्जाति;

सी०— किं^{४०}मिमिणा वअणेण समाउलस्स मेहिअअस्स ?

शी०— सच्चं^{४१} रक्खसोएसो, जोएव्वअण्णिअंकरिअ उवरिणकहेइ.

मुनिः— (समयंस्वगतं) कथंचिन्नातोहमनया ? (विमृश्य) नैतस्स-
भाव्यते. (प्रकाशं) तस्याहं प्रियसखोरामभद्रस्य.

दशा०— (विहस्य) कःसंदेहः ? येनतंघातयितुं प्रथममारब्धम्.

सी०— एदंणालमाआसस्स. बम्मण, कहेहिक्किएत्थआअमणेपओअणं

मुनिः— सर्वकथयामिवः नखलुदशग्रीवपक्षपातिन्योयूयं ?

सी०—^{४३} सच्चं. एसोपिअजणस्स अभंतंरांतरो, जाएव्वंभणादि,

शी०—^{४४} हला सुअरिदे, दसग्गीवोणामकोएसो ?

घाबरें होण्याचें काय प्रयोजन ? वास्तविकच मला व्रत आहे म्हणून मी बायकांचे हातचें पाणी पीत नाहीं म्हणतो.

सुचरिता— (महाराज, आतां पुढें सांगा !

सीता— एकीकडे अग्नि व एकीकडे अमृत, दोहींचे मध्ये माझे हृदय सांपडले आहे !

मुनि— आईबापांचा मजबूर फार लोभ आहे, त्यांनीं माझी अशी अवस्था पाहिली तर खचित त्यांना फार दुःख होईल !

रावण— (थट्टेने) खरेंच आईबापांनाच काय ? असला विरुद्ध वेध धारण केल्यावरून सर्व राक्षसज्ञातीला सुद्धां दुःख होईल.

सीता— माझे हृदय फार व्याकुळ झालें आहे, त्याला त्या अशा मळत्याच गोष्टी सांगून काय उपयोग ?

शील— खरेंच सांगतें, हा कोणी तरी राक्षस आहे बाई ! म्हणून असें दुःखांत घालून पुढें बोलत नाहीं.

मुनि— (भय पावून मनांत म्हणतो) काय ! हिनें मला बळखिलें ? (विचार करून) नाहीं. ही गोष्ट संभवतच नाहीं. (मोठ्याने म्हणतो) त्याचें नाव रामभद्र, त्याचा मी प्रियसखा आहे.

रावण— (हसून) त्याचा प्रियसखा खराच; यांत संशय नाही ! म्हणूनच तर त्याला मारून ठाकण्याचा हा उद्योग प्रथम मांडला आहे ! केवढी मैत्री ही !

सीता— एवढ्यानें आमचें समाधान होत नाहीं. तर भटजी, आपणास येथें येण्याचें कारण काय झालें तें सांगावें.

मुनि— मी तुम्हाला सगळें सांगतो; पण तुम्ही रावणाच्या पक्षांतल्या नव्हांना ?

सीता— खरेंच गडे, हा कोणी तरी प्रियजनाच्या अगदीं अंतरंगांतला आहे म्हणून असें विचारितो !

शील— सुचरिते, रावण तो कोण आहे ने ?

दशा०— (सरोषं) धिङ्मुखं त्रैलोक्यविजयिनं न जानासि.

मु०—

हरादेरुद्धर्ता, हरिहयकिरीटार्चितपदो.

कठोरस्कंधाग्रप्रकटहरिचक्रवर्णकिणः,

प्रपौत्रोयं साक्षाच्चिभुवनविधातुर्भगवतो,

दशग्रीवोयं वः कथमनवतीर्णः श्रुतिपथं ? २४

सी०— (सामर्षं) ४५ किङ्किणासेगुणकहणेण ? जस्सिरक्खसोत्ति-
लोअस्समहंतोउपक्कोसो.

दशा०— (समुखभंगं) विद्युज्जिह्व, श्रुतंचश्रोतव्यं, विदितंच-
वेदितव्यं.

विद्यु०— अतएवैतस्यावशीकरणे तस्यराममदस्य रूपग्रहणं विना न-
पश्याम्युपायांतरं.

दशा०— अशक्यमिदं बोरावणस्य. पश्यपश्य.

युक्तकिवरवर्णिनीवरयितुं, यानानुरक्तास्वयं ?

तस्याः संवरणाय हंत नृपशोः किमर्तुमर्हवपुः ?

आवाल्यादपियः सखा, किमुचितस्तद्विप्रलभोयवा ?

किं वामे विनिपात्यमानयशसी, कामोनुरोद्धृक्षमः ? २५

विद्यु०— महाराज, किमकाडेविक्खवोसि ?

यदस्ति वंचनानाम्, तदस्ति कुलजीवितं,

यदालंब्य गृहीतेयं, क्रमेण वशमेव्यति. २६

रावण— (क्रीधानें) हा मूर्ख ! त्रैलोक्य जिकणाऱ्यालाही तू जाण-
त नाहीस काय ? तुला धिक्कार असो !

मुनि—

॥लोक.

कैलासा उचली करंकरुनि जो, ज्याच्या पदाब्जा शिरें^१
बंदी इंदहि, विष्णुचक्रजकिण^२ स्कंधीं कठोरीं खरे,
निर्मी जो मुवनत्रयासहि विधी^३ नसा^४ तयाचा असा,

जो तो रावण, मे, प्रसिद्ध असतां, तुम्हा न ठावा कसा ? ३७

सीता— (रागानें) राक्षस राक्षस असें म्हणून लोक ज्याची नेहमीं
निंदा करितात, त्याचे गुण हो कशाला वर्णितां ? तें पुरे करा.

रावण— (तोंड वाईट करून) विद्युज्जिह्वा, झालें आतां ! ऐका-
याचें तें ऐकिलें, जाणाऱ्याचें तें जाणिलें !

वि०— म्हणून तर हिला वश करण्याकरितां रामभद्राचेंच रूप
घेतलें पाहिजे, त्याशिवाय दुसरा उपाय दिसत नाही.

रावण— ही तुमची गोष्ट रावणाला अशक्य होय. पाहापाहा !

आर्या.

जो स्त्री स्वयें विरक्ता, वरणें कीं युक्त तीस ? सांग मला.

तीस वराया नरपशुवेष तुला ग्रास्य, रे, कसा गमला ? ३८

जो मित्र बाळपणचा बंधावें त्यास काय म्या आजी ?

मदनार्थ कीर्ति मानहि व्हावें टाकावया कसें राजी ? ३९

वि०— महाराज, हें काय ? भलतेंच कारण काढून खेद करण्यास
काय म्हणावें ?

आर्या.

वंचुनि सीतेस वरा, वंचन हें राक्षसोपजीवन ही.

होइल हळुहळु वरा ती तुम्हास संशय मनांत नच राहो. ४०

टीप— १ पदकमलातें. २ शिरेंकरुत. ३ विष्णुचक्रोत्पन्न वृण.
४ ब्रह्मदेव. ५ नातु.

सुच०— हँला शीलवदि, किणजाणासि सोलंकेस्सरो, जं महण्य-
हावं तादजणओपि असहोत्ति पसंसंतो चिठ्ठइ. १

दशा०— अतएव स्नेहान्नावस्कंध्यते मया जानकी.

शी०— बँल्लण, दसग्गीवे सुमरिदे दोसो, अम्हेण एदस्स पकरववादि-
णी ओ रस्सवसि ओ; किडु एसाजाणई, अहं अइअंअ एदाए
सहिओ.

मुनिः— हंत, जानकीति सम्यक्. (अवनीतलं निर्दिशति.)

सुच०— भँअवं, दार्णि मण विसद्धं.

शील०— बँल्लण, जइ कुसलं भणिस्ससि, तदो जाणइ तुह हत्थे
कडअं पारितोसिअं दाइस्सदि.

मुनिः (स्वगतं) यदर्थोयमारभः (प्रकाशं) किमन्यद्भणितव्यं. १

सी०— (सावेगं) " किउघरिदो मज्झमलोअस्स अलंकारो (इति
मूर्छां नाटयति)

सरव्यो०— हा जौणइ, हा सहिजणवत्सले, हा. भूलोअमंगल दि-

विए, एत्तिअंकालं अणुवट्टमाणं सहीजणं उज्झिअ णिक्करुणा

ए तुए अइर परिचिदस्स मणोरहवल्लहस्स एव्व अणुण्ण आणं

ववसिदं (इति रुदितं नाटयतः)

मुनिः. कथमस्थाने महानातकः १ श्रोतव्यं मेवचः.

सुच०— अगे शीलवति, तुला तो महाप्रतापी लंकेश्वर ठाऊक नाही हे कसे ? 'तो आमचा प्रियसखा, तो आमचा परम मित्र' असे आपले जनकरावजी तर नेहेमी त्याची प्रशंसा करीत असतात.

रावण— म्हणून तर आम्ही जानकीला बल्लेच हिसकावून आणीत नाही.

शील०— मरजीबाबा, रावणाचे नांव घेतले तरी आम्हास दोष लागेल. मग आम्ही त्याच्या पक्षांतल्या कोठून असणार ? आम्ही कांहीं राक्षसिणी नव्हे. तर ही जनकराजाची कन्या जानकी आणि आम्ही दोघीजणी हिच्या सख्या आहो.

मुनि०— अरे ही जानकीना ? फार चांगले झाले तर ! (असे म्हणून भूमीकडे पाहतो).

सुच०— मरजी, आतां शंका न धरितां खुशाल बोला बरे !

शील०— मरजी महाराज, जर तुम्ही खुशालीचे वर्तमान सांगाल तर ही जानकी कांकणांचा जोड तुम्हाला बक्षीस देईल.

मुनि०— (मनांत म्हणतो) तेवढ्याकरितांच तर इतका प्रयत्न चालविळा आहे. (मोठ्याने म्हणतो) दुसरे काय सांगायचे आहे ?

सीता— (घाबरी होऊन) काय ! मध्यम लोकांचा अलंकार नाहीसा झाला ? हायहाय ! (असे म्हणून मूर्छित होते).

दोघी सख्या— हा जानकी, हा सखीजनवत्सले, हा भूलोकमंगलदीपिके, इतका काळपर्यंत आम्ही तुझ्या मर्जाप्रमाणे वर्तलो असतां, तू अशी निर्दय होऊन आमचा त्याग केला, आणि नुकताच ज्याचा परिचय झाला, त्या मनोरथवल्लभाच्या मागोमाग जाण्याचा बेत केला ना ? सखे, हे त्वां काय केले ? आतां कसे करावे बाई ! (असे म्हणून धाई धाई रडतात).

मुनि०— विनाकारण असा आक्रोश करितां हे काय ? माझें बोलणें तर पुरतें ऐकून घ्याल कीं नाही ?

सरव्यौ— हेलो, समस्तसिंहि. सुणुमो सेसविवरणं.

सी०— (समाश्वस्य मुनि पश्यति)

मुनिः—

स्मरएव राममूर्तिः कौशिकवपुषात्वदीयपुण्येन.

आनेष्यते दिनेस्मि, न्यर्हाषितव्ये कुतः शोकः ? २७

दशा०— (विहस्य) अयि सारण, मुनिर्भवन्नपि कथमनृतं व-
दसि ? दशग्रीवो विद्युज्जिह्वेनेति पठितव्यं.

सरव्यौ— ^{५३} दिष्टिआवट्टसे

सीता०— (सहर्षं संभ्रममुत्थाय सारणस्य हस्तयोः पारितोषिकं
कटकद्वयं ददाति.)

दशा०— (सविस्मयं)

विद्युद्भिः प्रकटितकुङ्कुमप्रभाभिः किंविष्वक्प्रविततमभनिर्व्यपेक्षं ?
निष्टमद्रुतकनकद्वैरिदानीं लिप्यते यदव निरंवरं दिशश्च ? २८
हंत, कथमेतत् !

प्रमापटलमीलितामपि कथंचि दुन्मीलयन्

नयावदहमर्पये ततश्चोपि हर्षितवति

तबिद्धि रिव निर्मिता मम हि तावदग्रेवधू

रनन्त्य सुलभा रुतिर्जगति काचिदालक्ष्यते ! २९

दोघी सरव्या— सखे जानकी, सावध हो सावध हो ! हा ज्ञान
क्षण काय सांगतो तें पुरतें ऐकून घेऊ !

सीता.— (सावध होऊन मुनीकडे पाहते).

मुनि.—

आर्या.

राम नव्हे मदनचि तो, कौशिकचेवें त्वदीय पुण्य तथा,
आणील आजि येवें, हर्ष करा, सर्व शोक वाकुनियां. ४१

रावण— (हांसून) अरे सारणा, मुनि झालास तरी खोंदें बोलतो
सना ? रावणाला विद्युजिह्व घेऊन येतो असें सांग.

दोघी सरव्या.— सखे, तुझें भाग्य योर बरें !

सीता— (हर्षयुक्त होत्सानी घाबऱ्यां घाबऱ्यां उठून सारणाच्या
हातांत बक्षीस म्हणून कांकणांचा जोड देते).

रावण.— (विस्मय पावून).

श्लोक.

ज्ञान्या ह्या प्रकट विजाचि रक्तकांती,
निर्मघा चहुंकडुनीहि घांवताती,
आकाशक्षितिककुभा' हि यत्प्रभेने^२
सोन्याच्या दिसति सुलिप्त कीं रसानें ! ४२

ओहो ! हें असें कसें बरें झालें ?

साक्या.

तेजाच्या कल्लोळें दिपुनी वीसहि नेत्रें गेलीं;
यत्नें उघडीं तेंच एकल्ली अग्रभाणि पाहीली. ४३
कांति तिची मी काय सांगुं जणु विजा घडोनी केली,
ऐसी सुंदर आकृति जगतीं इतरा न लभ्य झाली. ४४
(इतक्यांत पडद्यापलीकडे शब्द होतो).

दीप—१ दिशा. २ ज्यांच्या कांतीनें.

(नेपथ्ये)

अवैक्षितुं कौशिक यज्ञं अनुसूया सहितौ महर्षिरत्रिरागतः ततः

कृतार्थो जनकः कुमारीमामन्त्रयति अस्याभिवंदनाय.

शी०—^{५४} दिष्टिआ पिअसहीए उत्तरोत्तरं पिअंदिस्सई चिरभाल-

पुरंधी आपुण्णदंसणा खु भअवदी अणुसूआ.

सीता.— (सविस्मयं) अँत्थि मे कोडुहलं. तागळल.

(इति निष्क्रान्ताः)

दृशा०— हा कथमक्षिपथमतिकांतैव सुंदरी !

दृष्टं नानर्नमिडुबिंबमधुरं, दृष्टौ न पीनस्तनौ,

तस्याः किंकथयामि पक्ष्मलदृशोदृष्टं न कांचीपदं,

एषा खड्गलतेव पुष्पधनुषो दृष्टा परं बेणिका,

नत्वंगांतरदर्शनाय विदधे साह्यं स दग्धो विधिः ३०

विद्यु०— किं न दृष्टः सारणाय कटकं प्रदाय प्रतिनिवृत्तोऽस्याः कर
पल्लवः ?

दृशा०— दिष्ट्या खल्वयमत्र भवता प्रतिबोधितोऽस्मि.

शुकतुंडकुटिलपाटल

कररुहकनकांगुलीय कमनीयः,

स्फुटितकमलोदरश्रीः,

स्मरामि तस्याः करोदृष्टः ३१

विश्वामित्रऋषि हे यज्ञ करणार, तो पाहण्याकरितां अनुसूयेसह-
वर्तमान भगवान् अत्रिऋषि आले आहेत, त्यांची जनकराजांनीं
अर्घ्यादिक पूजा केली. आतां मुलींनीं त्यांच्या चरणाप्रत वंदन करा-
यास यावे म्हणून ते त्यांस बोलावीत आहेत.

शालि०— दैव थोर म्हणून प्रियसखीला उत्तरोत्तर इष्टप्राप्तीचाच
योग येत आहे ! भगवती अनुसूया ही महापतिव्रता व पुण्य-
दर्शना आहे खरीच !

सीता— (विस्मित होऊन) अहा ! मला तर त्याविषयी उत्कंठाच
आहे ! चला तर जाऊं आतां (असें बोलून सान्या निघून जातात).

रावण.— अरेरे ! ती स्त्री माझ्या दृष्टीस पडली न पडली इतक्यांत
दृष्टीच्या दृष्ट्यांतून पार जाऊन दिसेनाशी झाली ! काय करावे ?

आर्या.

मुखचंद्रा पीनकुचा कांचिपदा ही न पाहिलें विधि रे;
कामखड्गसी वेणिच दाविलि, दुष्टा^१ न अंग कीं दुसरें. ४५

विद्यु०— सारणाला कांकणांचा जोड देऊन तिनें आपला करप-
छव मागे घेतला, तो महाराजांनीं नाहीं पाहिला काय ?

रावण.— दैव थोर कीं स्वां मला आठवण दिली !

अभंग.

शुक तुंडापरी वांकडी आसती, अतिरक्त कांती जयांची हो; ४६
ऐसीं नखें ज्याचीं विलसती देखा, तैशाचिमुद्रिका कांचनाच्या; ४७
पद्मगर्भावरी जो कां सुकुमार, स्मरे, ऐसा कर पाहिला म्यां ! ४८

टीप.—१ अरे दुष्टा दैवा.

अपिच

आनीता नृपकन्यका ममवशे तिष्ठन्तु मा वाधुना,
स्वर्वद्योपि भवन्तु मे परिसरे जंभद्विषो वा पुरे,
किं ताभिर्दशकंधरस्य १ कमलश्रीगर्वसर्वकषो
यद्यस्याः कमनीयकंकणधरः सोयं गृहीतः करः

वियु०— किमिदं दुर्लभं गृहीतरामवेपस्य १

दशा०—

मनुष्यवेपग्रहणं दुर्लभं यदतो पिवा

तत्कर्त्ता सावणो लब्धुं जगन्मंगलदीपिकां. ३३

त्वरयस्व तावत्कौशिकवेपग्रहाय. गृहीतएवहि मया तदीशो
बेषः सारणोपि लक्ष्मणश्च भविष्यति.

सार०— अर्चिन्त्यमहिमानः खलु महर्षयः.

कांचने कटके तस्याः करेण प्रतिगृण्णतः

यन्मयैव समांगानि न शक्यते निरीक्षितुं ! ३४

(पार्श्वतोवलोक्य) कथं वधूजनविलोकनकुतूहलिनीभिः क-
न्यकाभिर्विस्मृतश्चित्रपदः. तदेनं देवाय समर्पये. (चित्रपदं गृहीत्वा)
इमे एतस्याः कटके, अयंच चित्रपदः (इति दशाननस्य निवे-
दयति.)

वियु०— पश्य, महाराज, पश्य. राक्षसांधंकरणमणिघटितक-
टकयुगले, रघुशिखसमधिष्ठितं चित्रपदंच.

अणखी

श्लोक.

राजांच्या अणिल्या सुता ममवर्षी राहोत जावोत वा,
तैशा मन्गरीत वा सुरपुरी बंदीहि नाकोद्भवा^१;
त्या ह्या पंक्तिमुखी^२ नकोत; जरि हा अंभोजजेता^३, मला
वैवाहोक्त विधी करूनी कर हा हीचा मला लाधला. ४९

विद्यु०— रामाचा वेष घेतल्यावर जानकीचा कर मिळणें महा-
राजांस दुर्लभ आहे असें नाहीं.

रावण—

आर्या.

असता याहुनि दुर्लभ नरवेष दशास्य तरि तया घेता,
यद्योगें सुलभ घडे सीता भुवनैकमंगलीभूता. ५०

विद्युजिह्वा, तर मग आतां त्वरा कर, लौकर, विश्वामित्राचा
वेष घे, मी तर राम झालों सण. सारण हा लक्ष्मण होईल.

सारण.— जे महर्षी आहेत त्यांचा महिमा अचिंत्य होय, त्यांचा
अंतर्च लागत नाहीं, हेंच पाहा,

आर्या.

हीं स्वर्णकंकणें जीं सीतेपासोनि घेतलीं मीं रे,
यांच्या धारणयोगें माझे अंगचि मला दिसें न बरें. ५१

(बाजूस पाहून) वधूजनांकडे जाण्याच्या गर्दीमुळें मुली हा चि-
त्रपट येथेंच विसरून गेल्या ! तर हा महाराजांस नेऊन द्यावा.
(असें झणून चित्रपट घेतो आणि “हा तिचा कांकणांचा जोड व
हा चित्रपट महाराज” असें म्हणून रावणाच्या स्वाधीन करितो).

विद्यु०— पहावे महाराज, पहावे. हे राक्षसांधंकरणमणिघटितकटक
युगल आणि हा रामाचें चिन्ह काढलेला पट !

टीप.-१ स्वर्गीतील बंदीस टाकलेल्या स्त्रिया. २ रावण. पंक्तिनामक एक
छंद आहे, त्याची दहा अक्षरे असतात. यावरून पंक्तिशब्द दशाक्षरक
कल्पून त्यावरून “पंक्तिमुख” झणजे दशमुख; “पंक्तिरथ” झणजे दश-
रथ असे प्रयोग करण्याची कवींची चाल आहे. ३ कमळांस जिकणारा.

दशा० — धिगेतत्कटकद्वंद्वं, यन्न तन्वीमदर्शयत्.

धिक् चित्रफलकं, यत्र तस्या भावहरोनरः. ३५

त्वमपि नदृश्यसे तस्य धारणेन !

विद्यु० — ततश्च विमानएव निगूढं निक्षिप्यतामिदं. भविष्यति क-
दाचिदनेन किंचित्प्रयोजनं.

सारणः — तथा करोति.

दशा० — (विमृश्य)

सुन्दरदपि वंचयितव्यो, गह्वर्यापि तनुगृहीतव्या,

सांप्रतमनुभवितव्यस्तस्याः पाणिग्रहो हि मया. ३६

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

द्वितीयोऽंकः २

रावण.—

अभंग.

घिक्कार असो त्या कटकड्याला, जेणे सीता मला न दावीली. ५२
तसाची घिक्कार त्या चित्रपटाला, जेथे तो लिहीला तीचा प्रिय. ५३
कायरे सारणा, तो कांकणांचा जोड धारण केल्यानें तूं देखील
आत्मास दिसत नाहीस ! काय चमत्कार !

विद्यु०— तर तो विमानांतच नेऊन गुप्तपणे ठेवावा. पुढे कदाचित्
त्याचें काम लागलें तर लागेल.

सारण.— (तसें करितो).

रावण.— (विचार करून).

आर्या.

मित्रातें बंचीतों घेतों नरवेष तो जरी नीच;

सीताकरग्रहोत्सव अनुभवितों रे जसातसा मीच. ५४

(असें बोलून सारे निघून जातात).

(दुसरा अंक समाप्त).

(ततः प्रविशति मारीचः)

मारीचः. (सानुस्मरणं)

तत्क्षत्रियार्भक विमुक्त महास्रवात्मा

चक्रभ्रमी कवलनश्लथसंधिबंधः,

यावद्भूमामि गगने, कथमंबुराशि

तावत्प्रविश्यशतयोजन मुत्थितोऽस्मि । १

जानकीपरिणय नाटक.

अंक ३.

पात्रें.

मारीच राक्षस .. ताटिकेचा पुत्र.
कराल राक्षस. मारीचाचा सोबती.
राम. दशरथराजाचा पुत्र.
सीता व तिच्या सख्या .. मारीचानें मायाप्रयोगें करून
दारवविलेल्या.
काश्यप, पिगल .. ब्राम्हणाचे मुलगे आणि रामाचे
मित्र.
अहल्या .. गौतममुनीची पत्नी.

(तदनंतर मारीच पडद्याबाहेर येतो).

मारीच.—(स्मरण झालेंसें करून).

आयां.

त्या क्षत्रियशिशुने^१ जो केला अतितीव्र अस्रमबिमार,
त्यायोगें झंझानिलचक्रे^२ सुदलीं चहुंकडे फार. १
त्यांतचि मी सांपडलों, गेलों गगनीं उडोनि शीघ्रगती,
तें मच्छरीरसंधी शिथिलित होऊनियां तुटूं म्हणती. २
गगनीं अमतीं आहे, नव कैसा पातलों समुद्रतला !
शंतयोजनें प्रविशुनी आलों वर, तें न ठाउकें मजला. ३

टीप-१ रामानें. २ बाहादुळी.

हंत, निरुपमपराक्रमः क्षत्रबटुः ! यतः

अस्मिन्विकृष्य धनुरुज्झति बाणमुग्रं
पश्यन्बलानि पुरतो विनिपातितानि,
जीमूत पंक्तिषु निलीय निलीयभूयो
मायासुबाहुर्षिहा मरणं प्रपन्नः ! २

किंच.

यावद्बाणसंभारहारितमहामायारजोदुर्दिनां,
तेनक्षत्रियजाल्मकेनबलिना दृष्ट्वा पुरस्तादकां,
हंतस्त्रीति जुगुप्सया शिथिलितो, मौर्वीविकर्षीकरो,
वेगादुत्पतितेनतावदिषुणा सा च स्वयं चिच्छिदे ! ३

(सशोकाव्रेगं) हा जननि तादके, हा सुतवत्सले, हा नागसहस्र-
बलशालिनि, तवापि क्षत्रियबटुना तादृशो विपाक, इति दुर-
तिक्रमो दैवनियोगः !

अयेमातः कासि, प्रदिशरुदती मेप्रतिवचः,

(सामर्थं)

विमोक्ष्ये नाहंत्वां प्रथमकृतवैरं नृपबटो.

(सकरुणं)

सुबाहो, धिग्धिङ्मां, यदभिमुखमेवैवमभवः,

(सचिता निःश्वासं)

कराल, त्वं वत्स कृतवदिति नाद्यापि विदितः ४

अरे ! केवढा त्या क्षत्रियबटूचा पराक्रम ! असा पराक्रमी आपण दुसरा पाहिला नाही ! कारण,

आर्या.

आकर्षूनि चापातें, सोडी हा उग्र बाण जव बाळ,
इतुक्यांत मरति सैन्यें, ऐसा न समर्थ मारण्या काळ ! ४
मेघा आढ दडोनी पाहे जंव हें सुबाहु मायावी,
तंव तो मयेंचि मेला, उपमा शौर्यास काय या द्यावी ! ५

अणखी

आर्या.

बाणसमीरणयोगें^३ मायारचिता^४ रजोभ्रपटलांतें^५,
सारुनि एकिकडे जंव पाहे, तंव ताटिका दिसे त्यातें. ६
ही तों स्त्री ! छित् ! हिजला मी नचि मारीं म्हणोनि दोरीला
सोडी झील; परी त्या शिथिलितबाणेंचि तोडिलें तिजला. ७
(शोकाच्या आवेशानें) हे जननी ताटिके, हे पुत्रवत्सले, तूं
केवढी पराक्रमी ! हजार हत्तींचें बळ तुला ! असें असून तुझा
आणि त्या दुष्ट क्षत्रियबटूच्या हातून असा विपरीत परिणाम व्हावा
काय ? तस्मात् दैवयोगच बलवत्तर. त्याच्यापुढें कोणाचाही उपाय
चालत नाही ! हरहर ! कसें करावें ?

श्लोक.

अगे माते^६, मातें प्रतिबचन दे, मी रडतसें,

(क्रोधानें दुसरा चरण म्हणतो.)

न सोडी, रे पीरा, प्रथमकृतवैरा तुज तसें.

(करुणेने तिसरा चरण म्हणतो.)

सुबाहो, धिड्मातें, जवळि असतां माहि मरसी.

(चित्तेने उसासा टाकून चतुर्थ चरण म्ह०)

कराला, केठें तूं अजि अजुनि, नेणेंचि, फिरसी. ८

टीप—१ यम. २ सुबाहु. ३ बाणाच्या वाऱ्याने. ४ माया यो-
गानें केलेली ५ घुळीचे मेघांतो. ६ आई.

(ततः प्रविशतिकरालः)

करालः—

दिष्ट्याभीतोरणमुखा, दिष्ट्यादूरेपलायितः,
दिष्ट्यारामास्त्रपदवीमतीतो जीवितोस्म्यहं. ५

किंतु नजानामि समास्त्रगृहीतो मारीचो जीवति वानवेति. यतः

प्रभ्रष्टरत्नमुकुटं, पतितासिखेदं,
विस्रस्तकेश, मभितस्तनपाणिपादं,
मारीचमभ्रमिव चंडमरुद्विधुन्वन्
निन्ये कचिदधुकिशोरशरः क्षणेन । ६

प्रायेण महेंद्रशैलस्य कटकं महोदधेर्वाचिषु वापतितः स्यात्. तदेन

मन्वेष्टुमुपसर्पतापि मया महेंद्रशैल आसादितएव. तथाहि.

एतेतेगिरिकूटसंघटशिलासंघट्टशीर्णमसः,
प्रेखच्चा मरचारुसीकरकणस्मेरादरी निर्झराः,
यत्पातेषु निकुंजकुंजरमुखभ्रश्यन्मृणालांकुर
आसोद्ग्रंथितदंरदंति परितः कंठीरवा भैरवं. ७

अपिच.

मृगपतिकराघातचुट्यत्कठोरशिरस्तडी
परिगलदसृग्धारासंसक्तभौतिककर्पकिभिः
वनभुवमिभश्रेणी शोणीकृतानिजभीटकृतैः
कलयति समुत्सर्पद्भ्रुकमल्लविराविणी. ८

(त्यानंतर कराल पडद्याबाहेर येतो.)

कराल—

श्लोक.

दैवें भ्यालों, रणांतूनी गेलों दैवें पळोनियां,
दैवेंचि नाहिं मी गेलों रामास्त्री सांपडोनियां. ९
परंतु मारीच हा रामाच्या अस्त्राचे झपाड्यांत सांपडला होता, तो
जीवंत आहे किंवा मरण पावला हें कांहींच कळत नाहीं. कारण,

आर्या.

पडला मुकुट शिरींहुनि, तैसेंची खेटरवड्ग हातूनी,
केश शिरींचे सुटले, घडफड करि हातपाय ताणूनी. १०
चंडानिलें मेघातें नेतो, ओढोनि फार वेगानें.
तेसा त्या रघुशिशुचा बाण तथा शीघ्र गगनपंथा^१ ने^४ ११
बहुतकरून तो महेंद्र पर्वताच्या कड्यावर किंवा समुद्राचे ला-
टांमध्यें पडला असेल. अरे, त्याचा शोध करित करित मी त्या
महेंद्र पर्वताच्या समीप येऊन पोंचलों देखील ! येथें पहा,

आर्या.

पर्वतदरींतुनी हे निर्झर मोठ्या शिळांवरी पडतो
तें शुभ्र चामरांचे परी फंवारे तथांतुनी उडती. १२
हे तों मृणालतंतू चवळुनि करिनीच टाकिले तेथें,
ऐसें माळुनि सिंहां, शब्द करित हिडताति ते येथें. १३
अणखी पहा !

आर्या.

सिंहानीं फोडियले गजमस्तक, मौक्तिकासवें रक्त
वाहे त्यांतुनि, तेणें झाली येथील भूमि आरक्त. १४
गजशब्दा ऐकुनियां, माळुहि भयद शब्द करिति महा;
ऐसा हा पर्वत हो महेंद्रनामाचि फार उग्र पहा. १५

टीप—१ ढालतरवार. २ प्रचंडवायू. ३ गगनमार्गाप्रत. ४ नेतझाला.

(अग्रतोवलोक्य) कथमार्यो मारीचः समुद्रमध्यपतितोत्थितः
ब्रह्मयते ! यतः

स्त्रिन्नांशुकग्रथितशैवलखंडजालं,
फेमानुविद्धघनमेदुरकेशपाशं,
नीरक्तधौतकरपादतलं, पुरस्ता
दास्ते महेदकदके ननुमादकेयः ! ९

मारीचः (करालं विलोक्य, सविस्मयं) अधिकराल, जीवसि ? तदे-
हि परिश्वजस्व मां,

करालः— आर्य मारीच, दिष्ट्या रामबाणान्मुक्तौसि. (इतिसबाष्प-
मालिगति.)

मारी०— हावत्स, किमभ्यद्वीमि. ?

स तस्य ज्याघोषः, शरपतनहंकारनिनदः
शरेणाकुक्षोसावितिमुदितविद्याधरगिरः,
ध्वनिः सिंधो, रौघानिलपतितयादः कलकलो,
मधैकस्मिन्काले सकलमिदमाकर्णितमभूत्. १०

अनंतरंच

मन्यातत्स्खलितविशीर्णवीचिमुक्त
व्यक्ताघो भुवनपथोदरावगाढं
तन्मार्गं प्रसृतनिजांतरांबुधेगा
न्मामुच्चैरुदधिरुदसिपत्क्षणेन. ११

करा०— साधु, महार्णव, साधु ! सत्यं महाराजदशग्रीवप्रतापभीते-
न तदनुचरोमारीचः परिज्ञातः !

(पुढें पाहून म्हणतो) काय ! हा आपला मारीचदादा समुद्रांत
पडून वर निघाल्याप्रमाणें दिसतो की !

अभंग.

मुळी वस्त्र हें भीजलें, त्यांत शेवाळें गुंतलें; १६
मस्तकीचे केश जाड, फेसैं झाले ते निबीड १; १७
हातपाय शुभ्रवर्ण, त्यांत रक्त नसे पूर्ण; १८
ऐसा कड्या वरी बरा, मारीचची आहे खरा. १९

मारीच— (करालास पाहून विस्मयानें म्हणतो) कराला
बाबा, जिवंत आहेसना ? तर ये, मला आलिंगन दे !

कराल— मारीचदादा, देव थोर म्हणून रे तूं त्या रामबाणा-
पासून सुटलास बरें ! (डोळ्यांस प्राणी आणून आलिंगन देतो).

मारीच— वत्सा कराला, फार तर काय सांगूं ? पण,

श्लोक.

मौर्वीचा ध्वनि बाणपातज जसां झंकारही, तो महा,
“ बाणी सांपडला खरेंचि, गडिहो ” गंधर्व बागूही पहा,
सिंधूहूत निनाद, यादहिं तसे पीडूनि और्वानलें
कोव्हाळा करिती, ध्वनीस इतुक्यां म्यां एकदां ऐकिलें. २०

तदनंतर,

आर्या.

मी जंव खालीं पडलों जोरानें खोल त्या समुद्रांत,
प्राणी दुभागुनी पथ पाताळाचाहि पाहिला अंत. २१
मी बुडलों हें पाहुनि जलघीनें लोटिलें प्रवाहाला,
त्या थोंगे उसळुनिचा सुरक्षितचि देह हा वरी आला. २२

कराल.— शाबास, महार्णवा, शाबास ! खरेंच महाराज दशग्रीव
हे मोठे पराक्रमी आहेत, झणून त्यांनां भिऊन त्यांच्या से-
वकांचें संरक्षण केलें ! शाबास शाबास !

टीप.—१ दाद. २ धनुष्याची दोरी. ३ जलजंतु. ४ एकदम.

मारीचः (सानुशयं). कराल, किमुच्यते !

दशग्रीवः श्रीमान्मयिकरुणया तिष्ठति तथा

यथैतेपि त्रस्यन्त्युदधिवसुधारण्यगिरयः

अहंतूदासीनः स्वजनविनिपातेप्यनुचरः

कलंकं देवस्यस्वयं मुपहरामि प्रतिपदं. १२

करा०— आर्य, मामैवं. मायाबलमवलम्ब्य बलवानपि क्षत्रियबदुर्घात-

यितव्यः. तदेनमहत्वाप्रतिनिवृत्तानस्मान्बहुमन्यते महाराजः कि-

ल. कौशिकः समुनिपाशोपि. अपरिक्षतेनतेनक्षत्रियबदुनागृहीततद्रूप

स्यापि देवस्य सीता पाणिग्रहणाय प्रत्यूहमाचरिष्यति उक्तं खलु ना-

टकया तद्देशो गृहीष्यते महाराजेनेति.

मारीचः. अतः खलु सानुगत्य, तस्य, मुनेः स्वकुलप्रस्थानंविषदनीयं.

करा०— अत्रकिमार्यस्य व्याप्तमुपायदर्शने प्रज्ञाचक्षुः ?

मारी०— (क्षणवित्त्य) अथकिं.

करालः— कथमिव !

मारी०— (कर्णे एवमेवमिति कथयति)

करा०— ईषत्करमेवैतदिदानीमार्यस्य.

विप्रियश्रवणान्सद्यः पतन्तीं हव्यवाहने

माया सीता मनुपते दामस्तत्प्रभेगौरवात्. १३

मारीच.— (पश्चात्ताप करून) कराला, काय सांगवें !

श्लोक.

दया माझे ठायीं करिति दशकंठ प्रभु, तसें
समुद्रा पृथ्वीला वनगिरिनदीनां भय असे.
प्रतीकाराला तों स्वजनविनिपार्तीही न करी,
कलंका देतो मी अनुचर घन्या; गोष्ट ही खरी. २३

कराल.— मारीचदादा, असें झणूं नको. अजून काय झालें आहे ? तो क्षत्रियाचा पोरगा बलवान् आहे तरी राक्षसी माया करून, तिचे बलानें त्याला मारून टाकूं. त्याला न मारितां परत गेलों, तर मात्र महाराजांस ठीक वाटणार नाही. दुसरे, रावण महाराज रामचंद्राचें रूप घेणार असें ताटका बाईनीं सांगितलें; त्याप्रमाणें ते रामरूपानें सीतापाणिग्रहणार्थ गेले आणि राम जर जिवंत आहे, तर त्याचे हातानें तो दुष्ट मुनि कौशिक महाराजांचे कार्यांत स्वचित्त विघ्न करील यांत संशय नाही.

मारीच.— यासाठीं कौशिक हा परिवारासुद्धां आपल्या आश्रमाप्रत परत येत आहे, तर त्याचें येणें न होई असें केलें पाहिजे.

कराल.— यास उपाय कोणता करावा, तो तूं आपले बुद्धिरूप नेत्रानें पाहून काढ कीं !

मारीच.— (क्षणमात्र चिंतन करून) होय, पाहून काढिला देखील.

कराल.— तो कोणता बरें ? सांग पाहूं.

मारीच.— (कानांत असें असें करायाचें म्हणून सांगतो).

कराल.— (हांसून) हें काम तर, दादा, तुला अगदीं सोपें आहे. कारण,

आर्या.

अग्निप्रवेश करिते ऐकुनियां हा अनिष्ट वृत्तांत
मायासीता, तीच्या प्रेमें रामहि करील देहांत. २४

टीप.—१ स्वामीला.

अनंतरं पुत्रशोकमोहितं दशरथं आश्वासयन्विश्वामित्रोऽप्य
योध्यां सहैव तेन राज्ञो प्रतिनिवर्तयिष्यते. परंतु तस्य महर्षेः स-
न्निधानमंतरेण माया प्रयोक्तव्या.

मारी०— युक्तं भवानाह. तदुपसर्पावो, यत्र ते रामादयः (इति
परिक्रामतः पुरतोवलोक्य) कथमध्यर्धयोजनएव कौशिका
श्रमस्य कौशिकीतीरे निवेशितस्कुंधावारो दशरथः तथाहि

शश्वदध्याश्वघोषासहवनमहिषोद्धूतशृंगावशीर्य

दलमीकोन्मीलदाशीविषपरुषरुषोद्धारफूत्कारभीमाः,

दृश्यन्तेधीरभेरीतिनदकृतमदोद्दाम नृत्यत्थवंगाः,

सेनामातंगभुक्तोज्झितकुशकमलाः कौशिकीतीरदेशः १४

तदिदानीमस्मादुद्देशान्नेतव्यो दूरतएव राघवशिष्यः (तेषाम्ये)

अध्वश्रान्त्या शयितमननुज्ञाप्य ज्ञातं नरैर्दं,

विश्रान्त्यर्थं कचिदवरजानप्य नामंज्ययातान्,

चर्मोपानत्पिहितचरणः शस्त्रवानेपवेगा

देकोरप्यं विशति मृगया कौतुकी रामभद्रः १५

असे प्रकारे राम मरण पावल्यावर, दशरथराजाला मोठा पुत्र-शोक होईल. मग त्याचे समाधान करीत करीत कौशिकही त्याचे बरोबर अयोध्यापुरीपरत परत जाईल. पण माया जी क-रायाची, ती कौशिक जवळ नाही तोंच केली पाहिजे.

मारीच.— ठीक बोललास. तर चला आतां, जेथे ते रामादिक असतील तेथे आपण जाऊं. (असे म्हणून दोघे इकडे तिकडे फिरतात व पुढे पाहून म्हणतात) काय हो ! कौशिकाच्या आश्रमापासून दोन कोसांवर कौशिकी नदीचे तीरी दशरथ राजाचे सेनेचा तळ पडला आहे. पहा कसा तो !

अभंग.

रथांच्या बारूचे ऐकोनियां घोष, आरण्यामहीष चेताळती. २५
शिगांनीं बारूळें जेव्हां ते फोडती, सर्प खवळती वेथींचे जे. २६
करीती ते कोथें विषारी फुत्कारे, तेणें भयंकर झालें रान. २७
डुंदुभीचा घीर ऐकुनियां नाद, वानरांस मद चढे मोठा. २८
मदाचे धुंदीत नाचती ते फार, त्यांचा चमत्कार, पाहा कैसा. २९
सेनेचे गजांनीं टाकिलीं चाऊनी, तामरसें^१ आणि दर्भ तैसे. ३०
कौशिकीचे तीरी उतरला राजा, तेणें ऐसी मजा दिसे येथें. ३१
तर आतां रघुकुमारकाला ह्या प्रदेशापासून दूर काढून नेलें पाहिजे. (इतक्यांत पडद्यापलीकडे शब्द होतो).

श्लोक.

राजा हा निजला थकोनि गमने त्याला न सांगोनियां,
तैसें बंधुजन श्रमार्त म्हणुनी त्यांनाहि टाकूनियां,
जोडा पार्यि, हतांत शस्त्र, मृगयाकीडार्थ ऐसा, पहा,
एकाकीच वनांत शीघ्रगतिनै जातो स्वयें राम हा. ३२

तदनीकिनीनिवेशं गतौ रामभद्रस्य परिजनैरप्यनुप्रवेष्टव्योऽथ-
मरण्यभागः यावदहमप्येनमनुप्रविशामि.

करालः— कथमेष रामभद्रस्य प्रियस्त्रयः पिंगलोनाम विप्रबटु,
रेवमाघोषयति.

भारीचः (सहर्षं) दिष्ट्यावयोरंतरलामः वत्स कराल यावदयं न
प्रविशति, तावदस्यरूपं मवलंब्य मायया वनगजं गृहीतोहमि-
ति विलपन्तस्त्रिस्नेहादनुद्वेते रामभद्रमुपसंक्रमय सुदूरमर-
ण्यांतरं. अहमपि कौशिकमहर्षिशिष्यस्य काश्यपस्य रूपमा-
त्मना दर्शयन् राघवपोतस्य हेतोरनभूयमानं विरहव्यथां मै-
थिलीमस्मै मायाबलेन समभिव्यज्यन्त्यया मनोरथं निर्वर्त-
यिष्ये. (इति निष्क्रान्तौ)

(शुद्ध विष्कम्भकः)

(नतः प्रविशति शरत्पापहस्तोरामः)

रामः— दृष्टःकोपवतामरण्यकरिणां धीरोद्धतश्चक्रमो,
दृष्टं केसरिणांच वक्रितगुरुग्रीवं रुषालोकनं,
दृष्टं नाडवमुद्भटंच शिखिनां ज्या घोषरुद्धे वने,
दृष्टश्चैवमया चिराय मृगया लीलाविनोदक्रमः १६

अपिच तत्रैव

कुवलयितवनांतादनिकस्थैः किरातै

रुनवगतरसत्वात्त्यक्तसंभावनानि,

अभिलषितगुणानि प्रौढनारीकटाक्षै

श्रुतितहरिणशावभेक्षितानि प्रतीमः १७

तर आतां जे कोणी त्याचे सेवकजन सैन्याचे तळावर असतील त्यांनीं त्या वनांत जावें ! मी तर हा त्याचे मागोमाग चालता होतों.
कराल.— काय हो ! हा तर रामभद्राचा प्रियसरवा पिंगल नामक जो विप्रबटू, तोच ही अशी आरोळी देत आहे.

मारीच— (हर्षानें) बरें झालें ! देवानें हे दोघे वेगळे वेगळे सांपडले ! तर वत्सा **कराला**, जंव हा वनांत शिरला नाहीं तंव याचें रूप घे आणि “वनगजानें मला धरिलें रे धरिलें ! घांवा कोणी !” असा मायेचे योगानें आक्रोश कर, म्हणजे मित्राचे प्रीतिस्तव रामभद्र घांवत येईल, तसा तूं त्याला चाळवीत चाळवीत दूर दुसऱ्या वनांत ने. इकडे मीही कौशिकाचा शिष्य जो काश्यप त्याचें रूप घेतों, आणि रामाच्या विरहामुळें जानकीस फार दुःख होऊन ती व्याकुळ होत आहे असें मायाबळें करून त्याचे दृष्टीस पाडून धरल्या वेतानें कार्य करितों. (असें बोलून दोघे निघून जातात.)
 (ही पुढील कथेची संगती.)

(नंतर हातांत धनुष्यबाण घेऊन राम येतो.)

राम—

श्लोक.

ज्याघोषें वन कोंदलें तंव कसें रोषें करी घांवती,
 मानां सिंहहि वांकड्या करुनियां क्रीडें कसे पाहती,
 मोरें उद्धत नाचती मदमरें, ही सर्वलीला बरी,
 म्या फारादिवशीं करुनि मृगया कीं देखियेली खरी. ३३

आणखी,

श्लोक.

कुवलययुत रानीं राहती जे किरात,
 अरसिक म्हणूनी ते ज्यांस नाहीं गणित.
 छतनु नयन ज्यांचे इच्छित, हो, गुणातें,
 हरिण शिशुकनेत्रें दीसतीं तींच मातें. ३५

टीप.—१ धनुष्याच्या दोरीच्या नादानें. २ नीलोत्पलयुक्त. ३ किरात.

(सौत्कंदं)

यान्येवमाकुलतया हरिणार्भकाना
माविर्भवन्ति रुचिराणि विलोकनानि,
मन्ये ततोपि मधुराणि महीकुमार्या
स्तस्यास्तु विश्रमकटाक्षविजृम्भितानि १८

(नेपथ्ये) हा सखे, रामभद्र, हा हतोस्मि ।

रामः. (आकर्ष्य ससंभ्रमं) कथमत्र विजने वने पुरुषस्य मापति
दीनस्वरः (सशरचापहस्तः उद्धतं परिक्रामति.) (पुनर्नेपथ्ये)
अयं खलु दुष्टमतंगजः करेण मां व्यापादयति.

रामः— कथं पिंगलस्येव परिदेवनं ! (इति त्वरितं परिक्रामति). क-
ष्टंभोः कष्टं !

अभिनवमृगलोभान्मय्यरण्यांतरस्थे
प्रियजनपरिमुक्ते पिंगलं प्राप्तमेकं
चलयितपृथुशुंडादंडसंवेष्टितांगं
नयति नवनिकुंजं कुंजरः संभ्रमेण. १९

(पुनर्नेपथ्ये) हातात, सुतवत्सल, हा हतोस्मि । हा अंब,
मंदमाग्नि, मृत्युमुखे मां पातयितुं प्रसूतासि । हा सखे, रामभद्र,
विषाकदारुणस्ते मयि स्नेहानुबंधः !

रामः— (सकरुणावष्टेभं) नभेतव्यं, नभेतव्यं. अयमहमागतएव
(विकटं परिक्रम्य) अहो धिक् प्रमादः ! कथमतिक्रान्त एव बाणगो-
चरादिमराजः (धनुरुपसंहरन् पुरतोऽवलोक्य) कथं नदृश्येत
गजराजः !

B4

(उत्कंठेनें) हरिणशावकनेत्र असेजरी दिसति सुंदर मीति वशें तरी,
ललित सुंदर यांदुनि, वादतें, असतिल क्षितिजानयनांत ते, ३५
(पडद्यापलीकडे शब्द होतो) हे सख्या रामभद्रा, अरे मी
मेलों रे मेलों !

राम.— (ऐकून घाबऱ्यां घाबऱ्यां) ह्या निर्जन अरण्यामध्ये कोणी
पुरुष दीनस्वरेंकरून मला हाक मारितो हें काय ! (असें म्हणून
हातांत धनुष्यबाण आहे तसाच मोठ्यानें इकडे तिकडे फिरतो.)
(पुनः पडद्यापलीकडे शब्द होतो) हे सख्या रामभद्रा, हा दुष्ट
माजलेला हत्ती मला सोडेंत घरून मारीत आहे रे !

राम,—काय ! पिंगलासारखा विलाप ऐकूं येतो हा ? (असें
ह्मणून आणखी मोठ्या त्वरेन इकडे तिकडे फिरतो आणि ह्मण-
तो) अरेरे ! काय दुःखाची गोष्ट ही.

श्लोक.

अभिनवमृगलोभें एकला मी वनांत, सहज फिरत आला मित्र मागून येत,
करिवर धरुनीयांत्यास सोडेंकरोनी, त्वरितगति असा तो नेतसे दूर रानी. ३६
(पुनः पडद्याच्या पलीकडे शब्द होतो) अरे मझ्या बाबा, तूं मोठा
पुत्रवत्सल आहेस रे ! पण हा तुझा पुत्र आतां मरतो रे ! अगे मंदमाग्ये
आई ! असें मृत्युमुखांत पाडण्याकरितांच तूं मला प्रसवलीस काय ! हे
मित्रा रामभद्रा, तुझ्या स्नेहाचाही शेवट असा दारुण झाला कीं !

राम—(दयायुक्त होऊन गर्वानें म्हणतो) भिऊं नको रे भिऊंनको !
हा मी आलोंच ! (मोठ्यानें इकडे तिकडे फिरून म्हणतो) अ-
रेरे ! छित् काय करावें ? संधान चुकलें ! हत्ती बाणाच्या टण्या-
तून पार निघून गेला ! (धनुष्य आदपून पुढें पाहतो व म्हणतो)
काय ! तो हत्ती दिसेनासाही झाला ! बरे काय चिंता आहे ?

भवतु पदवीभेतस्याहं गजस्य विलोकये,

सुन्दरदमनयागत्वादूरं विमोचयितास्मिच.

मुलभमपथे यद्यप्यस्मिन्पदं न शिलातले,

तदपिविदितं भृंगश्रेणीकषामदधारया. २०

(इतिपरिक्रामितकेनावलोक्य)

मरुत्तरलकोरकाकुलकरंजकुंजोदर

स्खलन्मुखरनिर्झरकण्डुदारकारंढवं,

इदं, खलु विशृंखलावट कुटीरकुंभीनस

स्फुरन्मृगदृगुत्पलप्रकरनीलमद्मेस्तदं २१

तदत्रैव भवितव्यमिमराजेन, इतस्ततो मृगयिष्ये. (इति विलोक्य,

सहर्षं) दिष्ट्याकथमत्रैव गजगृहीतमुक्तः मुग्धइव लक्ष्यते पिंगलः.

(ततः प्रविशति पिंगलवेषेण शिलातलोपविष्टः करालः)

रामः— (उपसृत्य) समाश्वसिहि, समाश्वसिहि. (इतिपटांतेन बीजयन्)

अंतर्दहति शोको मे, मोहोमामावृणोतिच;

एवं निपतितो भूमौ, किकर्तुं चेष्टसे मयि ? २२

श्लोक.

अतां सरणि^१ शोधितो जिकुनि हत्ति गेला अहा !
 स्वमित्र दुरि जाउनी त्वरित सोडवीतो पहा.
 जरीं न उमठे पद प्रकट या शिळांचे वरी,
 मदान्द^२ अलीच^३ हे सुचविती गजाध्वा^४ तरी. ३७
 (असें म्हणून इकडे तिकडे फिरतो व पाहून म्हणतो).

सावध्या.

करंजतरुचे कुंज^५ बहुत त्यांवरी फुलांचे घोंस;
 ते वायू लागोनि डोलती शोभा देत वनास; ३८
 बरीं तूनियां झरे वहाती झुळझुळ जे बहुगार;
 तेथे कारंढवे^६ खेळती, कूजती मंजुळ फार ३९
 बिळांतुनी बाहेर विशृंखळ हिंडति काळे व्याल;
 त्यावरि पडली मृगनेत्रांची नील कान्ति बहुसाल. ४०
 कुवलयवन^७ हे बहु सुंदर जें त्याचा येथें थाव,
 नीलवर्ण या योगें ऐसें हं गिरितट घनदाट. ४१

या वनांतच तो गजराज असेल, त्याला इकडेतिकडे आसमंतात
 शोधवें. (असें म्हणून पाहतो व हर्ष पावून म्हणतो) अरेरे ! दैव
 थोर म्हणून पिंगलाला येथें हत्तीनें सोडून दिलें आहे बरें ! तो
 पहा कसा मूर्छा येऊन पडलासा दिसतो ! नंतर पिंगलालाचें रूप
 घेऊन शिलातलावर मुळित पडलेला असा कराल येतो).

राम— (त्याच्या जवळ जाऊन म्हणतो) पिंगला सावध हो !
 (असें बोलून दुपेच्याच्या पदरानें वारा घालितो) बाबा !

श्लोक.

जाळितो अंतरीं शोक, मोहही होतसे मला;
 पडोनि मूतळीं कांय करूं इच्छिसि तूं असा ? ४२

टीप.—१ मार्ग. २ मदानें ओढलेले. ३ भ्रमर. ४ हत्ती गेला तो मार्ग.

५ जाळया ६ पक्षिविशेष. ७ नीलोत्पलवन.

करा०— (स्वगतं) यद्दृशाननस्य पथ्यं भवति. (प्रकाशं) कथंचि

देव चक्षुषी उन्मील्य) कथं प्रियसखो रामभद्रः ।

रामः. अयंकि.

करालः— (आश्वस्य) सखे, भवदीयमृगया दर्शनकुतूहलादुपसर्प-

नर्द्धपथे मदगजेन गृहं तोस्मि. अनंतरंच.

तव जघाघोषपरुषे श्रुते सिंहस्य गर्जिते

गजमात्मानमन्यान्वा न जात्रे मूर्छितोस्म्यहं. २३

रामः. अतो मन्ये सिंहगर्जितत्रस्तकरिणो हस्तादिष्ट्या परिभ्रष्टो-

सि. तदिह प्रच्छायशीतले वकुलतरुमूले विश्राम्यतु भवान्

करा०— भवतापि मृगयापरिश्रान्तेन क्षणमत्र विश्राम्यतां. यतः

अविरलतरुखंडश्यामलोयं वनांतः,

प्रसरति सरिदग्रे चारुपद्मावतंसा,

अयमपि वनवातः पादलामोदमुग्धो

मदकलपिकथूनां कूजितान्यातनोति २४

रामः — प्रकामरन्धोयमुद्देशः तदत्रैव यावत्परिजनागमनमवस्थातव्य-
मावाभ्यां.

करा०— (स्वगतं) यावन्मारीचागमनमितितुवक्तव्यं (प्रकाशं)

एवंभवतु.

रामः—दिष्ट्या कुशलिनं त्वां पश्यामि.

कराल— (मनांत म्हणतो) जें रावणास हितकर असेल तें.
(किंचित् डेळे उघडून मोठ्याने म्हणतो) कोण ! माझा प्रियस-
खा रामभद्र ?

राम— होय, तोच आहे.

कराल— (सावध होऊन) सख्या रामभद्रा, तूं मृगया करी
काय करितोस ती पाहण्याचे उकंठेने येत असतां, अर्ध्या वाटे-
तच मत्तगजानें मला धरिलें. नंतर,

आर्या.

त्वज्जशाध्वनिपरिपुरुषा^१ सिंहारावास^२ ऐकुनी भितरा

मी झालों भुलित, मग नेणें अपगा, गजास वा इतरा. ४३

राम— सिंहाचा शब्द ऐकून तो हत्ती भ्याला. तेव्हां देवानें तूं त्याच्या
सोंडेंतून पडलास ! बरें तर आतां त्या वकुळमृक्षाची छाया थंड
आहे, म्हणून त्या छायेखाली बसून विश्रांती घे.

कराल— सख्या, तुलाही मृगया करितां करितां श्रम झाले आहेत.
तूं देखील क्षणभर बसून विराम करावा. कांकीं,

श्लोक.

छाया विशालतरुची घन या वनांत, अंभोजखंडयुत^३ ही सरिता वहात,
वायू सुगंध, बहुशीतल, मंद येतो, अव्यक्तमंजुलहि कोकिलशब्द होतो. ४४

राम— खरेंच गडच, हा प्रदेश फारच रमणीय आहे ! तर आपली
सेवकमंडळी येई तोंपर्यंत आपण येथेंच बसूं.

कराल— (मनांत म्हणतो) सेवक मंडळी येईपर्यंत असें काय
म्हणतोस ? माशीच येई तोंपर्यंत असें म्हण ! (मोठ्याने म्ह०)
बरें तर बसूं या.

राम— गड्या, दैव थोर म्हणून तुला मी कुशल पाहिलें !

टीप.—१ तुझ्या ज्याचे शब्दापरि कठोर. २ सिंहनादास. ३ कमल स-
मुदाययुक्त.

त्वया ममविना, सखे, जनककन्यकायाः प्रिय,
 करग्रहणमंगलं गलितमेव तत्तिष्ठतु,
 कथं कथय तावकप्रविलयादिषादो महा
 नसावविदलय्यमे दृढयमर्मनिर्मोक्षयते ? २५

करा०— (स्वगतं) कथमनेन राघवबटुना जानकीकरग्रहण
 मंगलमपि आत्मना विदितमासीत् ! (प्रकाशं) सखे, मामैवं
 त्वयि महिषादात्परिणयपराङ्मुखेसति न जीविष्यति साजानकी.
 रामः— (सोत्कण्ठं) अपि सखे, सत्त्वं तत्काश्यपवचनं, यदुक्तं मां-
 प्रति भवता ?

“मनोमुवा स्वप्नमिषेण दर्शिते दृढं त्वयि प्रेम निबध्य जानकी
 कथंचिद्भ्यासितपल्लवास्तरा सखीजनाश्वासगिरैवजीवति २६
 इति

करा०— (अश्रुतिमभिनीय स्वगतं) कथमेतावतापि मारीचो
 नागतः !

(इति चिंतयति)

रामः— अपि सखे, (सत्यमित्यादि पुनः पठति)

करालः. कः काश्यपो नाम. ?

रामः. किंविस्मृतवानसि ? यं कौशिकशिष्यइति भवानेव मां प्र-
 न्याह.

करा०— (समयकंपं, आत्मगतं.) अहो प्रमादः ! यन्मारीचग-
 तेन चेतसा प्रस्तुतप्रतीपमेव दृष्टवानस्मि ! (प्रकाशं) कथं
 मिथ्या भवति काश्यपस्यापि वचनं ? शृणु तावत्.

श्लोक.

जरी प्रिय मला तरी जनककन्यकेचा बरा
विवाह न रुचे मनीं तुजविणें कराया खरा,
विनाश तव पाहुनी बहु विषाद जो कां अतां
कसा, वद, उरास तो नचि चिरोनि, रे, सोडिता ! ४५

कराल— (मनांत म्ह०) काय ! त्या राघव बटूला जानकी
बरोबर आपलें लग्न होणार ही गोष्ट समजली आहे तर ! (मो-
ठ्यानें) सख्या, असें काय मनांत आणितोस ? हे उपयोगी नाही.
माझ्या दुःखामुळे तूं लग्न करणें नकरतास तर जानकी आपला
प्राण न ठेवती.

राम— (उत्कंठित होऊन) 'गड्या, तूं जें मला सांगितलें तें काश्य-
पाचें वचन खरें असेल काय ? तें हे:—

आर्या.

“मदनै त्वन्मूर्ति तिला स्वर्मी जी काय दाविली सुमगा
तीतेंचि चिंतिते ती, न रुचे तिस कांहीं विषय अन्य, अगा. ४६
निजलो पल्लवशायनी, विरहानल ताप देतसे फार,
आश्वासिती सख्या बहु, हाच तिचे जीवनास आधार. ४७

कराल— (न ऐकिलेंसें दाखवून मनांत म्ह०) काय ! अजूनही
मारीच आला नाही ? कसें करावें आतां ! (असी चिंता करितो).

राम— (“ गड्या, जें तूं मला काश्यपाचें वचन सांगितलें तें ”
इत्यादि वाक्य आर्यांमुद्धां पुनः म्हणतो).

कराल— काश्यप म्हणून कोण आहेरे ?

राम— विसरलास, कीं काय ? तो कौशिकाचा शिष्य असें तूंच
तर मला सांगितलें.

कराल— (मयानें कांपून मनांत म्हणतो) अरे फसलों रे फसलों !
मारीचाकडे लक्ष्य गेल्यानें विरुद्ध भाषण केलें ! (मोठ्यानें
म्ह०) काश्यपाचेंही वचन खोटे होईल कीं काय ? नाही.

तस्याः सत्यपि हंसगुलशयने, शय्या नवैः पल्लवैः;

सौवर्णेष्वपि कंकणेषु करयोर्भूषामृणालाङ्कुरैः ;

संगीतेषु, मनोविनोदनविधिस्त्वद्विश्रमाकर्णनः

सीता संप्रति, किञ्चिमीमि ? भवता नीता दशमीदृशी. २७

रामः— (स्वगतं) कथं मन्निमित्तमीदृशीभवस्थामनुभवति

कल्याणी ! (प्रकाशं) सखे, कृतं परिहासेन,

करा— (स्वगतं) प्रकृतोपयोगिन्येवास्थ मनोवृत्तिः तदेवं वक्ष्या-

मि. (प्रकाशं) कथं मदचनेष्यनाश्वासः ? संप्रतिहि.

सा न स्नाति न चानुल्लिपति न वा केशेषु धत्ते स्पर्जं,

न क्रीडासु मनो दधाति, न सरवीरालोकने चाटुषु,

किन्तु न्यस्तमुखं वुजं करतले बाष्पायमाणेक्षण

निःश्वासग्लपिताधरं च नयने जागर्ति ते चिन्तया. २८

रामः (स्वगतं)

उक्तिरियं प्रियसुहृदोद्वेदयमनंगानलेन मे किमपि

तरलयति, हंत, संध्या सागरमिव चंद्रकिरणेन. २९

करा— अपिचेदमुक्तं काश्यपेन.

रामः कथमिव ?

अंक ३

११३

हेकून घे आणखी

अभंग.

परांचा बिछाना असोनियां थोर, निजे पाल्यावर कोंवळीया, ४८
सोन्याचीं कांकणें टाकोनीयां जाण, हातांत भूषण मृणालांचें, ४९
संगीताची गोडी नसे आतां तीस, तूझेची विलास ऐके प्रीती, ५०
फार काय सांणूं ? ऐसी तिची गती, केळीसे नीरूती तूंची, बापा. ५१
राम.— (मनांत म्हणतो) अहं हा ! माझ्याच निमित्तानें ती सुंदरी
अशी अवस्था भोगिते काय ? (मोठ्याने) गड्या, थट्टा करणें
पुरे कर.

कराल.— (मनांत) आतां ह्याची मनोवृत्ती बरी प्रकृतोपयोगीच
झाली आहे. तर याला आतां असें सांगवें. (मोठ्याने म्ह०)
काय ! माझ्याही वचनावर विश्वास नाहींना ? सांपत,

श्लोक.

स्नानांतें न करी, न लावित उटी, पुष्पें न गुंफी कर्ची, १
क्रीडाही न करी, सख्या बदती जें तीतें न त्याची रुचि.
ठेवीते मुखपंकजा करतळी, डेळे मरी अश्रुनें
श्वासें ओठही शुष्क, झोप न तिला लागे तुझ्या चितनें ५५

राम.— (मनांत).

आर्या.

ही मित्रोक्ति अनर्गल करिते चंचळ मदीय नृदयास,
संध्या चंद्रांशुवशें खवळविते जेंव थोर उदधीस. ५३

कराल.— काश्यपानें, आणखी सांगितलें आहे.

राम.— काय तें ?

वीप.— १ केशांत, २ मदनाचा योगें.

करा०—

दीना दलत्कमल कुङ्कुमलङ्घगर्भे
 संध्यानिले चलति सा तरलायताक्षी,
 संकल्पलम्बितभवत्परिरंभणेन
 सर्वा निनीषति शशाङ्कवतीं त्रियामा. ३०

रामः (सपुलकोद्भेदं, स्वगतं)

शृण्वतो मम तन्वङ्ग्याः संकल्पपरिरंभणं
 विद्धमुत्कण्ठयैवेदं मिच्छते सहसा मनः. ३१

अतः खल्विदानीं

मनसि मम रङ्गजालादिगलति लज्जाच धैर्यच,
 अयमप्रविष्टपूर्वः प्रविशति मदनश्च तापश्च, ३२

करा०— सरवे, तूष्णीं भवसि.

रामः— (धैर्यमवलम्ब्य) किमनया कन्यकाकथया ।

करा०— (विहस्य)

पृष्टं त्वया प्रथमतश्चरितं नताङ्ग्या,
 मध्ये श्रुतं पुलकस्तूचितमावबधं,
 किं त्वन्निवारयसि मामधुना वसाने ।
 कोवाजितो न भुवने कुसुमायुधेन । ३३

कराल.—

साव्या.

सायंकाळी सुगंधवायू कमळावरुनी येतां,
पूर्णेदूचा पूर्वदिशेला रम्य उदयही होतां, ५५
हरिणलोचना दीन होउनी बैसे सीता मारी,
मनामधीं आळिगुनि तुजला रात्र काढिते सारी. ५६
राम.— (रोमांचित होऊन मनांत म्ह०)

आर्या.

वधिता मनांत मजला, कवळी हा जंव उदंत' ऐकतसें,
तंव माझें तृदय कसें उत्कंठेंकरुनि शीघ्र फाटतसे ! ५७

आर्या.

म्हणूनच आतां

छिद्रें पडलीं तृदया, त्यांतुनि लज्जा तसेंचि धैर्य गळे,
अज्ञातपूर्व^२ ऐसे शिरति मदन आणि ताप हे अगळे. ५८

कराल— सख्या, आतां कांहीं बोलत नाहीस ?

राम— (धैर्य धरून मोठ्याने म्ह०) त्या अशा मुर्लीच्या गोष्टी
कशाला पाहिजेत ?

कराल.— (हांसून म्ह०).

श्लोक.

आधीं तूंच विचारिलें चरित रे त्या अंगनेचें मला,
तें ऐकोनि मधें तुझ्या तनुवरी कांठा उभा राहिला !
अंतीं तूंच मला निषेधिसि कसा, आश्चर्य वाटे मनीं,
सांगे कोण न जिकिला मनुज, वा, त्या मन्मथानें जनीं ? ५९

टीप—१ वर्तमान. २ पूर्वीं ठाऊक नव्हते असे.

रामः— (सलज्जं, स्वगतं) किमनेन विदितं मम चापलं ? दग्ध-
वृद्धय, किं प्रतिपद्यसे ? इदमिदानीं.

सा मे यद्यपि सुंदरी भगवतो मामेवचैतो भुवो,

न स्वप्ने न च जागरे नयनयोः पंथानमासादिता,

तामाकर्ण्य तथापि तादृशदशावैधुर्यमासेदुषी,

मानंदाद्भुतशोककौतुकभयव्रीडाकुलमेमनः ! ३४

(प्रकाशं.) सखे, किं तवाप्यविदितमस्ति ? अपितु दुर्लभा सा म-
मेति प्रतिविध्यसे.

करा०— (स्वगतं) कयंचिदस्य मया दृढीकृतो स्याममिलाषः. (प्र-
काशं) कीदृशी ते चिंता ? तद्वटनाय कौशिकमुनिरेव व्याप्रियते.

रामः. (स्वगतं) कयमसंभावितमाह पिंगलः. (प्रकाशं) सखे, क-
यंविदितं.

करा०— (स्वगतं) कथमिदमविदितमेतस्य ? (प्रकाशं) सर्वका-
श्यपेनैवोक्तं (नेपथ्ये) हंला उबणेहि मिणालाहं.

करालः (स्वगतं) कथमुपक्रांतो मारीचेन मायाप्रयोगः
(ततः प्रविशति मायया निगूढो मारीचः)

राम.— (लजित होऊन मनांत म्ह०) माझें मन चंचळ झालें हें
यानें जाणिलें काय ? हे तू दया, आग लागो तुजला ? तुला अशा-
नै काय प्राप्त होणार ? हें पहा आतां ?

श्लोक.

माया केवळ कामदेवविमुची जी सुंदरी, ती जरी
म्यां नाहींच विलोकिली अजवरी स्वर्माहि वा जागरी;
तीची ऐकुनि हे दशा, विकृति मच्चित्तांत होती, पहा,
आनंदःस्तुतशोककौतुकमयव्रीडात्मका' ह्या अहा ! ६०
(मोठ्यानें म्ह०) सख्या, ही गोष्ट तुला ठाऊकच आहे. परंतु
मी जो तुझा निषेध करितों, तो ती मला प्राप्त होणें दुर्लभ झणून
करितों इतकेंच.

कराल.— (मनांत झ०) जानकीविषयी ह्याचा अभिलाष मी
बराच दृढ केला ! (मोठ्यानें झ०) सख्या, ह्याची चिंता तूं क-
शाला करितोस ? याविषयी कौशिक ऋषीच स्वतः उद्योग
करीत आहेत.

राम.— (मनांत म्ह०) पिंगलाची ही गोष्ट असंभावित दिसते !
(मोठ्यानें म्ह०) गड्या, हें तुला कसें कळलें रे ?

कराल.— (मनांत म्ह०) ही गोष्ट मला विदित नाहीं बरें ? (मो-
ठ्यानें म्ह०) सर्व काश्यपानेंच सांगितलें. (इतक्यांत पड-
द्यापलीकडे शब्द होतो) ' अगे मृणालें घेऊन या गे ' !

कराल.— (मनांत म्ह०) काय ! मारीचानें मायाप्रयोग करण्या-
स प्रारंभ केला वाटतें !

(नंतर मायेच्या योगानें गुप्त असा मारीच पडद्या बाहेर येतो).

मारीचः.

सीता तिष्ठति यादृशी, परिजनस्तस्याः पुनर्यादृश,
स्तत्कर्माणि च यादृशानि, निखिलं तद्वत्कृतं मायया;
किंत्वेकः परमार्थतः पितृवधव्याजादिहातुं वपु,

जानक्या इति संभृतो रघुशिशोरेव प्रवेशानलः ३५

तदिदानीं निवर्त्तितप्रायएव तादृकावधस्य प्रतीकारो लंकेऽश्वरमनोर-
थश्च. (परितोवलोक्य) अत्र बकुलतरुमूले मायापिंगलेन नीतोयं
रामभद्रइव लक्ष्यते.

रामः— इत्थमाहकाश्यपो मामत्रभवान्यज्ञनिमित्तं युष्मदुपनिमंत्र-
णाय कौशिकमहर्षिरागतइति.

मारी०— (साशंकं, स्वगतं) किमयं काश्यपः ? यदनेनकाश्यपो
भवानित्यामंत्रितं. किमस्य पिंगलवेषग्रहणप्रयोजनं ? तदिदानीं
सन्निहिते कदलीवने तिस्रोषाय क्रमेण ज्ञास्यामि (इतितिष्ठति.)

करा०— (स्वगतं) यज्ञोपनिमंत्रणार्थमेवकौशिकमहर्षेरागमनमि-
ति निश्चितमेतस्य (प्रकाशं) सखे, भैवंवादीः, व्याजएवायं
कौशिक महर्षेः.

मारी०— (श्रुत्वास्तमयं) हंत, व्यक्तमभिहितं. काश्यपपदप्रयोगं प्र-
तिषेधवतानेन बहुना स्वस्य पिंगलवेषग्रहणं कौशिकस्यैव व्याज-

मारी

तर
हीं
या

रामः

व

मारी

धे

क

ब

ब

(

करा

प्य

अ

क्र

मारीच

ला

स्प

शि

दीप-

मारीच —

श्लोक.

सीता आणि तिच्या सख्या तशिचकीं कमें तयांचीं बरीं;
केलीं मायिक हीं हुबेहुब तशीं, तीं तों न होतीं खरीं ;
आतां एक खरा मिया पितृवधव्याजेचि सीते पहा ;
ठाकाया तनु पेटवोनि दिधला रामप्रवेशामि हा. ६१

तर आतां ताटिकावधाचा प्रतीकार, आणि लंकेश्वराचा मनोरथ,
हीं दोन्ही पार पडल्यासारिखीच आहेत. (इकडे तिकडे पाहून स०)
या बकुलवृक्षाखाली मायापिंगलानें रामाला आणिलेंसे वाटते ?

राम.—(करालाप्रत म्ह०) तुम्हाला यज्ञार्थ निमंत्रण करण्याकरितां
कौशिक ऋषि आले आहेत असें मला काश्यपानें सांगितले.

मारीच.—(शंकित होऊन मनांत म्ह०) रामानें काश्यपाचें नांव
घेतलें ! तेव्हां म्हटलें हा पिंगलरूपधारी काश्यपच आहे कीं
काय ? काश्यपच असला तर ह्याला पिंगलाचा वेष घेण्याचें काय
बरें कारण ? असो, हें जवळच कदलीवन आहे. ह्या वनांत लपून
बसावें, म्हणजे हा प्रकार काय आहे तो सर्व क्रमाक्रमानें समजेल.
(असें म्हणून तेथेंच उभा राहतो).

कराल.—(रामाच्या बोलण्यावर मनांत म्ह०) यज्ञार्थ निमंत्रण कर-
ण्याकरितां केवळ कौशिक ऋषि आला असा ह्याचा समज
आहे. (मोठ्यानें म्ह०) असें तूं सणूं नको हो ! विश्वामित्र
ऋषीचीही मसलत आहे !

मारीच.—(ऐकून मयानें म्ह०) अरेरे ! असें म्हणूं नको म्हणजे म-
ला काश्यप म्हणूं नको, असा हा विप्रबटू निषेध करितो. यावरून
स्पष्ट झालें कीं मी जो पिंगलाचा वेष घेतला आहे तें सर्व कौ-
शिकाचेंच कपट आहे. यावरून, मी काश्यपरूप घेऊन ठकवि-

टीप.—१ बापाच्या मरणमिपानें. २ रामाच्या प्रवेशार्थ केलेला अग्नि. ३ का-
श्यपानें. ४ मारीच.

इति. अतो मन्ये काश्यपरूपेण प्रलम्बयिष्यंतं मामभिव्यक्तुमर्थकौ-

शिकस्यारंभः

(पुनर्नेपथ्ये) हेलाउवणीदाई मिणालाई.

रामः— सखे, दक्षिणत आलापः ? कस्यार्थं भवेत् ?

करा०— (सर्वतोवलोक्य स्वगतं) इदानीमपि न दृश्यते काश्यपवेष-
धारी मारीचः ? अतो नायं मायाप्रयोगः.

(प्रकाशं) वनभूमिषु वनदेवताः व्याहरेयुः.

मारी०— सत्यमेवायं काश्यपः. कथमन्यथा मदीयमायाभिक्षेनाने-
नापि जानकी परिजनइति नवर्ण्यते ? (विचिंत्य) क्वगतःकराल
इति परितप्यते मे तृदयं. अथवा

हंत, निश्चितमेतन्मे, करालं पिंगलाकृति

आलंब्य कौशिकस्याज्ञामवधीदेव लक्ष्मणः ३६

भवतु ह्रावण्येतौ रामकाश्यपौ मायया निगृहीष्यामि.

तदेवं सुबाहोरिव करालस्यापि शब्दयोद्धरणं.

रामः— सखे, निमृतमस्मिन्निकुंजे विद्यमानरितौ पश्यावः

(इति शरचापपाणिरुत्तिष्ठति.)

करा०— तथास्तु (इत्यनुव्रजति)

मारी०—

रघुनंदनएष सुंदरः, करपद्मार्पितबाणकार्मुकः,

अहिर्बिम्ब इवोद्धमन्विषं स्पृहणीयश्च मयंकरश्चमे ३७

भवत्वेवमस्मै दर्शयिष्यामि (इति ध्यानं नादयति.)

णार, त

उद्योग

(पुनः प

राम.— व

कराल.—

ष घेऊ

नव्हे.

दुसरें व

मारीच.—

राल अ

असुत

काय १

नाहीं

असो व

या दोष

कराल

राम.— (व

निवळ

कराल.—

रघु

स्पृहणी

असो अ

णार, ती माझी उघडीक व्हावी म्हणून कौशिकाचाच हा सर्व उद्योग असेल असे वाटते !

(पुनः पडद्यापलीकडे शब्द होतो) “सखे मृणाले आणिली बरे !”

राम.— दक्षिणेच्या बाजूस हा कोणाचा शब्द ऐकू येतो बरे ?

कराल.—(चोहीकडे पाहून मनांत म्ह०) आजूनही काश्यपाचा वे-
ष घेऊन मारीच येत नाही. यावरून वाटते की हा मायाप्रयोग
नव्हे. (मोठ्याने म्हणतो) वनांमध्ये वनदेवता बोलत असतील,
दुसरे काय आहे ?

मारीच.—होय, हा काश्यपच आहे यांतसंशय नाही ! कारण क-
राल असता तर हा माझा मायाप्रयोग आहे असे यास ठाऊक
असून ही जाणकी व त्या तिच्या सख्या आहेत असे न सांगता
काय ? सांगताच. (चितनें म्ह०) कराल कोठे गेला ते समजत
नाही म्हणून मनाचा संताप होतो अथवा असे झाले असेल.

श्लोक.

कराला पिंगलाकारा कौशिकाज्ञे करोनियां

लक्ष्मणे मारिले वाटे मला निश्चित हें खरें. ६२

असो काय चिंता आहे ? राम व काश्यप हे दोघे एथे आहेत.
या दोघांसही मायेच्या योगाने शिक्षा करीन, म्हणजे सुबाहु व
कराल या दोघांबद्दलचाही सूड उगवेल !

राम.—(करालाप्रत म्ह०) गड्या, त्या जाळीच्या आड उभे राहून
निवळ पाहू ! (असे म्हणून हातांत धनुष्यबाण घेऊन उठतो.)

कराल.— बरे आहे चला तर. (असे म्हणून त्याच्या मागून चालतो)

श्लोक.

रघुनंदन सुंदराकृति, करिंज्याच्या शरचाप शोभती,

स्पृहणीय हि भीति देतसे, विषधारी अहितोर्क की जसे.

असो असे, त्यालाही दाखवीन. (असे म्हणून ध्यान करितो).

रामः (पुरतोवलोक्य, सविस्मयं.)

अंतः शुष्यदुशीरचंदनरसस्त्रैः श्रितो रेणुभिः,

प्रांते कज्जलबिंदुभिः प्रविगलद्वाष्पावृतेरंकितः,

पर्यंतेच मृणालहारवलयेर्मानापविद्धैर्वृतः,

कस्या वामदृशोयमंगलुठनक्लांतः प्रवालास्तरः १ ३८

करा ० — अस्मादालापश्रवणादपन्नपमाणया, कचिदुच्चलितया

कयाचिदुत्कण्ठितया परित्यक्तो भवत्. (पुनर्नेपथ्ये) हा

अप्येहिसे थण्णु एदाई मिणालाई, महंतो रखुतवस्सिणीए इ

ए संदावो.

रामः— सखे, संगतस्ते तर्कः.

करालः— (स्वगतं) कथं कचिद्विलीनेन मारीचेन वितन्यते माय

अथवा परमार्थोयं ? भवतु, पश्यामि. (प्रकाशं) सखे, किं

दयतो भवावः.

रामः— तथा कुर्वः (इति परिक्रम्य) केयमग्रे रक्तांशुकपिदि

स्तनी, पल्लवितेवाशोकलतिका, नवनिकृत्तमत्तकरिदंतलवी

मृणालानि समानयति ?

राम.— (पुढें पाहून आश्चर्याने म्हणतो).

श्लोक.

वाळा चंदनचूर्ण ओलसर हें जीच्या^१ मधें शोभतें,
कांठीं कज्जल अश्रुबिंदुयुत हें कैसें परी दीसतें,
झाले म्लान मृणालहार म्हणुनी हे ठाकिले भोंवतीं,
शय्या यास्तव ही सुपल्लवकृता स्त्रीचीच रे, दीसती. ६४

कराल.— हें बोलणें ऐकूं येतें, यावरून कोणी एकादी तरुण स्त्री
कामांनें उत्कंठित होऊन या शयनावर निजली असून पुढें लज्जित
होऊन त्या शयनावरून कोठें तरी पळीकडे गेली आहे असें वाटतें.

(पुनः पडद्यापलीकडे शब्द होतो.)

अगे सखे, हिच्या स्तनावर हीं मृणाले घाल. त्या विचारीचे अंगा-
चा फारच संताप होत आहे ?

राम.— गड्या, तुझा तर्क बरोबर आहे ?

कराल.— (मनांत म्ह०) मारीच हा कोठें तरी लपून बसून ही माया
दाखवीत आहे, किंवा हें सर्व वास्तविकच आहे. याचा उमज
पडत नाही ? असो पहावें तर खरें ! (मोठ्याने म्हणतो) सख्या
राम मदा अम्मळ पुढें जाऊन पाहूं.

राम.— बरें चल तर. (असें बोलून इकडे तिकडे फिरतो व म्हण-
तो) अरे ही कोण येत आहे बरें, ही लाल कुसुंभी साडी नेसली
आहे. कोणी म्हणेल कोंवळी कोंवळी लाल पालवी जीस फुटली
असी ही अशोकलताच आहे ! हिनें स्तनावरून पदर कसा घट्ट
आंवलून बांधिला आहे पहा ! नवाच मत्तगजाचा दंत कापून
आणावा त्या दंताप्रमाणें कांतिमान् असीं मृणालें हिच्या हातांत
आहेत !

करा०— (स्वगतं)

नदृश्यतेन मारीच, स्तन्मन्ये काश्यपाकृतिं

विज्ञाय लक्ष्मणेनैनं घातयामास कौशिकः. ३९

भवतु, नायमवसरः शोकस्य. (प्रकाशं) किमनेन परकलत्र
दर्शनेन ? सखे, गवेषयिष्यते परिजनस्तदन्मतोगच्छावः.

मारी०— (सशोकं) निश्चित एवायं काश्यपइति, यदेपसंपादयति
वैमुख्यं रामस्य. भवतु, तस्यन्दृश्यमाक्षिपाभि (ध्यानं नादयति)

रामः— सखे, पश्य पश्य.

अयं कीडाशैलः कनककदलीवेष्टिततवो

वहत्यस्योपांते विलसदरविदासरिदियं,

अदूरे वैतस्माद्दरदलितमाकंदकलिको

निकुंजोयं कूजद्भुमरकुलझंकारमधुरः ४०

अपिच तत्रैव मृणालान्युपहरति सीमंतिनी .

करा०— रमणीय मिदं संविधानं. तदेतद्भक्ष्यामि (परावर्त्तते)

मारी०— (सावेगं) अधिककाश्यप, नन्वितो हतोसि मारीचैन.

(नेपथ्ये) हूँ, अपिदाहं मिणालाहं, सिंचेमिणं उसीर चंदण
रसोहि.

करा

मारीच

राम.

कराल.

मारीच.

टीप.-१३

कराल.—(मनांत म्हणतो) मला निश्चय असे वाटते,

आर्या.

नदिसे मारीच म्हणुनि वाटे त्याला मुनीश्वरें वधिलें
लक्ष्मणहस्तें, जाणुनि कीं त्यानें काश्यपाकृतिस धरिलें. ६५
असो. हा आतां शोक करीत बसण्याचा समय नव्हे ! (मोठ्या-
ने म्हणतो) सख्या दुसऱ्याच्या स्त्रीस पाहून काय करायाचें आ-
हे ? तर आपली सेवकमंडळी कोठें आहे त्यांचे शोधार्थ दुसरेकडे
जाऊं चला.

मारीच.—(शोकानें म्ह०) स्वचित हा काश्यपच यांत संशय ना-
हीं ! कांकी, माझ्या मायेविषयी हा रामाला विमुख करितो. अ-
सो त्याचे तट्टयासही वळचितो, काय चिंता आहे ? (असें बोलून
ध्यान करितो.)

राम.—(करालाप्रत म्ह०) गड्या,

श्लोक.

क्रीडापर्वत हा, सुवर्णकदली याच्या तटीं शोभती,
वाहे सन्निध ही नदी, कुवलये जीच्या जळीं दीसती,
येथोनी जवळी रसालकलिकासंपन्न ऐसा नवा ;
आहे कुंज, जयांत भुंग करितो मंजुळ गुंजारवा. ६६
आणखी ही स्त्री तिकडेसच मृणालें घेऊन जात आहे !

कराल.—हे संविधान रमणीय आहे खरेंच ! तर हें पाहतो मी !
(असें म्हणून मागे वळतो)

मारीच.—(आवेशानें) काश्यपा, येथें तूं मारीचाचे हातून मेलासच
वरें ! सुवायाचा नव्हेस ! (पडद्या पलीकडे शब्द होतो) सखे मृ-
णालें दिली, आतां वाळा आणि चंदन यांचा रस काढून हिचे
शरीरावर शिंपतें ?

टीप.—१ आंब्याच्या मोहारांनीं युक्त. २ जाळ्या. ३ चोंगल्या मंजुल शब्दातें.

करा.— (स्वगतं) कथं मधुरोयं बालानामालापः; उपसृत्य पश्या-
मि, अथवा, न पश्यामि.

मारीचे रक्षसांमाया संप्रदाय गुरौ हते,

पर्याकुलस्यमनसः कमे धैर्यावलंबनं ? ४१

(प्रकाशं) सखे, पश्य पश्य, कोयमालापइति.

रामः.— (उपसृत्यदृष्ट्वा) पिंगल, काः पुनरिमाः समानवयोरूप-
संपदः कन्यकाः ? ततः प्रविशति किसलयशयनोपविष्टा माया
सीता, सख्यश्च.

एका.— हँला, णलिणी पत्तेहिं वीजेमिणं.

अपरा.— तुमं विचंदणदत्वेण एदाए थण जु अलं अणुलिपेहि.

करालः.— (दृष्ट्वा, स्वगतं) केयमसाधारणरूपलावण्या वरवर्णिनी
ज्ञानकी वपुषा मदनविकारमनुभवति ? ततो मन्ये मारीचस्य
मायाप्रयोग इति. भवतु, उपर्यपिदृक्ष्यामि.

एतामनोहरांग्यः स्मरसुदृशो, वा मुजंगकन्यावा,

केलीगृहीतलीलावपुषः स्मरवैजयंत्योवा ? ४२

रामः (साक्षर्यं) सखे, मध्ये पश्यपुनरेतासां

विमकेयं विद्युत्कथमपि धनाद्रुमरुता

शरीरिण्यव्यास्ते शयनमधुना पल्लवभयं,

करा

रामः

एक

दुसरी

कराल

हि

ती

वर

क

रामः

कराल.— (मनांत म्ह०) काय हो मधुर हा मुलीचा शब्द आहे !
जवळ जाऊन तरी पहावें, अथवा नच पहावें.

आर्या.

माधिककर्मनिपुण जै राक्षस त्यांचाहि थोर आचार्य,
तो मारीचहि मेला, मग मच्चित्तास कोठचें धैर्य ? ६७
(मोठ्याने) सख्या पहा पहा हा कोणाचा शब्द आहे तो ?

राम.— (जवळ जाऊन पाहतो आणि म्हणतो) **पिंगला,** त्या
कोणाच्या मुली आहेत बरें ? यांचीं वयें व रूपें कशीं एकसारखीं
च आहेत ! (नंतर कोंबळ्या कोंबळ्या पाण्याच्या आंथरूणावर
निजलेली मायेची सीता व तिच्या सख्या येतात).

एक सखी.— अगे, नलिनीपत्रानें मी हिला वारा घालितें.

दुसरी सखी.— तूंही हिचे स्तनांस चंदनाची उडी लाव.

कराल.— (पाहून मनांत झणतो) ही अत्युत्तमस्त्री कोण आहे बरें ?
हिच्या रूपासारखें उत्कृष्ट रूप कोठें पाहिलें नाहीं. ही आकृ-
तीनें **जानकी** सारखी दिसते व मदनव्यथाहि भोगिते आहे. या-
वरून हा **मारीचा**चा मायाप्रयोग असेल असें वाटतें. असो पुढे
काय होतें तें पहावें.

आर्या.

अत्यंतरम्यरूपा स्मरस्त्रिया त्या मुजंगकन्या वा
किंवा कामपताका घरिला ज्यांनीं विलास देह नवा. ६८

राम.— (आश्चर्य पावून) त्या मुलीच्या मध्यभागीं तर पहा !

श्लोक.

निराळी कीं केली घनपटलिची बीज मरुतें,
घरोनी देहातें किसलय पलंगीं पडुडते,

टीप.— १ वायूनें.

(अथवा)

हरस्य क्रोधाग्नौ हुतवति शरीरं प्रियतमे

वियोगक्षामांगी विगमयति कालं किमु रतिः ४३

करालः— सखे, दृश्यते एव.

कुशविलुलितमंगं, कातरो दृष्टिपातः,

परिणतबिसवल्लीपांडुरांगंडपालिः,

स्तनतटमकठोरं, सर्वमप्येतदस्यां

कथयति सुकुमारं कामदोर्विकर्मनः. ४४

मारीचः— (सहर्ष) इत्यभिधानी मारीचबागुरालम् एव क्षत्रिव

बटुः काश्यपेन सह !

लक्ष्मणेन सहैतस्य करालस्याधुनाततः

करिष्यते मयैताभ्यां वैरनिर्यातनं नुत. ४५

(अथवा)

हरक्रोधाम्नीने प्रिय जळुनि गेला निजपती
म्हणोनी क्षीणांगी जणुं समयही पाळित रती. ६९

कराल.— पहा म्हणून सांगणें कशास ? ही स्पष्ट दिसतेच आहे.

आर्या.

क्षीणगलानतनू ही, परिणत^१ विसतुल्य पांढरे गाल,
अकठिन पयोधरद्वय, झाली दृष्टीहि भीतिनें चपल; ७०
ऐसी स्थिती तरुणिची पाहोनी आपणा असें कळलें,
कीं कामें सुकुमारा निजभुजयुगविक्रमासिं दावियलें. ७१

मारीच.— (हर्ष पावून) हॉ ! आतां हा क्षत्रियाचा पोरगा का-
थ्यपा सुद्धा त्या मारीचाचे जाळ्यांत सांपडला खरा !

आर्या.

लक्ष्मण, राम तसाची काश्यप ऐशा तिघांस मारुनि हा
मी मारीच उगवितों करालवैरास आजि शीघ्र पहा. ७२
(असें म्हणून पुनः ध्यान करितो.)

राम.— ही गोष्ट काय विलक्षण दिसते पहा !

श्लोक.

नेघे ही दधिभक्तपात्र^२ जवळी मक्षावया सारिका,
नाहीं पाहत, तो, जरीहि दिधलें दाळिब केलीशुका,
देतां हंस मृणालतंतु वदनीं दाकी बळें थुंकुनी,
पक्षीही करितात शोक असल्या शोका हिच्या देखुनी ! ७३

कराल.— (मनांत म्ह०) समजलें रे समजलें ! हा मारीचाचाच
मायाप्रयोग आहे. (मोठ्यानें म्ह०) सख्या कौशिकऋषीचा
आश्रम येथून जवळ आहे, त्यावरून ही जानकीच असावी
असें वाटतें.

टीप.— १ पक्र२ आपल्या भुजयुगाच्या पराक्रमास. २ दहिमाताचें
मांडें. ३ क्रीडाशुकाला.

(इति पुनर्ध्यानं नादयति,)

रामः— अपूर्वमिदमन्यथा लक्ष्यते । तथाहि
 नादत्ते दधिभक्तभाजनमिदं पातुं पुरःसारिका !
 बीजापूररसोपभोगविमुरवः कीडाशुकोयंस्यतः ।
 दूरोन्मुक्तमृणालकंदकवलो हंसोप्यसौवर्त्तते ।
 तन्व्याः शोकमवेक्ष्य नूनं मधुना शोकस्तिरश्रमपि ! ४६

करा०— (स्वगतं) विदितमिदं मारीचस्य मायाप्रयोग इति.
 (प्रकाशं) सखे, सन्निधानात्कौशिकमहर्षेराश्रमपदस्य भवेद-
 पिनामैवं जानकी.

रामः— (स्वगतं) उपपन्नमेवैतत्. ईदृशी खल्ववस्था कथिता
 काश्यपेन तस्याः. (प्रकाशं) अलमसंभावितार्थकथनेन.

(ततः प्रविशति काश्यपः)

काश्य०— रामस्य पिंगलमुखेन विदेहकन्या,
 नीतं मनः स्थितमुदारगभीरमेव,
 तावदस्थनादनपरस्थं च गाधिसूनु
 राज्ञा गुरोरपि कथंचिदनुष्ठितैव. ४७

(विचिंत्य) नहि मृगयाप्रवृत्तस्य रामभद्रस्य प्रवृत्तिरुपलब्धा.
 अतः खलु पिंगलोपि कचिदन्विष्य मया विसृष्टः भवत्वप्रविष्टमिदं माकंद-
 वादं प्रविश्य मृगयिष्ये (इति परिक्रामति.)

करा०— (काश्यपं दृष्ट्वा सहर्षमात्मगतं) अयं खलु काश्यपपत्न्यो
 मारीचो मिथ्यात्मानं दर्शयति रामस्य. (प्रकाशं) कथमसंभा-
 वितार्थकथनं ? असौ सीतावृत्तांतवेदीकाश्यप इवोदृश्यते तमेन
 मानयिष्यामि भवदंतिकं (इति निष्क्रान्तः)

रामः— (दीर्घं निश्वास्य)

कथयिष्यति कौशिकस्य शिष्यो मदनस्त्रिन्मनोरमांगयष्टि
 वसुधातनयात्विनयेति क्षुभितं मे लभते न शर्म चेत् ४८

राम.— (मनांत म्ह०) हा म्हणतो हे बरोबर आहे. कांकी
जानकीची अशी अवस्था झाली आहे असे काश्यपाने सां-
गितले खरेच. (मोठ्याने म्ह०) असंभावित गोष्टी नको सांगू गड्या.
(तदनंतर काश्यप पडद्या बाहेर येतो.)

काश्यप.—

श्लोक.

केळे रामभनास पिंगलमुखें सीतानुरक्तवरें,
जे गंभीर उदार फार म्हणुनी विख्यात लोकीं खरे,
बाहेरुनि उदासता धरि, परी चिन्तांत नाही तसा,
जो कां गाधिज, ^१ तन्नियोग हि मियां संपादिला कांहिसा. ७५
(विचार करून) रामभद्र मृगया करायास गेला, त्याचें ठिका-
ण लागेना म्हणून पिंगलाला शोधून काढून पहायास पाठविलें.
असो ह्या मार्कंद वदिकेत अद्यापि आपण गेलों नाही. तर येथें
जाऊन शोध करावा. (असें म्हणून इकडे तिकडे फिरतो.)

कराल.— (काश्यपाला पाहून हर्षानें मनांत स्मरणतो) खरेच हा
काश्यपाचा वेप घेऊन मारीचच रामाला माया दाखवीत
आहे. (मोठ्याने म्हणतो) मी असंभावित गोष्टी सांगतो ना ? बरे
तर थांब. तो काश्यप दिसत आहे. पहा, तो सीतेचें सर्व बर्त-
मान जाणतो. तर मी त्याला तुजकडे घेऊन येतो.
(असें म्हणून निघून जातो.)

राम.— (दीर्घश्वास दाकून).

आर्या.

मदनज्वरें निषिद्धित मनोरमा हीच जानकी ऐसें
काश्यप वदेल किंवा नाही म्हणवोनि चित्त कांपतसे. ७५

टीप.— १ कौशिक. २ त्याची आज्ञा.

मारी०— कथंरामविहाय पिंगलवेषः काश्यपो दूरंगतः । तदहं यथा
संकल्पितमस्यरूपमादाय क्रमेण तदध्यवसितमाविष्करिष्ये. (इ-
ति ध्यानं नाटयति)

सीता.—

संदौवो महणगओ इमिणा सिसिरोवआरेण;
दिअहे घणसल्लिहेहि उण्णल्लिणीए कहे सुहंहेदि ! ४०
(इतिरोदिति)

रामः— अये कथमेतत् !

कणद्वीणानादप्रतिनिधिरमुष्यामृगदृशो,
मृदुःकंठादुद्यन्नभिनवसुधास्यंदिमधुरः ,
मदावेशोयद्वत्प्रगुणमदिरास्वादजनितः ,
श्रुतो यं व्याहारो तद्वदयमिदमाधूर्णयतिनः. ५०
(ततः प्रविशति काश्यपवेषो मारीचः)

मारीचः— अयमिदानीमुपसर्पामि. आगते पिंगलवेषे काश्यपे लक्ष-
ना राममावर्जयिष्ये. (इति चिंतयन्परिक्रामति)

रामः— अहो रूपानुगुणावाणी ! तदनुगुणाच्च रूपसंपत् ! तथाहि,
अस्याश्वेदलकावली, कृतमलिश्रेणीभिरैणीदृशः
सौंदर्यं यदि चक्षुषोः सरलयोः, किमन्मथस्यायुधैः ?
का प्रीतिः कनकाराविंदमुकुले, पीनौस्तनौचे, दत्तो
मन्ये काचिदियं मनोभवकृता माया जगन्मोहिनी । ५१

मारी०—काय ! रामाला सोडून पिंगलवेषधारी काश्यप दूर गेला ! तर आतां ठरल्याप्रमाणें याचें रूप घेऊन त्याच्या मनांत काय आहे याचा हळूहळू शोध लावितों. (असें म्हणून ध्यान करतो.)
मायासीता.—

आर्या.

शांति नपवेचि माझा संताप अशाहि थंड उपचारें ;
 दिवसा कुमुदतीला^१ घनसलिलें सौख्य काय होय बरें ? ७६
 (असें म्हणून रुदन करिते.)

राम.— अरेरे ! हें काय !

आर्या.

वीणानादचि दुसरा कंठांतुनि मृदु हिचे निघे स्वर हा,
 धिक्कारुनि माधुर्यें स्वीयें म्हणतो सुधेस दूर रहा. ७७
 मत्ताच्या चिचाला मदिरेचा स्वाद जेंवि तेंविच हा
 आलाप ह्या तरुणिचा व्यग्र करी मन कसें मदीय पहा ! ७८
 (नंतर काश्यपाचा वेष घेऊन मारीच पडद्या बाहेर येतो.)

मारीच.— हा मी आतां रामाच्या जवळ जातों, आणि पिंगलवेषधारी काश्यप आला म्हणजे कंपट करून रामाच्या मनांत त्याविषयी वांकडें आणितों. (असें म्हणून इकडे तिकडे फिरतो)

राम.— अहाहा ! रूपाला योग्य अशी वाणी, आणि वाणीला योग्य अशीच रूपसंपत्ति आहे.

श्लोक.

प्राप्ता ही अलकावली^१, मग नको श्रेणी^२ अलीची^३ बरें;
 तैसे सुंदर नेत्र दृष्ट तरि, तीं कामायुधें^४ तुच्छ रे ;
 पाहाती स्तन पीन, त्यांस कनकाब्जांचे कळे कायसे ?
 कामें ही रचिली गमे मज जगन्मोहार्थ माया असे. ७९

टीप.— १ चंद्रविकासी कमल. २ केश. ३ पंक्ती. ४ अमरांची. ५ कमलें.

मारीचः— (विहस्य) मारीचकृते तिवक्तव्यम्.

रामः— दिष्ट्या काश्यपोयमागतः. तदेतद्वदुपपन्नपते मेन्ददयं. (इति
मुखं नमयति)

मारी०— (स्वगतं) एषखलुतावकावधमहापातकी सन्नियबटुः.

निगूढाहंकारो, मनसि निजधैर्येण गुरुणा

दुराधर्षो, वीरोरसइव शरीरी परिणतः,

असौ मे सौभाग्यादमृतमिव सिचन्नपि दृशो

विधत्ते वैधुर्यं ज्वलितइव दीपः कलुषयोः. ५२

कदापुनरेनमग्नौप्रवेशयिष्यामि. (उपसृत्य, प्रकाशं) विजयीष्ण-
वतु कुमारो रामभद्रः

रामः— (मुखमुन्नमय्य) कथं काश्यपोसि ?

मारीचः— (साशंकं, स्वगतं) किमनेनमदीयमाथानिकृतिः परिहृ-
ता ? (विमृश्य) नैतत्संभाव्यते. अपितु मन्ये परमार्थकाश्यपइति

मत्वा पिङ्गलरूपपरित्यज्य पुनः स्वरूपग्रहणे फलपृच्छति. भवत्वेवं
तावत्. (प्रकाशं) अकैतवः खल्वयं महर्षिशिष्यः.

रामः— (स्वगतं) नूनमयं पिङ्गलेनदृष्टः स्यात्, मदनेन वचनेन जा-
नकीयमिति विज्ञाप्यते. (प्रकाशं) किमियंसीतैव. ?

मारीच— (हांसल) कामाने काय ? मारीचानें असें म्हण.

राम— (मारीचास पाहून म्ह०) दैवानें हा काश्यपही प्राप्त झाला. पण याची भेट घेण्यास मला लाज वाटते. (असें म्हणून तोंड खाली घालितो)

मारीच— (मनांत म्ह) हा, ताटकावध करून महापातकी झालेला क्षत्रियाचा पोरगा तो हा बरे !

श्लोक.

चिर्त्ती गूढ अहंमति प्रकटही, धैर्यें दुराघर्ष हा,
जाणो वीररस स्वयें धृतवपू होऊन आला पहा,
सौंदर्यें करुनीच सिंचित असे पीयूष बोळ्यांवरी,
दुदैवें मज पाहवे न दुरव्या बोळ्यांस दीपापरी. ८०
अरेरे ! यानें अभीत उडी ठाकून हा भस्म झाला असें केव्हां क-
रीन रे ! (रामाचे जबळ येऊन मोठ्यानें म्हणतो). कुमार रा-
मभद्रा, तुझा जयजयकार असो !

राम— (वरवी पाहून) काय ! तूं काश्यप कीं ?

मारी— (शंकित होऊन मनांत म्हणतो) काय ! यानें हें माझें मा-
येचें कपट जाणलें कीं काय ? (विचार करून म्हणतो) अँ :
असें कोठून होणार ! परंतु हा खराच काश्यप आहे असें मला स-
मजून, पिंगलाचें रूप घेतलें होतें तें ठाकून पुनः आपलें रूप घे-
ण्याचें प्रयोजन काय ? असा याचा ह्या विचारण्यांतिल भाव दि-
सतो, इतकेंच. असो कांहीं. (मोठ्यानें म्हणतो) हा कौशि-
क महर्षीचा निष्कपट शिष्य आहे.

राम— (मनांत म्ह०) खचित हा पिंगलाला भेटला असावा,
आणि ह्याचमुळे ही जानकीच आहे, असें त्याच्या ह्या निष्कपट
पदावरून सूचित होतें. (मोठ्यानें म्हणतो) काय, ही सीताच
होयना ?

मारीः— (स्वगतं) न खलु स पिंगलवेषः काश्यपः, अतएव नायमाह,
यद्यकैतवस्त्वं कुतःपिगलोसीति. (प्रकाशं) सैवेयंसीता.

रामः— (सहर्षं, स्वगतं) धन्यमसि, तृदय, धन्यमसि ! (प्रकाशं)
तदिमांप्रति असत्यामाह पिंगलः.

मारीचः— (स्वगतं) सखलुपरमार्थएवपिगलः करालस्तु लक्ष्मणेनहत-
एव किकरोमि ? (प्रकाशं) कगतः पिगलः ?

रामः— (स्वगतं) नूनमस्य तेन विसंवादः. कथमेतत् ? (प्रकाशं)
त्वमिहागतइत्यभ्युदृतः किमयं प्रागिव वनगजेनगृहीतः स्यात् ?

मारीचः— (सहर्षं, स्वगतं) करालएव पिंगलरूपं धृतवान्. अस्थाने
पुनरहं आंतः. (प्रकाशं) नक्षस्मिन्माकंदवने तस्यप्रसंगः (इति
ध्यानं नाटयति)

काश्यपः— (किंचिद्दूरमग्रतोषलोक्य) कथमत्र पल्लवशयनाधि-
ष्ठिता, परिमितसखीजनपरिवृता जानकी शिशिरोपचारैरात्मनोमद-
नतापमपहरति. अहोकथमेतत् ! साखल्वध्यर्द्धयोजने कौशिकाश्र-
ममधिवसति. अनयापुनरन्यथा तत्समानाकारण्यामबितभ्यं. (ततः
पश्चादवलोक्यसमयं) अहो वत महतिगते शुष्केधनसमिद्धौ, मग-
वानंगारप्रायः सन्निहितयामहत्या शिलया तिरोहितरूपो,

मारीच.— (मनांत म्हणतो) तूं निष्कपट आहेस तर पिंगल कां झाला होतास, असें यांने मला म्हटलें नाहीं, यावरून तो पिंगल वेषधारी काश्यप नव्हे ! (मोठ्याने म्हणतो) होय सीताच ही.

राम.— (हर्ष पावून मनांत म्हणतो) नृदया, धन्य आहेस, धन्य आहेस ! (मोठ्याने म्हणतो) तर पिंगल म्हणाला कीं ही खोटी आहे.

मारीच.— (मनांत म्हणतो) तर मग तो खराच पिंगल होता. हायहाय ! करालास लक्ष्मणानें मारिलेंच यांत संशय नाहीं ! हर हर ! काय करावें आतां ! (मोठ्याने म्हणतो) पिंगल कोठें गेला तर ?

राम.— (मनांत म्हणतो) खचित याचें भाषण त्याच्याशीं मिळत नाहीं ! हें कसें झालें ? (मोठ्याने म्हणतो) तूं आलास म्हणून तुलाच तो सामोरा गेला. मग पहिल्याप्रमाणें त्याला वनगजानें धरिलें असलें तर कोण जाणे !

मारीच.— (हर्ष पावून मनांत म्हणतो) तो पिंगलाचे रूपानें करालच होता ! मी बेटा उगाच भ्रांतीमध्ये पडलों ! अरेरे ! (मोठ्याने म्हणतो) ह्या माकंदवनांत हत्ती येऊन घरील असें घडणार नाहीं. (असें झणून ध्यान करितो.)

काश्यप.— (कांहींसें दूर पुढें पाहून) येथेंही पल्लवाचे शय्येवर जानकी आहे, तिचे बराबर दोघा तिघी सरख्या मात्र आहेत, आणि तिळा कामज्वर झाला आहे त्यावर शीतोपचार करित आहेत असें दिसतें. अहो पण हें कसें होईल ? जानकी तर येथून-दोन कोसांवर कौशिकाश्रमांत आहे. यावरून ही रूपानें जानकी सारखीच, परंतु कोणी दुसरी कन्या आहे. (नंतर मागचे बाजूस पाहून भयानें) हायहाय ! हा येथें मोठा खाडा दिसतो; त्या खाड्यांत कोरडे खडखडीत लांकडाचे धगधगित विंगळ मरले आहेत, आणि त्याचे आड एक शिला लाविली आहे ! यावरून,

इव्यवाहः ! तन्मन्ये विरहज्वरावेगमसहमानया, तथा तरुण्याप्र-
वेष्टुमयमनलःसंभृतइति. भवतु. विटपांतरित एव पश्यामि याव-
त्पिगलसन्निधानंरामदर्शनंवा. (इतिविलोकयन् स्थितः) (ततः
प्रविशति पिगलः)

पिगलः— कपुनरिदानींमृगयाप्रवृत्तं वयस्यं पश्यामि ? (सर्वतो
निर्वर्ण्य सहर्षं)

शरदलितवराहव्याघ्रमल्लूकशाल्य,

प्रमुखमृगशतासृम्बिदुसंदर्शनेन,

सखिगमनपथेनदागरण्याद्वर्ण्य,

प्रविशति मयि दिष्ट्या दृश्यते काश्यपीयं. ५३

तदत्र वयस्येनापि भवितव्यम्. नहिवसंतादृते मंदानिलश्चलति.

दिष्ट्या खलुपार्श्वतः काश्यपस्य.

आबद्धतूणमंसेकरकमलद्वंद्वधृतधनुर्बाणं

पश्यामि रसालतले रामंदूर्वादलश्यामं. ५४

(इत्युपसर्पति)

मारीचः— (दृष्ट्वास्वगतं) पिगलवेषः करालोयमभिवर्त्तते. (प्रकाशं
वयस्य, पिगलोयं संप्राप्तः.

रामः— (दृष्ट्वा) सखेपिगल, भवतंसंभावितार्थवादिन मेवजानामि.

पिगः— (स्वगतं) किमिदमकावे माभेवमालपति ! (प्रकाशं)
वयस्य, नगृह्यते मया भोवचनार्थः

विरहज्वर सोसत नाहीं झणून त्या तरुणीने अग्निकाष्ठें भक्षण करण्या करितां हा अग्नि पेटविला आहे असें वाटतें. असो, आतां पिंगल किंवा राम यांची भेट होई तोंपर्यंत या झाडीचे आड उभे राहूनच काय आहे तें पहावें. (असें बोलून पहात उभा राहतो).

(तदनंतर पिंगल येतो).

पिंगल.— सरवा रामभद्र मृगयेला गेला त्याला आतां कोठें तरी पहावें ? (चोहोंकडे निरखून पाहून हर्षानें स्त०).

श्लोक.

शरदलितं मृगाचे रक्तविंदूवरोनी
इकडुनि मग गेला मित्र ऐसें झणूनी
वनि वनि फिरतो मी दैवयोगेचि आतां
मज दिसत असे हा काश्यप स्पष्ट येतां. ८१
तर येथें आपला वयस्यही असेल, वसंतावाचून मंदवायु वाहत
नाहींच ! अरे, दैव थोर कीं तो पहा काश्यपाच्याच जवळ,

आर्या.

पार्थी भाता, हातीं ज्याचे शोभे धनुष्यबाण असा,
तो हा रसालभूर्जी विराजतो राम नीळवर्ण कसा. ८२
(असें म्हणून जवळ जातो).

मारीच.— (पाहून मनांत स्त०) तो पिंगलवेपधारी कराल
येत आहे. (मोठ्याने म्ह०) वयस्या, हा पिंगल आला बरें !

राम.— (पाहून म्ह०) सख्या पिंगला, तूं खरें बोलणारा आहेस
असें मी समजतो.

पिंगल.— (मनांत म्ह०) हें काय बरें ? हा मजशीं असें असंगत
काय बोलतो ! (मोठ्याने म्ह०) वयस्या, तुझ्या बोलण्याचा
अर्थ मला कळत नाही.

टीप.—१ बाणांनीं मारलेल्या.

मारी०— (पिगलमालिग्य जनांतिकं) दिष्ट्या कराल जीवतंत्वा
पश्यामि. यदसमयं काश्यपस्यापिगलवेषग्रहणं तव पुनरभोगलक्ष्य-
णबाणगोचरतामाशंक्य दुर्निवारशोकावेगदूषितंमेतद्वदयं.

पिग०— (विहृत्पस्व०) कथं काश्यपेनापि ततोप्यसंबद्धमालपि-
तुमुपक्रांतं ! (प्रकाशं) कथय पुनरपि यदुक्तं भवता.

मारी०—(समयस्तिष्ठति)

रामः— सखे पिगल, वनितामिमामधिकृत्य ब्रवीमि (इति भ्रूसंज्ञया
दर्शयति)

पिगलः— (दृष्ट्वास्वगतं) कथमियमुत्कण्ठिता, पल्लवतल्पशायिनी,
सखीजनसंभाव्यमाना, विटपांतरेदृश्यते. ततएवेयमीदृशाव-
स्थेति मनुक्तमनुबोधितोऽस्मि वयस्येन. (प्रकाशं सविमर्शं)
अहो कथमेतत् ! साखल्वध्यर्द्धयोजने कौशिकाश्रममधिवस-
ति ! (सविस्मयमवलोकयन्स्थितः.)

मारी०—(स्वगतं) नायंकरालः, अपितुपरमार्थपिगलः. हंत, हंत !

वत्संप्रतिकरालंतमया शक्तिचेतसा

यत्तदाशक्तिं पापं, तस्यजातोविनिश्चयः. ५५

मारीच.— (पिंगलाल आलिंगून त्याच्या कानांत म्हणतो)
कराला, देव थोर म्हणून बाबा तू मला जीवंत भेटलास बरें !
कां की काश्यपानेंच पिंगलालाचा वेष घेतला, आणि ल-
क्ष्मणाचे अमोघ बाणानें तूं मेला गेलास, अशा मला नाना शंका
उत्पन्न होऊन जो कां मला दुर्निवार शोक झाला, त्याच्या योगें
माझें मन अगदीं व्यग्र होऊन गेलें होतें.

पिंगल.— (हासून मनांत म्ह०) वाहवा ! काश्यप तर राम-
भद्रा पेक्षांही असंगत बोलतो ! (मोठ्यानें म्ह०) गड्या, काय
बोललास तें पुनः बोल बरें ?

मारीच.— (मय पावून उगाच उभा राहतो).

राम.— (पिंगलालाप्रत) गड्या पिंगलाला, त्या स्त्रीला उद्देशून मी
बोलिलें. (असें झणून भ्रूसंज्ञेनें दाखवितो).

पिंगल.— (पाहून मनांत म्ह०) ही कोणी एक स्त्री उत्कंठित हो-
ऊन त्या जालीचे आंत पल्लवशय्येवर निजली आहे, आणि ति-
च्या सख्या तिला उपचार करित आहेत असें दिसतें; तेव्हां याव-
रून अशीच जानकीची अवस्था झाली आहे, असें मी झाला
सांगितलें होतें त्याचीच हा वयस्य मला आठवण देत आहे. (विचार
करून मोठ्यानें म्हणतो) अरे पण हें कसें होईल ? ती तर ये-
थून दोन कोसांवर कौशिकाश्रमांत आहे. (आश्चर्यानें उगाच
पाहत उभा राहतो).

मारीच.— (मनांत म्ह०) हा कराल नव्हे, तर वास्तविकच
पिंगल आहे कीं ! हायहाय !

श्लोक.

जे कां कराल मेला हें व्यग्रें म्या शंकिलें मनीं,
वैचि आतां खरें ऐसें प्रत्यया येतसे जनीं, ८३

अथवा पिङ्गलवेषः कचिदन्विष्य सगतः स्यात्. भवतु. नैषमेशो.
कावसरः. समापितव्या मया रामकथा. (प्रकाशं) पश्य, सखे,
रुदतीमिमां सुंदरीं.

रामः— पश्याम्येव.

मकरंदकणाटगञ्जयी, मुखचंद्रामृतभिद्वो यवा,
मम हिद्वयंति मानसं मदिराक्ष्या बतभाषसीकराः. ५६

मारी०— (ध्यानं नाटयति)

एका.—

उष्पलिणीए विअसे एदाएणं सुहं होदि

जइपरिरंभइस्सदि राआचंदोव्वरामभदोसो ५७

रामः

रोमांचयति ममांगं वचनभिदं चारुजानकीसख्याः,

कुड्मलयति च कदंबं कादंबिण्याः पयोभिनवं. ५५

पिङ्गलः (सविमर्शं स्वगतं) नायकाश्चपः; तदेवंतर्कये.

मायया जानकीं व्यंजन्मायावी कोपि राक्षसः

अमर्षं ताटकाद्गोहादस्मिन्किंचिच्चिकीर्षति. ५८

ततएवायं किंचिदसंबद्धं वदन्सपृष्टोपिनकेवलप्रतिवदति; अपि
नुसमर्थं तरलतारकमवलोकयति

अथवा पिंगलाच्या वेषानें येथें माझा शोध करून तो कोठें गेला असावा. असो, हा आतां शोक करीत बसण्याचा समय नाही. रामाची कथाच समाप्त केली पाहिजे. (मोठ्याने म्हणो)
पहा सख्या, ही तरुणी कशी रुदन करीत आहे ती !

राम.— होय पाहतोच आहे.

आर्या.

दृगब्जमकरंदचि हा, वदनैदूचे सुधाकणच कीं हे,
हरणाक्षीच्या अश्रुंसि पाहुनि मद्ददय फार द्रवताहे. ८४

मारीच.— (ध्यान करितो).

एक सखी.—

आर्या

उत्पलिनीपरि हिजला सुख होइल वाढतें मला मोठें,
स्वकरांहीं हिजला जरि चंद्रापरि रामराज कीं भेटे. ८५

राम.—

आर्या.

एकुनि सखी वचोमृत हें पुलकित मच्छरीर होय कसें,
नूतन मेघजलानें कुड्मलयुत ते कंदंबवृक्ष जसे. ८६

पिंगल.— (विचार करून मनांत म्हणतो) हा काश्यप नव्हे,
तर असा तर्क वाढतो कीं,

श्लोक.

एकोनि झाला वध तादिकेचा नक्तंचरा कोप अलाचि साचा,
दावोनि तो मायिक जानकीला, इच्छीतसे याप्रति मारण्याला. ८७
असें आहे म्हणूनच हा कांहीं असंबद्ध बोलिला. व पुनः बोल असें
मी म्हणलें असतां, हा प्रत्युत्तर देत नाही, इतकेंच केवळ नव्हे,
याची दृष्टिही अवधाकानें चंचल होऊन हा घाबरल्या सारखा दिसत

दीप.— १ कळया आलेला. २ कळंब.

अतएवब्रवीमि, (प्रकाशं) वयस्य राममद, मेयं जानकी; नचा-
ग्रपरिजनः; नह्यस्मिन्नरण्येतत्संभवः; अपितुमायेतिनःप्रतिभाति.

रामः— (स्वगतं) कथमस्यपूर्वापरविरुद्धवचनं ! जानकीतिथःप्रति-

ज्ञाय तद्वृत्तांतवेदिनं काश्यपमानेतुंगतः; कथंवा सपरिवारा जानकी

माया स्यात् ॥ (प्रकारं) अपिश्रुतं पिगलवचनं काश्यपेन !

भारीचः (रामं प्रति जनान्तिकं)

मन्येहं पिगलो भूत्वा मायावी कोपिराक्षसः

ताटका द्रोहिणहंतुं त्वामन्यन्ननिनीषति. ५९

रामः— युक्तमाहभवान्. पिगलः पुनरिहागतश्चेदयं किंप्रतिपत्स्यते ?

भारी०— यत्ताटकया सुबाहुनाच प्रतिपन्नं.

रामः एवमेतत्.

पिगलः (स्वगतं) काश्यपइतिमत्वाऽस्यवचनं शृणोतिवयस्यः. (प्र-

काशं) मामंतरेण किमस्यवचनमाकर्ण्यते ?

रामः (सभ्रमं) किराक्षसो पिवचनेष्वन्यंतरी क्रियते ?

आहे. म्हणून मी आतां असें म्हणतो. (मोठ्यानें म्हणतो)
सख्या रामभद्रा, ही स्त्री दिसते ती जानकी नव्हे, व त्या ति-
च्या सख्या नव्हत, कां की या अरण्यांत त्यांच्या येण्याचा संभवच
नाहीं, तर ही सर्व माया आहे असें मला वाटतें.

राम.— (मनांत म्ह०) काय हो याचें हें असें विरुद्ध बोलणें ? म-
घां काय बोलला आणि आतां काय बोलतो ? जानकीच हो
अशी प्रतिज्ञा गाऊन तें वृत्त काश्यपाला ठाऊक आहे म्हणून
त्याला आणायस गेला. आणि आतां ही जानकी नव्हे तर माया
आहे असें म्हणतो. दुसरें, परिवाराद्धां जानकी आहे ही सर्व-
च माया कशी होईल ? (मोठ्यानें म्हणतो) कां काश्यपा ?
पिंगल काय म्हणतो हें ऐकिलें ना ?

मारीच.— (रामाच्या कानांत म्ह०)

श्लोक.

तूं मारिलें जाणुनि ताटिकेला, निशादे हा पिंगलरूप झाला,
कोठें तरी नेउनियां तुला हा इच्छी वधूं, वादतसे मला, हा ! ८८

राम.— (मारीचाप्रत म्ह०) तूं बरोबर बोलिलास काश्यपा, पण
जर खरा पिंगल पुनः परत येथें आला तर मग याला काय
बरें लाभ होईल ?

मारीच— जो ताटिकेला व सुबाहूला झाला तोच.

राम.— हेंच खरें, यांत संशय नाहीं.

पिंगल.— (मनांत म्ह०) हा खराच काश्यप आहे असें मानून
रामचंद्र त्याचें बोलणें ऐकतो. (मोठ्यानें म्ह०) माझ्या वांचून
तूं याचें बोलणें कसे ऐकतोस ?

राम.— (योंवया चढवून म्ह०) राक्षसाला देखील आम्ही आपले
बोलण्यांत ध्यावें काय ?

टीप.— १ राक्षस.

पिंगलः (सभयशोकमात्मगतं) न केवलमन्यइतिराक्षसइत्यपि-
मामसौमन्यते ! हाहतोस्मि ! कर्णोपजापिनाकाश्यपरूपेण नि-
शाचरेण ! (प्रकाशं) वयस्य, विमृश्यतामयंजनः (इति विवर्ण
मुखस्तिष्ठति).

मारीचः— (ध्यानं नादयति)

सीता.— डल्लहं खुएदं मंदभागिणीए.

रामः— अयि ममपरिरंभोडुर्लभः किंभवत्याः
कनकनलिनकोशस्निग्धवक्षोरुहायाः
किमपि कुवलयश्रीगर्व सर्वकपस्ते

मयि मलयजतप्ते पातितश्चेत्कदाक्षः ११६०

मारी०— (स्वगतं) स्थिरोयमस्या मस्याभिनिवेशः, तत्सुकरमे-
व चिकीर्षितं ! (प्रकाशं) कर्त्तव्यो जानकीमनोरथो वयस्येन.

रामः—

यादृष्टाविपिनेवधू. (साश्चर्यं) रियमभून्मत्प्रेयसी जानकी ?
याचास्या मदनज्वरार्ति (सहर्षानुरागं) रियमग्यस्मन्निमित्ताजनि ?
यस्तस्याः प्रशमः (सरोमांचमभिनयन्) समेतनुपरीरंभेणसाध्यःश्रुतः,
सत्यव्येवमिदंविधातुमधुना नूढेतिभीतंमनः. ६१

मारी०— (ध्यानं नादयति)

पिंगल—(भयानें व शोकांनं मनांत म्ह०) हा कोणो इतर आहे इतें-
केंच राम मला समजतो असें नव्हे, तर आणखी राक्षस आहे अ-
सें समजतो ! अरेरे ! चहाड्या सांगून काश्यपरूपी राक्षसानें मा-
झा घात केला ! हरहर ! काय करावें ? (मोठ्यानें म्ह०) वयेंस्य्या, मी
कोण आहे, काय म्हणतो, याचा नीट पक्का विचार कर. (असें
म्हणून खिन्नवदन होऊन उभा राहतो),

मारीच—(ध्यान करितो).

मायासी—(एके सखीचे बोलण्यावर म्ह०) हें तर मज मंदभा-
गिनीला दुर्लभ आहे !

राम—

श्लोक.

माझागे परिरंभ^१ दुर्लभ तुला आहे कसा जानकी,
ज्या तूझे कुच कांचनाब्जकलिकासुस्निग्ध^२ आहेत कीं,
जो नीलोत्पलगर्वहारक असा नेत्रांत तेणें जरी,
पाहाशी मजला सुचंदनरसें तपास वो सुंदरी. ८९

मारीच—(मनांत म्ह०) हिच्या ठिकाणीं त्याचा अभिनिवेश पक्का
स्थिर झाला ! आतां आपलें इच्छित जें आहे तें करायास कठी-
ण नाही. (मोठ्यानें म्ह०) वयस्य्या, त्वां जानकीचा हेतू पूर्ण क-
रावा हें योग्य आहे.

राम—

श्लोक.

दृष्टा जी विपिनीं बधू (आश्चर्यानें) अजि खरी झालीच ती जानकी,
तीतें जी मदन व्यया करितसे (हर्षानें व प्रीतीनें) ती मन्निमित्तेंच कीं,
शांतीला उपचार एकचि तिच्या (अंगरोमांचित करून) आलिंगनाचा असे
ऊढा^३ ही न म्हणूनि त्यास करण्या मी मानसीं भीतसें . ९०

दीप-१ आलिंगन. २ सुवर्ण कमलाचे कळ्या प्रमाणें स्निग्ध. ३ चि
ब्राहित. ४ आलिंगनास.

अपरा०— कहुँडलहुँ ? कोसिअमहेसी तुह बलहुँतुवरिहुँ पावइस्सदि.

रामः— श्रुतएवायमर्थः पिंगलमुखात्.

पिंगलः— अहोवृत्तानुकारिता माया विलासस्य !

मारी०— श्रुतं किमस्यवचनं वयस्येन ?

रामः— काश्यप, नश्रोतव्यमेतस्यवचनं.

काश्य०— सत्यजानकीपरिजनवदेव परस्परं व्याहरति. ममत्तुदं
यंतु किंचिदपि न विश्वसिति.

मारी०— (ध्यानं नाटयति)

एका हेली, होडएव्वं. दसग्गीवोणं पत्थेदित्ति सेहिअए आंतको.

काश्य०— अनृत मिदमेकं; यन्नाद्यापिजनकराजं दशग्रीवः प्रार्थयति.

रामः— दशग्रीवः प्रार्थयतीति विप्रतिषिद्धमेतत्.

पिंग०— (स्वगतं) नैतद्युज्यते. मयातुवयस्यस्यनेदंवक्तुं शक्यं,

यदस्याप्यहंराक्षसः संवृत्तः. (प्रकाशं) वयस्य, विमृश्यतामयंजनः.

रामः— (अश्रुतिमभिनीय दशग्रीव इत्यादिपुनः पठति.)

मारी०— कोदोषः ? स्वतंत्रस्यापि कश्चित्कस्यचिदस्तिपारतंज्यं.

मारीच— (ध्यान करितो.)

दुसरी स०— (मायासीतेप्रत म्ह०) दुर्लभ कां म्हणतेस ? कौशिक महर्षी हे तुझा वल्लभ तुला आणून देतील बरें, यांत संशय नाही.

राम— ही गोष्ट पिंगलमुखापासून मघांच ऐकिली आहे.

पिंगल— अहो काय आश्चर्य ! झालेली गोष्ट थेट स्वऱ्याप्रमाणे संपादन दाखविण्याविषयी मायेच्या कौशल्य्याची पराकौष्टा आहे.

मारीच— (रामाप्रत म्ह०) हा काय म्हणतो हे मित्राने ऐकिले ना ?

राम— अरे काश्यप, याचे बोलणे आपण ऐकूच नये म्हणजे झाले.

काश्यप— (झाडाच्या आडून ती माया पाहून म्ह०) जानकीच्या वास्तविक सख्यांप्रमाणेच त्या परस्पर बोलत आहेत. पण मला तर यांतून कांहीच खरे वाटत नाही !

मारीच— (ध्यान करितो)

एक स०— अगे तूं म्हणतेस ते खरे. पण दशग्रीव हिला मागतो म्हणून मोठी चिंता उत्पन्न झाली आहे !

काश्यप— ही एक खोटी गोष्ट ! कां की अजून दशग्रीवाने जनकापार्श्वी मागणे केले नाही.

राम— दशग्रीव आणि मागतो हेच विरुद्ध आहे.

पिंगल— (मनांत म्हणतो,) ही गोष्ट तर मुळी संभवतच नाही; परंतु काय करावे ? मीही त्याच्या दृष्टीने राक्षसच आहे. तेव्हा हे मला बोलतां येत नाही. (मोठ्याने म्ह०) मित्रा, हा मी कोण आहे काय म्हणतो त्याचा नीट विचार कर.

राम— (न ऐकिलेसें करून) दशग्रीव आणि मागतो हेच विरुद्ध आहे, (हेच वाक्य पुनः म्हणतो).

मारीच— विरुद्ध कशांने ? कोणी स्वतंत्र असला तरी त्याला एखाद्या वेळेस परतंत्रही व्हावे लागते, त्यांत काय बाध आहे ?

सीता०— (सासं) कैहं दसग्गीवो मपत्थेदि. अहंदावतादेणदिण्णा
पि विसं खादिसं, जलणंवा पविसम्हि.

राम०-- (सानंदानुशयं)

मामेवान्वेतिभावोस्याः, परंनान्वेतिकंचन,
तदियत्तदुदयप्रेम्णा क्रीणीते तरुणीमम. ६२

(इति विलोकयन्स्थितः)

काश्य०— (करालं विलोक्य सहर्षं) एषापिगलो मामभिवर्त्तते.

आर्य, कथय, किमासादितो मृगयाप्रवृत्तो रामभद्रः ?

करा०— नकेवलमयमासादितस्त्वदुपदिष्टपथेनमायावनाद्वनान्तरमानी-
तः, परंतुक्षणमात्रमनवेक्ष्यभवंतंकौशिकप्रहितलक्ष्मणबाणलक्ष्मी

कृतोसीति विशंकमानस्य मममानसं कीदृगभूदिति नजाने.

काश्य०— (विहस्यस्व०) कौयं पिगलरूपावलंबी लक्ष्मणविपक्षं
जनेष्वंतर्भवन्मामपि स्वजनं मन्यते ! योहिमद्वपमवलंब्यतिष्ठति

भवतु क्वास्यामि. (प्रकाशं) कपुनरिदानीं रामभद्रः ?

करा० (स्वगतं) नूनमनेनरामगतमनोरथतया नाश्वासितोस्मि (प्र-
काशं) सीतां पश्यन्स्मिन्नसातले निवसति.

मायासी०—(डोळ्यांस आसवें आणून) अगे बाई ! दुशग्रीव मला मागतो काय ? बाबांनै मला त्याजकारणें दिलें तर मी विष खा-
ईन अथवा अस्मीत उबी ठाकीन ! राहणार नाही !

राम.—(आनंदानें आणि प्रेमानें म्ह०).

आर्या.

भाव हिचा मजवरिची, अन्या न शिवे कदापिहि नरास,
मदन्दया विकतचि घे मौल्या दे प्रीतिची करुनि रास ९१

(असें म्हणून पाहत उभा राहतो.)

काश्यप.—(करालास पाहून हर्षानें म्ह०) बरें झालें कीं हा पिंगल मजकडे येत आहे ! अरे पिंगला, राममद मृगयेला गेला त्याला शोधून काढिलें कीं नाही ?

कराल.—शोधून काढिलें इतकेंच नाही, तर त्या सांगितले रीतीनें मी त्याला एके वनांतून दुसरे वनांत, दुसरे वनांतून तिसरे वनांत असें चालवीत चालवीत येथे आणिलें आहे. परंतु बाबा अम्मळशी तुझी बाव पाहिली तरी तूं दिसेनास, म्हणून कौशिकाच्या सांगी-
वरून लक्ष्मणानें तुला मारून टाकिलें, अशी शंका उत्पन्न होऊन माझ्या मनाची काय जी अवस्था झाली ती मला सांगतां देखील येत नाही.

काश्यप.—(हांसून मनांत म्हणतो) अरे ! हा पिंगलवेषधारी असा लक्ष्मणाच्या शत्रूपैकी एक आहे, आणि याच्या सोबत्यानें माझें रूप घेतलें आहे. तोच सोबती हा असें हा मला समजतो. बरें असो, समजेल काय असेल तें. (मोठ्यानें म्हणतो) अरे आतां राममद कोठें आहे ?

कराल.—(मनांत झ०) याचें चित्त अगदीं रामासक्त झाल्यामुळे त्यानें मला कुशल विचारून आश्वासन देखील दिलें नाही ! (मोठ्यानें म्हणतो) तो त्या आंब्याच्या झाडाखालीं सीतेची मौज पाहत बसला आहे.

काश्यपः—किंजानासि सीतैवेयमिति ?

करालः— (विहस्य) तथाव्यवहरन्पिजानाभितवेयं मायेति ?

शंवरार्दिदजयिनो विद्युज्जिह्वान्मयादपि

या विशिष्टैव खल्लास्ते तावकातनये त्वयि ६३

काश्यपः— (सोद्वेगं स्व०) मारीचानुचरोयंभवेत् ! मारीचश्चकचिद्व
वस्थाय मद्रूपावलंबीमायाप्रयुक्ते, इति विदितमिदानीं.

हार्किकरोमि मामेष हनिष्यत्येव राक्षसः,

शार्दूलस्यांतिकं प्राप्तो जीविष्यति कथं मृगः १६४

(इति मनसा विमृशन्मुच्छति.)

करालः— समाश्वसिहि, समाश्वसिहि. कृतमाशोच्यजननीं तावकां.

कृतंपराक्रमनुचित्यराजपुत्रस्य (इत्याश्वासयति.)

काश्यपः— (आश्वस्योत्थायसांजलिबंधं)

नाहं भवामि मारीचो; नमस्तेस्तु निशाचर.

रूपां कुरु मयि, स्वामिन्, कीर्तिमाभुहि शाश्वतीं. ६५

करालः—कथं विप्रबदुरेवायं ! मयातु जाल्मेन मारीचइतिमत्वा तज-
ह्याहृतं. (सशोकावेगं)

काश्यप.— काय ही सीताच आहे असें तुला वादते ना ?

कराल.—(हांसून म्ह०) तोंडानें सीता असें म्हणतो खरा, पण ही सर्व तुझी माया आहे हे मी जाणतो.

श्लोक.

इंद्रजिच्छंभर, तसा विद्युजिह्व, मयाधुर,

स्याहूत ताविकापुत्रा माया तूझीच दुस्तर. ९२

काश्य०.—(उद्विग्न होऊन मनांत ह्म०) अरे हा कोणी तरी मारीचाचाच सेवक आहे. आणि मारीच हा माझे रूप घेऊन कोठेतरी माया-प्रयोग करीत आहे असें आतां समजलें !

श्लोक.

अरे काय करूं आतां राम राक्षस मारितो,

व्याघ्राच्या जवळी आला मृगकैसेनि वांचतो ! ९३

(असें मनांत चिंतून मूर्छित होतो.)

कराल.—सावध हो सावधहो ! जननी ताटिका हिचा शोक करणे व त्या राजपुत्राचा पराक्रम मनांत आणून दुःख करणें हें आतां पुरे कर ! शोक व दुःख करून बाबा आतां कांहीं उपयोग नाही, (असें म्हणून सावध करितो.)

काश्यप.—(सावध होतो आणि उभा राहून हात जोडून म्हणतो).

आर्या.

राक्षसराय, तुम्हांला नमितो बहु, मी नव्हेचि मारीच.

रक्षावें या दीना, पावावी शश्वतिक सुकीर्तीच. ९४

कराल.—अरे ! हा तर ब्राम्हणाचा पोरगा आहे ! मी पहा कसा मूर्ख, कीं यालाच मारीच असें समजून सर्व गुप्त गोष्टी मी त्याच्या जवळ बोलिलों ! (शोकाच्या अवेशानें म्हणतो).

टीप-१ निरंतर राहणारी.

तमार्यं प्रतिमारीचं मया तरलचेतसा

यत्तदाशंकितं पापं; तस्यजातो विनिश्चयः. ६७

हामारीच, विविधमायासंप्रदायगुरो, (इत्यर्धोक्ते) किमिदानी
मनेन प्रलापेन ? (सकोपावलेष) अरेरे सुमित्रागर्भविष्टोष, क्ष-
त्रियबदो, (इत्युत्कासविमर्श) हाकथमस्मिन् क्रमते ममसंरंभः !

रामइव लक्ष्मणोपि प्रकृष्टसारो नशक्यतेदृष्टुं

अस्यतु वधेन कुर्यां मारीचवधप्रतीकारं. ६८

(इतिकाश्यपस्य कंठं भङ्गुमारमते.)

काश्य०—(मोचयित्वारामाधिष्ठितरसालम्भमिदवति.)

करा०—(तमनुदवति.)

काश्य०—

मामेषराक्षसो हंतुं मारीचानुचरो बली

अनुदवति वेगेन; पाहिर्मां, राम, पाहिर्मां. ६९

रामः कथं काश्यपस्येवपरिदेवितं ! सखे, नमेतव्यं, नमेतव्यं. (इ-
त्युपसर्पति)

मारीचः— वयस्य पश्यमां काश्यपं पार्श्वतः स्थितम्. कस्यपरिदेवि-
तं जानीहि.

करा०—(काश्यपमतिक्रम्य द्रवन् "मामेषराक्षसोहंतु" मित्यादिप्रठित्वा
राममालिङ्गति).

रामः—(मारीचमति) सखे, पिङ्गलोद्यमागतः.

आर्या.

मेला मारीच असें पूर्वी म्या कल्पिलेंच जें होतें
 व्यग्रत्वे करुनि, परी झालें परमार्थ^१ कीं कसें हो, तें । ९५
 हा मारीचा, हा विविधमायासंप्रदायगुरो, (इतकें अर्थेंच वाक्य
 बोलून) आतां ही व्यर्थ बडबड करून काय होतें ? (क्रोधानें व
 गर्वानें म्ह०) रे सुमित्रागर्भदाहका, रे क्षत्रियाच्या पोरव्या, (इत-
 कें बोलून विचार करून म्हणतो) अरे त्याचें माझ्यानें काय होणार ?

श्लोक.

रामापरी लक्ष्मण शूर आहे; त्याचें मला दर्शनही न साहे;
 या काश्यपालाच अतां वधावें, मारीच वैरा उगवूनि घ्यावें. ९६
 (असें म्हणून काश्यपाच्या नरडीस बिलगतो).
 काश्यप.— (त्याच्या हातून निसटून, आंब्याच्या झाडाखालीं राम
 बसला होता त्याजवळ धांवत जातो).
 कराल.— (त्याच्या पाठीस लागतो).

काश्यप

आर्या.

मारीचसेवक बळी राक्षस हा मारण्यास मज आतां
 धांवत येतो, रामा, रक्षीं, मज तुजविणें नसे ज्ञाता. ९७
 राम.— काय । काश्यपा सारखें ओरडणें मासतें, सख्या भिऊं
 नको, रे भिऊं नको ! (असें झणून त्याच्या जवळ जातो).
 मारीच— मित्रा, जो काश्यप तो मी तर तुम्हाजवळ उभा आहे,
 मग हें ओरडणें कोणाचें असेल तें पहा !
 कराल.— (काश्यपाला मार्गे दाकून 'मारीच सेवकबळी' ही
 आर्या म्हणत पळत जाऊन रामाच्या गळ्यांत मिठी मारितो).
 राम.— (मारीचाप्रत म्ह०) गड्या, हा पिंगल आला !

मारी०— (सहर्षं स्वगतं) अयमेवकरालः काश्यपेनचायमनुगम्यते.

(प्रकाशं) वयस्य, पश्य मद्रूपधारिणं मारीचानुचरं.

काश्यपः— सखे राममद्रूपधारिमारीचएवायं तवपार्श्वे स्थितः
सीतेतिमायया भवंतं व्यामोहयति.

करा०— (सहर्षं स्वगतं) दिष्ट्याजीवितिकाश्यपरूपधारिमारीचः (प्रका-
शं) मद्रूपधारीकोयंविचरणरूपस्तिष्ठति !

मारी०— प्रागेवायं निश्चितोवयस्येन राक्षसइति.

पिंगलः— (काश्यपसमीपंगत्वा) सखे काश्यप, कराल इति ! मामयं
त्वद्रूपधारी समात्तृतवानुपवहरे मारीचः. अतोयंमद्रूपबलंभी करा-
लोभवति, योराममालिगितवान्.

रामः (स्वगतं) कथमयं काश्यपं मारीचइतिवदति ! सपरिवारां
ज्ञानकीमायेतिच ! अयं पिंगलं कराल इति ! आश्चर्यं आश्चर्यं !

(प्रकाशं)

द्वावेतौ पिंगलावच, द्वावेतौ काश्यपाविति.

द्वावेतेषु मम स्निग्धौ, द्वावेतेषु निशाचरौ. ७०

कराल मारीचौ— (पिंगलकाश्यपौप्रति)

एतौ निशाचरौ हंतुं त्वर्यतां, त्वर्यतां, सखे.

रामः— (सक्रोधं शरासने बाणमारोपयति.)

का०— सखे, मारीचमायेयं, कर्तव्यं विमृशन्कुरु. ७१

मारीच— (हर्ष पावून मनांत म्ह०) होयरे होय ! हाच कराल खरा. आणि त्याच्या मागून येत आहे तो काश्यप होय ! (मोठ्याने म्ह०) पहा हा मारीचाचा सेवक माझे रूप घेऊन आला आहे तो !

काश्यप— सख्या रामभद्रा, तुजपाशीं जो उभा आहे, तोच मद्रूपधारी मारीच होय बरें ! हाच ही मायेची सीता दाखवून तुला मोहांत पाडीत आहे !

कराल— (हर्षाने मनांत म्ह०) दैव थोर की काश्यपाचा वेषधारी मारीच जिवंत आहे ! (मोठ्याने म्ह०) हा माझे रूप घेऊन खिन्नवदन होऊन कोण बरें उभा आहे ?

मारीच— हा राक्षस झणून मित्राने मघांच निर्णय केला आहे.

पिंगल— (काश्यपाचे जवळ जाऊन) सख्या काश्यपा, हा त्वद्रूपधारी मारीच याने मला कराल असे समजून एकांती गोष्टी केल्या, यावरून हा माझे रूप धारण करणारा कराल होय. त्यानेच रामाच्या गळ्यांत मिठी घातली.

राम— (मनांत म्ह०) हा तर काश्यपाला मारीच व पिंगल आणि जानकी व तिच्या सख्या दिसतात, ही सर्व माया आहे असे म्हणतो. हे मोठे आश्चर्य आहे ! (मोठ्याने म्ह०).

श्लोक.

यांत दोघे पिंगल हे, दोघे काश्यप हे बरे,
त्यांत दोघे मित्र माझे, दोघे राक्षसही खरे. १८

कराल व मारीच— (पिंगल व काश्यप यांपत म्ह०).

श्लोक. (अर्धा).

या राक्षसांते, सख्या, ठाक सत्वर मारुनी.

राम— (क्रोधाने धनुष्यावर बाण चढवितो).

काश्यप— (राहिलेला अर्धा श्लोक म्ह०).

सख्या मारीचमाया ही, कर कार्या विचारुनि. १९

रामः - (स्वगतं) कथमेतत्

एतौ ममप्रियसखाविति तद्विरैव

जानामि, यौ तद्दयमीर्यति किञ्चिदाभ्यां.

यौ राक्षसाविति शरव्यतया निमन्थे,

दृष्टिस्तयोः पुनरियं बलते दयादा . ७२

(इतिविमृशन् स्थितः)

मारी० - (स्वगतं) कथमयं संदिग्धः शरं विमोक्तुमनयोः आस्तामेतत्
(ध्यानं नादयति).

एका० (पटाक्षेपेण सञ्जाता प्रविशति) अम्भो, हृदंस्तो ! (सर्वाः सञ्जाताः) हला हृदंस्तो कहं अपिअं कहहस्सं ?

सर्वाः - किअपिअं ? कहेहि. तच्छुणिअ जं कादव्वं तं करेत्त.

प्रविष्टा. - अण्णं किंकहिस्सं ? (अश्रुणिवर्तयन्ती) पत्थिदेण जणअ-
राएण कणा णदिज्ज इत्तिमणिदो दसकंठो,

सर्वाः - (सोद्वेगं) तौद्वजणए किंविअपिअं आअरिदं दसकंठेण ?

प्रविष्टा. - (सोद्वेगगद्गदं) तैस्स सरोसं सीसअं हरिअपत्थे आअत्तसदि
णं हरिदिससहीअं.

सीताः - किंकरेत्त किंकरेत्त (इतिसंभ्रममुत्थायपलायते)

राम.— (मनांत) हे कैसे व्वा !

आयां.

हे माझे मित्र असे यांची वाणीच सांगते मजला,
परि त्दया, कैसी रे ईर्ष्या त्यांचीच वाढते तुजला ? १००
ज्यांना राक्षस झणुनी माराया बाण लाविला आहे,
त्यांविषयी दृष्टि, पहा ! माझी करुणादत्ता कशी लाहे ! १०१
(असा विचार करित उभा राहतो).

मारीच—(मनांत म्ह०) काय ! हा राम यांच्यावर बाण दाकायास
शंका पावत आहे ! बरे असो. (असें झणून ध्यान करितो).

एक सखी.— (पडदा एकीकडे सारून घाबऱ्यां घाबऱ्यां येते
आणि झणते) अगे बायानों, घात झाला मे !
(हे ऐकून सान्याजणी घाबरतात).

आलेली सखी.— अगे घात झाला ! अप्रिय वार्ता कशी तरी सांगू !

सान्याजणी.— कोणती अप्रिय वार्ता असेल ती सांग बाई ! ती
ऐकिल्यावर मग जें कर्तव्य असेल तें करूं !

आलेली सखी.— दुसरे काय सांगायचे आहे ? (बोळ्यांतून
अश्रू ढाळून म्ह०) कन्या मागितली असतांही दिली नाही झ-
णून दशकंठानें क्रोधाविष्ट होऊन,—

सान्याजणी.— (दुःखाच्या आवेशानें म्ह०) जनकरावजीचा
कांहींतरी घात केला असेल !

आलेली सखी.— (दुःखानें गर्हवस्त म्ह०) जनकरावजी-
चें मस्तक कापून घेऊन जानकीला सख्यांसुद्धां धरून नेण्या-
करितां तो इकडेसच येत आहे !

माया सीता.— हायहाय ! मी कैसें करूं आतां ! (असें झणून
घाबऱ्यां घाबऱ्यां उठून पळायस लागते).

सरव्यः- अञ्चाहिदं अञ्चाहिदं किकरेत् (इति सीतामनुव्रजति)

शमः- (ससंभ्रममुपसृत्य) जानकि, न मेतव्यं, न मेतव्यं दशकं ठोहरि

स्यतीति.

निहंतुमेतौ रजनीचरौ मया शरासनेयः समवायिसायकः,

करा० (समयं मारीचं प्रतिजनातिकं) किकरिष्यति क्षत्रियबटुः १

किमद्यापि प्रतिपत्तव्यं ? विप्रबटू समुद्दिश्य कथितमनेन.

शमः अनेन हन्यामधुना दशाननं विदेहराजेविहितव्यतिक्रमं. ७३

काश्य० कानामसंभावनाविदेहराजेव्यतिक्रमस्य ? यतः

सखायमिति मन्वानो विदेहैर्दं दशाननः,

कन्यामर्थयितुं नेष्टे, किंपुनः कर्तुमीदृश. ७४

करा० (मारीचप्रतिजनातिकं) सर्वदाविरुद्धवादी हंतव्योऽयं विप्रबटुः

मारी० आस्तामेतत्. पश्य, पश्य,

सरण्या.— अगे बायानों, हा तर अणखी मोठा घात झाला ! हाय-
हाय ! आतां काय करावें ?

(असें बोलून सीतेच्या पाठोपाठ धांवतात).

राम.— (घाबऱ्यां घाबऱ्यां जवळ जाऊन म्ह०) अगे जानकी,
भिऊनको ! भिऊनको ! दशकंठ धरून नेईल लहणून अगदीं
देखील भिऊं नको बरें ! धीर धर ! धीर धर !

आर्या.

दोघां निशाचरां या छेदाया बाण लाविला धनुषीं,

कराल— (भयानें मारीचाचे कानांत म्ह०) हा क्षत्रियबटू काय
करील कोण जाणे ! (विचार करून म्ह०) अँ, आतां संशय
कशास, या दोघां ब्राह्मणांच्या पोरसां उद्देशूनच हा बोलिला.

आर्या. (उत्तरार्ध).

राम.—

येणेंच मारितों त्या, ^१ ज्यानें वधिला विदेहराजकृपी. १०२

काश्यप-- विदेहराजाला वधिलें ही गोष्ट संभवत देखील नाहीं,
कां कीं,

श्लोक.

दशानन विदेहेन्द्रा^१ मानितो स्वसखा असा,

कन्या न मागवे ज्याला, ^२ तो मारील तथा^३ कसा ११०३

कराल-(मारीचाचे कानांत) हा ब्राह्मणाचा पोरवा पहा कसा सर्व-
दां विरुद्धभाषण करितों तो ! त्यालाच मारून टाकिलें पाहिजे.

मारीच— असं दे तें, पहा, पहा !

टीप.--१ रावणाला, २ जनकाला, ३ रावणाला, ४ जनकाला.

वज्रकूरतलप्रहारविमुख प्रकांतशक्रद्विप-

प्रेखद्वालविकर्षकेलिदलितावष्टभनष्टामरे,

देवे, हंत, दशाननेपि सुकरं योसौ वधं मन्यते,

जेतव्यो युधिकेन राघवबटुः सोयं, हतास्मोवयं. ७५

पिंग०- कः संदेहः ?

करालमारीचौ (समयपश्यतः)

मारीचः- एतौ निशाचरौ हंतुं त्वय्यन्तां त्वय्यन्तां सखे. (इति ध्यानं नाटयति)

काश्य०-

सखे, मारीचमायेयं, कर्तव्यं विमृशन्कुरु.

सीता.- एदंस्स रेण्ण अण्णोण्ण संघरि सिदतरुविडवसंजणिदे दावाणळे-

एदं महासिलं आरुद्धिअ णवपउत्ततादपिपत्तिजादं सोअजादंतस्सि

महापुरिसे बलवन्तेण अहिणिवेसेण इदंशसअत्तणो अणंगज्जरं

उवसमइस्सं (इति निष्कांता)

पिंगलकाश्य० (स्व०) कथमेतदापत्तितं मारीच मायाप्रयोगेण !

(प्रकाशं) सखे, मारीचमायेयं कर्तव्यं विमृशन्कुरु.

रामः- किमत्रास्ति विमर्शनीयं ?

शरीरपातयिष्यंती पावके यदि चित्त्यमां

जानकीप्राहु सस्नेहं तन्मे मर्माणि कुंतति. ७६

श्लोक.

बजापरी घायहि जे हतांचे, होतांच, ऐरावत फार काचे,
 मार्गे फिर तो जंव रे मयाने, ओढी तया रावण शेंपुढाने, १०३
 हें पाहुनी देवहि भीत झाले, होऊनिमां दीन दरीं लपाले,
 त्या रावणाचा वध फार सोपा, ऐसेचि हा मानितसेचि बापा! १०४
 रामा रणीं जिकिल आजि ऐसा, नाहीं त्रिलोकीतहि वीर तैसा,
 नाहीं गती नीट पुढें कुलाची, ही जाण बा निश्चित गोष्ट साची. १०५

पिंगल—(काश्यप वचनावर ह्म०) यांत काय संशय ?

कराल व मारीच— (भय पावून उगेच पाहतात).

मारीच— या दोघां राक्षसां शीघ्र सरवया ठाक मारुनी. (हें श्लोकां
 र्धे ह्मणून ध्यान करितो).

काश्यप— (श्लोकाचें उत्तरार्ध म्हणतो).

सख्या, मारीचमाया ही कर कार्या विचारुनी. १०६

मायासी०— या वनांत झाडांशीं झाडें घांसून अग्नि पडला आहे तर
 ह्या मोठ्या शिळेंवर चढून त्यांत उडी घालितें. ह्मणजे जनक
 रावजीचें वर्तमान ऐकून जो शोक झाला आहे, तो, व त्या महा
 पुरुषाचेठायीं अतिशय अभिनिवेश उत्पन्न होऊन नृदय केवळ
 ज्या मदनज्वरानें जालून टाकिलें, तो मदनज्वर, या दोर्हाची शां-
 ति होईल ! (असें म्हणून निघून जाते.)

पिंगल व काश्यप—(मनांत म्ह०) मारीचाचे मायाप्रयोगानें
 ही गोष्ट घडली.

(मोठ्याने म्ह०) सख्या, मारीचमाया ही कर कार्या विचारुनी.

राम.—येथें विचार तो कसला करायचा आहे ?

श्लोक.

प्रेमें स्मरोनि मजला उडी अर्मीत घालितां.

सीता जें बोलिली तें, हो, मन्मर्मा दोंचितें अतां. १

दीप—१ राम

करा०— वयस्य, मायाप्रयोगइति प्रलपत्त्वेषतावत्.

(एतौ निशाचरौ हंनुमितिपुनः पठति.)

सरत्थः—^{१३}हला जाणइ, सव्वाणं विअत्ताणं ताइजण अणिमित्तं संदावो
साहारणो जव्व. कुदो तुमं पुढमं पत्थिदासि ? अणुवट्ठंतिओ अम्हे
वितुए पडिवालणिज्जाओ. अण्णहाडु तुह विसेसडुःखंविअम्हाणंदूसहं
हुविस्सदि. कहं जलणंप्पविष्ठा एवजाणई ! हासही, जणवत्सले, हा.
विदेहकुलमंगलदीविए, (इत्यर्द्धेति) किरोअणेण ? खुइमिणाडुःखं
पसमीअदि ? ताअम्हे वित्त्ये पविसामो, जत्थसासही पविष्ठा.
(इति निष्कांताः सर्वाः)

रामः— कष्टं, मोः कष्टं ! (शरमुपसंहरन्)

मम्मोमे सहसा मनोरथतरु, ममं भुवो भूषणं,

ममं विश्वसृजो यश स्तनुभृतां मम्मो दृशोरुत्सवः,

ममः पंचशरस्य किंचजगतांजेतुः समस्तोमदो,

वैदेही यद्विषंपितर्युपरते वन्दिप्रविष्ठा शुचा । ७७

भारी०— (स्व०) रामस्य शोकाग्निमुद्दीपयानि (प्रकाशं) कथमियं
वन्दि प्रविष्टैव । हा देवयजनसंभवे, हा विदेहकुलमंदिनि, हा
त्रिभुवनैकसुंदरि, हा रामभयैकजीविने, हा जानकि, तवापी

कराल.—मित्रा, 'मायाप्रयोग हा मायाप्रयोग हा' असी हा बडबड करितो ती करो, पण

या दोघां राक्षसां शीघ्र, सरवया, टाक मारुनी.

(हे श्लोकार्थ पुनः म्हणतो).

सरव्या.—(मायासीति प्रत म्ह०) जनकरावर्जींचें दुःख जसें तुला तसेंच आम्हा सर्वांनांही आहे. असें असून आम्हांला टाकून तुंच कशीगे पुढें गेलीस ! थांब थांब, त्या आत्मा तुझ्या पाठोपाठ आलों, तर आम्हांला येऊंदेगे ! तूं एकटीनेच भलती गोष्ट केली तर आम्हांला जें आणखी एक विशेष दुःख होईल, तें सोसवणार नाही ! अगे हायहाय ! तिनें अर्मीत उडी टाकिली देखील ! हा सरवीजन वत्सले, हा विदेहकुलमंगलदोषिके, (असें अर्घेच वाक्य बोलून) अगे आतां रडून काय हे दुःख नाहीसें होतें ? तर ज्या अर्मीत सरवीनें उडी घातली, त्याच अर्मीत आपणही उडी घालूं चला.

(असें बोलून सान्या निघून जातात.)

राम.—अरेरे ! काय दुःखाची गोष्ट ही ! (धनुष्यावरून बाण काढून) पित्याचे शोकास्तव तिनें असें केलें. त्यामुळे:

श्लोक.

झाला मम अतां मनोरथ तरु माझा अलंकारही
पृथ्वीचा, नयनोत्सवौघ, विधिची सत्कीर्ति जी कीं मही,^१
झाला मम तसा त्रिलोकजयि जो त्या मन्मथाचा मद,
प्रेक्षा^२ गेलि जळोति यास्तव ममा कांहीं नसे सौख्यद.^३ १०८

मारीच.—(मनांत ह्मणतो) रामाचे शोकाम्नीला आणखी पेटवून देतो आतां. (मोठ्यानें ह्मणतो) काय ! हिनें अर्मीत उडी टाकिली कीं ! अरेरे ! हे देवयजनसंभवे, हे विदेहकुलनंदिनि, हे त्रिभुवनैकसुंदरि, हा राममयैकजाविते, हे जानकि, तुझी आणि

टीप—१ पृथ्वीवरील. २ प्रियतमा. ३ सौख्य देणारे.

यदशेति किमुच्यते त्वयिदैवदुर्विलसितं ।

(इतिमूच्छी नाटयति)

कृरा०— (मारीचप्रति) काश्यप, समाश्वसिहि.

रामः— किं काश्यपएव प्रथमं प्रमुग्धः ! (सशोकावेगं)

पतामि किमहं गिरेः । किमुविशामि वारानिधि ?

तनुविदलयामि किं । कवलयामि किं वा विषे ?

कृरा०— (स्व०) अररे क्षत्रियबदो, ताटकां सुबाहुंवापृच्छ. (प्रकाशं

मारीचप्रति) काश्यप, कापुनरावयोरगतिः ?

मारीचः (समाश्वस्य) यापुनर्वयस्यस्य.

रामः— विदेहनृपकन्यकामनुपतामि किं पावके ?

मारी०— (स्वगतं) एवंक्रियतां, यदर्थोयमारंभः सर्वोपि. (प्रकाशं)

वयस्य, नालमिदंतत्तेममराय.

रामः— प्रशाम्यति ममान्यथा कथमिधं व्यथा मानसी ? ७८

पिंगलकाश्यपौ (जनांतिकं) हंतहंत ! विस्मयनीयमनयोर्मिथ्या-

चानुर्य ! यदावामपि अविश्वसनीयो वयस्यस्य संपन्नौ ! (इति-

विषादं नाटयतः)

रामः (सशोकाश्चर्यं)

असी दशा व्हावी काय ! हा दुईवानें तुजवर कहर केला ! अरे !

(असें झणून मूर्च्छित होतो.)

कराल.— (मारीचापत) काश्यपा, सावध हो, सावध हो !

राम.— काय ! काश्यपालाच पहिल्यानें मूर्च्छा आली ! (शोकाचे आवेशानें).

श्लोक.

गिरीवरुनियां पडूं, जलनिधींमधें वा बुडूं

चिरूं किं जड हें वपू, पिउं विषास किंवा कडु,

कराल.— (मनांत झणतो) अरे क्षत्रियाचे पोरव्या, काय करूं झणून

ताटिकेला व सुबाहूला विचार.) मोठ्यानें मारीचापत)

काश्यपा, मग आपला गति कशी रे ?

मारीच.— (सावध होऊन झणतो) जी मित्राची तीच आपली.

राम.—

श्लोक. (तृतीयचरण).

अनुब्रजन कीं करूं जनकजेसवें पावकीं,

मारीच.— (मनांत म्हणतो) असेंच कर आणि त्वां असेंच करावें

म्हणून तर हा सर्व प्रयत्न आहे ! (मोठ्यानें झणतो) मित्रा, तुजवर

जें तिचें अतिशय प्रेम होतें त्यापुढें हें करणें कांहींच नाही !

राम.—

श्लोक. (चतुर्थचरण).

व्यथा ममहि अन्धया कसि परीहरे, सांग कीं १०९

पिंगल व काश्यप.— (एकमेकांच्या कानाशीं लागून झणतात)

अरे ! यांचें मायाचातुर्य केवढें अद्भुत आहे पहा, कीं ज्याचे

योगानें आली देखील मित्राला अविश्वसनीय झालो. हरहर ! का-

य करावें (असें झणून खिन्न होतात).

राम.— (शोकानें व आश्चर्यानें).

अध्यास्य पल्लवमयं शयनं सखीभिः

संभाविता शशिकलेव कशोज्ज्वलांगी,

या सप्रित ममसखीनयनौत्सवोभू.

त्सेवेयमेवमिति शक्य मिदं नसोढुं. ७९

तदेनानीलां शिलामविरुह्य ययामनोरथं निर्वर्तयिष्ये. (इति शि-
लायां पादमर्पयति)

पिंगलकाश्यपौ— (जनांतिकं) अहो राक्षसेनवंचिताः स्मः ! किं.

कर्त्तव्यमिदानीं ! कः पुनरिदानीं वक्ष्यति कौशिकाय, यः प्रतिवि-

धातुं व्यापारयिष्यति (इति वश्यंतौ तिष्ठतः)

आरी०— (त्व०) फलितएवमेमनोरथः ! (हर्षपारवश्यं नाटयन्,
प्रकाशं)

सीतानुगतये पादं शिलायामर्पयन्त्ययं,

करालदृश्यतां रामस्तादृकावधपातकी. ८०

करा०— (सभ्रमंगदुंकारं मामेति शिरोधूननेन संज्ञापयति)

पिंग०— (काश्यपस्य हस्तमास्फलयति)

काश्य०— (राममति) श्रुतं भवता भवदीयकाश्यपस्य वचनं.

रामः (साशंकं) कीदृशमनेन व्याहृतं ! (इति परावर्तते)

श्लोक.

मिज्जि राहे नवपल्लवावरी, सख्याहि सेवा करिती परोपरी,
शशांकलेखे परि सूक्ष्मउज्ज्वला सुलोचना निश्चित मासली मला,
सख्या, अतांची मम लोचनांला दिलें जिने फारचि उत्सवाला,
तिचा कसा यापरि अंत झाला! अशक्य हें, बा, मज सोसण्याला १०
तर आतां ह्या काळ्या भोर शिळेवर चढून मनांत आल्या प्रमाणें
करितों. (असें म्हणून शिळेवर पांय ठेवितो).

काश्यप व पिंगल.—(एकमेकांजवळ स०) अहो काय करावें
राक्षसानें आपणास फसविलें! कौशिक काकांना जर हें वर्तमान
कळलें, तर ते याचें निवारण करितील. पण त्यांना हें जाऊन
कोण सांगेल आतां ? (असें म्हणून उगेच पाहत राहतात).

मारी.—(मनांत म्ह०) हौं आतां आपलें कार्य सिद्ध झालें (हर्षा-
तिशयामुळें मान न राहतां मोठ्यानें हसतो) अरे कराला क-
राला, पाहती आहेस ना ?

आर्या.

सीतानुगमार्थ कसा शिळेवरी देतसे पदा राम,
राक्षसवधपापी हा, गेला सिद्धीस आपुला काम. १११

कराल.—(भिवया वांकड्या करून व उहूं उहूं असा शब्द करून
असें बोलूं नको हसून बोक्के हालवून खुणा करितो).

पिंगल.—(काश्यपाच्या हातावर हात मारून डाळी देतो).

काश्यप.—(रामाप्रत स०) तूं तुझ्या काश्यपाचें बोलणें ऐकलें ना ?

राम.—(शंकित होऊन स०) खरेच हा काय बोलिला हो ! (असें
हसून मार्गे फिरतो).

टीप-१ चंदाची कला. २ मनोरथ.

मारी०— (करालं प्रति जनांतिकं) हर्षपरवशस्य मेदग्धमुखादेवनिः

सृतं. कराल, किमतः परं कर वावहे ?

करा०— किमन्यदस्ति कर्त्तव्यं ? हरिणधुतेन पलायावहे.

(नेपथ्ये)

जयजय, वत्स रामचंद्र, जयजय.

(सर्वे सविस्मयपश्यन्ति.)

करालमारीचौ. (जनांतिकं)

यस्यामनेन पदमर्पितमेकमेव

सीतां हुताशपतितां सहसानुगंतुं,

सेर्यशिला, घनकचा, धृतबल्कलांगी,

पीतस्तनी, मुनिवधूरिव पर्यणंसीत् । ८१

रामः— (कथमेतदिति चिंतयति) कथमंबा कौश्याज्येव मामञ्जयति!

(ततः प्रविशति मुनिपत्नी)

मुनिपत्नी.—

परुषितगृहमेधित्तशापा-

मुषलतया धृतदीर्घकाल दैन्यां,

पदकमलपरागपावितां, ते

मनुकुलमंडन, विद्धि मामहज्यां. ८२

रामः. (स्वगतं) असकृदेवा कर्णितेयमस्माभि स्तन्नभवतः कौशिकस्थ-

मुखात्. (प्रकाशं) भगवति, दाशरथिरेष रामोऽभिवादयते.

मारीच.— (करालाच्या कानाशी लागून) काय करूरे ! जळाले
ते माझे तोंड ! हर्षामुळे मान न राहता मी बेठा फुटकन असें बो-
लून उठलों ! तर कराला बापा, आतां कसें करावे रे ?
कराल.— दुसरे काय ? हरिणाचे रूपानें पळून जावें हाच आतां
उपाय !

(इतक्यांत पडद्या पलीकडे शब्द होतो).

‘वत्सा रामचंद्रा. जयजयकार असो, तुझा जयजयकार असो.

(सारे विस्मित होऊन पाहतात).

कराल व मारीच.— (एकमेकांच्या कानाशी लागून झणतात).

श्लोक.

सीतेपरी हुतमुर्जी^१ उडि घालण्यास
येणें जयेवरि समर्पिले पदास,
ती, रे, शिला घनकचा^२ धृतवल्लला^३ हे
पीनस्तनी^४ मुनिवधूपरि^५ दोसताहे ! ११२

राम.— हें काय आहे हो ? (असें झगून मनांत विचार करून)
काय ! माता कौसल्याच मजप्रत हाक मारीत आहे की !
(नंतर मुनिपत्नी अहल्या पडद्याचे बाहेर येते).

अहल्या—

आर्या.

जी क्रुद्धमर्तृशापे^६ शिलात्व पावुनि पडे सुचिर विकलें

ती मीच बा, अहल्या झालें त्वत्पदरजेंचि विगतमर्ल. ११३

राम.— (मनांत म्ह०) भगवान विश्वामित्रऋषी यांचे मुखांतून
हिचें नाव वारंवार ऐकिलें आहे खरेंच ! (मोठ्याने म्ह०) हे भगव-
ति, दशरथाचा पुत्र जो राम तो तुझे चरणप्रत वंदन करितो.

टीप.— १ अर्भीत. २ दाढ आहेत केश जिचे. ३ वल्लल नेसलेली.

४ पुष्टस्तनी. ५ मुनिपत्नीसारिखी. ६ कोपयुक्त पतीच्या शापानें.

७ निस्तेज. ८ निष्पाप.

मुनिपत्नी.— वत्स, चिरंजीव.

पिंगलकाश्यपौ— (उपसृत्य) अंब भगवतः शतानंदस्य जन.
नि, तत्र भवतीमावामभिवाद्यावहे.

मुनिप० — वत्सावभिमतेनयुज्येयां.

रामः— अंब, कावेतौ ?

मुनिप०— पिंगल काश्यपावेव; किंतु.

मारीचोयं, करालोयं; मायया मोहितोययोः

(इतिहस्तेनदर्शयति)

करालमारीचौ— (समयं मृगरूपेण पलायितुमारभेते.)

मुनिप०— वत्स, रघुनंदन,

द्वावप्येतौ मृगी- भूत्वा भावतौ वन्निना जहि. ८३

रामः— अरेरे दुरात्मानौ, राक्षसापसदौ, कयास्यतः ? तिष्ठतं.

(इति निष्क्रान्तः)

पिंगलकाश्यपौ.— अंब, निष्कलंकज्ञानानुगृहीतप्रपंचस्वरूपतत्त्वे,
समातनगुरोर्गौतमस्यधर्मपत्नि,

दिष्ट्वा गतासि निजरूपमयं त्वदुत्तया

दिष्ट्वा विदन्निशिचरौ चलितौ निहंतुं;

दिष्ट्वावयोर्गतमुदंचति जीवितंच;

श्रेयः करोतिहि विधिर्जगतोऽनुकूलः । ८४

अहल्या— वत्सा, चिरंजीव हो !

पिंगल व काश्यप— हे माते, भगवान् शतानंद याचे जननि,
परमपूज्ये, तुजप्रत आह्मी उभयतां वंदन करितो !

अहल्या— वत्सानो, तुमची अभीष्टसिद्धी होवी !

राम— माते, हे दोघे कोण आहेत ?

अहल्या—पिंगल आणि काश्यपच हे खरे; परंतु,
आर्या. (पूर्वार्ध).

हा मारीच करालहि हा, ज्यांनीं बा, मोहिलें तुला माथें,
(असें लणून हातानें दाखवून देते.)

कराल व मारीच—(भय पावून हरिणाच्या रूपानें पळ काढितात).

अहल्या.— वत्सा रघुनंदना,

आर्या. (उत्तरार्ध).

पळती मृगरूपें हे, यांनिं मारून टाक सरघाथें, ११४

राम.— अरे दुष्टांनो राक्षसाघमांनो ! उभे रहा, खबरदार !

(असें लणून निघून जातो.)

पिंगल व काश्यप.— हे माते, तुझें महत्त्व केवढें आहे ! पहा तुं
झें ज्ञान अगदीं कलंकरहित आहे ! आणि तुजला प्रपंचाचें वा-
स्तविक स्वरूप समजलें आहे ! व सनातनगुरु जो भगवान्
गौतम त्याची तूं धर्मपत्नी होस ! तुझा महिमा काय वर्णावा !
आतां पहा कसें झालें तें ?

श्लोक.

स्वरूप तूझें तुज लब्ध झालें रामास तूं राक्षस दावियेले,
तोही तयांच्या हननास गेला, आत्मासहि जीवितलाभ झाला, ११५
गोष्टी अशा ज्या अजि येथ झाल्या, त्या सर्व दैवेंचि घडोनि आल्या,
लणोनि तें जें अनुकूल आहे, तेव्हाचि कल्याण मनुष्य लाहे. ११६

टीप.— १ मायेकरून. २ दैव.

मुनिपः — युक्तमुक्तं वत्साभ्याम्. (किंचिदग्रतो गत्वा) वत्सौ, पश्यतं.

कौशल्या सुतकर्णजाहचलितज्यावल्लिचक्रीभव

त्स्फूर्जत्कार्मुककीर्णबाणदलितग्रीवः करालः पतन्,

मुक्तान्यंकुशरीरभंकुरितथा मूर्त्या स्वयंतत्क्षणं

राक्षस्या दवदग्धतालनिभयादुग्धेमुदं द्योसदां. ८५

अपिच.

मारीचोभाययाचक्षु मार्गमत्यक्कमीदिति,

चापावरोपितशरोवत्सः प्रतिनिवर्त्तते. ८६

(ततः प्रविशति रामः)

रामः — (अंब, दिष्ट्यावयमनुगृहीतास्मोभवत्या !

मुनिपत्नी. — वत्स, कौशल्यानंदन,

त्वत्पादपंकजपरागविधूतपाप्मा भर्तारमार्त्तजनबांधव, रामचंद्र,

शुश्रूषितुं पुनरपि प्रयतापुरेव वाञ्छामिगौतमऋषि, वितराभ्यमुक्तां. ८७

रामः — अस्त्येव. नमस्ते, नमस्ते.

मुनिपत्नी. —

पद्मबंधुकुलोत्तंस, परिणेष्यसिजानकीं,

जित्वा निशाचरान्सर्वास्त्रिजगत्पालयिष्यसि. ८८

(इति निष्क्रान्ता)

रामः — (सानुशयं पिंगलकाश्यपौप्रति.) वयस्यौ, युवचोर्मुखावलो-
कनायविलज्जे.

अहल्या—तुमचें बोलणें यथार्थ आहे. (किंचित् पुढें जाऊन म्हणते)
वत्सांनो, पहा, इतक्यांत काय झालें तें ?

श्लोक.

करालगल तोडिला प्रभुवरें शरें जेधवां,
धनुष्यरव जाहला श्रुतिकठोर हो तेधवां,
त्यजून मृगरूप तो क्षितिवरी तमालापरी
पडे, तंव निजालयीं^१ बहुत हर्ष केला सुरीं^१. ११७

अणखी पहा,

श्लोक.

मायाबळें दृष्टिपथा कमोनी, मारीच गेला डुरि हा पळोनी,
स्रणोनि चापासहि आवरोनी येतो, पहा, राम अतां फिरोनी. ११८
(तदनंतर राम पडद्यांतून बाहेर येतो.)

राम—हें मातोश्री, देव थोर स्रणून आज त्वां आमच्यावर अनुग्रह
केला हा !

अहल्या—वत्सा कौसल्यापुत्रां,

श्लोक.

रजें पदाच्या तव शुद्ध झालें, संपूर्ण माझे अघशैल^२ गेले,
इच्छा असे, रे, पतिसेवनाची, आज्ञा अतां दे मज जावयाची. ११९

राम—बरें आहे मातोश्री, यावें तर, नमस्कार असो, तुजप्रत नमस्कार
असो !

अहल्या

श्लोक.

हे आदित्यकुलोत्तंसां, जानकी पावसी अतां,
जिकोनि राक्षसां सर्वां होईं निजगपालिता.
(असें म्हणून निघून जाते.)

राम—(अनुताप पावून षिंगल व काश्यप यांप्रत स्र०) मित्रांनो,
तुमच्या तोंडाकडे पाहायास देखील मला लाज वाटते.

वीप-१ स्वर्गास, २ देवांनीं-३ पापपर्वत, ४ रविकुलभूषणा,

पिंगलकाश्यपौ.— अत्रापराध्यति मारीचस्यमाया.

रामः— सत्यमेवैतत्.

आविष्कृता ममपुत्रोजनकात्मजेति

मायैव तेन जननीवधकोपितेन,

तत्तन्मयानुचरितं परमार्थबुद्ध्या;

नान्यत्र, किंतु भवतोः सुहृद्देशः समीपं. ८९

तदेतन्मपकारानीयं भवद्भ्यां.

काश्य० एवमेवमनुजमात्रस्य; नपुनस्तातकौशिकस्य; यतः पुनरेव
मायाप्रयोगे प्रतिविधानमुपदेक्ष्यति.

रामः— युक्तं भवानाह.

(नेपथ्ये),

भोजानीतकुमारयानपदवी मेतां, हतश्वापदां;

कुंतैः कृतत; रुधतेवनपथं कंठीरवोभैरवः ;

अग्रेयांतमनुप्रयाति करिणं भीताः करिण्योमिया;

नूष्णीपश्यतं खेलदेणमियुनं; चंडाट्टहासैरलं. ९०

रामः— (श्रुत्वा) मामन्विष्यतोमदुपजीविजनस्यायमुद्घोषः. उपपन्नं
मेवैतत्. यतपवतदानी.

पिंगल व काश्यप.— अँ, यांत तुझ्याकडे काय आहे ? हा सर्व
अपराध मारीचाऱ्या मायेचा होय !

राम.— खरें झडलें !

आर्या.

मातृवर्धे कोपुनियां मारीचें करुनि राक्षसी माया,
दाविथली सीता जी वाटे इंडाहि दुर्लभ रमाया. १२०
ती सत्यत्वि ऐसें मनि मावुनि केलें असें मियां कांहीं,
तें सर्व पुढें तुमच्या, न जाणिलें तें अणूहि अणिकांहीं. १२१
तुझाला कळलें तरी चिंता नाही, तुझी मित्रच आहां, पण इतर
कोणापार्शी अक्षर बोलूं नका बरे !

काश्यप.— इतर मनुष्यापार्शी न बोलावें हें ठीकच आहे. पण कौ-
शिक काकापार्शी सांगितलेंच पाहिजे. कां की, पुढें कधीं असा
मायाप्रयोगाचा प्रसंग प्राप्त झाला असतां ते त्याचा प्रतीकार सांगून
ठेवतील.

राम.— ठीकठीक, असेंच खरें !

(इतक्यांत पडद्यापलीकडे शब्द होतो.)

आर्या.

मृग पडले मरुनी बहु, येथें यास्तच कुमार मृगयेला
याच पथें हो हार्ती सशर धनुष्यास घेउनी गेला, १२२
हें बहुदुर्गम कानून रोषति मार्गास सिंह उग्र कसे !
त्यांना भाले हाणा दुष्टां बघिनां न पापलेश असे ; १२३
सिंहमयें गज पळती, त्यांमार्गे घांवती मयें करिणी,
बोलूं नका उगि पहा, खेळति कैशा पतीसवें हरिणी

राम.— परिजनमंडळी माझा शोध करीत करीत निघाली त्यांची ही
आरोळी आहे आणि त्यामुळें वनांत कसें झालें आहे पहा,

टीप.— १ क्रीडाकरण्यास. २ अणुमात्रही. ३ इतरांनीं.

स्वेलातर्जितसिंहगर्जितमथभ्राम्यद्रुजग्रामणी
 मीट्कारद्वदक्षदर्शनकृतभ्रूभंगशाखामृगं,
 कुंतकुण्णतरकुवच्चगलितक्षोणीनिषण्णार्मक

घ्राणं, व्यापृतरोहिताहितबहूकारं, वनाभ्यंतरं. ९१

काश्य०— एवमेवैतत्. अतिक्रामति समयो मृगयाप्रवृत्तस्य वय-
 स्यस्य.

रामः— (सर्वत्रविलोक्य) कथमुज्जृम्भितएव दिनयौवनारंभः ! तथाहि.

पांथानां शरणार्थिनीवचरणं छाया तरोः सेवते;

भानुर्दिग्बलयं विलोकिनुमिव व्योमाग्रमारोहति,

तृप्यतीदयितार्पितं किसलयं नावेक्षते कोकिला;

छांतांवीजयति प्रियांमधुकरः पक्षानिलेनाधुना. ९२

तदेवमधुनास्कंधावारमेवगच्छामः

(इतिनिष्क्रान्ताः सर्वे)

तृतीयोक्तः ३.

पद.

पाहारे विपिनीं आतां, कैसी रे गडबड होती. (ध्रुवपद).
 सैनिक गर्जनेने करिती, ऐकोनीयां सिंहांनीं ती, स्वये
 हि मेघापरी गर्जती, गगनीं उड्डाणे करिती. पाहारे विपिनीं १
 ऐकुनी सिंहाची गर्जना, भीती झाली करिवर यांना
 पळोनी जाती दुसऱ्या रानां, पळतां मध्ये अडखळतीं.
 पाहारे विपिनीं आतां, कैसी रे गडबड होती. २
 ओरडतां हत्तीं ऐकुनी, भालुक पळती रानोरानीं, माकड
 त्यांना अवलोकूनी, भिवया कैसे चढविती. पाहारे वि० ३
 रोहितांचीं^१ बाळें तान्हीं घेउनि तरसें^२ पळती विपिनीं, त्यांना
 भोंसकतां भाल्यांनीं, बाळें खालीं पडती तीं. पाहारे० ४
 निजबाळाला पाहुनि रोहित, जवळी जाऊनिया हुंगित, 'वहू
 वहू' या शब्द करित, तेणें वनास गर्जविती. पाहारे विपिनीं
 आतां कैसी रे गडबड होती. ५ १२५

असा प्रकार ह्या वनांत आतां झाला आहे !

काश्यप.—मित्रा, झाला आहे खराच ! यावरून तुझी सेवकमंडळी
 तुझा शोक करित येत आहे ही अटकळ खरी आहे. दुसरें, गड्या,
 मृगयेस निघून तुला वेळही पुष्कळ झाला.

राम.—(चोहोंकडे पाहून) काय ! दुपार भरत आली कीं! कां कीं,
 श्लोक.

छाया वृक्षपदा धरी जणु ह्मणे पांथांस रक्षा असें ;
 देखाया चळला जणू रवि नभीं दिक्चक्र कैसें दिसे ;
 देतो कौकिल पल्लवा, परि तृषाकांता नघे कौकिला;
 कांता श्रांत ह्मणूनि घालि पवना भृंग स्वपक्षें तिला. १२६
 ह्मणून आतां सैन्याचे तळावरच जाऊं चला .

(असें बोलून सारे निघून जातात.)

(तिसरा अंक समाप्त.)

टीप.—१ हरिण विशेष. २ पशु विशेष. ३ वहू इत्याकारक शब्द.

(ततः प्रविशति गंधर्वः)

गंधर्वः—संप्रतिहि.

निवृत्त्य युधितातकां, सहभटैः सुबाहुं तव.

करालमपि राघवो यमपुरीमनैषीदिति,

यमप्रहितचाचकं निशमयन् वृषामन्यते

निशाठवधनाटकप्रथमभूमिकोपक्रमम् ।

जानकीपरिणय नाटक.

अंक ४.

पात्रे:

गंधर्व, चित्रांगदनामा	इंद्राचा दूत.
राक्षसी, उष्ट्रमुखी	मंदोदरीची दासी.
रावण.	राक्षसाचा राजा.
वियुजिळ व सारण	रावणाचे मंत्री.
जनकराजा	मिथिलेचा राजा.
शतानंद	जनकाचा उपाध्याय.
जीमतक	जनकाचा चौबदार.
कौशिक	एक ऋषी.
राम व लक्ष्मण	दशरथ राजाचे पुत्र.
सीता व ऊर्मिला	जनक राजाच्या कन्या.
मांडवी व श्रुतकीर्ति	जनकराजाच्या पुतण्या

(तदनंतर गंधर्व पडद्या बाहेर येतो.)

गंधर्व.— सांपत,

श्लोक:

रणीं समवे ताटिका वधुनि रामचंद्रे भले
सुबाहु व कराल हे यमपुरीस हो धाडिले,
थमैं कळवितां असें सुरपतीं ह्मणे मानसीं
निशाठवधनाटकप्रथमभूमिका ही असी. १

टीप-१ योत्थ्यासुद्धा. २ इंद. ३ राक्षसवधरूप नाटकाचे पहिले सोंग.

अतः खल्वनेन परितुष्टेनसमादिष्टोस्मि. निखिलसुरचक्रचूडाम-
णिकिरणपुंजकिंजलिकतचरणारविदेन महाराजमहेंदेण अयि, चि-
त्रांगद, संप्रतिहि किंप्रतिपद्यते स्वजनविनिपातभाकर्णयन्कुंभक
र्णायजइतिलंकां प्रविश्य विचारयेति. (सवितर्क)

प्रादुर्भवतिदेवस्य पक्षपातोस्पृहहे

यावानंतोप्यभ्यधिकं रावणे द्रोहचितनं. २

भवन्वेवं मया गृहीतराक्षसवेषेण राजधानीयं सर्वतः परिरक्षितापि-
सुप्रवेशासंवृत्ता. (अग्रतोवलोक्य) कापुनरियं माराक्षस्यभिवर्त्त-
ते ? अस्याः खलु

उष्ट्रस्येवमुखं, करालकुटिलाः प्रादेशमान्नाः कक्षाः,

कुक्षिर्दुर्द्धमिरेव, कोपि कुचयोः स्थूलः कशोयान्परः,

बाहूवाहसुडुर्भगौ, गजपतेरंग्रीयथांघ्रोतथा,

तेनासौ मणिभूषणानि विदधे दुःस्थानशोच्यादशां. ३

(ततः प्रविशतिराक्षसी)

राक्षसी— भैह, कोतुमं ? किंकरालो, किंदुअण्णो ?

गंधर्वः— (स्वगतं) अनया संभाषणस्य स्ययमेवमार्गेदर्शितः. (प्र-
काशं) करालएव.

यास्तव समस्त देव समुदायाच्या मस्तकावरील रत्नघटित मुकुटांचे कांतिकिरण ज्याच्या चरणरूप अरविदाच्या ठायीं केसररूप मासतात असा जो महाराज **महेंद्र** यानें संतुष्ट होऊन मला आज्ञा केली आहे की, “अरे **चित्रांगदा**, प्रस्तुत स्वकीय जनाचा नाश झाल्याचें वर्तमान ऐकून **कुंभकर्णीचा** अग्रज जो **रावण** तो काय विचार करीत आहे, त्या गोष्टीचा लंकेत जाऊन शोध करून ये. (तर्कानें ह्मणतो).

श्लोक.

रामीं असें **महेंद्राचा** जितुका स्नेह तो मला,
त्याहूनि **रावणी** शत्रुभाव फार दिसे मला. २
अहो, त्या राक्षसाचे राजधानीच्या सर्व बाजूनी चौक्या पहारि असून मोठा कडेकोट बंदोबस्त आहे, त्यामुळे हीत कोणाचाही प्रवेश होऊ शकत नाही. परंतु मी राक्षसाचें रूप घेतलें आहे ह्मणून मला आंत जाण्यास कांहींच अवघड नाही. (पुढें पाहून ह्मणतो) आझ्या समोरच ही कोण बरें राक्षसी येत आहे ? हिचें तर,

श्लोक.

उंटाचेपरि तोंड, मस्तार्कि झिड्या भीतिप्रदा, पोठ रे
मोठी नौबद, लाहनी कुच तिचे, विक्राळ जे कां खरे,
घोड्याचेपरि हात, पाय गजवत्, ऐसेपरी भूषणां
दुस्थानस्थिति लब्ध झालि ह्मणुनी वाईद वाटे मनां. ३

(नंतर) **राक्षसी** प्रबद्धाबाहेर येते.)

राक्षसी.—बाबा कोणरे तूं ? **कराल** आहेस किंवा दुसरा कोणी आहेस ?
गंधर्व.—(मनांत ह्म०) उत्तर काय द्यावें याचा मार्ग हिनेच दाखवून दिला ! (मोठ्याने ह्म०) होय **कराल**च आहे.

टीप.—१ लाहनी नौबद. २ वाईद ठिकाणी वास.

राक्षसी— (सविस्मयं) भे पासाणो विअतुमं चिट्टसि, तुहघरिणी
गिद्धमुही उणरुअं तीणं मज्झवठिणी मह णाहो रामसरेण णिह-
दोत्ति उरं ताड अंती अज्जवि रोअणं ण मुंचइ.

गंधर्वः— (स्वगतं) करालस्यभार्यासा, तडुपपन्नमेव. (प्रकाशं) के-
नैतदुक्तमेतस्यै ?

राक्षसी— अज्जमारीओ लंकेसुरं अप्पेक्खंतो पहदं कहिअ जणणी
वहेण णिव्विणो गोकण्णखेत्ते तवं काडुंगओ. तदोसव्वे हिंसोवु-
त्तंतो जाणिदो.

गंधर्वः— किमन्नपुरे नास्ति लंकेश्वरः ?

राक्षसी— णत्थि णत्थि अदोजेव्वदेवीए मंदोदरीए विद्युज्झीहस्स घरं ग-
डुअ अज्जउत्तो कहि पत्थिदोत्ति जाणिअ आअछेत्ति अहं पेसिदस्सि
मए वितत्थगदाए विद्युज्झिहोण दिट्ठो, तस्सउणजाआए मायावदी-
ए एव्वं किंचि कहिदं.

गंधर्वः— कितत्कथय ?

राक्षसी— (स्वगतं) भोवणिज्जं खुत्तंकहं कहइस्सं, अहवा णखु
एत्थ णअरेजणअरा अपक्खवादी दीवंतरे समावीअदि, तामु-
क्खएव्वं कहिदुं (प्रकाशं) सुणाडु हि दाव. कोसिअवेसेण विद्यु-
ज्झिहण, लक्खणवेसेण सारणेण, मायाए रामवेसंकरिअ लंकेसुरो-
ज्जाणईपाणिगगहणत्थं जणअराअं वंचेदुं गओ.

राक्षसी.—(विस्रयानें स्त०) तू नर पाषाणासारखा आहेस, तुला कांहीं मंगही नाही ! आणि तुझी बायको गृध्रमुखी तर रडते आहे, आणि 'हायहाय' माझा पती रामाचा बाण लागून मेलाले! काय करूं? असें झणून ऊर बडवीत आहे, ती अजून उगी राहत नाही. तशा तिच्या भोवतीं राक्षसिणी मिळाल्या आहेत, त्यांनींही रडारड मांडली आहे.

गंधर्व.—(मनांत स्त०) हौं ! ती करालाची बायको ! मग हें ठीकच आहे. (मोठ्याने स्त०) हें असें वर्तमान तिला कोणी सांगितलें बरें ?

राक्षसी.— आज मारीच आला त्याची व रावणमहाराजांची गांठ पडली नाही झणून तो काय सांगायोचें तें ग्रहस्तालाच सांगून, आई मरण पावली ह्या दुःखानें व्याकुल होऊन गोकर्ण क्षेत्रीं तप करायोस गेला. तेव्हां अवघ्यांना हें वर्तमान कळलें.

गंधर्व.—असें काय ? तर मग रावणमहाराज लंकेंत नाहीत असें झालें.

राक्षसी.—होय, रे नाहीत. झणून तर मंदोदरी साहेबांनीं विद्युज्जि-
व्हाच्या घरीं जाऊन, स्वामी आज कोठें गेले हें विचारून ये,
झणून मला पाठविलें. त्याप्रमाणें मी विद्युज्जिव्हाच्या घरीं गेलें,
पण तोही घरीं नव्हता. परंतु त्याची बायको मायावती हिने म-
ला कांहींएक वर्तमान सांगितलें.

गंधर्व.—काय वर्तमान तें मला सांग बरें.

राक्षसी.—(मनांत स्त०) तें तर फार गुह्य आहे. तेव्हां कसें सांगूं बरें ? अथवा येथें द्वीपांतरीं लंकेंत लटलें झणजे जनकराजाचा पक्षपाती कोणी असण्याचें संभवत नाही. मग सांगण्यास काय चिंता आहे ? (मोठ्याने स्त०) सांगतें ऐक. कौशिकाचा वेष विद्युज्जिव्हानें घ्यावा, लक्ष्मणाचा वेष सारणानें घ्यावा, व आपण स्वतां राम व्हावें, असा विचार करून रावणमहाराज जनकराजाला ठकवून सीतेला वरण्याकरितां गेले आहेत.

गंधर्वः— युज्यतएवैतत्. लोकनिरूढो रामेमिलाषो जानक्याः.

राक्षसी.— (सहर्ष) जैइ तुमं करालो, तदो पुढमं एवंगडुअ गिद्ध
मुहिए सोहणं भणिअ वारितोसिअं गेण्हस्सं.

गंधर्वः— अस्थानेकोयमानंदः ? न करालोहमन्यएव.

राक्षसी.— (सनिर्वेद) कैहं तह संवुत्तो सोकरालो. ?

गंधर्वः— अत्रापि किमस्ति संशयः ?

राक्षसी.— भेग्गो मह मणोरहो. तुमं उणको ?

गंधर्वः— बिभीषणानुचरः

राक्षसी.— हीडुँ. एव्वदेवीए मंदोदरीएणिओअं कहिहुं पवडिणी होम्हि.

(इति निष्क्रान्ता)

गंधर्वः— अहमपि दशाननवृत्तांतं प्रथमं जनकराजाय निवेद्य, पश्चा.

न्महाराजमर्हेदाय निवेदयिष्ये (इति निष्क्रान्तः)

(मिश्रविष्कंभकः)

ततः प्रविशति जनकः शतानंदश्च)

जनकः —

यावन्नयाचति निशाचरचक्रवर्ती

कन्यामतः प्रथममेवरघूहहाय

देयेयमित्यभिमतं कुशिकात्मजोमे

निर्वर्तयिष्यति नवेति चिरायदूये.४

गंधर्व.— तूं झणतेस, तें जुळते. रामाच्या ठिकाणीं सीतेचा प्रेमा अतिशय आहे ही गोष्ट लोकांत प्रसिद्ध आहे खरी.

राक्षसी.— (हर्षानें म्ह०) अरे, तूं कराल आहेस तर मी आतां पहिल्याप्रथम सर्वांचे आर्घी जाऊन गृध्रमुखीला हें तूं आल्या-
चें शुभवर्तमान सांगून तिजपासून कांहीं तरी बक्षीस उपटतें.

गंधर्व.— अगे, उगीच इतका आनंद कसला करितेस ? मी कांहीं कराल नव्हे, दुसराच कोणी आहे.

राक्षसी.— (खिन्न होऊन झणते) काय ! शेवटीं कराल मेलाच ना !

गंधर्व.— त्याविषयीं अजून संशयच आहे कीं काय ?

राक्षसी.— अरेरे ! तर मग माझी मोठी निराशा झाली ! असो पण तूं कराल नाहीस तर कोण आहेस ?

गंधर्व.— विभीषणाचा सेवक आहे.

राक्षसी.— बरें असो. मंदोदरी साहेबांस हें वर्तमान निवेदन करायास जातें.

(असें झणून निघून जाते).

गंधर्व.— आपणही हें रावणाकडील वर्तमान प्रथम जनकराजाला कळवून नंतर महाराज महेंद्र यांप्रत निवेदन करायास जावें.

(असें झणून निघून जातो).

(ही पूर्वोत्तर कथेची संगति).

(तदनंतर जनकराजा व शतानंद हे दोघे पडद्याबाहेर येतात).

जनक—

श्लोक.

यावन्निशाचरपती^१ मम कन्यकेला

मागे न, तोंचि तिस द्यावि रघूद्वहाला,

ऐसें मनीं, परि मुनीं^२ करूं शके हें

किंवा न, हाचि बहु घाक मनांत आहे.

टीप.—१ रावण. २ कौशिक.

शतानन्दः— राजन्लविचारेण, किन्नजानीमहे महर्षेर्मगवतः कु-

शिककुलजलेधिपारिजातस्य प्रभावमेतस्य ?

निष्पत्यूहृतपःप्रसिद्धहुतभुग्ज्वालाभितप्तदुत

क्षात्राकारसुवर्णपिडरचितब्राह्मण्यभूषोज्ज्वलः,

यःस्वर्गांतरसर्गसाहसरसछेदार्थसार्थीभव

द्वीर्वाणांजलिपद्मकुङ्कुलशशीनालो किलोकेनर्कि ? ५

अतः खलुनिर्वृत्तेपिसीतारामयोः पाणिग्रहणे लंकेश्वरः किंकरिष्य-

तीतिनशंकितव्यमस्माभिः, यतः स्वल्पयं

कृत्वारामं कुशिकतनयोजृम्भकाद्यस्त्रपञ्च

ग्रामादेशप्रगुणितदुराधर्षवीर्यप्रकर्ष

शश्वद्विश्वन्नितयविजयोच्चैःखण्डोःखण्डमाजो

रक्षोनेतुः क्षपणनिपुणं कर्तुमेव क्षमेत. ६

(ततःप्रविशति कौशिकलक्ष्मणवेषाभ्यां विद्युज्जिह्वसारणाभ्यां

सह रामवेषो दशाननः)

शतानंद— राजा, हा धाक बाळगण्याची कांहींच गरज नाही.
कुशिकवंशरूप समुद्रामध्ये कल्पवृक्षा प्रमाणेच जो उत्पन्न
झाला, त्या भगवान् कौशिकऋषीचे सामर्थ्य आपणास ठाऊक
नाहीं कीं काय ?

ओंट्या.

तपाजेंका परम दारुण, करिता झाला त्रिविध,
तोचि धगधगीत कृशान^१, ज्वालामुक्त प्रचंड.
ऐशा तपोवन्ही करोन, आदिलें क्षात्ररूप सुवर्ण^२,
त्याचें ब्राह्मण्यरूप भूषण, करोनियां जो लेइला.
जो प्रतिस्वर्गसर्गसाहसी, गीर्वाणांभ्यां अंजलिपद्मांशी
मुकुलित करणार शशी, सर्व जगाशी ठाऊका.
झणून सीता व राम यांचें लग्न झाल्यावरही लंकेश्वर काय
करील कोण जाणे, असी आपणास शंका देखील घेणें नको.
कारण कीं,

श्लोक.

आम्हांच सांगोनि सुबीजमंत्रा देईल हा जृम्भकमुख्य अस्त्रां,
होईल तेणें बहु शक्तिवृद्धि, वाढेल त्याची^३ अतिसूक्ष्मबुद्धी.
त्रैलोक्यजेता दुश्शकंठ आहे, नयासही मारिल हाच पाहे,
ऐसें यया क्षत्रियबालकते^४ करील हा श्वोर मुनी त्वहातें.
(तदनंतर कौशिकाच्या वेषानें विद्युजिह्व, लक्ष्मणाच्या वेषानें
सारण, व रामाच्या वेषानें रावण असे तिघे पडद्या बाहेर येतात).

टीप-१ अग्नि. २ क्षत्रियजातिरूपसुवर्ण. ३ देवाच्या. ४ रामाची. ५ रामानें.

दशाननः—

सुबाहुमारीचसुकेतुकन्यकाः

कुर्युर्मया यत्करणीयमुक्तं,

तथापि पाणिग्रहणाद्यतन्वया

धृतेनृवेषेण्यधृतं मनोमे. ७

विद्युः— महाराज, कथमकडिभवतः कातर्यं. १

त्वां दृष्ट्वा नवनीलनीरदनिमच्छायं, दधानंधनु-

र्बाणौ पाणियुगेन, पंकजदलस्निग्धेक्षणं, जानकी

दूर्वापल्लवगारुडाश्मघटनाकिर्मीरहारश्रियं,

रामोसावितिमोक्षयतेप्रमुदिता कंठेमधुकसजं. ८

दशाननः— मतावदहमभ्यर्थये, किंतु.

वेणी विलोकितैका, करकमलं हेममुदितं दृष्टं,

वाञ्छा ममवामदृशो गात्रं दृष्टव्यमन्यदखिलमपि. ९

सारणः—

सौंदर्यनिदितरति, तवसन्निधाने

तामागतां, वरणमाल्यधरां, वरीतुं

आपादचूडमवलोक्यकृतार्थयदे

नेत्रे, गृहं निजमवाप्यतु विशतिच. १०

दशाननः— (सदृष्टिक्षेपं) वयमेतेमैथिलावसथं प्राप्ताःस्मः.

रावण.—

आर्या.

जे कां म्या सांगितलें, मुवाडु मारीच ताविका यांस,
करिंतल तीं त्या कार्या, तद्विषयीं त्यां नसेचि आयास.
सीतावरणार्थ भियां, धारण केलें स्वरूप रामाचें,
परिमच्चित्त न धरितें धैर्या, यास्तव खराच मी काचें.

विद्युज्जिह्व— महाराज, भलत्याच वेळीं धैर्य ठाकणें हें काय ?

श्लोक.

अभिनवजलदापरि^१ हे द्युती, करयुगीं शरचाप विराजती,
नयनं सुंदर पंकज कीं जसें, मुखहि पूर्ण निशाकरसें दिसे,
ऐसें तुझांपाहुनि हाचि राम, मानील सीता मनि पूर्ण काम,
दूर्वाकुरीं युक्त मधूकमाला^२ घालील कंठीं वरण्या तुझाला.

रावण.— दुसरें काहीं मी मागत नाही. एक

आर्या.

वेणीच पाहिली म्यां, करहि तिचा हेममुद्रिका^३ सहित,
आतां इतरांगेही देखाया चित्त होतसे तृप्ति.

सारण—

श्लोक.

रूपानें रतिहूनि सुंदर वधू माला करीं घेउनी,
जेव्हां येइल ती समीप तुमच्या उत्तुंगे^४ पीनस्तनी,
तेव्हां पाहुनि पादमस्तकवरी दोही कृतार्थाकरा
नेत्रां आज विसांसही मग तुझी जाऊन लंकापुरा.

रावण.— (पाहून ल०) अहो आपण जनकराजा उतरला आहे ते-
थें आलों ?

टीप-१ भित्ती. २ नूतन मेघाप्रमाणें. ३ मोहाच्या फुलांची माला. ४
सोन्याच्या अंगठ्या. ५ उंच.

सुवर्णकैतकीवर्णसबर्णा यत्र वर्तते,

शंकरस्य जटाजूटे चंद्रलेखेव जानकी. ११

(प्रविश्य प्रतीहारी)

प्रतीहारी.— महाराज, विजयीभव.

जनकः— जीमूतक, विज्ञापय विज्ञापयितव्यं.

प्रतीहारी.— रामलक्ष्मणाभ्यां साकमन्नमवान्कुशिकनन्दनः प्रतीहां-
रमूर्धिसंप्राप्तः.

जनकः (सहर्षसप्रश्रयं च,) भगवन्गौतमनन्दन, तन्नमवता कृताव्ये

भगवानानुषंगिकत्रैशंकवलोकनूतनपरमेष्ठी ककुत्स्थकुमाराभ्यां

रामलक्ष्मणाभ्यां सहैवप्रवेशयितव्यः

शता०— तथेति. (निष्क्रान्तः)

जनकः—

कथं मिदं दृश्यं मम कौशिके गृहमुपेयुषि राघव संगते,

शफरघट्टितनालमिवांबुजं तरलतामुपयाति, करोमि किं ११२

शता० (ततः प्रविश्य शतानन्दोजनकराजाय कौशिकादय इति विद्यु

जिह्वादीन्द्रशयति.)

जनकः— (आसनादुत्थाय) भगवन् वैदेहः सीरध्वजोहमभिवादये.

B4

A3

अभंग.

सुवर्ण केतकी परी जीचा वर्ण, ऐसी सीता पूर्ण जेथे आहे.

शिवाच्या जडेत जैसी चंदलेखा, तैसी असे देखा मनोहरा.

चोबदार.— (आंत येऊन स.०) महाराजांचा जयजयकार असो

जनक—अरे जीमूतका; काय जे निवेदन करायाचे असेल ते बोल.

चोबदार.— परमपूज्य जे कौशिकऋषि ते रामलक्ष्मणांसहव-
र्तमान दरवाज्यापाशी भ्रामं झाले आहेत महाराज.

जनक—(हर्षाने व नम्रतेने) भगवन् गौतमनंदन; त्रिशंकुराजा
करितां साहजिकपणे स्वतंत्र लोक निर्माण करण्याविषयी नूतन
ब्रह्मदेवच असा भगवान् कौशिकऋषि दारीं आला आहे, तर
त्यास अर्घ्य समर्पण करून, रघुकुमार रामलक्ष्मण यांसहवर्त-
मान आंत घेऊन यावे.

शतानंद—उत्तम आहे. (असें सणून निघून जातो).

जनक—

श्लोक.

माझ्या घरी कुशिकनंदन^१ राखवाला

घेवोनियां परमपूज्य मुनीं आला,

ऐसें असोनि मन कांपत फार कैसे ?

मालास मत्स्य झगटे तंव पद्य जैसे.

(तदनंतर)

शतानंद—(आंत येतो आणि विद्युजिह्वादिकां राक्षसांकडे बोट
दाखवून जनकास म्हणतो) राजन्, हे कौशिकऋषी आणि रा-
मलक्ष्मण आले आहेत.

जनक—(आसनावरून उठून स.०) भगवन्, विदेहदेशींचा राजा
सीरध्वज हा चरणाप्रत वंदन करितो.

टीप.— १ कौशिक. २ कमळाचे देहास.

विद्यु०— स्वस्तिभवते महाराजजनकाय.

सारणः— (अपवार्य दशाननंप्रति)

राजन्तस्मै नरैर्द्राय स्वतः स्वस्तिभवेन्नर्कि ?

जानकीं परिणीयन्त्वं जामाता भवितासि यत्. १३

दृशा०— (सहर्षं) एवमेवैतत्.

विद्यु०— (भूसंज्ञया दशाननं जनकाभिवादनायचोदयति.)

दृशा०— (अपवार्य, सारणंप्रति)

यस्य प्रणामसमयं प्रतिपालयति नाथादिशामपि, तथाप्रणयापराधे

मंदोदरीमपिनयः सहतेप्रणतुं, सोहं किमेनमभिवादयितुंनलज्जे? १४

सारणः— (स्वगतं) नूनमस्यडुरहंकारग्रथितलृदयस्य जानकीला-

भोपि ननिश्चयकोटिमालंबते. (प्रकाशं) महाराज, नयुक्तं भ-

वतः प्रस्तुतं प्रतीपमाचरितुं.

दृशा०— तात, दाशरथिरभिवादये.

सारणः— तदेवपठति.

जनकः— वन्तौ, दीर्घायुषौ भूयास्तां,

शता०— भगवन्गाधिसूतो,

विद्युज्जिह्व— जनकराज, अस्तु ते कल्याणम् !

सारण— (रावणाकडे हळूच स्मरणतो).

श्लोक.

जनकालागि कल्याण होईलचि स्वयं तरी,
सीतेला वरुनी तुझी जांबई व्हाल हो जरी.

रावण— (हर्षानें स्म०) होय. हें वास्तविकच आहे.

विद्युज्जिह्व— (जनकाप्रत वंदन करण्याविषयीं रावणाला
बोळ्यानें खुणवितो).

रावण— (सारणाकडे वळून हळूच स्मरणतो).

श्लोक.

दिक्पालही नमति ज्या धरुनी भयास,

मंदोदरी प्रणयकोपित झालि यास,

तीतेंहि जो नति कदापि करीत नाही,

त्याला नरास नमणें ! बहु लाज, बा, ही.

सारण— (मनांत स्म०) काय त्याच्या मनांत डुरहंकार भरला
आहे पहा ! **जानकी** आपणाला मिळतेच असा कांहीं त्याच्या
मनाचा अजूनही निश्चय होत नाही ! (मोठ्यानें स्म०) महाराज,
प्रस्तुत आपण जो मार्ग धरिला आहे, त्याला विरुद्ध करणें आतां
उचित नाही.

रावण— जनकरावजी, मी दशरथपुत्र चरणाप्रत वंदन करितों !

सारण— (तसेंच स्मरणून नमस्कार करितो).

जनक— वत्सानो, दीर्घायुषी व्हा बरें !

शता०— (विद्युज्जिह्वाप्रत स्मरणतो) भगवन् कौशिक,

टीप—१ रावण. २ त्या रावणाला.

परस्परसमावेतौ, प्रमाणैर्गितचेष्टयोः

अनयोः कतरोरामो लक्ष्मणः कतरोनयोः १ १५

विद्यु०— (स्व०) नकश्चिदपि; किंतुरावणसारणौ. (प्रकाशं)

नवानुदश्यामलएषरामो वात्सल्यकृत्तिष्ठतियः कनिष्ठे,

सौमित्रिरेषदुतहेमकांतियः प्रश्रितो ज्यायसिर्वर्त्ततेच. १६

दशा०— (अपवार्य सारणंप्रति) कुतोविलंबते जनकः कन्या-

मानेतुं ?

सारणः— (स्वगतं) अहो, मूर्खजनमूर्खन्यस्य क्रीदशमौत्स-

क्यं ! तन्विदानीमेव जनकदर्शनमेतस्य. (प्रकाशमपवार्य) म-

हाराज, क्षम्यतां क्षणमात्रं.

दशा०— (अपवार्य सामर्थ्यं सारणं,

मन्येहंताप्रसेतस्त्रिन्मारीचेन त्रिमात्रितै

असौ कौशिकशब्देन वाङ्मयादाश्रयिकृतः. १७

सार०— (अपवार्य) तदव्यापाणिग्रहणं जानक्याः,

श्लोक.

दोघे हे सारिखे माने वये आचरणे तसे,
यांत लक्ष्मण तो कोण ? रामही कोण हो असे ?
विद्युजिह्व— (मनांत स्मरणतो) यांत त्यांतून एक देखील नाही. हे
रावण व सारण आहेत. (मोठ्याने स्म०)

श्लोक.

नवांबुदश्यामल^१ राम जाण, प्रेमा जयाचा अनुर्जी^२ सुपूर्ण,
सौमित्रि हा तप्तसुवर्णकांती^३, ज्येष्ठा^४ अतिश्रेष्ठ गणी स्वचिर्त्ती.
रावण— (एकीकडे वळून हळूच सारणाप्रत स्म०) अरे ! कन्येला
आणायाम जनक आतां उगाच उशीर करितो हें काय ?
सारण— (आपल्याशी स्म०) अरे मूर्खशिरोमणी नव्हे हा ! नुकती
जनकाची भेट झाली न झाली, तीच त्याला पहा काय घाई
झाली आहे ती ? उतावळा नवरा आणि ढोंपराला बांशिंग असे
करितो, याला काय स्मणावें ? (रावणास हळूच स्म०) महाराज,
क्षणभर धीर धरा धीर धरा ! इतकी घाई काय करितां ?
रावण— (क्रोधाने सारणास हळूच स्म०).

आर्या.

वधिला मुनि मारीचें, स्मृति तद्वाचिशब्द जो वधिला
कौशिक हा, त्यानेंही, वाटे मज, हाचि आज आश्रयिला. ^१
सारण— (रावणास हळूच स्म०) तेंही जानकीचें पाणिग्रहण
होईपर्यंत, पुढें नव्हे.

टीप.—१ नूतन मेघाप्रमाणें श्याम. २ लक्ष्मणाच्या ठिकाणी. ३ तापलेल्या
सोन्या प्रमाणें ज्योतीची कांति. ४ रामाला. ५ कौशिक. ६ तद्वाचक शब्द.

शता०—

पुनार्थचरतस्तपो दशरथादेतावतानेहसा

कृच्छ्रेणव्यतिलंघितेषुवयसां षष्ठौसहस्रेष्वपि

चत्वारोजनिताः सुतास्त्रिभुवनालंकारभूतागुणै-

र्दिष्ट्यापादयिता विभांडकसुतेनातिप्रमोदामहे. १८

विद्यु०— (स्व०) अयंखल्वहल्यासुतः

मारीचेनहंतश्रुत्वा मध्येपदविराघवं

दुःखंचलप्स्यते तावद्यावान्मोदोस्यजन्मनि. १९

(प्र) नकेवलं भवतां प्रमोदः, अपितु जगन्मात्रस्य.

दशाननः — (अपवार्य) सारण, जानकीपाणिग्रहणमित्थमृत

मयान्यक्षराणि श्रावयसि. मम तु तादकया सानुचरस्य कौशिक-

स्य पुनरागमनप्रत्यूहः सुकरोवानचेतिपारिष्ठवंभनः ?

(विमृश्य)

वत्स, व्याप्रियसे वृथा परिमितायुष्यैर्मनुष्यैः सम,

योद्धुं युद्धमदोस्ति ते यदि सुरैर्योद्धव्यमोजस्विभिः

इत्युक्तोपिपुराणिषायादिपुरा हन्यामजस्यात्मजं,

रामोयं कथवे ? दिदेहतनयारागः क्वार्जुमतां ? २०

शतानंद-

श्लोक.

झालेसाठसहस्र वत्सर वया, नाना प्रयत्नां तसे,
केलें पंक्तिरथे^१, परंतु फल तें नाहीच झालें असे.
केली इष्टि जई विमांडकसुते^२, झाले तई पुत्र हो,
चान्ही भूषणभूत सर्व जगतां, आनंद आम्हां अहो.

वियुज्जिह्व—(मनांत स०) हॉ ! हा अहल्येचा पुत्र ना ?

आर्या.

मारीचें रामाला वधिलें मार्गांत यास ऐकुनियां
होईल दुःख तितुकें, जितुका आनंद सर्वजन्म^३ यथा.

(मोठ्यानें स०) अहो, तुझालाच आनंद झाला असें नाही, सर्व
जंगलाही आनंद झाला आहे.

रावण—(सारणाला हळूच स०) सारणा, “ जानकीचें पाणि-
ग्रहण ” हीं अमृतमय अक्षरें तूं मला ऐकवितोस खरा, पण मा-
झें तृदय स्थिर नाही ! कारण परिवारांसुद्धां कौशिक अयोध्ये-
हून येत आहे, त्याच्या येण्यास प्रतिबंध करावा झणून तादिके-
ला तिकडेस योजिलें. पण तिच्यानें तें कार्य होईल कीं नाही
हा मला मोठा संशय आहे ! काय करावें ?

(मागील स्मरण करून स०) तेव्हांच गोष्ट चुकली !

श्लोक.

वत्सा, व्यर्थ तुझे नरांसह रण^४, स्वल्पायुषी हे खरे,
आहे कंडु तुझे भुजांत, तरि तूं देवांसवें मांड, रे,
ऐसें नारदवाक्य नाइकुनि मी राजां जरी मारितों
कैचा तें सुत राम, तद्रत^५ तसा सीतानुरागौघ^६ तो.

टीप.—१ दशरथें. २ ऋष्यशृंगानें. ३ सर्व जन्मांत. ४ मनुष्यांबरोबर-
युद्ध. ५ दशरथराजाला. ६ रामगत. ७ सीतेची प्रीति.

सारणः—(अपवार्य) नारदगिरा मनुष्यैरयुध्यमानेनभवता दशर-
थोविमुक्तइतीदमुपपन्नं. शृणुतावत्

अत्युद्दामतपःप्रसादितपुरारातिप्रतिष्ठापितं

ज्योतीरूपमहास्त्रमन्त्रपटलीनिर्व्यूढदोर्विक्रमः,

दैतेयाहवदार्शितौजसमसौ कस्मादजस्यात्मजं

सर्वक्षत्रियकंठकतेनपरोवीरोजहौभार्गवः ? २१

दशा०—(अपवार्य सामर्थेत्साहं) सम्यगनुस्मारितोस्मि. नन्वेनैव
प्रियमुत्तदापातयिष्यामि सहस्रानुम्.

सारणः—(अपवार्य) यदितावकादिभिरनिहतौ रामकौशिकौभवेतां.

जनकः— भगवन्कुशिकनन्दन,

अजात्मजसुतोदयः श्रवणयोरभूदुत्सवौ,

दृशोरपिचसांप्रतं मुहुरवेक्ष्यमाणाविह,

घटेत डुहितुः पुनः परिणयश्च रामेणचे

तदानममकेवलं, निमिकुलस्यनित्योत्सवः. २२

तदन्नभवतो भवत्वद्यैवयज्ञदीक्षाप्रवेशः ; वयमपिवत्साया विवाहमं-
गलार्थं भारभामहे.

सारणः—(अपवार्य दशाननंपति) परिणयः स्वामिनाचेदितोपि निः
त्योत्सवः

दशा० — कः संवेहः ?

सारण

आ

र

रावण

स्म

हा

सारण

म

गो

जनक

त

व

सारण

ह

रावण

दीप

सारण— (रावणास हळूच स्मरणतो) नारदानें सांगितल्यावरून आपण मनुष्यांशीं युद्ध करणें वाकिलें, तेव्हां आपले हातून दशरथ हा अर्थात् सुटला. हें तर नीवच आहे, पण हें आश्चर्य पहा !

श्लोक.

सांबाला करुनी प्रसन्न परमै उग्रें तपें आपणा,
साधी जो विविधास्त्रमंत्रपटला, उद्युक्त जो मारणा
सर्व क्षात्रकुलास, भार्गव^१ असा वीर प्रतापी मही^२
त्यानें सोडियलें कसें दशरथा जो^३ मारि दैत्यांसही.

रावण— (क्रोधानें व उत्साहानें सारणास हळूच स्म०) होय, बरें स्मरण दिलें ! भार्गव तर माझा परम मित्र आहे. त्याचे हातानें पुत्रांसुद्धां दशरथाचें कांडात काढीन.

सारण— (रावणाला हळूच स्मरणतो) अहो जर ताटका व मारीच यांनीं राम व कौशिक यांना न मारिलें तरची ही गोष्ट कीं नव्हे ?

जनक— भगवंता कुशिकनंदना,

श्लोक.

सुपुत्र बहुतां दिनीं दशरथास जाले, मनीं
प्रमोद तईं ऐकुनी, अजि तयांस हो पाहुनी;
मदीयतनये सर्वे जरि विवाह याचा घडे,
मलाचि न सुयोग हा निमिकुलास^४ ही आवडे.

तर अहो मुनीश्वर, आपण आतां यज्ञांस आरंभ करून दीक्षित व्हावें. आत्मीही वत्सेचे विवाहमंगलास प्रारंभ करितों.

सारण— (हळूच रावणाप्रत) महाराजांबरोबर कन्येचा विवाह होईल तर मग तो उत्साह याहूनही अधिक चिरस्थायी घडेल.

रावण— यांत काय संशय ?

टीप.—१ परशुरामानें. २ पृथ्वीवर. ३ दशरथ. ४ निमिवंशास.

विद्यु०— (स्व०) इदं कथं मापतितं. भवतु कोदोषः ? यदि कौशिको
निशाचरेण निहतः स्यात्सर्वघटेत. नैव चेदंतर्धातव्यमस्माभिः.
(प्रकाशं) तथैव मे तद्दयं.

शता०— राजन् नृमिलापि लक्ष्मणाय दातव्या.

विद्यु०— (अपचार्य) सारण, तवाप्यागमनस्य फलं भविष्यति. मम
तु निष्फल मागमनं.

सारणः— (अ०) मा भैवं.

कौशिकस्य सुतैः, शिष्यैर्घटोद्घातभिश्च धेनुभिः,

सहैव गृहिणीयज्ञे गृहिणीते भविष्यति. २३

विद्यु०— (अ०) सारण, कुतो जरठजानीकरेण मामुपहससि ?

जनक— भगवन् गौतमनन्दन, न तावदेवं, अपितु ममानुजः कुशध्वजो
मिथिलानगरात्

भरताय प्रदातव्या शत्रुघ्नाय तथेति च

मांडवीश्रुतकीर्तिं च प्रास्थापयदिहात्मजे. २४

दशाननः— (अपचार्य) सारण, पुनरपि भरतशत्रुघ्नवेष्माभ्यां ह्याभ्यां
सहैव नागतं मया जाल्मेन.

वियुजिह्— (मनांत सणतो) अरे हें यज्ञदीक्षेचें लचांड कोठून उभें राहिलें ? वरें असो काय चिंता आहे ? जर आपले राक्षसांनीं कौशिकाला मारून टाकलें असलें तर मग सर्व यथास्थित साधून घेतां येईल. नाही तर मग गुप्त होऊन जावें लागेल. (मोठ्यानें जनकास स्त०) होय, माझेही मनांत तसेंच आहे.

शतानंद— राजन्, आपली उर्मिला आहे तीही परती लक्ष्मणाला द्यावी.

वियुजिह्— (एकीकडे वळून सारणास सणतो) सारणा, तुझ्याही येण्याचें फळ होणारसें दिसतें. एक माझी मात्र यातायात फुकट गेली.

सारण— (हळूच म्हणतो) फुकट कशानें ?

श्लोक.

शिष्ये तसे पुत्रही कौशिकाचे घेनू सक्ता पणही त्याचे
 भार्येसह प्राप्त तुलाच सारे, खेदा करीसी मग तूं कसा रे ?
वियुजिह्— (एकीकडे सारणास हळूच) कौशिकाची स्त्री
 मला देऊन मग “ थेरड्या बायकोचा दादला, थेरड्या बायकोचा
 दादला ” असी माझी फजीतीच करायाची कीं नव्हे ?
जनक— भगवन् गौतमनंदना, उर्मिला लक्ष्मणास द्यायाची
 इतकेंच नाही, तर माझा धाकटा बंधु जो कुशध्वज यानें मिथिलेहून,

श्लोक.

भरता आणि शत्रुघ्ना द्याव्या तुझी सणनियां
 मांडवीश्रुतकीर्तीयां दिधलें पाठवूनियां.
रावण— (सारणाकडे वळून हळूच) सारणा, मी पहा कसा मूर्ख
 कीं, भरतशत्रुघ्नांचीं रूपें देऊन अणखी दोघेजण बरोबर
 आणिले नाहींत !

सारण.— (अपवार्य) आगतोपि कौशिकवेषेणहतो विद्युज्जिह्वश्चे.

किं वक्ष्ये ?

शता०.— भगवन्कौशिक, किं दशरथो भरतशत्रुघ्नाभ्यां सहनानीतः ?

सारण.— (अपवार्य दशाननं प्रति) प्रागेव हिमयोक्तं, सपुत्रद्वारं दश-

रयमुपनिमन्त्रयितुं कौशिको गत इति. विद्युज्जिह्वेन तु तदनुरूपो
मन्त्रो न कृतः

दशा०.— (अपवार्य) सारण, भवत्वेव. जानकीदर्शनाय यतितव्य-
मिदानीं.

विद्यु०.— सपरिवारो दशरथः पथिविश्रम्य विलंबते.

जनकः.— कः कोत्र भोः ?

प्रतीहारी.— (प्रविश्य) आज्ञापयतु देवः

जनकः.— भगवतः कौशिकस्य पादवंदनाय कन्याजनः समानीयतां

प्रतीहारी.— (तथेति निष्क्रान्तः)

दशा०.— (अपवार्य) सारण, दैवेनैव मयि पक्षपातः कृतः. (सोत्कण्ठं)

इदानीं मानीताय विरघुकुमारेण सदृशीं

दृशामेपश्यंती तनुभवनि कन्याचिकिरतु

प्रसादोत्कर्षेण प्रणयरसनिष्पंदपियुना-

कदाक्षानुन्मीलत्कमलवनसौभाग्यजयिनः २५

सारण.— (हळूच) अहो, विद्युज्जिह्वा तर आला आहेना ?

पण तो कौशिक वेषाने आडला गेला ! मग मी तरी काय सांगवे ?

शतानंद.— (विद्युज्जिह्वाप्रत म्ह०) अहो मुनींद, आपण भ-

रत शत्रुघ्न संहवर्तमान दशरथ राजाला आणिले नाही का ?

सारण.— (हळूच रावणास ह्म०) मी महाराज, पहिल्यानेच नाही

सांगितले की, बायकांमुलांसुद्धा दशरथराजाला येण्याविषयी

कौशिक हा निमंत्रण करायला अयोध्येप्रत गेला आहे ह-

णून ? पण विद्युज्जिह्वाने त्याप्रमाणे बेट ठेविला नाही, त्याला

काय करावे !

रावण.— (हळूच) सारणा, जे झाले ते बरेच झाले ! पण आता

जानकी दृष्टीस पडेल असा यत्न चालीव.

विद्युज्जिह्वा.— (शतानंदास ह्म०) नाही कसा ? त्याला सर्व

परिवारासुद्धा आणिले आहे. पण मार्गी विश्रुती घेण्यामुळे त्याला

विलंब लागला.

जनक.— अरे तेथे कोण आहे रे !

चोबदार.— (आंत येऊन ह्म०) महाराज, काय आज्ञा आहे ?

जनक.— मगवान कौशिकऋषि आले आहेत. यांचे पादबंधन

करण्याकरितां मुलींना घेऊन ये बरे.

चोबदार.— आज्ञा महाराज, (असें ह्मणून निघून जातो).

रावण.— (सारणाला हळूच) सारणा, देवानेच माझा पक्ष व-

रिला खरा. (उत्कंठित होऊन ह्मणतो).

श्लोक.

अतां माझी रामापरि तनु विलोकूनि तनयां

विदेहाची वर्षू मजवरि कदाक्षां गतमया,

जयांच्या योगाने प्रणयरस हा सूचित असे,

प्रफुल्लाब्जश्रीते यदमलसुशोभा^१ हरितसे.

टीप—१ ज्यांची (कदाक्षांची) विमलकांति.

(नेपथ्ये)

विद्युज्जिह्वोविदधतिवपुर्माययागाधिसूनो-

र्यस्तौमित्रेर्वहतितदिदं सारणो, राक्षसैर्दः,

रामोभूत्वा, जनक, भवतः कन्यकांबोदुमाभ्यां

संभासोसा, वितिकथयत, द्वारि येत्वस्थ संति. २६

(सर्वे आकर्णयन्ति)

दशा०—(सभयकंपं, सोद्वेगं, विद्युज्जिह्वं प्रति.) केनायमस्मद्वृत्तांतः

जनकाय निवेद्यते ? न ह्ययं केनाप्यन्येन विज्ञातः .

विद्यु०—(अपवार्य सभयकंपं) महाराज, किं ब्रवींम्येतदाश्चर्यं मम-

गृहिणीमंतरेण वृत्तांतोऽयं केनापि न शक्यो विज्ञातुं.

सारणः—(स्वगतं) केनचिदुरात्मना भग्नोयमस्मत्संरंभः. (प्रका-

शं) शतानंद, विचारणीयं कोषमाघोषयतीति.

शता०—(स्व०) कथमेतत् ! रावणसारणविद्युज्जिह्वारामल-

क्ष्मणकौशिकवेषाः समागताः ! (प्रकाशं) लक्ष्मण, विचार-

यिष्यामः.

जनकः—(सविचारं स्वगतं)

असौ घटयितुं प्राप्तः कौशिको मेमनोरथं

इति स्थितमुदाऽस्माभि रन्यथेदं प्रवर्त्तते ! २७

(इतक्यांत पडद्यापलीकडे शब्द होतो.)

श्लोक.

वियुज्जिह्वहि जाहला कुशिकज प्रख्यात, सौमित्रि हा
झाला सारण, राक्षसेंद^१ हि तसा रामस्वरूपी पहा,
आले हे ठकवू तुझां, जनकजे हारावया इच्छिती,
सांगावें जनकास त्यानिच असें, जे देहली^२ राखिती.

(सारे कान देऊन ऐकतात.)

रावण—(मयानें सकंप होऊन वियुज्जिह्वास हळूच स्तणतो) अरे,
हैं आपलें गुप्त वर्तमान जनकास कोण बरें कळवीत आहे ?
सतलें स्तणजे आपणारखेरीज इतर कोणाला ही गोष्ट ठाऊक नाही.

वियुज्जिह्व—(भीतीने सकंप होऊन रावणाला हळूच स्तणतो)
महाराज, काय स्तणावें आतां ? ही तर आश्चर्या सारिखी गोष्ट
आहे ! माझ्या स्त्रीला मात्र हे ठाऊक होतें. विजशिवाय दुसरे
कोणालाही कळलें नाही !

सारण.—(हळूच स्त०) कोणी तरी दुष्टानें ही आपली मसलत
बिघडून टाकिली ! (उघडपणें स्तणतो) अहो शतानंद, ही
कोणी आरोळी दिली याचा शोध करावा बरें ?

शतानंद—(मनांत स्त०) हैं कसें झालें ? रावण, सारण, व
वियुज्जिह्व हे तिघे रामलक्ष्मण व कौशिक यांचीं रूपें
घेऊन आले आहेत स्तणजे काय ? (मोठ्याने सारणास स्त०)
लक्ष्मणा, शोध करवितो.

जनक.—(विचारपूर्वक मनांत स्त०).

अभंग.

माझा मनोरथ साधोनी द्यायाला, कौशिक हा आला येथें आतां
स्तणुनीयां हर्षयुक्त माझें चित्त, परी विपरीत प्राप्त झालें.

टीप.—१ रावण, २ देवडी.

(प्रकाशं) कः कोत्रभोः ?

प्रतिहारी०— (प्रविश्य) आज्ञापयतु महाराजः.

जन०— केनैवमुक्तमिति विचार्यतां.

प्रतिहारी०— राजन्, किमन्यद्विचारणीयं. ?

गिरमेवमुदीर्यकोपि दिव्यः

पुरुषोत्तमान्दिवमुत्पतन्प्रयाति,

उपसर्पति रामलक्ष्मणाभ्या-

मपराभ्यामपरश्वगाधिसूनुः ! २८

जन०— भगवन्शतानन्द, कथमेतत् ?

शता०— (अपवार्य जनकंप्रति) इन्द्रदूतेनेदमुक्तं स्यात्. किञ्च प्रवि-
ष्टानां प्रवेक्ष्यतां च रूपनिर्घारणं क्रमेण कुर्मः. (प्रकाशं, विद्युज्जिह्वं-
प्रति) भगवन्कुशिकनन्दन, किमेतत् ?

विद्यु०— (स्वगतं) चौराद्वकौशिकेन यामिकेन निरुद्धाः स्मः ! (प्र-
काशं) आगच्छन्स्मद्द्वेषभाजोराक्षसाः. वयं त्वन्वन्नगच्छामः.

दृशा०— (अपवार्य सारणंप्रति) किं क्षत्रियवदुनातादकादयो ह-
ता भवेयुः ?

सार०— (अपवार्य) नैतत्संभाव्यते.

तादृकां यदि मारीचं सुबाहुमपिराधवः

शक्नोति हंतुं, हन्याच्च सर्वानपि निशाचरान्. २९

(मोठ्याने बोलतो) कोण आहे रे तिकडे ?

चोबदार.— (आंत येऊन स०) आज्ञा महाराज.

जनक.— आतां हे कोणी आरोळी मारून सांगितलें याचा शोध करून इकडे कळीव.

चोबदार.— महाराज, शोध करण्याजोगें कांहीं नाही.

आर्या.

स्वर्गी उडून गेला दिव्यपुरुष एक बोलुनी ऐसें;
आले द्वारीं दुसरे कौशिक, सौमित्र, राम हेहि तसे.

जनक.— भगवंता शतानंदा, हे काय आहे ?

शतानंद.— (एकीकडे वळून जनकाप्रत हळूच स०) इंद्राचे दूतानें हे सांगितलें असेल असें वाटतें ! असो आतां आलेले आणि येणारे यांतून सत्य कोणते याची परीक्षा करणे कमाकमानें करूं. (उघडपणें विद्युजिह्वाप्रत स०) भगवंता कुशिक-नंदना, हे कसें काय आहे ?

विद्युजिह्व.— (मनांत स०) कौशिकानें आत्मास गस्तवाल्यानें चोर कोंडावे तसें कोंडून टाकिलें. काय करावें ? (मोठ्याने स०) आमचे द्वेष करणारे जे राक्षस ते येवोन विचारे ! आत्मी तर, बाबा, आतां येथून जातों.

रावण.— (सारणास हळूच स०) सारणा, यावरून त्या क्षत्रियबटूनें ताटिकादिकांस मारून टाकिलें असें वाटतें !

सारण.— (रावणाला हळूच स०) अँ; ही गोष्ट संभवत देखील नाही ! दुसरें सांगतों.

श्लोक.

ताटकेल, सुबाहूला, मारीचालाहि राम हा
मारी तरी मारिल हा सर्वाही राक्षसां पहा.

दशा०— (अपवार्य विद्युज्जिह्वं प्रति) किं करणीयमस्माभिः ?

विद्यु०— (अपवार्य दशाननं प्रति) तिरस्करिणीप्रभावेनात्मनस्ति-
रोधाय सर्वमवेक्षमाणायथोचितं विधास्यामः.

जन०— (अपवार्य शतानंदं प्रति) यथापरस्परमेतेसमुद्दिष्टममंत्रयंते,
तथामन्येराक्षसाएवागमिष्यंतीति.

शता०— (अपवार्य) ममाप्ययमेववितर्कः.

विद्यु०— जनकराज, किंविचारेण ? वयमिदानीमन्यत्रगच्छामइत्यु-
क्तमेव. यथोचितं संभावनियोदशग्रीवः. मापुनरस्मैकन्यादीयत
इतिवादीः.

जनकः (तथेत्युत्थाय प्राञ्जलिः पंथानंदं दर्शयति)

(दशाननादय उत्थाय निष्क्रान्ताः, तिरस्कारिणीप्रभावतिरस्कृताकृत-
योनातिदूरे प्रविष्टाश्च)

शता०— राजन्, यथोचितं कृताध्यानिदानीमागतान्कौशिकादीन्-
वेशयामि इति निष्क्रान्तः)

(ततः प्रविशति रामलक्ष्मणाभ्यां सह कौशिकः)

कौशिकः— (स्वगतं)

रावण— विद्युजिठ्हास हळूच स०) आतां आपण कसे करा-
वें बरें ?

विद्युजिठ्हा— (रावाणस हळूच स०) तिरस्करिणी विद्येच्या
बळानें गुप्त होऊन येथें काय होतें तें सर्व पाहून मग जें उचित
दिसेल तें करावें, दुसरे काय ?

जनक— (शतानंदाकडे वळून हळूच स०) ज्या पेक्षां हे असे
उद्विग्न होऊन आपापल्यांत बोलत आहेत, त्यापेक्षां हे राक्षस
नव्हत; तर जे येणारे तेच राक्षस होत असें वाटतें.

शतानंद— (जनकाकडे वळून हळूच स०) होय, मलाहि
असेंच वाटतें.

विद्युजिठ्हा— जनकराजा, आतां विचारांत पडण्याचें कारण
नाहीं. आत्मी येथून जातो सणून तुझाला पूर्वीच सांगितलें. आतां
रावण येईल, त्याचा सत्कार चांगला करा, त्याविषयी आमचें सां-
गणें कांहीं नाहीं. परंतु 'तुला कन्या देतो' असें मात्र बोलूं नका ?

जनक— बरें आहे, तसेंच करीन. (असें म्हणून उठतो व हात
जोडून सणतो) याचें महाराज, हाच मार्ग. (असें सणून वाट
दाखवितो).

(रावण, विद्युजिठ्हा आणि सारण हे उठून निघून जातात, आ-
णि तिरस्करिणी विद्येच्या बळानें गुप्त होऊन जवळच उभे राहतात.

शतानंद— राजन्, दुसरे कौशिकादिक बाहेर आले आहेत. त्यां-
नाही यथोचित अर्घ्य देऊन आंत घेऊन येतो. (असें सणून
बाहेर जातो).

(तदनंतर रामलक्ष्मणांसहवर्तमान कौशिक कधी येतो).

कौशिक— (मनांत स०).

जानक्या रघुनन्दनस्य हृदयं लग्नं ददं कारितं ,

यूनोः किनपरस्परप्रणयिनोर्योगः प्रशंसास्पदं १

दृष्ट्वास्मभगते रघूहमिमं सीतां सखीसेवितां

नन्वेवानवपल्लवास्तराता नक्तं दिवंताम्यति २०

किञ्च अस्माभिः सुविहितमिदानीं जृम्भकप्रमुखदिव्यास्त्रमत्रग्राम-

मुपविशद्विरेतस्मैसलक्ष्मणायरामाय यदस्मिन्स्वजनविनिपातेन

सीतापाणिग्रहणेनच जनितामर्षेण नाकमेत पराक्रमस्त्रिभुवनवि-

जयोदग्रतेजसोपि दशग्रीवस्य अपिच.

मायाविनोरात्रिचरान्विदित्वा

विभ्रिलघ्वान्पक्तिमुखेनशङ्का

तिन्निभमुदाहकृतेकुमार्याः

स्वस्थानमाभ्यासुतमागतोस्मि ३१

(प्रकाशं) वरसौ रामलक्ष्मणौ, जनकराजप्रतिभवद्भ्यां प्रश्रिताभ्यां

भवितव्यं यतः

याज्ञवल्क्यादृषेरेवप्राप्योपनिषद्गुरोः

तीर्णशोकार्णवः पूज्यः सर्वेषामपियोगिनां ३२

रामलक्ष्मणौ— वाढमेवंमवावः.

श्लोक.

रामी प्रीति अखंड मी जडविली पृथ्वीभुतेची बरी,
 त्यांचा स्तुत्य न योग, हार्द करिती जों एकमेकावरी
 स्वर्मी पाहुनि राघवास विरहे तमा सखीयुक्त की
 पाल्याचे शयनी निजे, निशिदिनी भोगी व्यथा, जानकी.
 दुसरे, आत्मी रामलक्ष्मण या अभयतांसी जंभकादिक दि-
 व्यास्तांचे मंत्राचा उपदेश केला, हें ठीकच केलें. कारण, स्वज-
 नाचा नाश झाल्यामुळे आणि सीता व राम यांचे लग्न झाल्यामुळे
 रावणास मोठा क्रोध जरी आला, आणि मूळचाही तो त्रिभुवनास
 जिकणारा असा मोठा पराक्रमी आहे, तरी, त्याचें रामापुढे कांहीं
 चालू नये, असें या अस्तांचे योगानें रामास सामर्थ्य आलें आहे.
 आणखी,

आर्या.

मायावी रावण हा याची आणी विदेह राजाची
 संगति न होय ऐसी केली यत्नेचि युक्ति मी साची.
 आतां त्रिविघ्नघ्ने विवाह यांचा करीनि द्यायाला
 घेउनि आलों सत्वर निजाश्वर्मी या नरेंद्रतनयाला.
 (मोठ्याने ल०) वत्सानी, रामलक्ष्मणींनी, तुली जनकरा-
 चाप्रती फार नमून असावें बरे, कांकी,

श्लोक.

ग्राहवत्त्रयोपदेशानें तत्त्वज्ञानीच जाहला,
 गेला शीकार्णवा पार योग्याही पूज्य तो भला.
 रामलक्ष्मण.— उत्तम आहे, आत्मी नमूनच असूं.

लक्ष्मणः— भगवन्नेतस्य राज्ञोलांगलोहिरितभूमेरुत्थिता सीतानाम्
तनयेति महद्दिदमाश्चर्यमाकर्ण्यते.

कौशिकः— अथकिं.

रामः— (स्व० सानुस्मरणं)

तन्वंग्याः पतनं तथाहुतवह्ने मायेतिनिश्चिन्वतो-

प्यार्तकेनचमन्युनाचट्टदयं नोन्मुक्तमद्यापिमे,

मिथ्याभूतमपि व्यतिक्रममिभ्रमृत्वाविदेहाधिपे

पौलस्त्यस्य शिरासिसयतिदशाप्युच्छेत्तुमुत्कण्ठते. ३२

अपिच

वैतानंव्यपदिश्यकर्मवस्तुधाकन्याविवाहोत्सवं

निर्वीरुंसहसासमानयतिमासवैः समबंधुभिः

आर्यश्रकुशिकात्मजोयमितिमे चेतः कथवर्तते,

ध्यायत्याश्वसिति, प्रसीदति, तथास्वच्छेदधानंदति. ३३

(प्रकाशं) भगवन् इदमन्यदुतसाकर्ण्यते, यत्पुनरनल्पतपसो

विदेहाधिपतेरायतने सकलसुरासुरप्रत्नीखड्गरोपगुणं, गिरिवरप्रमाणं,

भगवतः पुरातनस्य शरासनमभ्यर्चयतिइति.

कौशिकः— (विहस्य) अस्त्येतदपि. (इतिपरिक्रामंति)

(प्रविश्यशतानंदः)

शतानंदः— राजानोभगवान्कुशिकनंदना, एतौचदशरथराजतः
दुनौ.

लक्ष्मण—भगवता मुनीश्वरा या राजाळा सीता लणून एक कन्या आहे ती मुनि नांगरीत असता तीत सांपडली असे ऐकण्यांत आहे. हे तर मोठे आश्चर्य होय !

कौशिक—होय, ते खरेच आहे.

राम—(मागील स्मरण करून मनांत लणतो).

श्लोक.

गेळी अग्निमघें जळूनि तरुणी मायाच ती, हे खरी,
जाणें मी बहु शोकरोपहि तसा सोडी न चित्ता तरी.
वैदेहा^१ वधि राक्षसेदें लविकें हे सर्व जाणोनि रे,
छेदाया दशही शिरें मन कसें झालें असे चाबरे ?

आणखी

श्लोक.

यज्ञाचें मित्र दारवूनि वसुधाकन्या विवाहोत्सवा

आणी येश मला मुनीश्वर अजी तैसेचि मद्राधवां,

सीताही मज लब्ध होइल अतां, येतां असी कल्पना

ध्यानाश्वासनहर्षतोपे^२ इतुक्या होती मनी भावना.

(मोठ्यानें लणतो) भगवान्, दुसरी एक आश्चर्यकारक गोष्ट ऐ-

कतो, ती ही की, सकल सुरासुरांतील महावीरांस देखील ज्याचें

गुणोपपन्न करणें अशक्य, असें पर्वताकार जें त्रिपुरासुरजेता भग-

वान् शंकर याचें धनुष्य, तें या महातपस्वी जनकराजाच्या

घरीं पूजेंत आहे ।

कौशिक—(हांसून हस) होय, हीहि गोष्ट खरीच आहे. (असें

बोलून सारे इकडे तिकडे फिरतात).

शतानंद—(आंत येऊन लणतो) राजा, हे भगवान् कौशिक

ऋषी आणि त्यांच्या बरोबर दशरथराजाचे पुत्र असे तिघे आले

आहिले.

टीप.—१ जनकाला. २ मारिता झाला. ३ रावण. ४ सीता. ५ चित्तार्थ.

जनकः— (स्व०) एतेहिबेवानुगुणमनेन पुरोधसा निर्दिष्टाः, (प्र०)

प्रियंनः, (इतिययोचितमुपचरन्सर्धानासनेपुनिवेशयति.)

शतानन्दः — (स्व०) संत्वेते राक्षसास्तथाभ्येवंवक्ष्ये, (प्र०) दिष्ट्या

रामलक्ष्मणाभ्यामत्र भवान्संप्राप्तः.

जनकः— (स्व०) अहमपिशतानन्दमतुस्त्यवक्ष्ये, (प्रकाशं)

दिष्ट्यानयद्वशरथो गृह्णन्त्यशूगं,

दिष्ट्यासएवतंमयाजयद्विद्विकामः,

दिष्ट्यासुताः समभवन्पुनरस्यराज्ञो,

दिष्ट्याममोतिकसिमौभवताम्रतीतौ. २४

दशा० — विद्युजिह्व कथमय परमार्थमुद्वेष्टाकथयति ।

विद्यु० — अस्मास्मेवता जनकस्येति प्रतिभाति.

कौशिकः — एवमेतत्, इदंपुनःश्रूयतां शतानंदेन अनेनचसुहृदाजन-
कराजेन.

उभौ — अवहितोस्व.

दशा० — किकथयत्येपइरात्मा कौशिकाप्रसवः ।

विद्यु० — मायेणनिरुद्धतमस्मत्परिज नमतिसंधायागतीस्मीति.

सारण० — कथमन्यथा तदमितंज्ञानमन्तरिणायमाणं शक्तःस्यात्. १

जनक— (मनांत लणतो) ठीकच आहे। यांचे जसे वेष व रूपे आहेत तदनुरूपच आपल्याला उपाध्याय बाबांनी सांगितले. (मोठ्याने लणतो) फार चांगले, हे तर आत्तास इष्टच आहे.

(असें लणून सर्वांना यथायोग्य आसनावर बसवितो).

शतानंद— (मनांत लणतो) हे राक्षस असले तर असोत. पण आतां असें बोलतो. (मोठ्याने कौशिकास) देव थोर लणून आपण रामलक्ष्मणांस घेऊन आलात.

जनक— (मनांत लणतो) मीही आतां शतानंदास अनुसरूनच बोलतो. (मोठ्याने कौशिकास).

श्लोक.

आणोनियां दशरथं मुनिऋष्यशृंगा,
त्याच्या करै करविले स्फुट पुत्रयागा,
हाले सुपुत्र, तुमच्या सह येथ आले,
हे सर्व कृत्य विधिनैच, मुनीं, केले.

रावण— विद्युजिह्वा, हा जें बोलतो तें परमार्थबुद्धीनेच बोलतो. कीं कसे रे ?

विद्यु०— महाराज, जनकाची परमार्थबुद्धि लढली लणजे आपणा-
विषयीच आहे असें मला वाटते.

कौशिक— (जनकास ल०) होय असेंच खरे. हे शतानंदा तूं,
हे मित्रा जनकराजा तूंही, मी जें वर्तमान सांगतो तें ऐकून घ्यावे.

जनक व शतानंद— ठीक आहे सांगिते. आत्ता ऐकायास तत्पर आहों.

रावण— हा दुष्ट कौशिक आतां काय सांगत आहे कोण जाणे ?

विद्यु०— ताटिका, मारीच वगैरे आपल्या राक्षसमंडळीनें आड-
विले असतां त्यांना वाळून निघून आली, हेच बहुधा सांगेल.
दुसरे काय ?

सारण— ठीकच आहे, वाळावाळी केल्याशिवाय कौशिकाचें ये-
णेंच व्हावयाचें नाहीं.

कौशिकः—

यज्ञोभेभवितेति कोशलपतिदरैः सुतैश्चानयन्

रुद्धस्तावकयास्मिन्वर्त्मनिरजोवृद्धिसृजन्त्याभूशे

दशा०— (स्व०) सम्यगुपक्रान्तं अवमयस्या.

विद्यु०— तदभिसंधानंतु श्रोतव्यम्.

दशा०— मयापुनर्हर्षपरवशेनाभ्यां रघुशिशुभ्यामस्यमुनेरागमनमेव
विस्मृतं.

कौशि०

(तृतीयचरणः)

घत्सेल्लोतिपराङ्मुखेऽप्युदपतद्वाणः स्वयंकामुक्तात्

विद्यु०— कियानस्यमुनिपाशस्य क्षत्रियवटावप्यस्मिन्माहात्म्यमारी-
पयितुंयत्नः !

सारणः— (साशकः) ततः किञ्चित् ततश्चणुमः.

कौ०

(चतुर्थचरणः)

भिन्नातेनमुजांतरे महति, सा जीवं जहावजसा. ३५

जनकः— (अपवार्यं शतानंदप्रति) नूनंनिजगृहीतरूपप्रत्ययदृष्टी
करणायमनेनसातुधानेन कथंयप्रस्तूयते !

कौशिक—

श्लोक.

यज्ञाला अणितां सदार्तनया राजास, ती तादका

रोधाचा मज धुळिची करितसे वृष्टी पथी बाधका,

रावण— (मनांत ल०) वाहवा ! तिने खासे काम चालविले हे !

विद्यु०— तिच्याशी वाळावाळी कसी केली तो प्रकार आतां ऐकावा.

रावण— अरेरे ! तिने धुळीची वृष्टी केली इतकेंच ऐकून, हपीत
गरक झालों, यामुळे हा मुनी त्या पोरास घेऊन आला याचे
मानच राहिले नाही !

कौशिक—

श्लोक.

(तृतीयचरण) :

झाला स्त्री लणुनी पराङ्मुख जई, तेव्हां तयाच्या शरें

विद्यु०— या बेढ्या क्षत्रियाच्या पोराचे नसतें महत्त्व सांगण्यावि-
पथी या दुष्ट मुनीचा, पहा, केवढा यत्न आहे तो !सारण— (शंकित होऊन ल०) बरे आतां पुढे हा काय सांगतो
कोण जाणें ! ते ऐकावे.

कौशिक—

श्लोक.

(चतुर्थचरण) :

केली भिन्न भुजांतरीच मग ती प्राणास सोडी त्वरें.

जनक— (शतानंदाकडे वळून हळूच ल०) आपण जीं रूखें
घेतलीं आहेत तीं खरी आहेत, असें पक्कें भासावे म्हणून या राक्षसानें
ही कथा सांगून बतावणी केली, यांत संशय नाही.

टीप.—१ स्त्रीपुत्रांसहित. २ तृदयाच्या मध्यभागी.

शता०— अथवा दैवयोगेन कस्याकिं दुष्करं भवेत् ?

विद्यु०— समर्थयतेऽयमांगिरसहृतकः.

सार०— हा तावके, स्त्रीति विजानतापिनमुक्तासि कथमनेन जायमेन !

दशा०— (सातकं) किंकृतं तदनुचरैर्नजानीमः.

जनकः— ततःततः ?

कौशिकः— ततश्च सुबाहुमारीचप्रभृतयो रजनीचराः वन्तमभ्यवधन्.

दशा०— कथं तावकावधन्ते सहिष्यन्ते ?

सारणः— कथं तेष्वप्याचरितं वीरमानिनाराधयवदुना ?

कौशि०— श्रूयतां किमन्यत् ?

सुबाहुतदनीकिनीचरनिशाचरच्छेदिना

रघुप्रवरपविणारुपातले तथाकीडितं,

नवतिपरितो यथाहतकबंधतन्मस्तकैः

समपिशितदर्पिताः सपदिकंकगोमायवा. ३६

शता०— (आप्तवार्थं जनकमति) एवमपि स्थिते कथमेव मन्यते ?

जनकः— (आप्तवार्थं) वत्सा वीर्यशुक्लं प्रतिज्ञातव्येति.

शता०— (जनकास हळूच स०) अथवा दैवयोगाने कोणाला काय दुस्कर होणार आहे ? तसेही होईल.

वियु०— हा दुष्ट शतानंद पहा. कसा साधून तेत आहे ते ?

सारण— हा तादके । स्त्री असें समजलें असतांही त्या दुष्टाने तुला सोडिलें नाहीं ना ?

रावण— (भय पावून) मग तिच्या सेवकांनी काय केलें असेल तें असो.

जनक— तादका मरण पावल्यावर मग काय झालें महाराज ?

कौशिक— मग सुबाहु व मारीच इत्यादिक राक्षसांनी रा-
मावर चालून येऊन त्याला वेढून घेतलें.

रावण— नीवच आहे ! तादकेला मारिलें हें त्यांना कसे बरे सहन होईल !

सारण— मग वीरमानी जो राधव बहु त्याने त्यांचें काय केलें असेल तें असो !

कौशिक— दुसरे काय ? हे,

श्लोक.

सुबाहु सहिता निशाचरचमू तयांची महां

रघूद्वहशरें रणीं निवडिली क्षणार्धे पहा.

गिधाड तंब माजती पिशित खाउनीयां नवें,

सृगालगण नाचती मदमरें कबंधांसवें.

शता०— (जनकास हळूच म्ह०) हा पराक्रम ऐकिलातना ? आतां हे खरे आहेत किंवा वेपधारी आहेत व यांना बत्सा द्यावी किंवा नाहीं याविषयी आपल्या मनांत कसे येते ?

जनक— (शतानंदास हळूच म्ह०) तोंबच्या गोष्टी ऐकून उपयोग नाहीं. येथे समक्ष जो पराक्रम करून दाखविला, त्याला बत्सा मिळेल, अशी कांहीं प्रतीक्षा करावी असें मला वाटतें.

शता०— (अपवार्य) कीदृशः पणबंधः ?

जन० — (अपवार्य) शिवचापारोपणमेव.

शता०— (अपवार्य सावज्ञं विहस्य)

निषेवाहे वाक्प्रसृमरसमस्तामरकुलं,

चलन्मेरुप्रायप्रमथगणसांघीकृततवम्,

कराग्रैः कैलासं गिरिमधिनभोनर्तितवतः

कियान्रक्षोनेतुगिरिशधनुरारोपणविधिः । ३७

जनकः— (अपवार्य) कथयामिते भूतार्यः-

सिद्धचारुणगंधर्वदेवदानवराक्षसैः

दुरारोपमवादीन्मे पुरा चापमिदंहरः । ३८

शता०— (अपवार्य) तद्विशक्यमिदं प्रतिज्ञातुं.

विद्यु०— कथं सर्वेषामाह्वयं कौशिकः ?

सारणः— सत्यमेवेतत्, नखलवतिसंज्ञेयाः केचापिमायाचितोमारीचप्र-

भूतयः।

शता०— (हळूच म्ह०) त्याला तर पण केला पाहिजे. तो कोणता करावा बरें !

जनक— (शतानंददास हळूच म्ह०) शिवचापारोपण करील तोच हिचा पती. हाच, दुसरे काय ?

शता०— (अवज्ञापूर्वक हांसून जनकाप्रत हळूच म्हणतो) आ, ही काय प्रतिज्ञा ? रावणाला तर अगदीं सुकर आहे ही;

श्लोक.

मिळाले सेवार्थ त्रिदिवपति सारेचि वहिले,
चलचरुप्राय प्रमथगण ही ज्यावरि भले,
अशा कैलासाला उडवि गगनीं जो निजकरे,
तया लंकामाथा धनु उज्जलणें काय वद रे ?

जनक— (हळूच म्ह०) ते खरें पण पूर्वीं असें झालें आहे.

श्लोक.

सिद्धचारणगंधर्वदेवदानवराक्षसां,
दुरारोपचिं हें चाप, सांब हें वदलां असा.

शता०— (हळूच जनकास स्त०) असें आहे काय ? तर मग ही प्रतिज्ञा ठीक आहे.

विद्यु०— (कौशिक वाक्यावर स्त०) काय ! कौशिकानें तर सर्व राक्षस मारून टाकिले म्हणून सांगितलें !

सारण— होय ही गोष्ट खरीच असेल. कांकीं मारीच प्रमुख राक्षस हे मोठे मायावी आहेत, त्यांशीं दाळावाळी करून म्हणजे कोणी निभावून येईल असें व्हावयाचें नाहीं. म्हणून ते राक्षस मेले असतील, तेव्हांच हे इकडे आले, मध्ये नाहीं.

टीप.— १ त्रिदिवेश (देव). २ चालणाऱ्या मरुपर्वताप्रमाणें मोठाले. ३ गुण चडविण्यास दुःसाध्य.

लक्ष्मण:-

भीतोभूदार्यबाणेनदूरादपिदवीयसि

भारितोवाविमुक्तोवामारीचोऽनप्रतीयते. ३९

दशा०- (सकोधनिःश्वासं)

वातोवातुमसौविभेति, तपनस्तप्तुं मदीयेजने,

दग्धुवादहनश्च, शास्ति मुवनान्यद्यापि लंकेऽध्वरः,

साकंतावकयासुबाहुमखिलानप्यस्यहत्वाभवान्

रामोजीवितुमुत्सहेतकिममुं गोपुंचिकौशिकः १४०

(इत्युत्थातुमिच्छति.)

विद्यु०- (निर्वार्य) क्षम्यतांक्षणमात्रं, दृश्यतांपुरस्तादपि.

जनकः (स्वगतं) प्रसीदतिभेत्तदयं. (प्रकाशं) कथंमारीचोपि-

निर्दोषोऽयमुकुमरिणः १

कौशि०- अथकिं १

सारणः- (स्वगतं) हंतहंत. ।

इयंतंकालमेतस्यपुष्टोमुज्जपराक्रमः १

एकदेशेधुतामिलो, मानुमानिवशदुणा. ४१

दशा०- (दौर्दृष्टान्निःश्रीयः) तावद्विसोऽस्मासि क्षत्रवदुः

लक्ष्मण—

श्लोक.

नेला मारीच रामाच्या बाणाने अतिदूर रे,
मारिला वा सोडिला वा त्याने हे नकळे खरे.

रावण.— (क्रोधाने निश्वास वाकून).

श्लोक.

वायू, सूर्य, हुताश पीडण करू माझ्या जनांला भिती.
त्रैलोक्यास अजून शासन करी निःसीम लंकापती.
सर्वा रात्रिचरां सुबाहुसहितां मारूनियां राम हा
केसा राहि जिवंत पाहुं, मुनि या रक्षील केसा अहा !
(असे बोलून उठायला पाहतो.)

वियु०— (त्याचे निवारण करून) महाराज, क्षणभर धीर धरावा !
पुढेही काय होतें तें पहावें, उगीच उतावळी कां करावी ?

जनक— (मनांत ह्म०) अहो माझ्या नटव्याला तर प्रसन्नता भा-
सते ! व्यग्रता अगदीं भासत नाही, मग काय असेल तें ईश्वर
जाणें ! (मोठ्याने म्ह०) मारीचालाही रघुकुमारानें जेर
करून पळविलें ना ?

कौशिक— होय ! पळविलें तर !

सारण— अरेरे !

श्लोक.

एतावत्कालपर्यंत पूर्ण बाहुपराक्रमे
एकदेशीं भिन्न येणें केला सूर्य जसा तमें ?

रावण— (करकरां दांत खाऊन) आतां तर मी या क्षत्रियाच्या
पोरव्याला सोडणार नाहीच रे नाहीच !

टीप.—१ राक्षसांना २ राहून.

संत्यद्याविगृहीतरुद्रगिरयोमेविशतिर्बाह्वो,
 दिक्पालस्मयवस्मरेपुष्पदितोत्संगानिषंगादश,
 चंडादंडधरावलेपट्टदियं शक्तिर्मयेनार्पिता,

तर्किक ? ब्रूहि, कुतोविभेमि ? समरेकोमेपुरःस्थास्यति ? ४२

सारण० — अंगुलिस्फोटमात्रछुकरविनिपातेपिमनुष्यपोते कियानयं

स्वामिनः संरंभः ।

शता० — महाप्रभावोऽ यंरघुकुमारः ।

लक्ष्मणः — अतएवखलु.

आर्याय पुनरेतस्मै भगवान्नेप कौशिकः

मयासहैव दिव्यास्त्रमन्त्रप्राप्तमुपादिशत्. ४३

विद्यु० — श्रुतमिदं स्वामिना लक्ष्मणवचनं ।

दशा० — किमतोन मेतव्यमस्माभिः ।

सारणः — प्रथमतःप्रभृति कौशिकएव मुख्यतयस्मभ्यः.

कौशिकः — (स्वगतं) जनकः शतानंदश्च मामिमावपिवत्सौ अन्य-

प्राप्तंभावयन्ताविव वर्तन्ते. तर्किकप्रागेवमायाविभिःकुणपेर्विप्रलब्धौ ?

मवत्वेव (प्रकाशं) राजन् जनक, वत्सशतानंद, मां प्रति किमपि

वक्तुकामाविवदृश्येते. तत्कथयत.

२लोक

केलासा उचलोनिया धरिल्ले ते वीस बाहू बरे,
दिक्पालस्मयदेवधी^१ हि बरवे आहेत दाही खरे,
ही शक्ती दिधली मयें मज यमा जी सीतिला देतसे,
सांगें कोण दिके रणीं मजपुढे ? कोणास मी भीतसे ?

सारण.— अहो महाज, आपण नुसती चुटकी वाजविली तर जे
प्राण सोडणार, त्या मनुष्याच्या पोरव्या विषयी एवढा आवेश
आणणें आपणास कशास पाहिजे ?

शता०— (लक्ष्मण वाक्यावर बोलतो) रघुकुमाराचा प्रभाव
तर मग अतिशयच थोर होय !

लक्ष्मण— झणून तर,

३लोक

माझ्यासहित आर्याला कौशिकांनीं रुपें पहा,
दिव्यास्त्रमंत्रविद्येचा केलासे उपदेश हा.

विद्यु०— लक्ष्मण हें काय बोलिला, ते महाराजांनीं ऐकिलें ना ?

रावण— काय ! यापासून आपण मय पाचवें की ?

सारण— महाराज, म्हणजे हा दुष्ट कौशिक्याच पहिल्या
पासून आपणार्शी झोह करित आहे.

कौशिक— (मनांत म्ह०) हें काय ? शतानंद आणि जनक
ह्या उभयतांच्याही मनांत, मी व हीं मुलें यांविषयी कांहीं संशय
उत्पन्न असल्यासारखें दिसतें ! तेव्हां आमच्या पूर्वी कोणी मा-
यावी राक्षस येऊन त्यांनीं यांस फसविले किंवा काय असेल तें
असो. (मोठ्यानें म्ह०) राजा जनका, वत्सा शतानंदा, म-
जपार्शी कांहीं बोलावें, असा तुमचा आकार दिसतो. हें खरेंच
असलें तर, बोला खुशाल तुमच्या मनांत काय असेल तें.

प्री०—१ दिक्पालांनाही विस्मय देणारे भाते. २ रामाला.

जनकः— (शतानन्दं संज्ञापयति).

शता०—

अः कश्चन त्रिभुवनेयदिराजसूनु

रारोपयिष्यतिशरासनमिडुमौलेः ,

तस्मैप्रदास्यतिमुदामिथिलाधिपोथं

कन्यामनन्यसुलभेन गुणेन धन्या. ४४

कौशिकः—अत्रापि तत्रभवतोरनाश्वासः दुर्निवाचलेपेण मायाबल-

सुलभनानारूपेण निशाचरेणुसंस्तुं कस्य कस्मिन्भवतिविश्रंभः ? त-

दानीयतामारोपणाय शरासनं पुरशासनस्य.

जनकः— भगवन् शतानन्द, तत्रभवतैवसंभाव्य शोभवंधनुरानीयतां.

शता०— (तथेति निष्कातः)

दशा०—

मद्भुजैर्धृतकैलासैरपि यदुःकरं धनुः,

तदारोपयितुं शोभोः शक्नोति किमर्थं धनुः । ४५

विद्यु०— हंत हंत ! किमिदं प्रतिज्ञातमनभिजातेन ! कश्चिदप्यस्ति

भुवनेषु तगराजधन्वनश्चापमारोपयितुं ?

दशा०— (आकाशे लक्ष्मणं ध्या) आः ! वराकिजानकि, वराकि-

जानकि ।

जनक.— (शतानंदास खुणावतो)

शता०—

श्लोक.

जो सोपत त्रिभुवनांत नरेंद्रपुत्र
आरोपिल प्रमथनाथधनू पवित्र
त्यातें विदेहनृप देइल आत्मकन्या,
जी कां अनन्यसुलभस्वगुणेंचि धन्या.

कौशिक— याविषयीं देखील तुझा उभयतांचा अविश्वासच ना ?
ठीकच आहे. फार माजलेले आणि मायेच्या योगानें नाना तऱ्हेचीं
रूपें घेणारे असे जे राक्षस, त्यांचा संचार येथें फार, झणून कोणी
कोणाचा विश्वास धरीत नाही. याजकरितां आतां तोंडच्या गोष्टी
नकोतच. भगवान् पुरशासन जो शंकर त्याचे धनुष्य गुणारोपण
करण्याकरितां आणा कसें येथें, उशीर कशाला पाहिजे ?

जनक— भगवंता शतानंदा, तुझीं स्वतां जाऊन संभावनापूर्वक
तें शांभव धनुष्य घेऊन यावें.

शता०— उत्तम आहे राजा. (असें झणून बाहेर जातो).

रावण—

आर्या.

उचलित कैलासा जे माझे बाहू, त्यांस दुष्कर जें,

तें आपारोपण हा बहुक करिल, गोष्ट ही कशी साजे ?

वियु०— अरे ! ही काय मूर्खानें प्रतिज्ञा केली पहा ! मेरुपर्वताचें
ही धनुष्य करणारा जो शंकर त्याचे धनुष्यास गुणारोपण करील
असा एक तरी पुरुष त्रिभुवनांतहि मिळेल काय ?

रावण— (आकाशाकडे पाहून झ०) हे दीने अनाथे जानकी,

टीप— १ शिवधनुष्य, २ जनक, ३ दुसऱ्याला दुर्लभ जे स्वगुण तेणें करून.

राज्ञोमेष्टदःसुतेतितरसा नत्वंगृहीता मया,
मर्त्यैकाप्यनुरागिणीतिभवती नायंनृपोयाचितः,
ताद्रूप्यंभजतापि वोढुमधुना शुल्केश्रुते दुःकरे
नप्राप्यासि यथापरैरपितथा ऽनूढैवसंस्थास्यते । ४६

ततः किञ्चवीमि ?

सारणः— महाराजेन तावदिवानीमेनां मुषित्वागंतव्यसंवृत्तं, यदिह
यमनुकंपनीयास्यात्.

(प्रविश्यशतानंदः)

शतानंदः— राजन्निदमानीतमैतुशेखरंघनुः (इत्युपविशति).

कौशिकः— वत्सरामभद्र, दृश्यतामिदं.

रामः— यदाक्वापयंतिगुस्वः (इत्युत्थायशरासनमुपसर्पति).

दशा०— कथमसीतएव इवमसावुपसर्पति । अपिनामेदमयमारोपयेत् ?

सारणः— अपिजानकींच परिणयेत् ?

(ततःप्रविशति प्रतीहारिणा पुरोनातिदूरगतेनानीयमाना, रक्तपट्टि.

कावगुठितांगी जानकी तदितराः कन्यकाश्च).

सीताः— अहंमो महण्यहवो आअदो कोसिअपहं (सीवंदणिज्जो अ-
स्सेहि.

रामः— (स्वगतं) कथमेतत् ?

सिंचतिशुधारसमे अवसोरिहकोपिसारिकालापः ।

स्मरयतिचतदनुभूतं मायामयजानकीवचनं । ४७

श्लोक.

मित्राची तनया लणोनिच मिथां नाही बळें हारिली,
भीती एक नरी लणोनिच नृपापार्शी नसे याचिली,
ताडूष्या जरि घेतलें पण तरी दुःसाध्य आहे खरा
सवीनाहि, लणोनि दुमिळ तुला आजन्म ने नोवरा.
असी गोष्ट आहे, तेव्हां मो तरी काय करूं ? माझा कांहीं उपाय
नाहीं !

सारण.— हिच्यावर दयाच करणें असेल तर महाराजांस हिला चो-
रून नेणें प्राप्त आहे. दुसरा इलाज नाही.

शता०— (आंत घेऊन ल०) हे राजन्, हें इंदुशेखराचें धनुष्य
आणिलें. (असें लणून बसतो).

कौशिक— वत्सा रामभद्रा, हूं, आतां काय पहातोस ?

राम.— आज्ञा गुरूजी. (असें म्हणून धनुष्याजवळ जातो).

रावण.— काय ! हा तर बेधडक धनुष्या जवळ चालला ! याचे
मनांत शंकेचा लवळेशही नाही ! तेव्हां हा त्याचें गुणारोपणही
करणार ?

सारण.— आणि जानकीसही वरणार ?

(तदनंतर तांबडा लाल शेला पांघरलेली असी सीता व दुसऱ्या
कन्या यांस घेऊन चोबदार पडद्या बाहेर येतो).

सीता.— महा समर्थ असे कौशिकऋषी आले आहेत, त्यांचें
पादवंदन आपल्याला करावयाचें आहे.

राम.— (मनांत ल०) अरे हें कसें बरे ?

आर्या.

वचनामृतैश्च कर्णा शिपितसे सारिकाचि हे विमला
पूर्वानुभूतमायासीतावचनस्मृतीस देत मला ।

टीप.— १ जन्मपर्यंत. २ सालुंखी. ३ पूर्वी जी पाहिली मायासीता
तिच्या वचनस्मरणास.

उर्मिला— सुंदर अजाए जाणईए वअणं तुम्हेहिं ?

राम— (दृष्ट्वा स्वगतं) कथमियं साक्षादेव जानकी !

श्रीखंडाद्रिसमीरणे शिशिरतां चंद्रेदृशोः सौम्यता

मारामेस्पृहणीयतां, परभृतालापे सुखश्राव्यतां ,

आहारे करणीयतां, रजनिषु क्षिप्रं पुनर्नेयतां,

यामुष्णादनवेक्षिता ममपुरा, सैवाधुनादृश्यते! ४८

तदियं दृढतरभुजाभ्यां बंधनीया. (विमृश्य)

मर्गचापाधिरोपाख्यप्रतिबंधे नृतेमया

भुजाभ्यां शक्यते बद्धुं भूकम्पेयं, न चान्यथा. ४९

(इतित्वरितमुपसर्पन्धनुः पश्यति)

मांडवी— अयेजाणइ, कोसिअमहे सिणाडुवेराअण्णदारआआणीका
सुणीअंदि.

सीता— अहइ. ?

मांडवी— तीणएक्को काएविकण्णआए हिअअचोरोहोदितिसुणस्सि.

सीता— (सासूयं) किंभैणसि ? तुहिआअच्छ.

(इतिलीलाकमलेन ताडयति)

उर्मिला— (विहस्य) अयिसीदे इमिणाआवारेण सीडवीए कहिदे
अत्तणोडवरिकित्तिआणिअ एव्वअववीए ?

उर्मिला—अगे मुलीनो, सीताताई काय हणाली तें तुली ऐकिलें ना।
 राम— (पाहून मनांत म्ह०) काय ! ही प्रत्यक्ष खरीच सीता
 आली की ।

श्लोक.

श्रीखडाद्रिसमीरणी^१ शिशिरता चंदी तसी सौम्यता,
 आरामी स्पृहणीयता, परभृतालापी^२ सुखश्राव्यता,
 आहारी करणीयता, रजनिची जी काय हो अल्पता,
 यां चोरी अनवेक्षिता^३ मम, दिसे प्रत्यक्ष ती ही अतां.
 सर आतां हिला मुजांनीं बळकट बांधून वाकावें. (विचार करून म्ह०)

श्लोक.

शिवचापारोपणाख्य बंधास जई सोडिन,
 तई होईल बद्धा ही, अन्यथा हें घडेल न.
 (असें बोलून त्वरेनें चालत होत्साता धनुष्याकडे पहातो).
 मांडवी— अगे सीताताई, कौशिकमहर्षि यांनीं दोघे क्षत्रिय-
 कुमार बरोबर आणिले आहेत असें ऐकिलें खरेंच.
 सीता— होय आणिले आहेत असें ऐकिलें खरेंच.
 मांडवी— त्या दोघांतून एक्या कुमारानें कोण्या एक्या कस्यकेचें
 तटवय चोरिलें आहे असेंही ऐकतें ।
 सीता— (हर्षनें म्ह०) हें काय भलतेंच बोलतेस गे ? खबरदार !
 उगीच गुपचिप चाल !

(असें झणून तिला लीलाकमलानें मारिते).

उर्मिला— (हांसून म्ह०) अगे सीताताई, मांडवी जें बोलली
 तें तूं आपल्या अंगावर कां बरें ओढून घेतेस ? आपण इतक्याजणी
 आहो त्यांत तुलाच राग येऊन चिडतेस तेव्हां ही गोष्ट तुलाच लागू होते.

टीप,—१ मलयगिरि. २ शैत्य. ३ कोकिलास्वरी. ४ या गोष्टीतें,
 ५ जिला पाहिलें नसतां चोरून नेलें.

सीता.— अईउम्मिले, असंखद्वपलाविणि, दूरदोअपेहि.

श्रुतकीर्ति.— अईसीदे, कीसतुमकुविदाहोसि ? जइएव्वंतुमंभणामि,

काउणएदाणं कण्णआणं सिधिएकंवि कंवप्पसुंदरं खत्तिअकुमारं

दडूणधम्मदिअहकमसुसंसतप्पवाहा गिरिणईविअदिणे २ कि संगीहोवि

काए उणणवडुद्धकलसंधारा सेअसमअसमुद्धिअघवलत्तणाई, स-

त्तकंचण मअसालमंजिअलीला विलासपत्ताई अंगाई होति ? काए

उणविहितरमणिज्जे, उज्जाण मइइभाए, परिणद गुरुफलभारभंगु-

रविडवमातुलिगलदाडुअपवेसंतरे, पछाअसिणिद्धमुद्धे, णारिएरवा-

डिआपरिमंडिदे, माहविडेसरसकिसलअसअणविणिवेसिदतणुलदाए,

उसीरअदणद्वज्जालिदथण कुमजुअलणिविडणिक्खित्तणमंडुक-

लाकोमलहारजट्टिए, परसोपविठसहीजणकरकमलगाविदणलिणी

दलतालवेठकंदलिअसीअमदपवणसेविआए, अदिवाहिज्जदिवासरा

इ ? अण्णेआपभुसपडिबुद्धाकाउणसहिजणस्स एव्वंकहेदि ?

मांडवी.— सुवेकिंति एकहेदि २ कइंकहेदि. १

साता— अगे ऊर्मिले, तूही असे नाहीनाही ते बोलतेस तर तूही मजपासून दूर सर कसी !

श्रुतकीर्ति— अगे ताई, तुला का बरें राग येतो ? यांचें बोलणें खोटे असलें तर मी पुसतें याचें उत्तर दे. अगे आपण इतक्या जणी आहो, त्यांतून मी झणतें असी अवस्था कोणतीची झाली होती तें सांग बरें ? मदनप्राप्तां सुंदर असा कोणी एक क्षत्रियकुमार स्वप्नांत पाहून, उन्हाळ्यांत जसा गिरिनदीचा ओघ क्लृप्त होत जातो, तशी कोण बरें क्लृप्त होऊं लागली ? तप्त सुवर्णाचे पुतळीस नवीन दुधाच्या धारांनी अभिषेक केला असतां जशी शुभ्र दिसूं लागते, तसें कोणतीचें अंग शुभ्र होऊं लागलें बरें ? अणखी, रमणीय उद्यानाचे मध्यभागी महाळुंगीचे झांपचे झांप फळांनी लढून निघाले आहेत, व तीं फळे पिकून त्यांचे मारानें झाडे लवून गेल्यामुळे ज्यांत शिरतां येत नाही, जेथे वृक्षांची सावली दाट व स्निग्ध असून सभोवतीं नारळीचें वन लागून गेलें आहे, त्याच्या मध्यभागी जाईचा एक मंडप आहे, त्या मंडपांत ओल्या व रसभरित अशा कोमल पल्लवाचे शयनावर जी निजली आहे, सभोवतीं सख्या मिळाल्या आहेत, त्यांतून कोणी सख्यांनीं जिचे स्तनांला वाळा व चंदन यांचे रसाचा दाट लेप दिला आहे, त्या लेपांमुळे नवीन चंदनाचे कलेप्रमाणें जिचे गळ्यांतील हार शोभत आहे, व कोणी सख्या हातांत कमलिनीचीं पत्रें घेऊन त्यांचे योगानें तालाचे विहंगमप्रमाणें मंद व शीतळ असा वारा जिला घालीत आहेत, अशा शीतीनें कोण बरें दिवस काढीत होती ? अणखी, जिला प्रातःकाळ होई तो पावेतो देखील झांप लागत नसून जी सख्यांना असें झणत असें की—

मांडवी— अगे श्रुतकीर्ति, ती सख्यांना काय झणत असे तें सांग बरें ? ऐकू दे तें.

श्रुतकीर्तिः— (संस्कृतमाश्रित्य)

निद्राजातुयदृच्छयायदि, ममस्वमेतदादृश्यते

रामोनमयुधा, पुरः स तु शनैरभ्यर्णमासीदति.

दासस्तेहमिति ब्रवीति, कुचयोः संव्यानमाकर्षति,

भ्रूभंगैजलिमातनोति, वदनं सव्याजमाजिघ्रति. ५०

इति (कर्मलामांडवी सीतामुखमवलोकयतः).

सीता.— (सलज्जातिशयं स्वगतं)^१ परिणवादी मेसम्बोवुत्तंतो एवाहि !

कागई ? (प्रकाशं धैर्यमवलोक्य) णरवु दाणि तुम्हे उवालेमणिज्जा-

ओ; किडुसाजेव्व परिहाससीलासहीसीलववी, जारवुसुदकिंति बा-

लिएत्ति पवारडुकामा, सीदाउकेदिवा, विरहकिसंपंडुरंगी, पल्लव-

सअणसाइणी, एरिसी, तारिसी होदिन्ति, अणिस एव्व अमिदाई

अणाई मतअतीचिह्दइ.

मांडवी.— (पुरोवलोक्य) कैहएदं पादालविवरपडिबद्धलोहमंजूसगम्भ

गअं, गिच्च संकितचंदनबिडुलंछिदं, ससलंछणसेहरस्ससरासणी एत्थएव्व

आणीदं चिह्दइ । तस्सएव्वपरिसरेको एसंपिकखतो, बालचंदो वि-

अणअगाणदसदाइ संदसणो, कण्णिआरमालिआसण्णद्धमुद्धसिहं

श्रुतकीर्ति—

श्लोक

निद्रा येतचि नाहि, येइ जरि ती, स्वप्नांत माझ्या दिसे
 रामाख्य स्फुटयौवन प्रकट, तो माझ्याकडे येतसे,
 बोले “मी नव दास” ओठि वसना त्या, जें कुचा आवरी,
 व्याजें चुंबन घेइ, जोडित करां पाहें कुधें मी जरी.

(ऊर्मिला व मांडवी स्तिच्या तोंडाकडे पाहतात).

सीता— (फारच लज्जा पावून मनांत ह्म०) अगे बाई ! माझे सर्व
 वर्तमान यांना कळलें ! काय करावें आतां ? (धैर्य धरून मो-
 ठ्याने ह्म०) अगे बायांनो, मी तुझांवर रागें भरत नाहीं. पण
 त्या चावड शलिवतीला दुसऱ्याच्या चेष्टा करण्याची फार खोड
 आहे म्हणून तिला बोलते. सीता उरकठित झाली आहे, ती वि-
 रहामुळें वाळत चालली आहे, ती पांढरी पडली आहे, तिला अन्न-
 पाणी नकोसें झालें आहे, ती पाल्याचे अंधेरुणावर निजते,
 ती असें करिते, ती तसें करिते ! याप्रमाणें मनास वादतील त्या
 खोड्या गोष्टी बुद्ध्या श्रुतकीर्तीच्या देवतां वारंवार बोलते. मग
 श्रुतकीर्ती ही लेंकरूच, तिला त्या साऱ्या खऱ्याच वादतात.
 आणि एखादे वेळेस ती अशी मलत्याच ठिकाणी बोलून उठते.
 असें या शलिवतीचें करणें आहे, तें मला अगदीं आवडत नाहीं.
 ही काय मेली मलतीच थट्टा ?

मांडवी— अगे सदाशिवानें धनुष्य घेत्ये आणिलें आहे ! हें तर
 नेहेमी तल्लघरांत लोखंडाचे पेदाऱ्यांत असतें. त्याची नित्य पूजा
 करितात, त्या पूजेच्या गंधाचे ठिपके त्यावर पहा कसे दिसत
 आहेत ते ! अणखी त्या धनुष्याच्या जवळच बालचंद्राप्रमाणें
 नेत्रांस आनंदकारक असा तो मुलगा कोणाचा बरें त्याकडे पाहत

टीप.—१ स्पष्ट तारुण्य, २ त्या वसनास.

डमंडणो संज्ञासम असमुम्मीलिदणी लुप्पलसामलसरीरलडी, क-
 पणसविरुसंतकमलदलकोमलविपुलरत्ततणअणजुअलो, करिक-
 लभकरदीहतरपीवरभुअदंडो, मंडणभूवो इमाए अरुसमभूमिए ल-
 स्खी अदि. ?

सीता०— (निर्वर्ण्य स्व०) केह एयरुसआकिदी. सिविणअहिठरुस
 विअजणरुससंवादिणी ! ताफलिदंमे मणोरहेण। जएणं उद्धिसिअणि
 हीदमणो रहंमंतेलोक्कवीरो विअबलाजणलक्खीकरणसंपन्नंउद्धिंति
 अजाणिअपचसुहदओ सशसारविमुक्कतो बाहेइ. चंदोविसाअरण-
 मसत्रासुलहं कालऊठं कलक्कवयदेसिण गेणही असंवाविइ, मल
 अपवणी विदकिखणदिसापिअसंकत्तकिअतदाहणत्तणी मह-
 वाणावहारं काडुसंचरइ. (इतिसर्वाभिःसह पश्यंती तिष्ठति)

शतानंदः—राजान्, दृश्यतामयं रघुकुमारः

रघुःपश्यति पंचकिंकरशतीव्याकुलचक्राष्टकं

कैकुबच्चकवोपरिस्फुरदयपेयीनिविधंघनुः,

उभा आहे ! कर्णीकार पुष्पाच्या माळा बांधिल्या आहेत त्यामुळे त्याचा सुगंध पहा कसा शोभत आहे ! संध्याकाळी विकास पाविण्याच्या कुवलयप्रमाणे त्याची अंगकानि पहा कशी नीलवर्ण आहे तो ! कर्णपर्यंत दीर्घ व कमलदलाच्यापरी कोमल, व प्रांतभा-
ग ज्याचे आरक्त, अशी त्याची नयने, पहा कशी सुंदर आहेत ती ! बालगजाचे शृङ्गादंडाप्रमाणे त्याचे बाहुदंड, पहा कसे लांब व पुष्ट आहेत ते ! आणि ह्या आश्रमप्रदेशाला तर तो केवळ अलंकाराप्रमाणेच शोभा देत आहे ! असा हा कोण असेल तो असो !

सीता.— (निरखून पाहून मनांत हस०) अगे जो कां मी स्वप्नांत पाहिल्या त्याच प्रियजनाच्या प्रमाणे याची आकृति आहे. तेव्हां स्वप्नांत माझा मनोरथ फलित झाला. पहा पहा, याची प्राप्ति होण्याविषयी मी उत्कंठित होऊन राहिले असतां, दुष्ट जो पंचशर मदन, तो त्रैलोक्यांत एकवीर असून, ही अबला, हिंजवरी मी बाण कसा ठाकूं ? हिला प्रहार केला असतां आपली अपकीर्ति होईल, हे कांहीच मनांत न आणितां, तो मजवर शरवृष्टि करून पीडा करूं लागला. समुद्रांत राहिल्यामुळे काळकूट विष सुलभ आहे, तें काळकूट विष कलंकमिपानें घेऊन चंद्रही मला संताप देऊ लागला, तसाच दक्षिण दिशेस राहणें असल्यामुळे यमाचें क्रूरत्व ज्यास प्राप्त झालें आहे असा मलयवायुही माझे प्राण हरण करण्या करितां संचार करूं लागला. असी माझी त्यांनीं विपत्ति करून सोडिली, ती याच्याच विरहामुळे होय ! (असे म्हणून सर्व कन्यांसहवर्तमाने रामाकडे पाहत उभी राहते).

शता०— राजन्.

श्लोक.

गाढा असे एक विशाल फार, चाकें जया भ्यासुर आठ थोर,
तयावरी आयसपेठिका हे, तिचे मधें शैव धनुष्य पाहे.

टीप.— १ वृक्षविशेष. २ लोखंडी पेटी.

कौशिकः—

आदत्ते ननुलीलया, भुविसमुन्नम्राविच,

लक्ष्मणः— आलंबते, उभामारोपयतेच,

जनकः— (सहर्षाश्वर्य)

कर्षतिच ।

शतानन्दः—

किंवक्ष्याम्यमाक्षीदिवं । ५१

जनकः— (आश्चर्य)

कल्पांसध्वनन्भविभमकरोज्ज्वलकुत्स्थामक—

व्याकृष्टनुदितोरुधूर्जदिधनुध्वानोत्थिते । साध्वसात्

मूर्धमृच्छति, भुयसी निपतति, बाह्वदमुत्तिष्ठति,

स्वस्थो विस्मयतेच, किञ्चिदमिति प्रायस्त्रिलोकीजनः ५२

शता०— (अपवार्य जनकं प्रति)

एष एव भगवान्समुद्रते, लक्ष्मणोऽयमसावपिरामः

येषुना प्रथममागतवन्तो राक्षसा इति न किञ्चिदितास्ते । ५३

आर्या.

सेवक महाबली जे, पाव शनि त्याहि ओढुनी अणिलें
बहुकष्ट, चाकांचा ध्वनि झाला आणिताहि ते थकले.
आतां या रघुकुमाराकडे पहावें, कारण हा

श्लोक.

हवें विलोकित यया,

कौशिक.— (श्लोक पुढें म्हणतो).

घरितो करानें, दावी क्षितीवरि,

लक्ष्मण.— (तोच श्लोक पुढें म्हणतो).

सुबद्ध करी गुणानें.

जनक.— (हर्षानें व आश्चर्यानें तोच श्लोक पुढें म्हणतो).

आकषितो सहज दाशरथी कसा हा,

शता.— (श्लोकाची समाप्ति करितो).

मोडूनि चूर्णहि करी निमिषे, अहाहा !

जनक.— अहो केवढे आश्चर्य हें ?

आर्या.

रामानें चाप, गुणा ओढुनि मोडूनि वाकिलें जेव्हां,

कल्पांतकाळमेघापरि भयदशब्द जाहला तेव्हां,

शब्दश्रवणें मूर्छित पडले, मग ते हळू हळू उठले,

हें काय असे विस्मित होऊनि म्हणती जन त्रिलोकिंतले.

शता.— (एकीकडे घळून हळूच जनकापत म्ह०).

श्लोक.

हाचि कौशिक खरा तव मित्र, हेचि वास्तविक पार्थिवपुत्र,

जे अले प्रथम, ते मज वाटे रूप घेउन निशाचर खोदे.

पण तुम्हांस ते खोदे असें वाटतें कीं नाहीं ?

टीप—१ सेवक, २ धनुष्यातें, ३ दोरीला.

जनकः — (अपचार्य) विदिताएव.

शता० — (अपचार्य) विष्ट्या, कुहनाणवावपिमनोरथार्णवादिबसमु.

तीर्णाःस्मः !

कौशिकः — जनकराज, श्रूयतां.

धुववत्साकृष्टतुलितमृदकोदंजनिने

कठोरेठात्कारे त्रिभुवनभयायप्रभवति,

बधूसंरक्षायै वहतिमुखमुष्माकमलभूः

सचेशः सव्यांगस्थगनपरसव्येतरभुजः, ५४

जनकः — सत्यमेवेदं.

विद्यु० — दृढसत्वोयं क्षत्रियवतु । तथाहि

प्रागुद्धूतमहाभुतातकपुरी युद्धातुबद्धकुधा

देवोयं दशनिर्मुखैरपिसमं च बाहुहासव्यधात्,

दिग्दतिअवणेऽचरंतु वमहारभेणसंभाव्यते

तुल्यस्तेनककुस्थपीतदलितश्रीकठचापध्वनिः, ५५

स्तरण. — किं वण्यते विद्युज्जिह्वेन ? तन्निवदं मे रूढत्वतो भगवतश्चापमे

जगन्नाममहाराजस्य मनोरथमूलोच्छेदः —

दशाननः — (विद्युज्जिह्वमिति सामर्थ्यं विहस्य)

जनक— होय, खोले वादतात तर १ राक्षसच ते होते असे आतां पकें समजले ।

शता०— देव थोर म्हणूनच जसे मनोरथसमुद्र तरून पार झालों, तसेच राक्षसीमायारूपसमुद्रही तरून पार पडलों,

कौशिक— जनकराज, श्रवण करावें.

श्लोक.

गुणातें आकर्षी जंव रघुकिशोर प्रबल हा,
धनू झालें भग्न स्वन निपजला दारुण महा ;
बधू^१ तें रक्षाया अज^२ नुघडि^३ आस्ये^४ क्षण^५ निजें,
तसा शंभू^६ बावें वपु^७ कबळि सव्येतरमुजें^८.

जनक— ही वास्तविक गोष्ट होय.

विद्यु०— हा क्षत्रियबटू मोठाच बलवान् आहे यांत संशय नाही.
कारण,

साव्या.

यम नगरीचे सन्निध पूर्वी झालें रण बहु घोर,
दाही वदनी देवें सिंहध्वनि केला अति थोर,
ऐकुनि ज्यातें दिग्गजकर्णी झाली पीडा चंड,
तत्तुल्यचि हा रघू^{१०} जें रामें केलें धनू दुरवंड.

सारण— विद्युज्जिह्व^१ हें केवळ शब्दाचेंच वर्णन काय करितो ?
यांत काय आहे ? मेरुधन्वा भगवान् शंकर त्याचें चाप मो-
डणें म्हणजे हें महाराजांच्या मनोरथाचें मूलोच्छेदन करणचें होय.
यांत संशय नाही !

श्रवण.— (कोधानें हांसून विद्युज्जिह्वाप्रत स्त०).

टीप— १ स्त्रीतें. २ तेव्हां. ३ ब्रह्मा. ४ उघडीना. ५ मुखें. ६ क्षणमात्र,
७ शिव. ८ बावें अंग. ९ उजव्या हातानें. १० शब्द.

मङ्गलार्कामुक्तमैतुशेखरमसौवोढाविदेहात्मजा,
दातामैथिल, एषकौशिकमुनिस्तस्यानुमतेतिच,
आगत्यस्वयमाप्तुमन्यवपुषा लंकेऽधरः केवलं

यत्रासौ पुनरात्मनः कथमिदंजातं कथमन्यसे ? ५६

विद्युज्जिह्व.— (स्व०) कुपितोऽयं राजा. तदेनमनुवर्तिस्ये. (प्रका-

शं) यदेतत्कालोचितं तन्मया न विज्ञापनीयमभिज्ञाय देवाय,

ब्रह्मान्नः— तर्हि श्रूयतां.

इतव्यः प्रथममसौ ममापराधी

महर्गप्रथमवधेन राजसूनुः

हर्तव्यासुददमपि प्रमथ्यपश्चा

देवेह, यद्वक्तुमैष विमलभं. ५७

सारणः— यद्येवं

करकलितगङ्गाविभिन्नवक्षः

सुलभतुपोतनवाभिषोपवृंशं

असिदलितविदेहराजकंठ

सुतमसृगद्यपि वामि, देवतुङ्गा. ५८

विद्युः— (स्व०) कौशिकोपदिष्टसकलस्रमंत्रग्राभीयमतिगं-

भीरमहासत्त्वस्तवस्य सप्रहारे महाराजोपि नमभवति स्थातुं,

किंपुनरसौ सारणः ?

श्लोक

चापा मोडुनि जानकी वरिल हा राम, स्वयं तत्पिता,
कन्यादान करील कौशिक तथा देईल हा मान्यता,
रामाची तनु घेउनी जनकजालमार्थ आलों जरी,
इशाला व्यर्थ समग्र यत्न विधिने, कैसी करावी परी !

विद्यु०— (मनांत म्हणतो) महाराजांस क्रोध चढला. तर आतां
याचे मजीनेच घ्यावे. (मोठ्याने म्हणतो) आतां मसलत को-
णती हे मी महाराजांस काय सांगणार ? महाराज स्वतः बुद्धिमान
व सुज्ञ आहेत.

रावण— बरें आहे तर माझी मसलत ऐकावी !

आर्या

मदगीय जनाला मारुनि इशाला मदीय अपराधी,
त्या त्या दुष्ट क्षत्रियबुला मारुनि ठाकिजे आधी,
मग ज्या विदेहराजे मज सित्रालाहि वंचिले पाही,
मारुनि, मित्र तरि, तथा, धरुनि अणावी बळेचि वेदेही.^१

सारण.— अशीच मसलत आहे तर मग उशीर कशाला पाहिजे ?

श्लोक

खड्गेंकरोनि बहुच्या तृदया चिरीतीं,
त्यांतुनि काडुनि अतां नव मांस घेतीं,
त्याच्या सर्वे जनककंठहि तो चिरोन,
सांगाल तुम्हि करितों तरि रक्तपान.

विद्यु०— (मनांत म्ह०) अहो रामाचें काय सामर्थ्य ! तो केवढा
गंभीर व केवढा पराक्रमी ! अणखा त्याला कौशिकानें संपूर्ण
अस्त्रमंत्रांचा उपदेश केला आहे. समरांगणी त्याच्या तडाख्या
पुढे प्रत्यक्ष रावणमहाराजांच्यानें देखील उभें राहवणार नाहीं,
मग या सारणाची ती कथा काय ?

टीप—१ जनक. २ सीता. ३ नवमांसाबराबर.

(प्रकाशं) धिक्पूर्वं, किमलपसिः महाराज, प्रसीद किञ्चिदाकर्ण
यितुः

दशा०— विधेयोस्मिन्मन्त्रिजनरुधः

विद्यु०—

✓ सहसाविहितकर्म विशीर्येतापिजातुचित्,

विमर्शपूर्वकतथेद्विवक्ष्यान्मगलबहु. ५९

तदिदानीं

यथाघातिष्यतेरामो, यथासीताच लप्स्यते,

माल्यवल्गुमुखैर्मन्त्रैर्वाकारिष्यते तथा. ६०

दशा०— सद्येवं, पुनर्विमानमारुह्यलंकापुरमेवप्रविशामः, किमनेना-

द्यसीतायादशनकुतूहलेन ? येषाबलादुहीतव्येति निर्धारितं. (इति

राक्षसाभ्यांसह निष्क्रान्तः)

जनकः— (सहर्षप्रश्रयं)

मन्मनोरथनिर्वृत्यैसहोद्यमविधायिने,

गाधिवंशविध्वज्ज्वाला कौशिकायनमोनमा. ६१

शतान०— मगवन् कुशिकतदन,

(मोक्षार्थे सारणाला स०) छित् मूर्खा हे काय व्यर्थ बोलणें
तुला ससजत नाही. तूं वगाच रहा । (रावणाला सणतो) महा-
राज, मला थोडी विनंती करायाची आहे. रुपा करून ऐकाल तर
बोलतो.

रावण.—विद्युज्जिह्वा, बोल काय असेल तें. सन्निजनाच्या विचा-
राबोहेर मी नाही.

विद्यु०—

श्लोक.

अविचारें करावें जें कचिन्माशहि पावतें,
विचारें करितां तेंचि होतात बहुतें हितें.

झणून पापुढें आतां

आया

ज्या युक्तीनें राघवनिधन घडे, जानकीहि ये हातां,
तैसी 'माल्यवदादिक मंत्री मिळवून शोधिजे आतां.

रावण—असेंच आहे तर आतां विमानांत बसून लंकापुरीस निघून
जावें. सीता पाहण्याविषयीची उत्कंठा धरून उपयोग नाही ।

तिला हरण करून न्यावयाची मसलत तर ठरविलीच.

(असें बोलून विद्युज्जिह्वा व सारण यांसह वर्तमान निघून जातो).

जनक—(हर्षानें व नम्रतेनें स०).

श्लोक.

माझे अभीष्ट साधायी ज्यानें केले महोद्यमा,

नमितो त्या कौशिका, जो गाधिवंशाब्धिचंद्रमा

शतानंद.—अहो भगवंता कुशिकनंदना,

टीप.—१ तैसी युक्ति. २ गाधिवंशरूप समुद्राला चंद्रामाणेंच.

समाय दीयते सीता, लक्ष्मणाय तथोमिता,

भांडवीश्रुतकीर्तिश्च कनिष्ठाम्यातथैतयोः ६२

कौशिकः—बादं, बादं ।

सीताः—(स्व०) कहं इमिणामणोरहवछहेण, खंयपरसुणी कीवंदं
मदवेतं बकिसोरेण विअहप्परवुदं तुरिदं भगंजावं । अच्चरिअं २ ।

(प्र०) उन्मिलि, किएवं ।

ऊर्मिलाः—हंदा हंदा ! इमिणारहुकुमारें भगसस भगसरासणसस
पलअघण विमुक्कणिलादभीसणेण णिघोसेण मीदाही अपणोण
बाहुवघणवेधि अगदीहीणिमीलियणअणुप्पळाही अहंही एसो-
विरवणो कहन्नि अदिवाहोहोवि ।

भांडवीः—तौदं कौसिं अमहेसिणो पादवघण कडुअ अंतउरउरगच्छस,

श्रुतकीर्तिः—तेहकरसः

जनकः—(सामंदलेहबहुभागं) एवेहिवत्सरामभद,

दिनकरकुलदीपो, दीप्तबाहुप्रताप

आतुरिमपदमापधौवत्तालितनि । ,

मनुजजितसविदारिधेः कर्णधार

स्वमसिममद्युतापः प्राक्तनः पुण्यराशिः ६३

श्लोक

सीता रामास द्यायाची, ऊर्मिला लक्ष्मणावली,
मांडवी श्रुतकीर्ती ह्या देती तदनुजां मुली.

कौशिक—फार चांगली गोष्ट आहे, द्याव्या

सीता—(मनात लणते) मदमत्त गजबाळक जसा उसाचे कडे सहज
उशीर न लागता मोडून दाकिले, तसे ह्या मांडवी मनोरथसंग्रहाने
शिवाचे धनुष्य सहज मोडून दाकिले की। काय बाई आश्चर्य हे!
(मोठ्याने लणते) अगे ऊर्मिले, हे असे काय गे झाले ?

ऊर्मिला—अगे तारी, काय अरिष्ट सांगवें हे ? ह्या रघुकुमारकाने
शिवचाप मोडिले, तेव्हा प्रलयकालाच्या मेघगर्जने प्रमाणे जो का
मोठा भयंकर गडगडाट झाला, तेणेकरून आम्ही तर बाई अगदी
भिजन गेली. तेव्हा गडगडाट मिटून घेतले आणि एकमेकींच्या
गळ्यांत हात घालून जेथल्या तेथेच उभ्या राहिली. एक पाऊल
देखील पुढे टाकवेंना! अशी आमची वेगळी वळली! यामागे ह्या
एक क्षण सोडल्या कष्टाने मुदीत जीव धरून काढिला बाई !

मांडवी—तात कौशिकऋषी यांचे पादचंदन करून आतां बाई
झडकत आपल्या घरी जाऊ कशा !

श्रुतकीर्ती—होय गडबे, चला तर लौकर लौकर !

जनक—(आनंदाने स्नेहाने व बहुमानाने) ये वरसा रामभद्रा, ये
इकडे आमचे जावळ आतां.

श्लोक

आदित्याचा दिव्यवंशमदीप, शोभे ज्याचा तीव्र बहु प्रताप,
देही ज्याचा यौवनारम झाला, चातुर्याची खाण बांदे मनाला,

आथा

मम प्रतिज्ञासागर तरण्याला कर्णधार झाला जो,
सीतामातनपुण्यचि, ज्याच्या रूपास कामही लाजो

दीप—ह्याच्या धाकट्या भावांस (परतवानुभास).

रामः (मुखमानमयःकौशिकपाश्वर्धेउपविशति.)

प्रतीहारी.— एकन्याजनः संप्राप्तः.

सीता.—(विलोक्य) ^{१७} सोऽसौखंडपरसुचावरखंडणो एतथ उवचिसइ. य-
हपाणिपादाण्यपक्रमदिसइइसेण! (इतिमांडवीपाश्वर्धेतिरोहितातिष्ठति).

रामः— (स्व०)

कामरुणद्विविनयो गुरुसन्निधाने.

कांताचिलोकन कुतूहलिनीं दृशमे,

तत्पादुनूपुररवश्रवणोत्सवोयं

कर्णोघिनोति, यदमेननर्किकतीस्यां १ ६४

ऊर्मिला.— (स्व०) कैहं मिश्रजअचावरखंडणस्स एवस्स पस्सेतत्त-
कत्तस्सुरगोरसुउमारोलस्सणो चिइइ. एणपेक्खवतीए मह हिअअं स-
रेण पहरतस्स मअरअधजस्स कीलामिमत्तणगेणही अदि । कहं
एवं १ (इतिजनकसमीपगच्छति.)

लक्ष्मणः— (स्वगतं) अस्याःखलु).

विशालाक्ष्याःकटाक्षेणविकृष्टरश्मिनेवमे

नदृश्य किंकरिष्यामि । तपुनार्धतिवर्तते, ६५

राम.— (संकोचाने खाली तोंड करून कौशिकाच्याचें जवळ जाऊन बसतो).

चोबदार— महाराज, त्या मुली आल्या आहेत.

सीता— (पाहून मनांत हं०) अगे शिवाचें चाप मोडून वाकणारा बाई ऐथेच बसला आहे ! मला तर त्याचें भय वाटून होत, पाय अगदीं लटपटतात ! (असें झणून मांडवीच्या आठ लपून उभी राहते).

राम— (मनांत म्ह०).

श्लोक.

घाटे मनीं भय मला इस पाहण्यास,
का जे वडील बसले बहु आसपास,
ऐकूनि कर्णधुगुलें ध्वनि नूपुरांचा,
होईन घन्य अजि मी क्षण एक साचा.

ऊर्मिला.— (मनांत हं०) शिवचाप मोडणार जो राम त्याच्या शेजारी, तप्तकांचनासारखा गौरवर्ण व सुकुमार असा हा लक्ष्मण बसला आहे. त्याच्याकडेस मी जंव पाहतें तंव मन्मथ हा माझ्या तदव्यास बाण मारितो, त्याच्या कीडेला तें एक मृगरूपच झालें आहे जसें ! हें काय बाई असें होतें ! (असें झणून जनकाच्या जवळ जाते).

लक्ष्मण.— (ऊर्मिलेला पाहून मनांत झणतो).

श्लोक.

रश्मीपरीदीर्घ^१ कटाक्ष जीचा, आकर्षितो चित्त मदीय साचा,
बळें तयाला वळवूं पहातों, फिरे न तें,^२ यत्न निरर्थ होतो !

टीप.—१ दीर्घ प्रमाणें. २ चित्त.

(इतिपरावृत्तस्तिष्ठति)

जनकः— एष भगवान्कौशिकऋषिः प्रणतव्यो वत्सामि।

कन्याः— अहोपणमो नो दादाणि।

कौशिकः— वत्सा मनोरथेन युज्यध्वं।

कन्याः— किंचिदपकम्यतिष्ठति)

कौशिकः— अद्यैव यज्ञमारभ्ये, त्वमपि राजराजस्यतिज्ञां निर्वर्तय।

जनकः— प्रतीहारिन्, नियुज्यतामधिकारिणः।

द्वारिद्वारि निवेशयन्तु कदलीस्तंभान्विनम्रान्फले

व्यासन्वन्तु सुधानुलेपधवलभित्तिरगरिभुजाः,

बद्धाङ्गुलिषु वितामपङ्क्तिषु ततिबध्नन्तु पुष्पस्रजा

मालेरुपान्तिरिक्त्वन्तु सन्निधयति वत्सा विवाहितसत्वाः ६६

प्रती०—तथेति (निष्क्रान्तः)

(नैपथ्ये)

साक्रेतादाश्रमाभ्यर्णं संप्राप्तः कोसलेश्वरः,

यतस्तुरंगमातंगैराक्रान्तेयमभून्मही. ६७

जनकः— भगवन्कुशिकनन्दन, देवव्रतो ब्रवीति. तदमेन पुरोधसाशता-

नन्दन रामलक्ष्मणाभ्यां वत्सामिभ्य सहैव चिरवप्रसूतो महाराजः सम्-

श्रयमावाभ्यां प्रत्युद्गतेन सौमित्रायितम्भः

(असे म्हणून पाठमोरा उभा राहतो)

जनक— अगे मुलीनो, हे भगवान् कौशिकमहर्षी बसले आहेत,
न्याचे पादवंदन करावे.

कन्यका.— (कौशिकाप्रति स०) महाराज आपल्या घराणा-
प्रति वंदन करितो !

कौशिक— चितितमनोरथसिद्धिरस्तु !

कन्यका.— (अम्मळ बाजूस वळून उभ्या राहतात.)

कौशिक— जनकराजा, मी आजच यज्ञास आरंभ करितो. तु-
म्ही प्रतिज्ञा केल्याप्रमाणे कन्येच्या विवाहमंगलास प्रारंभ करावा.

जनक.— अरे भालदार, आपल्या येथे कन्याविवाहोत्सव प्राप्त झाला
आहे, याज्ञकरिता कोमंगार लोकांस जाऊन असी ताकीद दे की,

श्लोक

घरोघरि उभे करा सुकदलीस्तमा फलोपासवे,
भिती स्वच्छ करा, घरोघरि सुधारंगस^१ द्या हो नवे,
माळा सुंदर पुष्पगुंफित तसी बांधा विताने^२ मली,
आला सन्निध की विवाह, लिहवा चित्रे बहू चांगली.

घोबदार.— आज्ञा महाराज, (असे म्हणून निघून जातो.)

(इतक्यांत पडद्या पलीकडे शब्द होतो.)

आर्था.

आश्रमसन्निध राजा दशरथ येऊन ठेपला आजो,

म्हणुनि सूर्यवंश^३ वारण^४ दिसती येथे तसेचि बहु वाजी^५

जनक.— अहो भगवंता कुशिकनंदना, हे देवव्रत सांगतो बरे.

तर आपण, मी व हे उपाध्याय शतानंद, ह्यांनी राम, लक्ष्म-

ण, व या कन्यका, ह्यांसह वर्तमान आमचा वृद्धमित्र जो दशर-

थराजा याला आदरपूर्वक सामोरे जाऊन संभवना केली पाहिजे.

टीप-१ चांगल्या केळीचे खांब. २ चुन्याच्या रंगास. ३ उत्तें. ४

रथ. ५ हत्ती. ६ घोडे.

कौशिकः— एवंभवतु.

जनकः— देवव्रत, कोसलेश्वरस्यसावरोधजनस्यच संभाषणार्थं अंतः

पुरिकाजनमभ्यन्वगुपस्थापयेति.

(इतिनिष्क्रान्ताः सर्वे)

इतिचतुर्थोऽङ्कः ४.

कौशिक. — बहुत उत्तम आहे.

जनक. — देवव्रता, दशरथराजा बरोबर त्याची बायका मंडळी आली आहे. त्यांच्या संभावनार्थ आपल्याही बायका मंडळीस जौ कर पाठवून दे बरें. आम्ही तर हे चालते झालों.

(असें बोलून सारे निघून जातात.)

(चौथा अंक समाप्त.)

२६३

जानकीप्रतिष्ठापनावर्क.

(ततः प्रविशति विराधः)

विराधः—

श्रुत्वाजनस्थानजुषामृषीणां

त्राणाभरक्षोहमनेप्रतिज्ञां,

संपासकोपः सरवरः सहायं

मां प्राहिणोद्धारयेद्वधाय. १

(सगर्भस्मितं)

रक्षसां बलवान् राजा, ततोऽपि प्रथितः स्वरः ,

ततोऽपि लवणस्तत्मा दध्यहं, कोऽस्ति मे समः ? २

जानकीपरियण नाटक.

अंक ५.

पात्रे.

विराध, राक्षस • • रामाच्या वधार्थ स्वराजें पाठविलेला,
शूर्पणखा, राक्षसी. रावणाची बहीण.
राम • • • • • दशरथराजाचो पुत्र.
सीता • • • • • रामाची स्त्री.
लक्ष्मण • • • • • रामाचो धोक्या भाऊ.
जटायू (गुप्तजातीचो पक्षी) दशरथराजाचो मित्र.

(तदनंतर विराधनामा राक्षस पडद्याबाहेर येतो.)

विराध.—

श्लोक.

जनस्थानवासी ऋषी राखण्याची,
प्रतिष्ठा तसी राक्षसां मारण्याची,
मनी ऐकुनी कोप आला स्वराजें.
मला घाडि तो मारण्या साधवानें.
(गर्वानें हासून लणतो.)

अभिंग.

रावण राक्षसांमोजी बळवान, त्याहूनियां जाणें स्वर बळी,
स्वराहूनी लवणारुघ निशाचर, त्याहूनियां थोर बलाढ्य मी.
म्हणुनीयां मजसारीखा समर्थ, नसें हाची अर्थ सिद्ध असें.

परंतु केकसीसुनुरितिलंकाराज्येदशश्रीवोभिमतोत्साकं. (विचिंत्य)
हंत, हंत !

किंवक्ष्ये राजपुत्रस्य धैर्यं हिमगिरेरिव,

यस्यप्रतिज्ञाकुरुते रक्षोमात्रममर्षणं । ३

तदिदानीं स्वरवचनाद्वृत्तेष्विमां यमनुशासनीयाः. दृष्टश्च मया यमवलं-
वितपरपुष्टरूपेण, यएषसीतयासहस्रलपन्तमुन्नतगिरितदगतं, विवि-
क्तरमणीयं, प्रवृद्धमुकुलगुरुभिर्भकुलतरुभिः प्रच्छाद्यशीतलशिलातलं-
अधिवसति. लक्ष्मणश्च पर्णकुटिद्वारदेशे पाटीरतरुवालीपरिसरेनि-
वेशितनिषंगशरासनकांडोमंडलाग्रमवकुल्यकोशगर्भान्निर्मरमवलोक-
यति धारापथं. अहोकोदृगस्यगामीर्यं । कीदृशमिदं धीरोद्धतम
वस्थानच. ! (सवैकुण्ठ्यं)

जेतुं क्षमः किमसममुत्तमाहुसत्त्वः

सोमिन्निरेवममः दाशरथौ कथाका ?

तज्जानकीं रघुशिशोरवलंब्यरूपं

देशेदवीयसिहरत्निहरेयमेष्टं. ४

अस्याविश्रान्तेयस्यारामोहास्यतिजीवितं,

सोमिन्निरेपिचआतुः स्वरस्वेष्टचसिध्यति. ५

असो असून रावणालाच जे लंकेच्या सिंहासनावर आम्ही बस
रिले ते केवळ तो केकसीचा पुत्र एवढ्याच हेतूने होय, दुसरे
काहीनाही. (विचार करून म्हणतो) अरे ! काय करावे !

श्लोक.

धैर्य त्या राजपुत्राचे हिमालयगिरीपरी,

ज्याची प्रतिज्ञा सकला राक्षसांते भया करी

तर स्वराजें सांगितलें नसतें तरीही मला यास शिक्षा करणे अवश्य
च होतें. असो, तर मी नुकताच कोकिलाचें रूप घेऊन येथें त्या-
चा शोध केला. तेव्हां या उंच पर्वताच्या तटावर मोठमोठ्या व फु-
लांनीं भरून गेलेल्या बकुलवृक्षांच्या दाट व शीतल च्छायेत एका रम-
णीय व एकांतस्थळीं एके शिलातलावर सीता व राम उभयतां
गोष्टी सांगत बसलेली सी पाहिली. तसेच पर्णशाळेच्या दारापुढे चंद-
नवृक्षांच्या वनांत लक्ष्मणही आपला माता व धनुष्यबाण हीं ठेवू-
न कोशांतून स्वकें उपसून त्याची घार कशी काय आढे हें मोठे
लक्ष्य देऊन पाहत बसला होता हेंही पाहिले. अरे त्या लक्ष्मणा
च्या अंगी केंवढा गंभीरपणा व त्याचें बसण्याचें अवसान कसे
धीरपणाचें व बेपरवाईचें होतें ! (खेद पावून म्हणतो).

श्लोक.

सौमित्रि हाच बलवान् मज दुर्निवार,

रामभणान् कथां तंव फार वूर.

रूपास यास्तव धरोनि रघूबहाचे,

सीतेस घेजनि, गमे, पळणेंच साचें.

जानकीच्या वियोगानें राम सोडिल जीवित,

रामाच्या लक्ष्मण तसा, साधेलहि स्वरेप्सित.

टीप. - १ रामाची मारणकथा. २ रामाच्या वियोगानें. ३ स्वराजेंचे इष्टकार्य.

तदेकाकिन्या जनककन्यकाया बहिर्निष्क्रमणं प्रतीक्षमाणो नाति-
दूरेऽस्मिन्कोविदारवने स्थास्यामि. न ह्यत्र जटायुर्दृश्यते, नूनम-
सौसंपातिमग्नजमभिवादयितुं प्रस्थितः, (पुरोवलोक्य) कथमियं लं-
काद्वीपादिह शूर्पणखा संप्राप्ताः भवतु. पृच्छामि महाराजलोकेश्व-
रस्य कुशलप्रवृत्ति (इति परिक्रामति.)

(ततः प्रविशति शूर्पणखा)

शूर्पणखा— अहं खु पंचवटीकिकुबेरस रदुराअउत्तस कलत्त
जाणइ मण्णिमित्तं आहरैत्ति अगगजेण महाराअल्लकेसुरेण अणुण्ये-
सिदम्हि. दिष्ठा खु सा भत्तुणो पस्सवट्ठिणी गिहीदण्णचूसरूपाए मए
कहं उणं आहरिस्सं ति चित्तेमि. अहंवा चिठ्ठु एव.

कंदप्पछुंदरे तास्स कंदोदुल्लसामहे

रामे दिट्ठिपय पत्ते कामेण हरिदं मणे इ

तदाणि जाणइरूव अवलंविअ दूरवो राम एआइणं गिग्गअं गेण्हि-
अ हेमऊवसेलप्पदेसे इमिणा अहमणोरहं विहरिस्सं (इति परि-
क्रामति)

विराधः— अयिशूर्पणखे, स्वागतं भवत्या.

शूर्पः— कइ विराहाः अज्ज, अवि णाम कुसली होत्ति ।

विराधः— अपि कुशल महाराजलोकेश्वरस्य ?

तर आता जानकी एकटी केव्हा बाहेर पडेल त्याची वाढ पाह-
त, एथून जवळच कोविदार वृक्षाचे वन आहे, त्या वनांत जाऊ-
न वधून बसतो. जदायूही येथे कोठे दिसत नाही. तेव्हा तो
आपल्या ज्येष्ठ बंधूचे पादवंदन करण्याकरिता गेला असेल असे
वाटते. (पुढे पाहून लक्ष्मणतो) काय ! लंकाही पाहून येथे शूर्प-
णखा प्राप्त झाली ! बरे तर हिला महाराज लंकेश्वर यांचे कु-
शल वर्तमान विचारावे. (असे म्हणून इकडे तिकडे फिरतो).

(इतक्यांत शूर्पणखा पडद्या बाहेर येते.)

शूर्प०—रघुकुमार हा पंचवटीमध्ये पर्णकुटी बांधून तेथे राहत
आहे. त्याची स्त्री जानकी हिला “मज सार्थी हरण करून आ-
ण” असे सांगून माझा बडील भाऊ जो महाराज लंकेश्वर,
माने मला येथे पाठविले. ती जानकी आपला भर्ता जो राम त्या-
च्या जवळ बसली आहे. ती मी एका प्रकारच्या पक्ष्याच्या रूपा-
ने जवळ जाऊन पाहिली. आता तिचे हरण कसे करावे, हाच
मला विचार पडला आहे. अथवा हरण करण्याचा तरी विचार
कशाला करावा ?

श्लोक.

आकार ज्याचा मदना समान, नीलोत्पलाचे परि नीलवर्ण,
तो पाहिला आज वनांत राम, तेणें मना मोह करीत काम.
तर आतां जानकीचें रूप ध्यावें, आणि राम हा एकदाच जा-
हेर निघाला लक्ष्मणे त्याला गाठून हेमकुंड पर्वताच्या प्रदेशी घे-
ऊन जावें, व तेथे त्याजबराबर प्रसन्न विहार करावा ! (असे
बोलून इकडे तिकडे फिरते).

विराध— अगे शूर्पणखे, बरी आहेस ना !

शूर्प०—काय ! विराध की ? विराधा, बाबा तू खुशाल आहेस ना !

विराध— महाराज लंकेश्वर कुशल आहे की ?

वीप.— १ वृक्षविशेष, २ मदन.

शूर्प०— कुंसलं दुर्विस्सदि, जइ णिव्विआरो वट्टिस्सदि.

विराधः— (स्वगतं) कइवास्सविचार। (प्रकाशं) अपिश्रुता महा-

राजेन रजनीचरेषु वधमतिज्ञा दाशरथेः ।

शूर्प०— सुदं अ इवो कादव्वं अमच्चेहि मंतिदं, चारणेण खरस्स

किवि अचिण्णादं अण्णेहिं सविदं असी.

विराधः— (स्वगतं) अतएवाहंखरेण सन्नहुमानमाहूय प्रस्थापितो-

स्मि. (प्रकाशं) कथं राक्षसशिक्षार्थमेव जनस्थानमागतावि-

मौ क्षत्रियकुमारौ ।

शूर्प०— सुणोडु अज्जी. अज्जमहाराएण किदं अणत्थसंविहाणं.

विराधः— सावरमवहितोस्मि.

शूर्प०— औत्थि जणअणामराएसी.

विराधः— जानासि, यः खलु माहेश्वर इति महाराजस्य भेत्तृपदं.

शूर्प०— तस्स कण्णअं सीदं रामाणुरत्तेति रामवेसं कडुअ परिणेटु म-

ओ महाराओ.

विराधः— (स्वगतं) समवेतस्यापितस्याभलः संवृत्तं भवेत् (प्रका-

शः) ततस्ततः ।

शूर्प०— विचार मसलत करण्याची गरज नसती, तर मग तो कुशळ च असता

विराध— (मनांत हसणतो) त्याला विचार तो कोणता येऊन पडला असावा बरें ? (मोठ्याने हसणतो) याबद्दल मारून वाकण्याची दशरथपुत्राने प्रतिज्ञा केली आहे ती महाराजांच्या कानावर गेली काय ?

शूर्प०— होय, ती त्याच्या कानावर जाऊन अणखी पुढे कसे काय कर्तव्य याचाही विचार अमात्यांनी मिळून ठरविला. चारणाने इतर कोणाला ठाऊक नाही असा खराला गुप्त निरोप पाठविला आहे.

विराध— (मनांत हसणतो) हौं ! हसणूनच खराने मोठ्या सन्मानाने मला बोलावून इकडे पाठवून दिले ! (मोठ्याने हस०) हे दोघे क्षत्रियकुमार जे जनस्थानास आले आहेत, तेच काय राक्षसांस मारण्याच्याच वेताने आले आहेत ?

शूर्पणखा— लंकेश्वराने एक अनर्थकारक कृत्य करण्याचा उपक्रम केला तो प्रकार सांगते ऐक.

विराध— ठीक आहे, सांगवें. मी एकाग्रचित्त करून सादरपणे ऐकतो.

शूर्प०— जनक या नावेकरून एक राजर्षि आहे.

विराध— होय तो मला ठाऊक आहे. तोही मोठा शिवभक्त हसणून लंकेश्वर हा त्याबरोबर फार मैत्रीने वागतो.

शूर्पणखा— त्याला सीता या नावाची एक कन्या आहे. तिची प्रीति रामाच्या ठिकाणी फार हसणून रामाच्या वेष घेऊन महाराज लंकेश्वर तिला वरण्याकरिता गेला.

विराध— (मनांत हस०) जसे माझे मन तिजवर जडले आहे, तसे त्याचेही जडले असेल. असो, (मोठ्याने हस०) बरे वरण्या करिता गेला, पुढे ?

शूर्प०— तदो जणएण संकरसरासणारोचणं छहिदाए परिणअस्स प-
णीकिदं.

विराधः— तत्तुडुकरं महाराजस्य.

शूर्प०— तदो एव्व राअउत्तेण सीदा परिणीदा.

विराधः— ततस्ततः

शूर्प०— तदो डुण्णिघारा मरिसरोसलज्जाणुराअपरवसेण महभाडुणा
लंकाउरं पविसिअ मल्लवत्तप्पमुहेहिं अमच्चोहिं मंतिअ किपि णि-
च्चिदं आसी.

विराधः— ततस्ततः ।

शूर्प०— तदो संकरसरासणमंगणिवेदणरोसाविदो माहेसुरो भागव-
रामो रामोवरि संपेसिदो.

विरा०— सरवलु निखिलक्षत्रियवधमतिहापारट्ठवा पारब्धधिकः.
ततस्ततः ।

शूर्प०— तदो सीवि तेण राहवेण महुपिबुच्चिणि सह गिहीदसत्तो पुप्फ-
लोअगइणिरोहेण भग्गमदो किदो.

विरा०— (सविवादाजुतं)

कार्तवीर्यस्यदोवीर्यमस्तपौलस्त्यतेजसः

इतापिचिञ्जितो, इत, रामेण त्रिजगज्जितम् । ७

ततस्ततः ।

शूर्प० — पुढे शाकशाच्या धनुष्यास बोरी जो लाविल, त्याला कन्या प्राप्त होईल, असा जनकाने पण केला.

विराध — हा पण तर आपल्या महाराजांस पार पाडण्यास अशक्य.

शूर्प० — तेव्हा त्या राजपुत्राने ती दोरी लावून तात्काळ सीतेला वरिले.

विराध — बरें मग काय झाले ?

शूर्पणखा — तेव्हा माझ्या भावाला हेवा, राग, लज्जा हे सर्व मनोविकार अनिवार उत्पन्न झाल्यामुळे, तो त्यांच्याच स्वाधीन होऊन गेला. मग लंकापुरीस येऊन भाल्यवान् इत्यादिक मंत्री लोकांस मिळवून कांहीं एक मसलत ठरविली.

विराध — पुढे ?

शूर्प० — पुढे भार्गवसम हा महाशैव म्हणून त्याला शिवधनुष्य मोडल्याचे वर्तमान सांगून रागास चढवून रामावर पाठविले.

विराध — ठीक ! तो तर परशुकर्हून सर्व क्षत्रिय मारून ठाकण्याची प्रतिज्ञा पार करण्याविषयी समर्थ होय. असो त्याचे काय झाले ?

शूर्पणखा — मग त्या भार्गवरामापासून दाशरथी रामाने त्याच्या शक्तीसह वर्तमान वैष्णवचाप हिमकून घेतले; आणि त्याची उत्तमलोकोपेत जाण्याची गति कुठित केली. अशा प्रकारे त्याचा गर्व उतरला.

विराध — खेदाने व आश्चर्याने हा ?

आर्या

अर्जुन दशकंठांला जिकी, त्याला वधी परशुराम;
त्यालाहि जरी जिकी, तरि जिकिल तो त्रिलोकिही राम,
बरें पुढे काय झाले ?

टीप — १ सहस्रार्जुन राजा. २ रावणाला. ३ कार्तवीर्याला.

शू०— तैदो महाराएण पहिदेहीं मअविद्युज्जीहसारणेहीं आविद्यु म
धरा केकईदसरहावि.

विरा०— ततस्ततः ?

शू०— तैदो मंधराए रामस्स वणेणिवासं भरवस्स रज्जाहिआरं भट्टा-
पुव्वदिण्णेण वरज्जुअलेण पत्थिवक्खत्ति अणुवधिअमाणा केक-
ई तहेत्ति कोठागारं पविठा.

वि०— निश्चितमन्यत्, ततस्तयामाधितस्तथा राजा वृद्धोपि तरुणी-
कामुकः पुत्रं वत्तं माधितवान्.

शू०— तैदो लक्खणो सीदाअ वणं पत्थिवं रामं अणुगदा. पच्छा द-
सरहेण रक्खसावेसविमुक्कवेहेण पुत्तविवासरं जाणिअ पुत्तसि-
णेहेण पाणा विमुक्का.

वि०— अथ मारितो दशरथो महाराजेन, ततस्ततः ?

शू०— तैदो कणिठभाडुणा अणुत्थिवं रज्जं तज्जता मरदेण वणं आअदे-
ण पत्थिवो रामो.

शूर्पणखा— पुढे, महाराज लंके श्वरानें मध्य विद्युजिठह आ
णि सारण या तिघांस पाठविल्यावरून त्यांनीं मंथरा, कै-
केयी व दशरथ या तिघांच्या शरीरांत संचार केला,

विराध— मग ?

शूर्पणखा— मग पुढे दशरथराजानें दोन वर देण्याचे कबूल केले
होते त्या दोहोंतून एक वरानें रामाला वनांत पाठवून द्यावें, आ-
णि दुसऱ्या वरानें भरताला राज्य द्यावें, आप्तमार्गे राजापासून
हट्टानें मागून घे, असें मंथरेनं कैकेयीला चिथावून दिल्याव-
रून वरें आहे, तसें मागून घेतें, असें म्हणून ती राजावर रुसून
क्रोधमंदिरांत जाऊन निजली.

विराध— पुढेचें वर्तमान काय झालें तें तुझ्या सोंगण्यापूर्वीच माझ्या
व्यानांत घेऊन चुकले. तिनें त्या झतारे अताराप्राप्ती या दोन
वरांचा हट्ट घेतला असेल. मग राजा तर काय सांगवें तरुणी-
कामुकच, त्यानें तिच्या मागण्यास रुंकार देऊन पुत्राला वनांत
पाठविलें असेल, असेंच झालें कीं नव्हे ?

शूर्पणखा— होय असेंच झालें. जेव्हां राम वनांत जाऊं लागला
तेव्हां लक्ष्मण व सीता हीं दोघेही त्याच्या बराबर वनांत गे-
लीं. नंतर दशरथ राजाचे अंगांत राक्षसानें संचार केला होता
तो निघून गेल्यावर पाहतो तो पुत्रास वनांत पाठविलें, असें जाणून
पुत्राचे प्रीतीस्तव मोठा शोक करून त्यानें आपले प्राण सोडिले.

विराध— एकून आपल्या महाराजानेंच अशा युक्तीनें दशरथाला
मारविलें ! वरें असो. पुढे काय झालें ?

शूर्पणखा— पुढे मी धाकटा माऊ, मला राज्याधिकार योग्य नाहीं
असें मनांत आणून भरतही वनांत रामापाशी गेला, आणि प-
रत येण्याविषयी बहुत प्रार्थना करू लागला. परंतु ती न ऐकतां

प्रादुक्ते पविणिहीकरिअ भरवो अओइक्षं पाविहो.

वि०—विदितो वृत्तांतः, कः पुनरिद्वार्यः ? ननु महाराजेन जनमानाभ्य
रामस्य प्रभुशक्तिरपनीता, तदभावे च कः पुनः प्रसंगो मन्त्रोत्साहस्यो-

रिति निपुणमुपक्रांतं, त्वंपुनः किमर्थमिदानीमागता ?

शू०—जौणई ओहरिदब्धेति लंकेसुरेण पेसिदत्ति.

वि०—(स्व०) सेयं विराघेन स्वीकरिष्यते. (प्र०) अशक्यमिदं

भवन्त्याः.

शू०—(स्व०) मुई खु जाणइए येसेण राम मेण्हिअ विहरिस्स इति वव-

साओ होइए एवमिस्स (प्र०) अबो जेव्हा लंकावरं पस्सिदत्ति.

वि०—(सहर्षत्वात्) मम खलु मक्तकार्से शिवुसो महात्मासुहा. (प्र०)

तथाकिसिती.

शू०—तुम उण कीस रामसमीव आओसि ?

विरा०—रामो हंतव्य इति खरेण प्रहितोस्मि.

शू०—(स्व०) ईदास, महबल्लहं मरेवुं आअदं तुए, अवेहिअ अवेहि.

(प्रकाश) तुहचि एव न सकं होदि.

रामानें त्याला आपल्या पांडका प्रतिनिधित्वेकरून राज्यावर बसविण्यास वेळून परत अयोध्येप्रत पाठविले.

विराध— झाले. हें तूं वर्तमान सांगितलें तें कळलें. पण यांत अनर्थ तो कोणता ? अगे, रामाला वनांत घालवून दिलें, येणेकरून रावण महाराजानें त्याची प्रभुशक्ति नष्ट केली. प्रभुशक्तिच नष्ट झाली, मग त्याच्या अंगी मंत्रशक्ति व उत्साहशक्ति कोठून राहणार ? यावरून लंकेश्वरानें हा उत्तम विचार केला, यांत कांहीं वावगें केलें असें नाहीं. असो, पण तूं येथें कशाकरितां आली आहेस ?

शूर्पणखा— जानकीला हरणें करून आणावें सणून लंकेश्वरानें मला पाठविलें आहे.

विराध— (मनांत सणतो) ओं! तिला तर अस्मादिक घेणार ! (मोठ्याने हस०) हे कार्य तुला होणें अशक्य दिसतें.

शूर्पणखा— (मनांत सणति) मी तें कोठें करितें आहे ? जानकीचें रूप घेऊन रामाला वर फंसवून न्यावें आणि त्याबरोबर यथेष्ट क्रीडा करावी या स्वप्नदृष्टीत मी आहे ! असो. पण याजवळ असें सांगावें. (मोठ्याने हस०) सणून तर मी परत लंकेस जात आहे.

विराध— (हसित होऊन मनांत सणतो) माझ्या ह्या प्रभुसत् कार्यांत ह्या बाईचें मोठेच विघ्न आलें होतें. पण तें एकदाचें उळलें. (मोठ्याने हसतो) ठीक आहे. जा तर लौकर.

शूर्पणखा— बरें तूही रामाच्या सन्निध काय सणून आलास ?

विराध— रामाला मारण्याकरितां सणून मला स्वराजानें पाठविलें आहे.

शूर्प०— (आपल्याशीं हस०) हा मेळ्या, माझ्या प्राणवद्धभाला मारायास आलास काय ? जा कसो येथून निघून, चल. (मोठ्याने हस०) हें कार्यही तुला व्हायास अशक्यच आहे.

टीप.— १ प्रभाव, उत्साह व मंत्र, या तीन शक्ति राजास असतात, असें नीतिशास्त्रांत वर्णिलें आहे.

विरा०—(स्व०) किमेतेन ? यदहं ज्ञानकीं गृहीत्वा गंतुमिच्छामि सत्त्वं
त्वेवं वक्ष्यामिः (प्र०) अतएव यथादृष्टं निवेदयितुं स्वरस्य समीपं ग
मिष्यामि.

शू०—(स्व०) मेहं खु पतुदकजो दिठिआ डुरिअं णिउत्तं ! (प्र०)
तह गच्छेहि जहा समीहिदं काडुं. (इत्युभौ निष्क्रान्तौ)

(मिश्रविक्रमकः)

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो रामः सीताच)

रामः—अयि प्रेयसि ज्ञानकि,

चंद्रार्द्धशेखरशरासनमदिसारं

मीनध्वजस्य मयि चापविकर्षणं च

शौर्यसमयं भृगुपतिश्च समापयन्ती

लब्धासि, सुंदरि, मया लघुनोद्यमेन. ८

सीता०—सस्मितवदन्तनिष्ठति.

रामः—

परभूतनिनवेन आपितो दोरवस्थं

सुखय किमपि कर्णो, सुंदरि, व्यातृतेन,

ननु वहति मुखं ते पुंवरीकस्य लक्ष्मी,

न पुनरिदमुदचचाचरीकारवस्थ. ९

सीता०—(समणय) ओज्जउत्त, अहं खु दाणि तुए किदं अणण्णडुक्करं
सगगावहस मग्गवडुरवलेवहस मंगं

विराध—(मनांत ल०) सो कोठें त्याच्या बाबेस जातो आहे. **जान-कीला** व्याधी आणि निघून जावे इतकाच माझा बेत आहे. असो हिच्याशी असें बोलावे. (मोठ्याने ल०) अशक्य आहे लघुन तर जें काय पाहण्यांत आलें तें निषेदन करायाकरितां स्वराकडे जातो.

शूर्पणखा—(मनांत म्हणते) जातोस तर बरे झाले. माझ्या प्रस्तुत कार्यांत हें एक डुरितच आलें होतें, तें देवाने दूर झालें. (मोठ्याने म्हणते) बरें आहे. जा तर लौकर. (असें बोलून दोघे निघून जातात).

(ही पूर्वोत्तर कथेची संगति.)

(तदनंतर सांगितल्या प्रमाणें राम व सीता हीं दोघे पडद्याबाहेर येतात).

राम—अने प्रिये जानकी,

आर्या.

गिरिवच्छिन्नधनु मदनप्रहार आणि जामदग्न्यगर्व, तसा यांतें संप्रविती तूं, यत्न करुनि मिळविली मियां लघुसा.

सीता—(गालांत हांसून खगीच बसते.)

राम—

श्लोक.

कोकिलध्वनिस फार ऐकतां कर्ण हे व्यथित जाहले अतां,
स्यांस वाणि मधुरा सुधेपरी सौख्य देव, दयिते, तुझी बरी;
तुझे आर्य हे फुल्ल पद्मपरी ने, मदीया मनाला बहू गोड लागे,
परी प्रदग्भी जसा पट्टपदार्था, तसा मज्जुल ध्वान येथे न साचा.

सीता—(स्नेहाने ल०) अहो प्राणनाथ, भर्गचाप आणि भार्गवगर्व यांचा आपण मंग केला. हे कर्म इतर कोणाच्याने व्हावयाचें नाहीं.

टीप— १ पर्वतासारखें शिबचाप. २ भ्रमरांचा. ३ शब्द.

सुमरिअविल्लअन्धइद हिअअंलि. ता खणमेत्तं पसीद.

रामः— कथमितरवत्तसादमभ्यर्थेत भवती । न किंचिदस्ति कोपका
रणं. किंतु शृणु तावत्;

हस्तप्राप्तमुपास्य यद्वरुगिरा राज्यं वने प्रस्थितं,

रामेति स्मरता च यद्विमनसा तातेन यातं विधि,

भीमश्चापवराक्षसैकमवने यश्चोच्यते कानने,

शोकं तं निखिलं प्रमादि, सुमुखि, त्वत्साहचर्यं मम. १०

सीता०— गौह, तुह सण्णिहाणं अरण्णेवि महणअरादोवि शुहं संपा.
देवि.

रामः— एवमेव, पश्यतां.

संगीतं क भृगीदृशा मधुलिहामग्रे कलं कूजताम्.

आरण्यदिपकर्णतालनिनदैरातोद्यमुत्सार्यते.

नातिक्रामति हस्ततुलशयनं किं पल्लवरास्तरो ?

युत्था वन्यफलेषुपाकमधुरैः पौरी च विस्मार्यते. ११

सीता— अज्जउत्त, अह विचिसमिअ पक्खिगणजुत्तं एवं रणं रो-
अइ मेहिअअस्स.

रामः— युक्तमाह भवती.

नीपस्कंधे निवसति लसद्बर्हिमारो मयूरो,

दीर्घापांगश्वरति च तृणं शादलेयं कुरंगः,

कुंभेजोयै स्पृशति विदपे सल्लकी कुंजरो ऽसौ,

कस्मै ताप, कसल्लनयने, रोचते ऽरण्यभागाः १२

ह्या गोष्टीचे स्मरण होऊन माझे चित्त आश्चर्याने केवळ थक हा-
ले आहे याजकरिता क्षणमात्र क्षमा करावी.

राम.—हे काय ! हो मजपाशी क्षमा कसली मागते ? (सीतेस हा०)
मला कोप येण्यासारखे तर तुजपासून काहीच घडले नाही, परंतु
वसवें

श्लोक.

सोढोनी निजराज्य तातवचनें आलों वनामंतरी,
जेथे कूर जनावरे वसति, गे, कव्याद' ही, सुंदरी,
ताताने न्यजिली तनू, मज 'अरे रामा' असें बाहुनी,
या दुःखा निखला हरी, जनकजे, सान्निध्य तूझें वनी.

सीता.—अहो प्राणनाथ, तुमच्या सन्निधानामुळे मला ह्या अरण्यांत
देखील नगरवासापेक्षाही विशेष सुखें होतात.

राम.—खरे झणतेस. पहापहा !

श्लोक.

स्त्रीसंगीतहि' तुच्छ या मधुकरध्वानापुढें, सुंदरी,
हत्तीचे श्रुतिताले तुच्छ करितो वाद्यांच्या कूसरी,
जैसी पल्लवनिमिता, तसि नसे शय्या परांचीहि की ?
पक्कान्नाशन तुच्छ काननफलाहारापुढें, जानकी.

सीता.—प्राणनाथ, ह्या वनांत मृग व पक्षी यांचे समुदाय फार चित्र-
विचित्र आहेत म्हणून हे वन मला फारच आवडते.

राम.—खरी गोष्ट आहे.

श्लोक.

नीपाग्रावरि' मोर हा वसतसे सदृशशाली' कसा,
ज्याचें दीर्घ अपांग' तो हरिणही येथे चरि हा तसा,
हत्ती हा निज उच्च कंभयुगुले ह्या सहस्रकीली शिबे,
शोभा येथिल पाहुनी मन न तें कोण्या नराचें निवे?

टीप.—१ राक्षस. २ स्त्रियांचे गाणे. ३ अमरशब्दा पुढे. ४ कानाचे हाडके.

५ कळा. ६ रानांतील फळांच्या आहारापुढे. ७ हे जानकी. ८ कव-
नाच्या अग्रावर. ९ चांगल्या पिच्छाचा. १० नेत्रान्त. ११ साळईचे झाड.

अभिच

धत्ते बह्विधं शिखी तव न किं धम्मिह भारभियं ।

सारंगो भजते न किं तव दृशोः सौभाग्यमालोकने ।

सत्ते मध्व शिरःप्रदे ब्रह्मति ते वक्षोजलक्ष्मी न किं ।

तस्मै, तरुणि, त्वया विवृणुते सामं वनभीरियं । १३

सतीता—(सानुरायस्वगतं) अज्जोत्तो मं यण्णेदं पावतो वा एतस्स हिअं

अण्णदो आक्खिवामि. (प्रकाशं) अज्जोत्तो, के ज्जण एदे प्रसंगमि

अंकणिसलकीमलदादा, मिचलकरालविधिपणमुहा पुणिमाचंदस

मणसरीशानिआ कीलति । के ज्जण एदे, आ पुण्णसंदोव अक्खण

मखुहिबुद्धसा अरतरंगमवलमरणसंघट्टण संजमिदमेणमुजधवलवि

लोलहीहवाला, तरलतरतारविक्खणा मिआ परिममति ।

रामः—जनककुलनदिनि, एते सिंहशावा कीडति. एताश्च दर्शनचकि-

ताश्चमयश्चरति. पश्येवाती-

कीडकेतरिपोतभीनचमरीमगदशीनिगव-

सामाकमुलायमुदवक्रकोवाहनभक्तं,

साक्या.

धम्मिल्लाची शोभा धरितो निजबही हा मोर,
हरिणहि धरितो निजनेत्रीं गे, तव दृशोभा थोर,
कुचशोभेत मत्तकरी निजकुभी वाहे फार,
हृणनि वनश्री तव साम्याते धरिते ही साचार.

सीता.—(अनुरक्त होऊन मनांत ह्म०) आतां प्राणनाथ माझेच वर्णन करायला लागले. तर आतां यांचें लक्ष्य दुसऱ्या विषयाकडे लावावें. (मोठ्याने ह्म०) अहो प्राणप्रिय, ज्यांच्या दाढा बालचंदाच्या परी निर्मल व कोमल आहेत, ज्यांचीं मुखें मृदु व कराल आणि विसतीणी आहेत, ज्यांचीं शरीरे पूर्णचंद्रासारखी शुभ्र आहेत, असे हे कोणत्या जातीचे मृग क्रीडा करिताहेत बरे ? तसेच पूर्णचंद्रोदयसमयी दुग्धसागरास भरती येऊन त्याच्या लाटा एकमेकीं वर आदळून जे फेंसाचे राशी उत्पन्न होतात, त्यांसारखीं पांढरी शुभ्र ज्यांचीं पुच्छें लांबलांब व चंचळ, व अवलोकन समयी ज्यांचीं बुबळें गरगर फिरतात, असे कित्येक मृग येथे आसमंतात भ्रमण करिताहेत, हेही कोणत्या जातीचे मृग आहेत बरे ?

राम.— हे जनककुलमंदिनि, जे पहिल्यानें ह्मवले ते सिंहाचे बालक व दुसऱ्यानें ह्मवल्या त्या चमरी ह्मणजे वनगाई होत. हे आपल्याला पाहून इकडे तिकडे पळताहेत. आतां पहा,

अभंग.

सिंहाचे बालक येथे क्रीडताती, चमरी पळती पाहोनीया.

वरींतील वाघ महीपा धरोनी, नेताती ओढुनो निजबळें.

बुकरांचें जुंझ लागलें उद्धव, झाले एकवट खेळायी जे.

दीप—१ बुचडा. २ वनशोभा.

मध्याक्षीपवशावधूतसरधावधाननव्याकुल.

क्रीशकीशकुलं, फलं नयनयोरितदिधत्ते वनम्. १४

सीता— (दृष्ट्वा) सैव तिनिसदुमविद्वेषु लोबन्ति दाण मत्तमहुम.

किख अप्पजलाई, ण उण सुलहाई सरहावाहिदेहि वाणरेहि

रामः— अथ कि.

सीता— 'एरिसो अत्थपरस्सप्प आसो, जह अण्णेण णिक्खिद्विदं

अण्णो अणुद्वदि. जं इमिणा महुमकिखआगणेण भरिदं महुणि

उणो माणुसो गेण्हिअ आस्सादेइ.

रामः—(स्व०) अर्थपरोयं न भवति, किंतु मयि संभावनेभनस्या. (म०)

(अन्येन निक्षिप्तमन्योऽनुभवति माग्यवशात्,) पश्य

अपहसितमुधारसं त्वदीये मधुनि दधानि मनोमयो ऽधरोष्ठे,

कथमपि, मिथिलाधिराजकन्ये, पिवति न किं जन एष तद्वृत्तीत्या ११५

सीता— औदिकामि अज्जउत्तसं सज्जप्पिदं. (इति सलज्जमवाहयु-

रणी तिष्ठति.)

मधाची पोवळी पाहुनीया वशा, उबविली माशा तेथोनीया.
तेथोनी उडोनी झोवती माकडा, डरव नाकातोंडा मारुनीया.
तया वेदनेने आरबती फार, उड्डाणेही घोर मारीताती.
ऐसे नानापरी वनी चमत्कार, नेत्रां मुख थोर देताती हे.

सीता.— (पाहून म्हणते) खरेच प्राणनाथ, त्या तिनिरावृक्षाच्या
झाडीत मत्तमधुमक्षिकांनी मोठी मोठी मधीची पोवळी घातली
आहेत ती पहा कशी लोबत आहेत ! तेथे वानरांचा इलाज चाल-
त नाही. कारण त्यावरील माशा त्यांना बसतात.

राम.— खरे आहे.

सीता.— जो कोणी केवळ अर्थसंचयपर असतो, त्याच्या त्या अ-
र्थाचा उपभोग समयविशेषी दुसऱ्याच कोणी घेतो, आणि त्याला
फुकट आपास मान पुरतात. येथेच पहा ! त्या मधुमक्षिका मो-
ठ्या यत्नाने पोवळ्यांत मध आणून सठवितात, आणि कोणी ए-
क कुशल मनुष्य येऊन तो तेथील मध काढून तिचा स्वाद आ-
पण घेतो, असी गोष्ट आहे.

राम.— (मनांत म्हणतो) हें भाषण ही कांहीं परमार्थ बुद्धीने करित
नाहीं. तर मला उद्देशून करिते. असो (मोठ्याने म्हणतो)
एकाने संचय केलेल्या वस्तूचा उपभोग दुसऱ्याला जा घडतो तो
आयवशी करून घडतो, उगीच घडत नाही ! पहापहा !

श्लोक.

सुधेला करी तुच्छ ऐशा मधूने, त्वदीर्घी मनोजात ठेवी, तयांत
धरोनी पितो मी, प्रिये, नित्य, पाहीं सुभाग्याविना लाभ हा होत नाही.

सीता.— प्राणनाथ आतां मर्यादा सोडून भाषण करू लागले. (अ-
से म्हणून लगेने खालीं मुख करून बसते).

टीप.— १ हत्तीण. २ तिवसांची झाडे. ३ मदन.

रामः— (स्वगतः) इदानीमनेन मे वचनेन रमणीयमेवा लज्जते,

उत्पुलकगण्डमूलमुद्रिन्नप्रणयपिशुननयनात्

नमयति न परमियं निजमाननकमलं, मनोऽपि मम, १६

तदन्यद्दर्शयामि. (प्र०) पश्य, जानकि,

त्वद्रूपमधूपसेकधिमलोऽप्येष स्वयं केसरी,

अभ्यान्नेवसाभिन्नलज्जि कुसुमान्यर्हाणि धर्तुं तव,

एषां दिक्षु विदिक्षु च प्रवहता गंधेन पुष्पधयाः

श्रेणीभूय विडम्बयन्ति, दधिते, वेणीलतां तावकीम्. १७

सीता— (स्व०) जेह जह सिविणएछु संकपवसासु अज्जवत्तो

चाइअणादिहि वावरेहि मे अणुपवत्तो आसि, तह वाणि पच्च-

कखं अणुइवइत्ति अचरिअं अचरिअं. (प्र०) अज्जवत्त, किं

ण पेकखसि घम्मदिअहावसाणविअभाणणवांबुदसामलकोमल-

छवीहिं निरंदरोल्लसिवेहिं गुछेहिं अलंकिदो एसो अदसी रुखो इमं

पवेसं अलंकरवि.

रामः— (स्व०) निपुणमेतस्या वसमुक्तिमन्थुक्तिकया विवेचिता स्म,

(प्र०) अग्नि, वनदर्शितकुतुहलनि, जानकि,

राम.—(मनांतल्लणतो) मी हिला बोलिले त्यामुळे लज्जा उत्पन्न होऊन जी हिची मुझा झाली आहे, ती फारच खुबीदार दिसते. कारण,

आर्या.

रोमांच उभे गाली, वृद्धत अनुराग दावि नयनांत,
नमवी न आत्ममुखची, परि नमवी ही मंदीयही स्वांत.^१
तर आतां हिला दुसरें कांहीं दाखवावें. (मोठ्याने म्हणतो)
पहापहा जानकी,

श्लोक.

स्वयंबुधे विपुल कुसुमे चेति वा केसराला,^२
शोभायुक्त प्रकट तुजला योग्य जी धारणाला,^३
तत्सौगंध्ये अमरसक्तिका येउना लम होती,^४
वेणी जैसी तव, सखि, दिसे तीपरी^५ शोभताती.

सीता.—(मनांत म्हणते) प्राणनाथ जसे कांहीं माझ्या स्वभावांत आणि संकल्पदर्शित मधुर भाषणादिक करून माझे मनोधारण करीत असत, तसेच आतां प्रत्यक्षही करितात. हे मोठे आश्चर्य आहे! (मोठ्याने म्हणते) अहो प्राणनाथ, आपण पाहत नाही काय ? हा ग्रीष्माच्या अंती वृद्धिगत होणाऱ्या नवीन मेघाचेपरी श्यामवर्ण व विकासयुक्त व निबिड अशा गुच्छांनीं संबित असा हा अतसी वृक्ष या वनप्रदेशाप्रत कसा अलंकृत करितो ते !

राम.—(मनांतल्लणतो) अरे ! उक्तिप्रभुक्ती करून हिनें तर मला जिकिलें आतां ! असो. (मोठ्याने म्हणतो) हे वनदर्शनकौतुकशालिनि, जानकी,

टीप— १ कदाक्ष. २ चित. ३ बकुलवृक्षाला. ४ अमरपंक्ति. ५ वेणीसारख्या.

नीलश्वेतपिशंगरक्तहरितञ्जयावृता धातवी

दृश्यतामिह सर्वतो गिरिनदीमुद्बुद्धमुग्धांभुजां,

यस्यां हंसकुलस्य कलिकलहावुद्गुम्भतः कूजितै-

र्घ्वैः, न्यन्मणिमेखलाकलकलो नन्वीपदन्वीयते.

सीता— (सञ्चेलक्ष्मं, स्व०) 'जे पुढमं वणं पत्थिवेण अज्जउत्तेण पु-

णो पुणो याचिदेणवि मह अणुप्पभाणं पविसिद्धं, तए कुविदा-

ए मए सम्भूभंगं अधिक्रिस्वविअ अन्तेउरं गंतुं संरंभमुहरमेहलं पउत्तं

आसि. तं सुमरावेदिमं अज्जउत्तो. होइ ! एव्वं भणिस्सं. (प्र०)

णाह, तुह भुअदंढं अस्सिवाए मए एदस्सि अरण्णे मअं कि

किअम्भुद पेक्खिउं ण सक्कीअदि ! जेण रक्खवसाणं सआसारी

जणहाणणिवासिणं इसीणं अमअं दिण्णं.

रामः— (श्रुत्वा, दूरदत्तदृष्टिः)

व्याघ्राजिनधरः शूलव्यतिषक्तेभमस्तकः,

कोत्रिवारादवीगर्भी कोयं विशति राक्षसः १३४

नेह लक्ष्मणो जाताति.

(ततः प्रविशति लक्ष्मणः)

अभंग.

बहा झरे येथे कैसे वाहताती, पंकजें फुलती तथा माजीं.

नील, श्वेत, रक्त, पिरांगादि वर्ण सभोवतीं पूर्ण धातू त्याच्या,
ज्यांचे ठायीं हंसकुळे हीं मिळालीं, मांडूं जीं लागलीं कीडेसारखीं,
जेव्हां, सीते, तूला राग येतो मनीं मेखळेचे मणी वाजती तें.

तथा नादापरी हंसांचे कलहीं ध्वनी होत पाहीं मनोहर.

सीता.— (ओशाळी होऊन मनांत ह्मणते) प्राणनाथ पहिल्यानेच
जेव्हां वनांत जावयास निघाले, त्या वेळीं मी आपल्या बरोबर ये-
तें, मला घेऊन चलावें, अशी मी पुनःपुनः प्रार्थना केली. तरी प्राण-
नाथांनीं ती ऐकिली नाही, साक्षा निषेधच केला. त्या समयीं म-
ला राग येऊन त्या रागाच्या झपाट्यासरसी कपाळाला आवळा
घालून बरें आहे तर सका नेऊं बरें असें बोलून झपाट्यानेच मी
अंतःपुरांत जाऊं लागलें, तेव्हां जो काय माझ्या मणिमेखळेचा
शब्द झाला, त्या शब्दाचें स्मरण हें आतां प्राणनाथ देत आहेत.
असो. (मोठ्याने म्हणते) अहो प्राणनाथ, ज्या तुम्हीं राक्षसांपा-
सून पीडा होऊं देणार नाहीं लणून जनस्थानवासी कर्पीना
अभय वचन दिलें, त्या तुमच्या भुजदंडांचा आश्रय मला आहे,
त्यापेक्षा या अरण्यातील अजुत व भयंकर असे चमत्कार पाह-
ण्यास मला कांहीं भीति वाटत नाहीं.

राम.— (हें सीतेचें वाक्य ऐकून दूर पाहतो आणि ह्मणतो).

अभंग.

कोण हा राक्षस व्याम्राजीनघर, शळ हातीं गजशीर ज्याला;
कोविदारवनीं प्रवेश करोनी, काय त्याचे मनीं कार्य असे ?
याला लक्ष्मणाने पाहिलें नाहीं.

(नंतर लक्ष्मण पद्म्याबाहेर येतो.)

लक्ष्मणः— कीयं कोविदारवनं प्रविशति राक्षसः ? भवतु तमेनं

निग्रहीष्यामि. (इत्यायुधग्रहणं नाटयति.)

सीता— (अन्यतो दृष्ट्वा) अज्जउत्त, ण खु एसो कोविदारवो,

किंउ कण्णिआरवणं, ण अ एसो रक्खसो, पेक्ख, दाढाकरालमुही

तुम्हीफलगुरुणो थणभारावो विसमुण्णदुग्गम्मरगणाहिअं जठरं उव्व

हत्ती, दुद्दसरूवा कावि रक्खसी पविसदि.

रामः— कं पश्यसि अत्र किं मयोक्तं ?

सीता— (विलोक्य) तुमं जेव्व पविससि ण खु रक्खसो.

रामः— (कथं राक्षस इति मां निर्दिशति उपहसति.) दृष्ट्वा प्रकाशं

साध्वये. पुनर्दर्शने भद्रूपो राक्षसः संवृतः.

सीता— (दृष्ट्वा सविस्मयं) एसो कण्णिआरवणं पविठा रक्खसी मह

आकिदी धारेदि, पिक्खडु अज्जउत्तो.

रामः— (दृष्ट्वा सविस्मयं) किमेतया रूपग्रहणे मयोजनं ?

सीता— अवेदरिअ गिरिसिगावो पेक्खस्स.

रामः— मामैव. इहस्थितरूपं जनस्य वस्तुजानं भोजनमात्रेपि चाक्षुः

व भवति,

लक्ष्मण — अरे ! या कोविदारवनात हा कोण राक्षस प्रवेश करीत आहे बरे ? याला आता मारून ठाकितो; काय चिंता आहे ? (असे म्हणून राख घेतो).

सीता — (दुसरे कडेस पाहून म्ह०) प्राणनाथ, हे कोविदारवन नव्हे, कर्णिकारवन आहे. आणि हा तेथे जात आहे, तो राक्षस नव्हे, तर कोणी एक राक्षसी आहे. तिचे रूप पहा कसे भयंकर आहे तें ! तिच्या तोंडांतोळ दाढा काय विकराळ आहेत ! स्तन तर भोंपळ्यासारखे मोठाले, पोटा नगान्या प्रमाणे व बेंबी उखळा सारखी, अशी हिची आकृति पाहूनच भीति वाढते बाई !

राम — अगे प्रिये, मी सांगतो कोणीकडे आणि तूं पाहतेस कोणीकडे ! कर्णिकारवनाची का मी गोष्ट सांगत आहे.

सीता — (कोविदार वनाकडे पाहून) अहो प्राणनाथ, तो राक्षस कोठला ? तुझीच तर तेथे प्रवेश करीत आहो !

राम — (मनांत लणतो) काय ! ही तर मलाच राक्षस लणते व उपहासही करिते ! (पाहून मोठ्याने लणतो) अहो हे तर मोठे आश्चर्य होय ! मी जो आतां पुनः त्याकडे पाहू लागलों, तो त्याने माझे रूप घेतलें खरेच !

सीता — (पाहून विस्मयाने लणते) अहो प्राणनाथ, इकडे या कर्णिकार वनांत जी राक्षसी गेली, तिनेही माझे रूप घेतलें ! तें पहा !

राम — (पाहून आश्चर्याने लणतो) हिला तुझे रूप घेण्याचे काय बरे प्रयोजन !

सीता — या पर्वतशिखरावरून खाली उतरून पाहूं बरे हे काय आहे तें.

राम — नको खाली उतरणें. येथे बसलें झणजे आसपास चार कोस पर्यंत काय होतें तें दिसतें.

लक्ष्म०—(पुनर्दृष्ट्वा सविस्मयं) हंत हंत, निगृहीतुमागतस्य सायुध-

स्यापि ममेह समागमो विफलः संवृत्तः. यदयं राक्षसः कचिन्निली

नः. यदार्य एव प्रतिश्रुतराक्षसवधो ऽस्यापि वधाय व्याप्रियत इव

प्रतिभाति. तथा हि

करे धनुर्वक्षिणे कलितहेमपट्टं धहन्,

परे कृतकपुंखसंघवितकंकपत्रं शरं,

प्रसर्पति समर्पयन्नयमितस्ततो लोचने

निलीनवपुषं कचिन्निशिचरं विचिन्वन्निव. २०

(सविस्मयं) क पुनरार्या जानकी । तन्वेताभ्यामधिरूढा गिरेरू-

र्ध्वभूमिराभाभ्यां. एकएव कथमार्योऽवतीर्णी । (ऊर्ध्वमवलोक्य

सविस्मयं,)

अधिवसति गिरे रक्षितकाया वकुलतले नववारिदोपमश्रीः

कथमयमचिरद्युतिप्रभांग्या क्षितिस्तुतया सह भार्यया ऽयमार्यः २१

तदनेन मायाविना गृहीतार्यरूपेण भवितव्यम्. छतावलम्बनरतरेण

तिरोहितोऽनुसरन्पश्यामि. (इति परिक्रामति)

(ततः पश्चिषति रामवेपथरोत्तिराधः)

लक्ष्मण—(पुनः पाहून विस्मयानें स्मरणतो) अरेरे ! या राक्षसाला मारण्याकरितांच मुद्दाम मी शास्त्र घेऊन आलों, पण माझे येथें विकळ झाले ! कारण राक्षस तर, कोठें जाऊन लपून बसला ! आणि राक्षसवधाची प्रतिज्ञा दादांनी केली आहे तर तेच त्याही राक्षसास मारण्याच्या उद्योगांत आहेत असे दिसते. त्यांची पहा कशी तयारी आहे ती ?

अभंग.

डाव्या हातामधें सोन्याच्या पाव्यांचिं, धनुष्य हें साचें शोभतसे.
उजव्या हातांत सुवर्णाचा पुंख, ज्या ऐसा देख शर आहे.
इकडे तिकडे पाहे निरखूनी, जाणों धुंडी वनी निशाचरा.
(विचार करून स्मरणतो) अहो, पण वहिनी कोठे आहे ? दादा व वहिनी दोघे ही आतां पर्वताचे शिखरावर बसलीं होनीं, आणि तेथून एकडे दादाच कसे खाली आले ? हें काय क्वा (बर पाहून विस्मयानें स्मरणतो.)

श्लोक.

अभिनवजलवाहा सारिखा श्यामवर्ण,
चपल विजुच जैसी जानकी हेहि पूर्ण,
गिरिवरि बकुळाच्या शीतला सावलीत,
बसुनि करिति गोष्टी प्रीति ज्याच्या मनांत.
यावरून हे आपले दादा लव्हेत. त्यांचे रूप घेऊन हा कोणी राक्षस चालला आहे ! तर त्या बेलजाळीचे आडून आडून त्याचे मागे जाऊन हा काय करितो तें पहावें. (असे स्मरण इकडे तिकडे फिरतो).
(इतक्यांत रामाचा वेप धारण करून विराध पळव्याबाहेर येतो).

टीप.— १ पिसारा. २ नूतन मेघासारिखा,

विराधः — (दृष्ट्वा) कथं कर्णिकारवनाश्रयकवाविकाभागलति

जानकी । (उपसृत्य पश्यति.) (ततः प्रविशति सीतारूपधारिणी

शूर्पणखा)

शूर्पणखा. — अहं एतत् जेव्व वणे चंपअकुसुमाई अबिचिणिरसं.

रहुकुमारो वि एत्थ एव्व आअमिस्सदि. (इति कुसुमावचयं नाटयति)

विराधः — (दृष्ट्वा स्व.) एषा निरतिशयरूपलावण्या जानकी !

(साश्चर्यं) अपूर्वा खल्वियं वेधसो विरचना. अथवा

उत्थ्वं नीरदवृंदमैवमिदं बिबं स्वधो निर्मितं,

व्योम्नः पल्लवचिञ्जितस्य निहितौ शैलानुपर्युक्षतौ,

किं चाधः पुलिनोच्चयस्म कदलीकाञ्चववारोपितौ,

तन्मस्ये चतुरस्य सुपधनुषा संगीऽयमन्यादृशः । १२२

तदेना गृहीत्वा कथमपि गमिष्यामि, यावदिह नोपसर्पति रामो रु-

क्मणो वा.

शूर्प. — (दृष्ट्वा) कहं एसी मह दिअअचोरी रवो दुइ एव्व अ-

दिवहइ, जो एसो.

विराध— (पाहून लणतो) काय ! कर्णकार वनातून या चंपकवना
प्रतच ही जानकी येत आहे की ? (जवळ जाऊन पाहतो.)

नंतर स्तीतेचें रूप धारण करून शूर्पणखा पडद्या बाहेर येते).

शूर्पणखा— मी येथेच चंपकाची फुले वेंचीत राहतें. **रघुकुमार**
ही आतां इकडेस येईल. (असें लणून फुले वेंचिते).

विराध— (तिला पाहून मनांत लणतो) निरतिशयरूपलावण्यावती अशी
ही जानकी येथे आहे ! (आश्चर्य पावून लणतो.) अहो, ही
ब्रह्मदेवाची अपूर्वच रचना होय ! अथवा ही त्याचीही रचना न-
व्हे, तर

११लोक.

*खाली चंद्र, वरी पयोद, गगनीं सद्वापिका शोभते,
आकाशावर दोन शैल रचिले अत्युन्नत स्पष्ट ते,
तैसें सैकत ऊर्ध्व, खालि कदलीकांडें, अधोवक्त्र ही
कामें निर्मियली नवो मुचतुरें अन्यादृशी सृष्टि ही.

तर जंव राम अथवा लक्ष्मण यांतून कोणी येथें आला
नाहीं तोंच हिला घेऊन कसें तरी निघून जावें.

शूर्प०— (विराधास पाहून लणते) काय ! हा माझ्या तद्दयाचा चो-
र इकडे तिकडे समोरच येत आहे की ! जो हा,

टीप—*चंद्र, पयोद (मेघ), गगन, वापिका, शैल, सैकत, क-
दली कांडें या उपमानवाचकशब्दांहीं तदुपमेयें जीं मुख, केश, मध्य,
नाभी, स्तन, जघन, मांड्या, हीं अनुक्रमानें जाणावीं.

१ उफरावी (खाली चंद्र, वर मेघ, खाली आकाश त्यावर दोन
शैल इत्यादि वैपरीत्यास्तव विलक्षण सृष्टी).

सुभञ्जुवसहससिद्धिआदी, बिहिकरकोसलगोअरो विधाओ,

अहअ सअललोअलोअणाणं गिहिटतणूरिव पुब्बपुण्णरासी. २३

ता उवाएण णं गेण्हिअ गमिस्सं. (इति पश्यन्ती पुण्याप्यवचिनोति.)

विराधः— (उपसृत्य) अयि जनकनंदिनि,

अदि भवति तेऽभिलाषश्रंपककुसुमेषु, चंपकनिभाणि,

विनियोजय पुरतस्ते विहारहासं, श्रमेणालं. २४

शू०— (सहर्षस्व०) ऐसो मं जाणइ एव्व मण्णेदि. हब्बी, हब्बी !

कवलअभिणालकंदलकलइसगभीरमंसलसिणिद्धो.

सवणाइ मह सुहाहि सिचइ एवस्स कंडसुरो. २५

होड. इम णिस्सकं ओहरिडं एव्व भणिस्सं. (म०) अज्जअत्त, इदो

वि एत्थविदूरे पदेसे पुप्पचावप्पदावविडंबीणि विअसिआइं. चं.

पअकुसुमाई. ता तएत्थ गडुअओ चिण्हइ. (इति दूरे व्रजति)

वि०— (स्व०)

अभंग

हजारों हजार सुंदर तरुण करिता निर्माण ब्रह्मदेव,
कौशल्य त्याच्या हातां आले फार, तेव्हा हा किशोर केला वावे.
किंवा सर्वजननेत्रांनीं मिळूनी, संपाविलें पुण्य बहु जन्मीं,
तेचि पुण्य आतां एकत्र मिळालें, रामरूपें आलें जगामाजी.
तर आतां कांहीं एक उपाय करून त्याला धरून घेऊन जाईन.
(असें सणून पाहत होत्सातीं फुलें वैचिते).

विराध — (तिच्या जवळ येऊन सणतो) हे जनकनंदिनि,

आर्या.

चंपकनिभांगि, पुष्प, चंपकतरुचीच पाहिजेत तुला,
तरि मी विहारसंचक, कष्ट, पुरे, तू नियोग कर मजला.
शूर्प० — (हर्ष पावून मनांत सणते.) हा मला जानकीच ही असें
मानितो ! अहाहा ! याचा शब्द तरी काय गोड आहे !

आर्या.

कवलितमृणालकंदलकलहंसगभीरमांसलस्निग्ध,
मम कर्णा सुख देतो याचा हा स्वर, मनाहि करि विद्ध.
बरे असो याला निर्वेधपणानें गावून धरून नेतां यावे, कोणापासून
विघ्न होऊं नये सणून आतां याला असें सणतें (उघडपणें बोलते)
अहो प्राणनाथ, येथल्यापेक्षांही येथून किंचित् दूर पुष्पचाप जो
मदन त्याच्या प्रतापाचाही पराभव करणारी असीं चंपकपुष्पें फुल-
ली आहेत तर तेथेच जाऊन तीं खुडू ! (असें सणून दूर जाते).

विराध. — (मनांत ल०).

टीप — १ चंपकपुष्पासारखें अंग जिचें तिचें संबोधन. २ आह्वा.
३ विसर्तुखाणारा जो हंस त्याच्या स्वराप्रमाणें गंभीर पुष्ट व स्ने-
हयुक्त असा याचा स्वर.

सहजमण्यार्द्धमार्थपुत्रेत्यमृतास्वादिवशो निशम्य तन्व्याः

कुक्षुमास्त्रकिरातचागुरायां निपतत्येकशिरवन्मनो मे. २६

भवतु. प्रदेशांतरगमनमस्या निःशंकमपहाराय भविष्यति. (प्र०)

यथा रोचते कलयाण्यै. (इत्यनुव्रजति)

लक्ष्मणा—कथमत्र चंपकवनाभ्यंतरे आर्या जानकी व्याहरति ? भवतु. पश्यामि.

(इति कतिचित्पदानि गत्वा) कथमेतत् ?

नलिनीदलसंपुटं हरती ननु हर्तुं कुक्षुमानि चंपकानां

वनमारुतकंपितांशुकीर्ता व्रजति वने वसुधासुतेयमार्या. २७

तन्नूनमनसा कथाचिदाक्षस्या भवितव्यं (इति पश्यन्स्थितः)

सीता.— अज्जउत्त पेख्ख पेख्ख, एसो मह देवरो अंसणिबद्धे सुही,
गहिअकोदंढो, करगकंपिदमंबलगो, इमं ररुवसं तुमंति जाणि-
अ अणुसरइ.

रामा.— भवे, निगूळ एवायमनुसरति ततो नून राक्षस इति जानाति

विरा०.— (स्व०) इयं किल मम पुरतः समुच्चलति जानकी.

B4

A3

आया

हे प्राणनाथ ऐसा अमृतमधुर शब्द कानि जंव पडतो,
मच्चित्तहरिणशिशु तंव कामाच्या वागुरेंत सांपडतो.
हैं बरेंच आहे ! येथून दुसरे ठिकाणी गेलें असतां हिला निःशक-
पणें धरून नेण्यास मलाही सोयवार पडेल ! (उघडपणें स्त०)
ठीक आहे. तुज कल्याणीला जावेंसैं वावतें तर चाल तिकडे
जाऊं. (असें सणून तिच्या मार्गें मार्गें चालतो.)
लक्ष्मण—काय ! त्या चंपकवनामध्ये आपली वहिनी कोळते कीं !
असो काय आहे तें पाहतों.
(असें सणून किःथेक पावले जाऊन सणतो) अहो हे काय ?

साकी.

नलिनीदलसंपुर्वी घालिते चंपकपुष्पां कैसी,
वायूने वस्त्रांचल उडतो, दिसते आर्या जैसी !
यावरून ही आपली वहिनी नव्हे. कोणी तरी स्वचित राक्ष-
सी आहे. (असें सणून पाहत उभा राहतो.)
सीता—अहो प्राणनाथ, पाठीशीं भाता व एके हातांत धनुष्य आणि
एके हातांत खड्ग असें घेऊन हे भाऊजी त्या राक्षसाला तुझीच
आही असें समजून त्याच्या मार्गेंमार्गें जात आहेत कसे ते पहा !
राम—अगे, तो लपून जात आहे यावरून राक्षसाला त्यानें स्वचित
ओळखिलें असावें यांत संशय नाही.
विराध—(मनांत स्त०) ही जानकी माझ्या पुढें चालली आहे,
अहाहा !

टीप—१ जाळयांत.

चरणकमलचंचलपुंरावमुञ्चैरु,

धनजघनगताया भेखलाया निनादैः

किमपि किमपि चित्तेकुर्वती मामिदानीं

परवशयति गाढं पक्ष्मलाक्षी किमन्यतु

(प्र०) अयि सुंदरि, कियद्वरमाक्रम्यते घनांतः ?

शू०— (स्व०) जेथे विजणे सकंमए तुमं गेण्हिअ समुण्णदिदुं. (प्र०)

अज्जउत्त, पुरदो एव्व सीपदेसो, ता खणमेत्तं मरिसेडु.

रामः—कथं राक्षसी दूरतो राक्षसं नयतीव दृश्यते.

सीता.— लैखणोवि नदो एव्व गळवि.

वि०— (स्व०)

आलपति पिकवधूरिष, पश्यति हरिणीष, घलति हंसीष

स्फुरति तद्विल्लितिकेव, स्वदते तुहितांशुलेखेव. २९

तत्कथमेतां गृहीष्यामि. सभाता खलु दूरत एव रामासथात्.

(प्रकाशं)

अवचिनु विकचानि चंपकानामिह कुसुमानि मया सहानतांगि,

व्रजसि कियदिदं वने, यतोयं भवति निशाचरसंचरप्रदेशः. ३०

लक्ष्मण०— कथमेतांसीतेति जानन् राक्षसीयसामन्त्रेण ग्रहीतुं
मिश्रति.

आर्था.

चरणी नूपुर वाजे, घनजघनी मेखळाहि शब्द करी,
चित्ती मनी किमपि हि, परवश केली मदीयवृत्ति स्वरी
(उघडपणें लणतो) अगे सुंदरि, किती तरी लाव जायाचें आहे !
शूर्प.—(मनांत लणते) जेथें कोणी नसल्यामुळें तुला उचलून ने-
ण्यास मला चांगलें साधेल तेथ पथीत जायाचें आहे. (मोठ्यानें
ल०) अहो प्राणनाथ, तें ठिकाण अजून पुढेंच आहे, यास्तव क्षण
मात्र क्षमा करावी.

राम.—काय ! ही राक्षसी त्या राक्षसाला चालवीत चालवीत दूर नेत
आहे असें वाटतें.

सीता.—भावजा त्याच्या मागून तिकडेसच चालिले आहेत.

विराध.—(मनांत ल०).

अभंग.

कोकिलेचेपरी आलाप करिते, नेत्रांनं पाहते मृगी जैसी !
चालतसे जेवीं हंसी मनोहर, चकाकिते फार विजू जैसी,
आल्हादकारक जैसी चंद्रलेखा, तैसीच ही देखा राजबाळा.
तर ही कशी मला धरून न्यावयाला सांपडेल बरें ! रामाच्या ठि-
काणापासून तर बरीच दूर आली आहे. (मोठ्यानें लणतो.)

आर्था.

विकसितचंपकसुमनें खुब येथे मजसवेचि, हे सुभगे,
येथुनि दूर वनीं ते उग्रनिशाचरसमूह फिरतीं गे.
लक्ष्मण —काय ! ही सीताच आहे असें मानून हा राक्षस हिला
रामवेषानें धरून नेण्यास पाहत आहे !

टीप—१ थोर कवीपूर्वभाग.

शू० — (स्व०) की उण अहं ? णु णिसाचरी होम्हि. (प्र०) जे

तुम्हेहि णिसाअराणं वही पडिण्णादो, ता तुह पुरवो णत्थि मे भी

छ० — कथमियंतिशाचरी जानकीव आर्येण सुसंगतं प्रलपति । कि

फलमस्यारूपग्रहणे ! अथवा अभिरूपनार्यमनुरक्ता विप्रलम्ब्य विहरि
ष्यति.

वि० — (स्व०) नखचिद्वदं मया प्रतिज्ञातं, किंतु अपि मुग्धे.

तस्य प्राणानिवादाय त्वां राघवपशोरहं

गमिष्यामि, प्रतिज्ञातं निधनं येन रक्षतां ३१

(प्रकाशं)

यत्, का न्यूनता तत्, यद्युभागतसम्भवे,

न हन्यां किं समं सैन्यैः खरं तमृषिकेउक्ते ३२

छ० मणः — (संस्मितं) आयद्वेषालपति राक्षसा !

शू० — (सवेगं स्व०) ऐसो मह भावरं तह करिस्तदिति देवदमे

हिअअं (प्र०)

रावणादोविअहिअबलवती खुरस्वसो

खरोतस्सपडिण्णादोतुण्णि संसअवहो, ३३

B4

A3

शूर्प०— (मनांत लणते) अरे, मी तरी दुसरी कोण ? निशाचरीच आहे. (उघडपणे लणते) अहो प्राणनाथ, तुझी निशाचर वधाची प्रतिज्ञा केली आहे, त्यापेक्षा तुझी जवळ असतां मला येथे अगदीं भय वाटत नाही.

लक्ष्मण०— (वहिनी जसी दादारीं तशी ही राक्षसी या राक्षसारीं कसे संगतवार बोलत आहे पहा ! बरे हिला वहिनीचे रूप घेण्याचे तरी प्रयोजन काय ? अथवा दादाचे सुंदर रूप पाहून मोहित झाल्यामुळे त्यांना फसवून नेऊन त्यांशी विहार करावा असें हिचे मनांत असेल.

विराध०— (मनांत लणतो) राक्षसवधाची प्रतिज्ञा मी केली नाही, तर अगे सुंदरि.

श्लोक.

प्रतिज्ञा करिता झाला जो मारायास राक्षसी,
तत्प्राणांचेपरि तुला नेतो मी हरुनी असा.
(मोठ्याने लणतो).

आद्यां

सांगें सत्वर, सुंदरि, जें कांहीं न्यून भासतें तुजला,
सेनेसह ऋषिकंठक स्वर माराया न शक्ति कीं मजला ।

लक्ष्मण०— (किंचित् हांसून स्त०) हा राक्षस थेव आपल्या दादा-प्रमाणेंच बोलतो ।

शूर्पणखा— (दुःखाच्या आवेशानें मनांत स्त०) हा माझ्या भावाला मारून ठाकील कीं काय ? याच्या आवणानें माझे तृदय थरथर कापतें. (मोठ्याने लणते.)

श्लोक.

रावणाहूनि बलवान् आहे हा स्वर राक्षस,
पारीन त्या असा केला पण आपण तामस.

लक्ष्म०— परमार्थबुद्ध्यर्थस्य तद्दयं पृच्छति, सत्यमियं राक्षसस्येव,

सीता—^{४३} एदे परोष्परमालवंताविव दिसंति,

रामः— अथकिं ?

विरा०— (स्व०) यन्मया राघवः प्रष्टव्यस्तदेव मां पृच्छति, भवत्वेवं
वक्ष्यामि, (प्रकाशं) किं न जानासि जामदग्न्यविजयिनो विक्रमं, ?

लक्ष्म०— उपपन्नमिदं प्रतिवचनं,

शू०—(स्व०) अदोएव तु ए सह विहरती वि मं ण कोवि णिअजणो
णिग्गहीडुं पडोदित्ति मण्णे, (प्र०) जुज्झइ, (इति पुष्पावचनं
नावयति)

वि०— (स्व०) अस्माः खलु,

उत्तानितानजसरोजमुदस्तहस्तम्

बन्धनितस्तनमूलकृतमध्यभागं,

विस्मंतिनीवि, चक्षुधानिहिताग्रपादं,

चित्ते ममार्षितमिव स्थितमुत्पलाक्ष्या ३४

(प्र०) अपि प्रेषति, विरम विरम पुष्पापहरणसाहसात्, यदनेन

नितरां परिश्रावयति, (सस्पृहं) अथवा

लक्ष्मण.—हे वास्तविक आमचे दादाच आहेत असे समजून ही राक्षसी त्याचे मनातील गोष्ट काढून घेत आहे. यावरून ही खरी-खुरी राक्षसीच आहे, यांत संशय नाही.

सीता.—ही दोघे परस्पर बोलताहेत असे दिसते !

राम.—होय बोलताहेत खरीच.

विराध—(मनांत ह्म०) मी जे रामाला पुसावे तेच ही मला पुसत आहे. असो हिला असे सांगायें. (मोठ्याने ह्म० (जमदग्नि-पुत्र जो परशुराम त्यालाही जिकणारा जो मी त्या माझा पराक्रम तुला ठाऊक नाही कीं काय ?

लक्ष्मण—ठीक, हे उत्तर तर बरोबर दिलें !

शूर्पणखा—(मनांत ह्मणते) असे आहे ह्मणून तर तुजबरोबर क्रीडा करूं लागलें असतां स्वजनां पैकीं कोणत्याही मला शासन करवणार नाही असी माझ्या मनाची खातरी आहे. (उघड ह्मणते) योग्य आहे. तो मला ठाऊकच आहे. असें ह्मणून फुलें खुबू लागते).

विराध—(मनांत ह्मणतो) फुलें खुबतांना हिचें पहा कसे स्थित्यंतर होतें तें !

अभंग.

मुखपद्म बर केले, हात दोन्ही लांबवीले,
स्तन झाले ऊर्ध्वमुख, मध्यभाग ऋजु देख
नीवी सरकाया पाहे, चौब्यावरी उभी राहे,
जाणो चित्र हीचें ऐसें, चिर्त्ति वावे काढीलेंसें.

(मोठ्याने ह्मणतो) हे प्रिये, फुलें खुबण्याचा श्रम आतां पुरे कर पुरे कर. (सरपृढ होऊन ह्मणतो.) अथवा,

पुनरपि तव भूयादेव पुष्पावचाय,
कलयसि नवलक्ष्मीं कामपि त्वं मुखेदौ,
मृगमदरचितो यत्कुंकुमांके कपोले

श्रमजलकणिकाभिर्लुप्यते पत्रलेखः ३४

शू०—(सलज्जरिमितं स्व०) एतस्मिन् रहुकुमारस्स वअणं णिओजेई चि-
अ मं कीलिहुं, (प्र०) माणव, अहिअं परिससमंतीए वि अहिलासो
बलवंतो खु मह पुष्पावहरणे.

लक्ष्म०—

आर्या सीतां विदन्नेवं राक्षसो वक्ति राक्षसीं

आर्यबुद्धचैतमप्येषा प्रतिवक्ति यथोचितं ३५

वि०—यद्येवं मयावचीयते कुसुमानीति, कुसुमावचयं नावयन् अयि-
विदेहराजतनये,

यत्नेन स्वयमानमग्य चित्तं यान्यग्रहीयं प्रिये
धम्मिल्लो कुरु चंपकस्य कुसुमाभ्येतानि, शातोदरि,
मा विस्संसय विअमेण कवरीभारं, चकीरेक्षणे,
मा पुष्पाणि च निष्पततुं परितो विस्संसभाणादितः ३६

शू०—(सहर्षानुरागं स्व०) एतौ मणोरहबल्लहो जाणइत्ति करिअ पडि-
सेअतो विअ अश्वत्थेदि जहाहिलसिदं ववावारं कइ इमं गेण्हिअ
गमिस्स (प्रकाशं) अज्जवत्त, इमस्स समुण्ण.

अंक ५.

३०५

श्लोक.

पुनरपि खुड पुष्पे, जानकी शीघ्र आतां,
अभिनवमुखशोभा देतसे मोद चित्ता.
श्रमजल जब येते कुंकुमारक्तगाली,
पुसुनि मृगमदाची जातसे पत्रवल्ली.

शूर्पणखा—(लाजून किंचित हांसते व आपणाशीं झणते) रघुकु-
माराचें हें भाषण जसें कीडा करण्याविषयीं मला जणुं आज्ञाच
करितें. (उघडपणें झणते) अहो प्राणनाथ, फुलें खुडतां खुडतां मी
दमलें खरीच. परंतु त्याविषयीं माझी हौस अझून पुरत नाही.

लक्ष्मण—

श्लोक.

राक्षसीला राक्षस हा बोले सीताचि जाणुनी.
तीही वे उत्तरा योग्या ह्याला रामचि मानुनी.

विराध—असें आहे तर मीही फुलें खुडूं लागलों. असें झणून फुलें
खुडतो व झणतो. अगे विदेहराजतनये,

श्लोक.

यत्ने ओढुनि डाहळी खुडियली म्या जीं फुलें गे बरीं,
घाली तीं बुचड्यामधें लवकरी, ठेवूं नको, सुंदरी.
बुड्या तूं झमकूं नकोचि कबरीभारा अतां, हे प्रिये,
तेसीं हीं कुसुमें कधीं न पतना पावोत, कांते स्वयें.

शूर्पणखा—(हर्षित व अनुरक्त होऊन मनांत झणते.) हा माझा
मनोरथवल्लभ मला जानकी मानून प्रतिपेधपूर्वक अभीष्ट व्यापा-
राविषयीं जसी प्रार्थनाच करीत आहे. तर थाला केव्हां व कशी
घेऊन जाईन कोणजाणें. (उघडपणें झणते) अहो प्राणनाथ, हा

दीप—१ केशराचें तांबडे झालेल्या गालावर. २ कस्तूरीची.

दस्स चंपअतरुणो अगसाहावलेविआई सउमाराई कुछुमाई मह

चरमंग आरुहिअ गिण्हादु भव, जेसु मे अहिलासो.

लक्ष्म०— आर्य इति मत्वा राक्षसी एनं ग्रहीतुमिच्छति.

वि०— (स्व०) अयम् ममावकाशलाभः (प्रकाशं)

चरमांगं ममारुह्य, चारुचंद्रमुखि, त्वया

चंपकान्यवचेयानि, चंचलाक्षिन्येयिषितं. ३७

(इति गात्रं न्यंचति.)

लक्ष्मणः आर्येति मत्वा राक्षसभ्यैनां हर्तुमिच्छति. अहो, महविदे कौ-

तुकस्थानं, तदुपर्यपि द्रक्ष्यामि.

शू०— (स्व०) होडु^{१०}. को दोसो ? एदस्स चरमंग आरुहिअ पादेहि

आवेहिअ एणं गेण्हिअ गगणमग्गेण गमिस्सं. (इत्यारोहति)

सीता— अज्जउत्त, को एसो दूरदो उभअपरसविलंबिदविन्धिण्ण

मेहराई पव्वदीव्व आअछदि ?

रामः— जानकि, संपातिमग्रजमभिवाद्य तातज्जवायुः समापतति.

सीता—इदो^{११} पेकरव, पेकरव, एसा रक्खसी इमं रक्खसं आरुहिअ-

चिह्व !

रामः— (सामर्थ्ये) कप्रमेतत् ? अयि जानकि, पश्य पश्य.

चंच चंपकवृक्ष दिसतो. याचे शेंड्यावर चांगली सुकुमार फुले आहेत, ती मला पाहिजेत, पण त्यांना हात पोचत नाही, म्हणून माझ्या पाठीवर उभे राहून आपणच मला काढून घ्याल तर बरे होईल.

लक्ष्मण— हे आमचे दादाच आहेत असें मानून ही राक्षसी मला धरावयास पाहत आहे !

विराध— (मनांत स्तणतो) होय होय ! बरेच झाले ! ही मला चांगली संधी मिळाली !
(चघळपणे म्हणतो.)

श्लोक.

माझ्याच पाठीवरि तूं उभी राहुनिया कसी,
चंपकाची फुले तोडी, पाहिजेत तुला तसी.

(असें म्हणून ओणवा होतो.)

लक्ष्मण—ही जानकी वहिनीच आहे असें स्तणून हा राक्षसी हिला उडवायास पाहत आहे. वाहवा ! हा तर मोठाच चमत्कार आहे ! तर पुढेही पाहूया काय होतें तें !

शूर्पणखा— (मनांत स्त०) होईना यांत काय गेलें ! याच्या पाठीवर चढून मला पायांचे आदीत कंवळाळून धरून घेऊन जावें स्तणजे झालें. (असें स्तणून विराधाच्या पाठीवर चढते.)

सीता—अहो प्राणप्रिय, ज्याच्या दोन्ही बाजूंस मेघपंक्ति लोंबत आहेत असा एकाद्या पर्वताप्रमाणे हा कोण बरे उडत येत आहे ?

राम— अगे जानकि, ज्येष्ठ बंधु संपाती याचे पादबंदन करून हा तात जटायु आकाशपथें येत आहे.

सीता— अहो प्राणनाथ, प्राणनाथ, लौकर हिकडे पाहा ! ही राक्षसी या राक्षसाच्या पाठीवर चढून कसी उभी राहिली आहे ती !

राम— (आश्चर्य पावून स्त०) पहा पहा जानकी, हे कसें झाले तें !

मदूषो रजनीचरोयमहह त्वदूषिणीं राक्षसीं
बिभ्राणश्वरमांगके दिवि जवाडुच्चैः समुज्जृभते,
एषोपि त्वरमाणपक्षपवनव्याधूतजीमूतया

गत्या तातजटायुरस्य पुरतो रुन्धन्निवासीदति ।

सीता—(विहस्य) अँच्चरिअं अच्चरिअं ! इदो कहं पद्विस्सदिनि
ण जाणिअदि.

लक्ष्मणः— कथं जानकीरूपां राक्षसीमार्यरूपधरो राक्षसोगृही-
त्वा समुत्पतत एव ! (ऊर्ध्वमवलोक्य) तातजटायुः सन्निपतति
किंच कथमेनं ब्रवीति.

जटायुः— कस्त्वं रामस्य रूपेण गृहीत्वा तां प्रधावसि ?

तिष्ठ, तिष्ठ पुरस्तान्मे. जीवितं दुर्लभं तवेति. ३९

लक्ष्मणः— सत्यमेतत्. तात एनां राक्षसीं परमार्थतः सीतां मन्यते.
सीता. — एदे ईमं जडाअं दडूण सङ्कसणेण हाडिति गगणावो भूदले
जेव णिपडिदा होंति.

रामः— वत्सलक्ष्मणोप्येतथोरधो करविधुतस्वन्नं समुत्सर्पति.

शू०—(सविपादस्व०) अँणो जेव एसो रहुकुमाररूपेण मं मोहिदि. अ-
ण्णहा कहं ईरिसस्स इरिसो उप्पवणवेगो अवे १ (प्र०) को तुमं
मं गेण्हिअ उप्पविदो ?

वि०—(स्व०) कथमसौ सीतापहारस्य जरठः श्येनहतकः प्रत्युहः
सर्वतः अथवा जेयं सीता, अन्यथा कथमनया समुत्पति-
तुमिच्छन्महाबाहेधुः.

B4

A3

श्लोक.

मधुपी रजनीचर प्रकट हा, त्वडू पिणी राक्षसो,
जीते पृष्ठतळी धरोनि गगनी मारी उडी हा कसी !
हा भेतो इकडे स्वपक्षजनिते वाते घना सोदका
सारोनी परते, जवायु जणु हा रोधी त्यां कामुकां.

सीता.—(गदगद हांसून ह्मणते) हैं काय बाई आश्चर्य तरी ! आ-
तां या जवायु मामांजीच्या पुढें यांचें कसें होईल तें कोण जाणे ?

लक्ष्मण— काय हो हैं ? सीतारूप राक्षसीला रामरूपी राक्षस हा
घेऊन उडून गेला कीं रे ? (वरतीं पाहून ह्मणतो) अरे ! तात
जवायु हा थांना आडवा होऊन त्यांशीं बोलतही आहे ?
(पडद्यापलीकडे जवायु बोलतो.)

श्लोक.

कोण तूं रामरूपानें घेवोनी पळसी हिला.
उभा उभा, पुढें माझ्या दुर्लभ प्राण हे तुला.

लक्ष्मण— खरेंच ! तात जवायु हिला वास्तविक सीताच आहे
असें समजतो.

सीता— तात जवायुला पाहून हीं दोघें भयानें आकाशातून परत
खालीं घेऊन पडलीं !

राम — वरस लक्ष्मणही खड्ग परजितच त्यांच्या जवळ चालला !

शूर्पण.—(विषाद पावून आपल्या मनांत ह्मणते) हा बाई रघु-
कुमार नव्हे, तर त्याचें रूप घेऊन दुसराच कोणी मला मोह
घालीत आहे ! वास्तविक रघुकुमार असता तर त्याच्यानें अशा
वेगानें मला घेऊन उडवले नसतें. (मोठ्यानें ह्मणते) कोणरे
तूं मला घेऊन उडालास ?

विराध —(जवायुविषयीं मनांत ह्मणतो) हा बेठा दुष्ट पक्षी पहा
कसा मध्येच विघ्न आला तो ? नाहीं तर मी या सीतेला निर्वध

टीप.—१ पाण्यानें भरलेला अशा.

मानपादपुगलया गगनतले जवेन नीतःस्थां ? (प्र०) का त्वं मां
गृहीत्वा पादाभ्यामुत्पतसि ?

लक्ष्मणः— (उपसृत्य) उभावपि युवां राक्षसो राक्षसी च परस्परं
वंचितौ स्थः !

शू०— (सानुस्मरणं) कैहं तुमं विराहो ?

वि०— (विचिंत्य) कथं त्वं शर्पणखा ?

लक्ष्मणः— दुरात्मन्परादारचर, विराध, गृहीतोसि.

(इति विराधं हस्ते गृण्हाति.)

विरा०— (सरोपं) मुंच मुंच. (इति हस्तमाच्छिद्य स्वेन रूपेण शूलं
आमयति.)

शू०— (स्वेन रूपेण प्रविश्य सवेगं) अहो पमादो, एसो विराहो एकदो
लखणेन अवरो गिधराएण अहिजुत्तो दीसइ । (प्रविश्य जटायुः)

जटायुः— (स्व०) नन्वेपा शर्पणखा, या जानकीरूपमवलम्ब्य स्थिता.

(प्र०) वत्स लक्ष्मण, नमुचैनं क्रुपिकवकं विराधं.

सीता— कह एसो रकखसी रकखसो अ पचासणणि अरुवो भोदि ।

वत्सलखणीहि नावजइहि अहिजुत्तो.

घेऊन चालिली होती. अरे पण ही सीताच स्वचित्त असेल असे वाटत नाही. कारण हिला घेऊन मी उडी मारणार तो हिनेच मला पायांचे आर्दीत धरून ही भाड्यासुद्धा आकाशांत उडून गेली. तेव्हा ही शक्ति स्वऱ्या सीतेची नव्हे. (उघडपणें लणतो) कोण मे तूं मला पायांच्या आर्दीत धरून उडालीस ?

लक्ष्मण.—(जवळ जाऊन म्ह०) अरे, तुम्ही बीघेही राक्षस आहां आणि तुम्हीच एकमेकांचे हातून फसली गेली ?

शूर्प०.—(पूर्वीचें स्मरण करून म्हणते) काय ! तूं विराध की ?

विराध.—(विचार करून ल०) अगे तूं शूर्पणखा की काय ?

लक्ष्मण.— अरे दुरात्म्या, परदारचोरा विराधा, धरिले तुला कोठे जातोस आतां ?

(असें लणून विराधास हातानें धरितो).

विराध.—(कोधानें म्ह०) हांहां सोब सोब. (असें म्हणून हात हिंनकून आपलें राक्षसरूप प्रकट करून थळ उगारितो).

शूर्प०.—(आपलें राक्षसरूप घेऊन येते आणि दुःखाच्या आवेशानें म्हणते) हायहाय ! घात झाला की ! या विराधाला एकीकडून **लक्ष्मणानें** व दुसरेकडून गृध्रराजानें घेरून युद्ध आरंभिलें ! आतां कसे करावें !

जवायु.—(पबद्या बाहेर घेतो व मनांत म्हणतो) अरे, जिनें जानकीचें रूप घेतलें होतें ती एकून शूर्पणखाच होय बरें ! (मोठ्यानें म्हणतो) वत्सा **लक्ष्मणा**, या दुष्टा विराधाला कदापि सोडूनको. हा ऋषींना केवळ कंवकाप्रमाणें पीडा देणारा आहे.

सीता.— काय ! ह्या राक्षसानें व राक्षसीनें आपलें स्वकीय राक्षसरूप धारण केलें आतां ! **लक्ष्मण** भाऊजी व **जवायु** मामंजी या उभयतांनीं त्यांस रोधून युद्ध मांडिलें आहे !

रामः—देवि, दिष्ट्या वद्धामहे ।

द्वैधीकृत्य यदस्य हस्ततुलितं शूलं शितेनेपुणा,

खड्गे नोज्ज्वलकांतिना कठिनयोश्छित्त्वा भुजावंसयो;

किंचैनं विनिपात्य कुंजरमिव काण्येप गर्तातरे

सौमित्रिः पिदधाति पादपलतामृत्पिबलोलोपलेः ४०

सीता.—पिअं णो पिअं णो ।

शू०—(सशोकवेगं) हौं विराह, खरस्स मे भादुणो पिअसह, खरचअणे

ण रहुकुमारवहत्थं आअदोवि तुमं भिएण विअ सहुलो मारिदोसिल-

कखणेण. मएवि वसग्गीवेण णिजुत्ताए ण जाणई ओहरिदा, एसोवि

रहुकुमारो अहिलसिदोवि जाणईरुखं बहतीए खोरिअ कीलाए हेम-

ऊअसिहरं ण पाविदो; किउ केवलं तुहं णिहणं ववूणं बाहासारेहिं

अंताणि सिचंतीए दुज्जंतहिअआए रोअणं जेव्वसरणं करीअदि,

(इतिरोदिति)

जटायुः—वत्सलक्ष्मण, श्रुतमेतस्या वचनं ? वत्सं रामचंद्रं प्रति व्या-

कमितुमित एवागतो हत एष विराधः

लक्ष्मणः—एषा आर्या जानकीमुपहर्तुं दशग्रीवेण महिता मया

विरूपप्रितया (इति गणहति)

राम — हे देवी, देवानें आपलाच उदयकाळ आहे. त्या वत्सा लक्ष्मणानें

श्लोक.

केला शूल दुखवें उग्रकरिचा अत्यंत तीक्ष्ण शरें,
स्कंधापाशुति तोडिलें भुजयुग द्वीर्षा सुखवें त्वरें,
'त्याला मारुनि पाडिलें करिपरी', मृत्पिंड काढादिकीं,
गर्तेमाजि पुरून ठाकित असे, पाहा, अगें जानकी.

सीता.— फार चांगलें झालें. फार चांगलें झालें !

शूर्प०— (शोकाच्या आवेशानें म्हणते.) अरे विराधा ! माझा बंधु जो खर, त्याचा तूं प्रियसखा असून त्याच्या वचनावरून तूं रघुकुमाराच्या वधार्थ आलास कीं ! पण सिंहाला हरिणानें मारावें त्या प्रमाणें लक्ष्मणानेंच तुला मारिलें. हाय हाय ! ही कसी विपरीत गोष्ट झाली ! दशश्रीवाच्या आज्ञेप्रमाणें माझ्या हातून जानकीचेंही हरण झालें नाहीं ! त्या रघुकुमाराविषयी सका-म झालें म्हणून जानकीचें रूप घेऊन चोरून क्रीडा करण्याकरितां त्याला हेमकूट शिखरावर नेणार होतें, तेंही घडलें नाहीं ! तर केवळ तुझें मरण पाहून बाप्पाचे योगानें आंतब्यास सिंपीत दग्धदृढ होत्साती मला रुदन करणेंच प्राप्त झालें. दुसरा उपायच राहिला नाहीं ! आतां काय करूं रे ! (असें म्हणून रडूं लागते.)

जटायु.— वत्सा लक्ष्मणा, ही काय बोलिली तें ऐकिलें ना ! वत्सा रामचंद्राला मारण्याकरितांच विराध येथें आला होता, त्याला त्या मारिलें. ठीक झालें.

लक्ष्मण.— वहिनीचें हरण करण्याकरितां रावणानें या शूर्पणाखें स पाठविलें आहे, तर हिलाही विरुद्ध करून ठाकिलें पाहिजे. (असें म्हणून तिला हातांत धरितो.)

टीप— १ हत्तीप्रमाणें. २ ठेकळें.

रामः— पश्य, जानकि, पश्य,

तद्वत्श्रवणनासिका सपदि लक्ष्मणेनासिना

चिनद्य रुदती भृशं प्रजति राक्षसीयं दिवि,

अमी रुधिरचिद्वो भुवि पतति यस्याः स्तनात्

नवोबुदकदंशकान्निबिडमिदगोपा इव, ४१

तदवतरावो गिरितवाद्वास्मादभिवाद्यितुमायं तातजाठयुष, सभा-

वयितुं विजयिन् वत्स सीमन्नि च.

सीता.— जैह रौअइ अज्जउत्तस्स. (इत्युभाववतरणं नावयतः)

लक्ष्मणः— तातगृध्रराज, गिरितवादार्योयमार्यया सीतया सममव-

तरति. तदावामपि पर्णशालाद्वारमेव गच्छामि.

जटायुः— यथा रोचते वत्साम्. (इति परिक्रामत्)

रामः— अयि प्रेयसि,

हस्तेन हस्तमवलम्ब्य निजेन मे स्वं

निर्वाकमेहि, यदयं विषमः प्रदेशः.

एताद्यु मा स्खल शिलासु, विलम्ब्य निम्न-

मायाहि, कञ्चकमवेक्ष्य पदं निधेहि. ४२

सीता.— अज्जउत्त तादज्जवाज वत्सलकरवणो अ पर्णशालादुवारं

आवस्यति.

रामः— मान्यनदृष्टिं निक्षिप.

B4

A3

राम— अगे जानकी, पहा पहा वत्सानें काय केलें तें ।

श्लोक.

असीकरुनि कापिले श्रवण, नासिकाही तसी,
म्हणोनि गगनीं उडे करित रोदना फारसी,
नवीन जलदांतुनी निबिड इंदुगोपापरी
कुचावरुनि वाहती क्षतजबिडु भूमीवरी.

असो आतां तांत जंदायु प्राप्त झाला आहे, त्याचें वंदन करण्या
करितां व विजयी झालेला जो वत्स सौमित्रि याची संभावना
करण्याकरितां ह्या पर्वतशिखरावरून खाली जाऊं चला.

सीता.—ठीक आहे, जसी प्राणनाथाची मर्जी असेल तसें.

(असें बोलून दोघे उतरत आहेत असें दाखवितात).

लक्ष्मण — तातगांधराज, बहिनीला बरोबर घेऊन हे दादा पर्वताव-
रून खाली येत आहेत तर आपणही आतां पर्णशालेचे दारीं
जाऊं चला.

जंदायु— बरें आहे वत्सा, तुम्हा मनांत आहे तर चला तिकडे
जाऊं. (असें झणून चालतात).

राम.—अगे प्रिये,

श्लोक.

माझ्या हतास धरुनी चल सावकाश
निःशोक तूं जरि असे विषमप्रदेश
पाषाण येथ बहु, लघुनि ये लवोनी,
कांट्यास पाहि, मग ठेवि पवा जपोनी.

सीता— अहो प्राणनाथ, जंदायु मामंजी व लक्ष्मण भाऊजी हे
दोघे पर्णशालेच्या दाराकडेसच येत आहेत.

राम— अगे प्रिये, इकडे तिकडे पाहूं नको.

टीप.—१ खड्गे करून. २ इंदुगोपकिड्याप्रमाणें. ३ रक्तबिंदु.

पंथाः पंकिल एष तत्कुविलमप्याकाम मार्गांतरं,
 जंघाभ्यां कियदुत्तिपांशुकमसाबुल्लंघ्यते निहस्रः,
 मौलि न्यंचय, मा स्पृशंतु बदनं वानरीशारवा नताः,
 सक्तं मोचय मातुलिगत्रिपे, सीति, दुकूलंचलम्. ४३

सीता.— (तथा कृत्वा राममनुसरति.)

जटाधुः— एते खलु

गुर्वर्थे, सदधेन, वत्स, भवता लूनप्रसूताः शनै-

र्वेदेहीकरपल्लवात्तकलशीधारांभुसंवर्द्धिताः,

पर्यंते रुचिरैर्विलासहरिणैः केलीमयुरैर्वृताः

प्रायः पर्णकुटीरसीढतरवा मीति प्रयच्छति नः ४४

रामः—

श्रान्तासि शैलशिखरादवतीर्यमाणः

नन्वन्यथा ग्रहिवमानमपंकजं ते

घर्मशिशुमुक्तमन्तीपकपोलमेति

साम्यं सुधाकणमुच्चा शशिसंभलेन. ४५

तदिह वनदीर्घिकापरिसरे मंजरीपुञ्जपरिष्कृतजालसहकारतरुम्.

च्छायशीतले क्षणं स्थीयतां विश्रामाय.

सीता — अज्जउत्त, सणिअं गच्छ, जं वत्तो तावो अ चडिवाल्लंज
 वो आअमण.

श्लोक.

पंथा *पंकिल हा लणोनि कुविलें मार्गतरानें चला,
 ओचे खोंवि वरी, वलीडि जपुनी त्या निर्झराच्य जला.
 शीर्षा नस करी, न वंजुलता लागेत त्याला अशा,
 काडीं सत्वर मातुलिंगविदपा ज्या गुंतल्या मे दशा.

सीता.—(सांगितल्या प्रमाणे करून रामाच्याच मार्गमागे चालते).
 जरायु—(लक्ष्मणास म्हणतो).

श्लोक.

तू ज्याचीं खुडितोस रम्य सुमनें गुर्वय अत्यादरे,
 सीतेनें जलसेचनें प्रतिदितीं जे वाढलीले बरे,
 ज्याच्या भोंवति हिंडती वनपक्ष क्रोडार्थ जे पाळिले,
 ते हे पर्णकुटीसमीप दिसती, वत्सा, तरू चांगले.
 राम.—(सीतेप्रत म्हणतो).

श्लोक.

दमलिस बहु सीते डोंगराहूनि येतां,
 वदनकमळ तूझें शोभतें फार आतां,
 श्रमजल कणिका ह्या गाळि कीं शोभताती,
 अमृतकण जसे कां चंद्रविचीं रहाती.
 तर आतां येथे ही, पहा, सुंदर वापिका आहे. तिच्या भोंवतीं
 मोहरानें भरून निघालेल्या व शोभायमान अशा आम्रवृक्षांची
 दाट व शीतळ छाया आहे तर या छायेत बसून क्षणभर विसा-
 वा घे.

सीता.— अहो पाणनाथ. विसावा कशाळा ? आतां हळूहळू चलावें-
 च थांबू नये. कांकीं लक्ष्मण भाऊजी व जरायुमामंजी हे दोघे
 पर्णशाळेच्या दारीं येऊन आपलीं वाट पाहत बसले आहेत.

*पंकिल=चिरवळानें भरलेला. टीप.—१ अन्यमार्गानें.

रामः— तर्ह्यनेन पथा गंतव्यं. यत्र खलु

प्रवहति शीतलदृष्टिः, प्रमुषितकल्हारशीतलामोदः,

पवनः परितो विकिरन्मदफलकारं वक्कणितं. ४६

(इति परिक्रम्यावलोक्य) तात गृध्रराज, तत्र भवंतमेव दाशरथि-
रभिवादयते.

जटा०— वत्स, चिरंजीव.

सीता.— अज्जै, णमो दे.

जटा०— वत्से, वीरप्रसवा भव.

रामः— (लक्ष्मणमालिङ्ग्य) दिष्ट्या विजयिन् त्वां पश्यामि.

लक्ष्मणः— सर्वमस्य तातगृध्रराजस्य प्रभावात्.

जटा०— वत्सेन वत्सस्य विजयो दृष्ट एव.

रामः— शैलशिखरस्थिताभ्यामावाभ्यां सर्वौ दृष्ट एव.

सीता.— किंहु तस्मा रक्खसस्स, ताए रक्खसोए णाम ण मए जा-
णीअदि.

जटा०— जनस्थानचरो विराधो नाम,

चतुर्दशसहस्राणि राक्षसास्तत्पतिः खरः.

एकतस्ताप्रसन्नोही, विराधोऽप्ययमेकतः. ४७

सा च खरस्मानुजा राक्षसी शर्पणखा नाम.

राम.—बरे तर याच वाटेने जावे. जेथे

आया.

कमलबनांतुनि येतो वायू सौगंध्यशालि अतिशीत,

कारंढव कलशब्दा करिती कैसे सुरम्य मदभरित.

(असे म्हणून चालतो व पाहून बोलतो) तात गृध्रराज, हा

दशरथपुत्र आपणांस वंदन करितो.

जटाया.—वत्सा चिरकालपर्यंत यांच बरे !

सीता.—मामंजी, मी पायां पडले.

जटाया.—वत्से, वीरमाता होसील बरे !

राम.—(लक्ष्मणाला आलिगून म्हणतो) वत्सा, देव थोर की तू
विजयी होऊन आलास, आणि मला भेटलास.

लक्ष्मण.—हे सर्व तात गृध्रराज यांच्या प्रभावाचे योगानेच घडले,
मी कांहीं केले नाही.

जटाया.—वत्सा रामचंद्रा, वत्स लक्ष्मणाने कसा पराक्रम केला,
तो त्या पाहिलाच असेल.

राम.—होय, आत्मी उभयतां पर्वतशिखरावर बसले होते, तेथून
सर्व दृष्टीस पडले.

सीता.—पण त्या राक्षसाचे व राक्षसीचे नांव काय ते मला ठाऊक
नाही.

जटाया.—राक्षसाचे नांव विराध, तो या जनस्थानांत राहत असे.

अभंग.

चवदा सहस्र राक्षसां सहित स्वर हा निश्चित एकीकडे,

आणि एकीकडे विराध एकला, ऋषी दोही भला सुविख्यात.

आणि राक्षसीचे नांव शूर्पणखा. ती स्वराची बहीण होय.

टीप.—१ पक्षिविशेष.

रामः— विराध एव किं वत्सेन हतः? (इति सस्नेहबहुमानं लक्ष्मणे पश्यति)

लक्ष्मणः— (अवाङ्मुखस्तिष्ठति.)

जटा०— अथकिं.

रामः— अन्ये सर्वेऽपि वत्सा ममैवांशा निर्धारिताः.

जटा० — शूर्पणखैरुप्यदर्शनमुहूर्त्तमात्रादभिषेकं यिष्यति, वत्स, भवंतं स्वरः क्रोधेन.

रामः— (सोत्साहं) भवतु, का हाजिः ?

जटा०—इच्छाम्यहमधुना कुंजवती गिरेः शिखरमधिरुह्य विश्रामितुं.

रामः— यथा रोचते ताताय.

जटा०—हतः परमप्रसक्तेन भवितव्यं वत्सेन (इति जटायुर्निष्क्रान्तः.)
(नेपथ्ये)

प्राप्तो शूर्पणखा विरूपितगलद्वाष्पाननामुच्चकैः

कन्दतीमुपसांख्य भूमिपतिनामाध्मातकोपः स्वरः

योद्धुं प्रस्रियत एष दाशरथिना योधैरशेषैः समं,

इक्ष्वाभी रणमन्त्र खेचरकुले येषां ममेव स्पृहा. ४८

लक्ष्मणः— समरकुतूहलिनः स्वयंभुसंभवस्य वैणिकस्य मुनेरयमाला-
पः तत्सन्निवृत्त्यमस्माभिः.

रामः— सलङ्घ एवास्मिन् यन्मया तातजटायुगं सन्निधौ सैनिकस्य
वधो ममांशो निर्णीतः, वत्स, तज्ज्ञानकीमानीय.

राम.—एकून वत्सानें हा विराध मारिला वर ! (असे लणून शीतीने व बहुमानानें लक्ष्मणाकडे पाहतो.)

लक्ष्मण.—(संकुचित होऊन खालचे मानेने उभा राहतो).

जटा.—होय वत्सानें विराधच मारिला.

राम.—तर मग बाकी राहिलेले सर्व राक्षस मारून टाकणें हा बांवा माझा होय.

जटायु.—वत्सा रामा, शूर्पणखेला विरूप केल्ली पाहतांच क्रीडा-विष्ट होऊन खर राक्षस हा तुजबरोबर युद्धार्थ येईल.

राम.—(वत्साहानें लणतो) येऊंद्या, काय चिंता आहे ?

जटायु.—मी वर आतां विश्रान्ति घेण्याकरितां कुंजवान् पर्वतावर जातो.

राम.—बरे आहे. जसी तावांची मरजी असेल तसे करावें.

जटायु.—वत्सा, इतऱ्पर बहुत सावधगिरीने रहा वर. (असे लणून निघून जातो.)

(इतक्यांत पडद्याच्या मळीकडे शब्द होतो.)

श्लोक

आली शूर्पणखा विरूपितमुखी, आकंदनाच्या भरे
लोळ भुषिवरी, सुसांत्वन तिचें केलें प्रयत्न खरें,
कोपें घेयति सर्व सैनिक अळा रामाशि युद्धार्थ हा,
ते पाहोत रणा अतां मजपरी ज्यांना असे हो स्पृहा.

लक्ष्मण.—युद्ध पाहण्याविषयी परम उत्सुक व वीणाबादनशील असा जो ब्रह्मपुत्र नारदमुनि, त्याचा हा शब्द होय ! तर आपण ही सिद्धता केली पाहिजे.

राम.—माझी तर सिद्धताच आहे. त्या सध्या डस-या कोणाचेंही मला साहाय्य नको. कारण, सर्व राक्षससैनिकांसुद्धां त्या खराचा बंध करणें हा माझाच बांवा राहिला असें ताव जटायुचे

पणशालां प्रविशतु भवान्.

सीता.— अज्जउत्त, अप्पमादेण होदव्वं.

रामः— कः संदेहः ?

लक्ष्मणः— यथा रोचते भवते (इति सीतया सह निष्क्रान्ताः)

(नेपथ्ये)

इक्ष्वाकुवंशप्रभवमृषिवेधं नृपात्मजं

सभार्यं सानुजं रुध्वं सैनिकाः, शस्त्रपाणयः. ४९

रामः— (सहर्षस्मितं) कथं खर एव प्राप्तो व्याहरति. अरे रे दुरात्म-
नराक्षसाप्रसव, तिष्ठ तिष्ठ (इति कवचसामुद्रम शरचापे निषंगं च
गृहीत्वा परिक्रम्यः)

येषामस्थिचयश्चकासि धवलस्त्वद्भक्षितानां घने,

ये क्षांतिं भयतश्च दुर्विलसितं रक्षस्मि रश्मि तपः,

ब्राह्मिन्या चतुरंगया सह, खर, त्वो दुर्विनीतं शरै-

भित्त्वा पक्षिणान्धितोमि समरे, तेषां करिष्ये मुदं. ५०

(इति निष्क्रान्तः)

(इति पञ्चमोऽङ्कः ॥५॥)

समक्ष ठरलेंच आहे. तर वत्सा लक्ष्मणा, तू जानकीला घेऊन
 पर्णशाळेत जावें. मी ही खूब बरोबर युद्ध करायला जातो.
 सीता.—अहो प्राणनाथ, आतां फार सावधगिरीने राहिले पाहिजे बरें!
 राम.—होय. यांत काय संशय ?
 लक्ष्मण.—बरें आहे जसी दादांची मर्जी असेल तसे. (असें म्हणून
 सीतेसहवतमान निघून जातो).
 (इतक्यांत पद्म्यापलीकडे खर राक्षस बोलतो.)

श्लोक.

इक्ष्वाकुवंशप्रभवा, ऋषिवेपा, नृपात्मजा,
 सशस्त्र होउनी रोधा सभार्या आणि सानुजा,
 राम.—(ह्मणिते किंचित् हासून म्हणतो) काय ! हा खर राक्षसच
 घेऊन आपले सैनिकांस असी ही आज्ञा करित आहे ! अरे दु-
 रात्म्या, राक्षसाधमा, उभा रहा उभा रहा. (असें म्हणून अंगांत
 कवच घालून पाठीशीं भाता बांधून व हातीं धनुष्यबाण घेऊन
 इकडेतिकडे फिरतो व म्हणतो).

श्लोक.

अस्थींचे अय धुआ, भक्षुनि जयां त्वा रे, खरें वाकिले,
 ज्यांनीं पुण्यविनाशभीति धरुनी केली उपेक्षा बळें,
 ऐसा उद्धत तूं भवांसह तुला मारुनि आजि शरें,
 पक्ष्यां तृप्त करीनि, देईन पहा संतोष त्यानां खरें.

(असें म्हणून निघून जातो.)

(पांचवा अंक समाप्त.)

टीप.—१ त्या कर्पूना.

(ततः प्रविशत्यनला)

अनला— (पुरोवलोक्य) कैहं तादस्तं अमर्चो इदो जैव आअ

उदि !

(ततः प्रविशति संपातिः)

संपातिः— एषा स्वामिनः कुमारविभीषणस्य तनया अनला समाक

तति. वत्सेऽनले, कुत आगम्यते भवत्या ?

जानकीपरिणय नाटक.

अंक. ६

पात्रें.

अनला, राक्षसी. बिभीषणाची कन्या.
संपाती. बिभीषणाचा मंत्री.
रावण. राक्षसांचा राजा
महापार्श्व. रावणाचा नर्मसचिव.

गर्भनाटक.

एक नाटककार.

सूत्रधार.

सीता. रामाची स्त्री.

राम लक्ष्मण. दशरथपुत्र.

हनूमान्, वानर. सुग्रीवाचा मंत्री.

सुग्रीव. वालीचा धाकटा भाऊ.

वाली. किष्किंधेचा राजा, वानर.

(तदनंतर अनला पडद्याबाहेर येते.)

अनला—(पुढे पाहून झणते) काय ! हा आपल्या मायाचा अमा-
त्य संपाती इकडेच येत आहे की !

(तदनंतर संपाती पडद्याबाहेर येतो).

संपा०—अरे, ही स्वामी कुमार बिभीषणजीची कन्या अनला येते
आहे ! (अनलेप्रत ल०) वरसे अनले, तू कोणीकडून आलीस ?

अन०— विद्युज्जीहस्स घरादो.

संपा०— तत्र किमस्ति ते कार्यं ?

अ०— सुणाड अज्जअमच्चो. एत्थ खु सुप्पणहा णाम महाराअलकेसु-
रस्स बहिणी—

संपा०— (विहस्य) पितृवसेति वक्तव्यम्. या खलु रामं कामयमा-
ता विरूपिता लक्ष्मणेन, यस्याश्च गिरा प्रहिनेन स्वरेण सानुचरेण
शलभापितं रामभुजप्रतापहव्यवाहे.

अ०— सा विद्युज्जीहस्स पेअसिए मायावदीए सण्णिहाणे णासिअछे-
दकारणं पुच्छिदा कहंतरे रामस्स आकिदी ईरिसी तारिसेत्ति क-
हिद्वदी.

संपाति— ततस्ततः ?

अन०— तदो अ विद्युज्जीहेण पुवं अणिदो आलिहिदरामरुओ
चिन्तवडो मह हत्थे णिस्सिखत्तो आसि.

संपा०— ततस्ततः ?

अन०— ताए मायावदीए पुच्छिदं रामस्स आकिदिदंसणत्थं पच्च-
अण देहि त्ति.

सं०— ततस्ततः ?

अ०— तदो अहं ताए मायावदीए चिन्तपडपच्चप्पण कडुअ आअदम्हि.

संपा०— किमर्थं तव हस्ते निक्षिप्तश्चित्रपटः ?

अनला.—विद्युजिह्वाच्या घराहून.

संपाती.—तेथे कशाकरिता गेली होतीस बरे ?

अनला.—आयी अमात्या, तेथे कां गेलें होतें तें सांगतें ऐकावें.
महाराज लक्ष्मेश्वर यांची बहीण शूर्पणाग्या ह्मणून आहे.

संपा०.—(हांसून ह्मणतो) अग्रे, इतका द्राविडीभाषाभाषी कशाला ?
तुझी तर ती आत्याच. मग आत्याबाई असें ह्मणतास ? जी रा-
मा विषयी आपक झाल्यावरून, जिथें नाक व कान लक्ष्म-
णानें छेदिले, आणि जिच्या सांगण्यावरून एवढा राक्षस रामावर
चालून गेला असतां तो आपल्या सर्व सैन्यासह त्याच्या भुज-
प्रतापरूपी अग्नीमध्ये पतंगासारखा नाश पावता झाला. तीच
ती नव्हे का ?

अन०.—ती एके वेळीं, विद्युजिह्वाची स्त्री मायावती हिचे पार्शी
बसली असतां, तुमचे नाक कान छेदण्याचें कारण काय झालें
असें तिला विचारिलें. त्या प्रसंगीं बोलतां बोलतां, रामाचें स्वरू-
प असें आहे तसें आहे ह्मणून तिनें त्याचें पुष्कळ वर्णन कं-
रून सांगितलें.

संपा०.— मग ?

अन०.—मग रामाची तसवीर काढलेला चित्रपट, जो कांहीं दिव-
सां पूर्वी विद्युजिह्वानें आणिला, तो मजपार्शीच होता.

संपा०.— बरें पुढें ?

अन०.—तो चित्रपट मायावतीनें रामाचें स्वरूप कसें काय आहे
तें पाहण्याकरितां मजपार्शी मागीतला.

संपा०.— मग ?

अन०.— ह्मणून तो मी आतां मायावतीला देऊन आलों.

संपा०.—तो चित्रपट तुजपार्शी असण्याचें काय बरें प्रयोजन ?

अन०— सो चित्तबडो परिणआदो पुव्वं जाणईए लिहिवो, दाणि
दीहविप्पओआए जाणईए समस्सासणत्थं मए आणिअतीए एत्तिअं
कालं दंसिवो.

संथा०— (विचिंत्य) आश्चर्य ! आश्चर्य !

राज्ञा सीतापट्टतये मारीचो मारितो मृगः,

गुरुतमश्च भ्रातृव्यो जगद्युगधनायकः.

इतः परं कथं भविष्यति सीतायाः समाश्वासः १ तथा खलु चि-

त्परिचयात् त्वयि बद्धः प्रियसखीस्नेहः.

अ०— अदो एव्व खु जाणईए समस्सासणाविरहादो ण चिद्धि स-
रीरत्ति भीदग्धि. (संस्कृतमाश्रित्य)

बाष्पैर्विश्लथहारमौक्तिकनिभैः सीता स्तनौ सिंचति,

नेत्राब्जे मलिनीतरिधसिचयप्रतिन संमार्जति,

आलेख्यस्थितमात्मनः प्रियतमं निर्वर्णयंती मुहुः.

सुमेवं किल शिशापातरुतले मासान्नैपीदसौ. २

संथा०— स्वामिनः कुमारविभीषणस्यान्येषां माल्यवत्प्रभृतीनामपि

बालिप्रप्रापणान्तरप्रसर्पणमेव सीतायाः शुभोदकमभिमनं.

अन०—हेस होण्याच्या पूर्वी जानकीनेच त्या पंगवर ती रामाची तसवीर काढिली होती. त्या जानकीला आतां बहुत दिवस पर्यंत रामाचा विरह झाला आहे, तें तिचें दुःख कमी होऊन मनाला कांहीं सुख वाटून धोर यावा. याप्रमाणें तिच्या आश्वासनांय मी तिला तो इतके दिवस नेऊन दाखवीत असं.

संपा०—(विचार मनांत आणून आश्चर्यानें स्तणतो).

आर्या.

भारीच हरिणरूपी तेंवि जटाघुहि पक्षिराज मरे.

हा सव रावणाचा सीताप्राप्तर्य निघ उद्यम रे !

बरे तो त्रिवेद तर त्या देऊन वाकिला. आतां या उपर तिचें आश्वासन कसें होईल ! पण तिला तुझा सहवास आहे हे एक बरें आहे. कांकी, तुझा तिचा परिचय होऊन बहुत दिवस झाले सणून तुझ्यावर तिचें आपल्या अगदीं जिवलग सखी प्रमाणें प्रेम आहे.

अन०—याजकरितांच तिला कोणी आश्वासन न दिलें तर तिचें शरीर राहणार नाहीं असं मला भय वाटतें बाई !

श्लोक.

मुक्ताहार तुमोनि जेंवि विखरे वार्षे तशीं वाळिते;

नेत्राब्जा मलिनोत्तरीयवसनप्रातें सदा पूशिते;

वारंवार विलोकिते तिरखुनी प्राणेश चित्तांतला;

ऐसा काळ निजोनि शिशपतळीं तीनें बहु काढिला,

संपा०—स्वामी कुमार विश्वीषणजी आणि मारुधवान् वगैरे मंडळी यांचे मनांत रामानें वांली मारिला तेव्हांपासून जानकीला परत करावी यांतच कल्याण आहे, असा विचार आला आहे.

टीप.—१ मोत्यांची माळ. २ शिसवाच्या मूळशी.

अ०— कैहं महाराअलकेसुरपिअसहो बाली रामेण मारिहो जेव्व ।

संपा०— अथकिं ?

अ०— कैहं मण्णइ महाराओ ?

सं०— को वा मंत्रिजनेपु महाराजं द्रष्टुं क्षमः ? यद्दानीं

वातेन नंदनवनोपहृतैः प्रसूतैः

कृष्णस्तरो, वरुणवत्तमृणालहारः,

अश्वांतमर्षितमना जनकान्मजायां,

नांतःपुराद्वहिर्हपैति निशाचरैश्च । ३

तदनवगतापतितप्रबलतरवीरवैरानुबधमनुपकांतमन्त्रविश्वारमननुष्टि-

तकर्तव्यमेनं बागुपन्यासेन बालिवधं बोधयितुमपारयद्भिरमान्यै

रुशनसा रामकथां प्रस्तुरय किमपि भक्षणकं कारितं लंकेऽवरस्य

दर्शयितव्यमिति.

अ०— किं^१ आरंभिअ किअप्पज्जंतं कारिदं कहेहि ?

संपा०— रामस्य सीतान्वेषणमारभ्य बालिवधावधि.

अ०— तदोतवो ?

अन०—महाराज लंकेचे वर याचा प्रियसखा जो वाली तो रामाने मारिलाच काय ?

संपा०—होय, मारिलाच तर काय ?

अन०—मग आतां महाराजांचा काय विचार आहे ?

संपा०—मंत्रिजनांत हल्लीं असा कोण समर्थ आहे, कीं जो महाराजांची भेट घेऊन दोन गोष्टी सांगेल ? कारण महाराज तर

श्लोक.

स्वर्गींचीं सुमनें अणोनि मृदुला शय्या मरुत् कल्पितो,
कंठीं माळ मृणालवृंदवतितां अंभःपती घालितो,
वैदेहीसं मनीं निशाचरपती चिंती अहोरात्र तो,
बाहेरी न निघे, निजोनि अपुल्या अंतःपुरीं राहतो.

आपल्यास शत्रु स्तणजे केवढा प्रबळ उत्पन्न झाला आहे, याजबि-
षयीं मसलत कोणतो योजावी, आणि योग्य कर्तव्य तरी कोण-
तें, याचा विचार तो कांहींच करित नाही. सर्व कारभार पाहणे
त्यानें सोडून दिलें आहे. आतां रामाने वाली मारिला, हे वर्तमान
त्याला ठाऊक नाही, अमात्यांनीं कळवावें, तर त्यांस समक्ष सां-
गण्याचें धैर्य होत नाही. स्तणून त्यांनीं शुक्राचार्याकडून रामा
विषयीं एक चमत्कारक नाटक त्याला दाखविण्याकरितां तयार
करविलें आहे.

अन०—त्यांत कोठपासून कोठपर्यंत कथा बांधिली आहे ?

संपा०—राम हा सीतेचा शोध करूं लागल्यापासून तो वालीचा
वध करी तोपर्यंत.

अन०—वरें मग त्याचें काय झाले ?

टीप—१ वायु. २ विसांच्या समुदायाची केलेली. ३ घरुण. ४ सी-
तेला. ५ रावण.

संपा०— तच्च निवेदितमंतःपुरचारिणा महाराजस्यासन्नपरिजनेन
दृष्टव्यमिति. तदवकर्णयता देवेन दिष्ट्याप्सरोभिः प्रयुज्यमान-
स्य तस्य दर्शनाय संगीतशालाभ्यन्तरं महापाश्वर्धमाननर्मसचिवा-
नुगतेनाध्यास्यते.

अन०— तुँए उण कहि पत्थिदं ?

संपा०— स्वामिना कुमारविभीषणेन सर्वमन्त्रिजनसहितेन तदेव सा-
प्सरोजनं शैलपकुलं देवस्य सन्निधावानयेति प्रेषितोस्मि.

अन०— जई एव्वं, जाणई वि दाणि संभाविअचित्तवडलिहिद-
विअजणदंसणापिअजणभूमिआणं रुक्खणिज्ज कहादंसणेण मणो-
विणोदणं करोडु.

सं०— एवं भवतु. किंतु तिरस्करिणीप्रभावेण प्रलम्बया दृष्टव्यं. तत्र
कैवाभ्युपायः ?

अन०— अत्थि जीव तत्थ अम्भुवाओ.

संपा०— कीदृशः सः ?

अन०— मई हत्थे विदुज्जीहस्स घरिणीए भायावदीए रस्खसंधक-
रणमणीघडिअं रअणकडअजुअलं णिकिखत्तं चिह्हं तत्थ एक्कं
जाणिएए एक्कं मए वि हत्थे आमोचिअ तिरोहिवाहि अम्हेहि प-
क्खणिज्ज.

संपा०—जे कोणी अंतःपुरांत महाराजां जवळ नेहेमी राहतात, त्यांनी त्याविषयी महाराजांच्या कारावर घालून ते पाहण्याकरिता वितंती केली, ती महाराजांनी कबूल केली. त्याप्रमाणे आज अप्सरा त्या नाटक्या खेळ करून दाखविणार. ती पाहण्याकरिता महाराज संगीतशाळेत जाऊन बसले आहेत. त्यांच्या बरोबर एक त्यांच्या मसकत्या महापार्श्व मात्र आहे.

अन०—बरं तू कोठे जातो आहेस ?

संपा०—स्वामी कुमार बिभीषणजी व दुसरी सर्व मंत्रिमंडळी, यांनी अप्सरांमुळां सर्व नाटककारांचे मंडळीस, महाराज बसले आहेत तेथे घेऊन ये, लणून मला पाठविले आहे. यास्तव त्यांना आणायास जातो!

अन०—असे आहे तर, जानकी नुसते पतीचे चित्रच पाहून मनाला धिरगळा करिते, त्यापेक्षा आता त्याचे सींग घेऊन नाटक्याले त्याने कसे काय केले हे प्रत्यक्ष करून दाखविणार आहेत, तर ते दृष्टीस पडले असता तिच्या मनाला विशेष बरं वाटेल.

संपा०—बरं वाटेल तर ती पाहूना ? परंतु कोणाच्या दृष्टीस न पडेल अशा रीतीने गुप्त राहून पाहवें लणजे झाले. आतां कोणाचे दृष्टीस न पडण्याविषयी बरीक कांहीं उपाय असला तर पहा.

अन०—होय आहे त्याविषयी एक उपाय.

संपा०—तो कोणता बरे ?

अन०—विद्युजिह्वाची बायको मायावती हिने राक्षसांधकरणमणिघटितकवक्युगुल लणून एक काकणांचा जोड मजपार्शी दिलेला आहे. तर त्यातून एक काकण जानकीच्या हातांत व एक मीही आपल्या हातांत घालून खेळ पाहण्यास बसू लणजे मग आत्मी कोणाच्या दृष्टीस पडणार नाही.

सं० श्रुतपूर्वमेवेदं मया कटकयुगलं. तत्कौशिकेन प्रथमं जानक्यै,
ततश्च तत्परिजनपारितोषिकतया गृहीत्वा सारणेन राज्ञे दत्तं. ते.
नच तद्विद्युज्जिह्ववशे स्थापितं.

अन०—अदी तुमं वि सामिणिओ ओं असुण्णं करेहि. अहं वि
तवस्सिणि जाणई मणोविणोदणत्थं संगीदसालं पावइस्सं. (इति
मिष्कांतो)

(मिश्रचिष्कभक्तः)

(ततः प्रविशति महापार्श्वेन सह दशाननः)

दशाननः—महापार्श्व, कुतो मां प्रेक्षणकदर्शनार्थमनुबध्दंति मं.
त्रिजनाः ?

महा०—जानकी निमित्तमजंगतापेन दुर्मनाग्रमानस्य देवस्य मनो-
विनोदाय.

दशा०—तर्ह्यस्तु प्रस्तुयतां शैलूपैः.

(ततः प्रविशति शैलूपेष्वेकः)

जयति मनसिजः सुखैकहेतुः

मिथुनकुलस्य, विथीगिनां कठोर,

वपुषि यदिपुपातवारणार्थं

वहति बधूं शशिखंडमंडनोपि. ४

दशा०—सत्यमेवेदं.

(नाचते सूत्रधारः)

सपा०—अगे, तें कदकयुगल माझेही कानावरून गेलें आहे. प्रथमतः तें कौशिककृपीनें जानकीच्या हातांत घातलें, मग तें सारणाचें मुनिवेषकरून तिजपासून बक्षीस स्मणून घेऊन महाराजांस दिलें. शेवटीं महाराजांनीं तें विद्युजिह्वा जवळ ठेविलें. तेंच ना ?

अन०—होय तेंच. बरें तर आतां तूं आपल्या यजमानाची आज्ञा असेल ती कर. मीही बिचारे जानकीला कर्मणुकी करतां संगीत शालेंत घेऊन जातें. (असें बोलून दोघे निघून जातात.)

(ही पूर्वोत्तर कथेची संगति.)

(तदनंतर महापार्श्वसह रावण पडद्याबाहेर येतो.)

रावण.—अरे महापार्श्व, नाटक पाहण्याविषयी मंत्रिजन जे मला इतका आग्रह करितात, तो काय स्मणून बरें ?

महा०—महाराज जानकी निमित्त कामसंतापानें पीडित होऊन आपली प्रकृति अगदीं बेताल होऊन गेली आहे, यास्तव मनाला कांहीं कर्मणूक व्हावी एवढ्या करितां ते आग्रह करितात.

रावण.—असें आहे काय ? बरें आहे तर. नाटककारांस सांगवें आतां आरंभ करावा स्मणून.

(तदनंतर नाटककारांतून एकजण येतो आणि स्मणतो).

श्लोक. (नांदी)

सुखाचा जो हेतू तरुण मिथुनांतें^१ त्रिभुवर्नी,
विद्योगयांलां^२ बाधा अतिशय करी जो निशिदिनीं,
जयाच्या भीतीनें शशिधर^३ निजांगीं धरि सती,
असा तो कंदर्प प्रबल जय पावो त्रिजगतीं.

रावण.—ही गोष्ट बरोबर आहे ! यांत कांहीं अंतर नाहीं ?
(असें मंगलाचरण झाल्यावर सूत्रधार येतो.)

टीप.—१ स्त्रीपुरुषांस २ विद्युक्त स्त्रीपुरुषांना. ३ शिव.

४ पार्वतीला. ५ मदन.

सूत्र०—

कादंबिनीमपश्यन्गगनतले शोकशोषितशरीरः

शरदुपगमे शिखंडी, हंत, वनाभ्यंतरे चरति. ५३

दृशा०—कथमपत्तता सीतामपश्यतः क्षत्रियबहोरिव सूच्यते व्यापारः

महा०—अहमप्येवं मन्ये.

(त्रैपश्ये.)

वत्सलक्ष्मण, सीतामन्विष्यता मया शून्यैव दृश्यते पर्णकुटी ।

सूत्र०—दृश्यतामिधं, महापार्व, लंकेऽचरेण लक्ष्मणभूमिभृता धु-
ताच्या सह सीतान्वेषणपरस्य रामस्य भूमिकां गृण्ण्वती रंगतलं
प्रविशति पुंजिकस्थली । (इति निष्क्रान्तिः)

(प्रस्तावना)

दृशा०—सम्पुपक्रान्तं मे क्षणकं यन्मया सीतामपश्यन् रामः किं क-
रोतीति जिज्ञास्यते.

(ततः प्रविशति कवकभूषितैकहस्ता सीता.)

सीता—हैंल अणले, इमिणा रक्खसणाहेण अंतेउरवणंतरे गिरो-
हिआ, असरणा, दुव्वारसोआवेआ, अज्जविप्पओअप्पेक्खण पे-
क्खणअ ओप्पिअ पेस्सिइ

सूत्रधार—

साकी.

शरवी कादंबिनी दिसेना क्षणोनि कष्टी योर,

शोक शुष्क होउन हा कैसा फिरतो रानी मोर.

रावण.— म्यां सीतेला हरून आणिच्यावर ती दृष्टीस पडेना क्षण-
न तेव्हां जी त्या क्षत्रिय वटूची अवस्था झाली तीच त्यानें ही
साकी गाऊन सुचविली असें वाटते.

महापार्श्व.— होय महाराज, मलाही तसेंच वाटते.

(पडद्याच्या आंत शब्द होतो.)

वत्सा लक्ष्मणा, सीतेच्या शोधार्थ आलों, पण पर्णशाळा शून्य
दिसते ! तिजमध्ये कोणी नाही !

सूत्रधार.— अहो महापार्श्वजी, महाराज लक्षेश्वर त्यांनी आतां
इकडे लक्ष्य द्यावे. सीतेचा शोध करणारा जो राम त्याचें सो-
ग घेऊन ही पुंजिकस्थली नामक अग्निरा, आणि तिच्या स-
मागमें लक्ष्मणाचें सोंग घेऊन घृताची नामक अग्निरा, अ-
शा दोघी जणी आतां ह्या रंगभूमीप्रत प्रवेश करीत आहेत. (अ-
से क्षण निधून जातो.)

(ही प्रस्तावना झाली.)

रावण.— बाहवा ! खेळ तर फार चांगला लावला ! कांकी, सीता
दृष्टीस पडेनासी झाल्यावर रामानें कसें काय केलें तें पाहण्या-
ची मला उत्कंठाच होती.

(तदनंतर एका हातांत कांकण घातलेली असी सीता

पडद्या बाहेर येते.)

सीता.— अमे अनळे, त्या राक्षसपतीनें मला मुळीं वनांत आणून
बंदीस ठेविलें आहे. येथें मला कोणी ज्ञाता नाही. अनिवार शोक
होऊन मी व्याकुल होत आहे. त्यांत हा जो खेळ आरंभिला

टीप.— १ मेघमाला.

णपारेमि तहवि अज्जउत्त कहपओएति अत्थि मे कुदूहलं.

(प्रविश्यानला)

अन०— तां इमस्स संगीदसालाभंदरे णिलीअ पेक्खम्ह.

सीता.— (सभयं) हैलै, एसो परवारचोरो महापावई रस्खसणाहो
विदूरे वीसइ.

अन०— किं तदो रक्खसंधंकरणमणिघडिदकडकधारिणीहिं अम्हे.
हिं सकं एत्थ उववसिदुं ? विदूरदाए ण सुणीअदि अम्हाणं जप्पि-
वं, इमस्सवि अम्हेहिं.

सीता.— पुंवे आओद्धअवेसधारिओ रक्खसस्स परितोसिअं क-
डअजुअलं दाऊण दाणि अत्तणो सुअं जेव्व उवकिदं आसि.

अन०— अचरिअं अचरिअं ! महेसिणं माहण्यं । जं मए अज्ज तु-
म ण पेक्खिआसि. केवलं अद्दाए विअ मए वि फंसमेत्तेण वरं
पक्खवा होसि ।

सीता.— तुमं वि अण्णेण रक्खसजणेण ण सक्का पेक्खिदुं. जं तुह
हत्थे एकं कडअं इमाणं आमोचिअं.

अन०— तुमं वि त्ति भणिदव्वं, जं मए जेव्व अहं वि ण सक्का पे-
क्खिदुं.

सी.— भूतिआधारिणीणं अछराणं कहं होमिह ?

आहे, तोही प्राणनाथाच्या वियोगाचाच. सणून मला दुःखकारकच आहे. तो पहाणे मोठे कठीण, तथापि त्यांत प्राणनाथाची कथा आहे सणून ती पाहण्याची मला उत्कंठा वाटते, इतकेंच.

अन०—(पडद्याच्या बाहेर येऊन) बरे तर ह्या लंकेश्वराच्या संगीतशाळेत गुप्त बसून पाहू.

सीता.—(भय पावून सणते) अनळे अनळे, परस्त्रीला चोरून नेऊन महापातकी झालेला जो राक्षसपती, तो येथे पत्नीकडच्या बाजूस दिसतो बाई !

अन०—अ, दिसला सणून काय झाले ? राक्षसांधकरणमणिघटित-कटकें आपण घातली आहेत, मग त्याचें कांहीं भय नाही. खुशाल येथे बसून खेळ पहा. अणखी तो येथून बराच दूर आहे, सणून आपलें बोलणें झाला किंवा त्याचें बोलणें आपल्याला ऐकू येईल हाही धाक बाळगण्याची गरज नाही.

सीता. अयोध्यकमुनीचा वेप घेणारा जो राक्षस, त्याला हे कटक्युगुल बक्षीस सणून मीच मार्गें दिले होतें, तें आज माझ्याच उपयोगी पडलें ! काय दैवाचें कौतुक तरी बाई !

अन०—केवढे आश्चर्य हे ! महर्षीचें माहात्म्यच कांहीं विलक्षण होय ! अगे पहा आतां मला देखील तूं दिसत नाहीस ! केवळ अंधळ्या सारखी जेव्हां चापचर्ते, तेव्हां मात्र हाताला लागतेस !

सीता.—तू स्वतःही ह्या इतर राक्षसमंडळीला दिसणार नाहीस कारण एक कांक्षण तुझ्याही हातांत आहे.

अन०—इतर राक्षसमंडळीस दिसणार नाहीस असें काय सणतेस ? तुला देखील तूं दिसणार नाहीस असें सण. कांकी मीच देखील मला दिसत नाही.

सीता.—बरें, पण या सोंगें घेऊन अग्निरा येतात, यांचे कसे ? या तर आपल्याला पाहतोले कीं नाही ?

अन०— ऐदाओ पेक्खडु, को दोसो ?

(ततः प्रविशति लक्ष्मणानुगतो रामः)

रामः— (सावेगं)

शय्यां पर्णकुटीमवेक्ष्य स्तदयं शोकेन मे दृश्यते,

दृशा०— (सहर्षं) दृश्यतां, दृश्यतां.

सीता०— (सात्त्विकं) ईरिसो खु तस्स मयि सिणेहाणुबधो !

ता कहं अज्जउत्तेण पेक्खिखडुं खमा मं विणा वण्णसाला ?

लक्ष्मणः— अलं शोकेन.

गच्छेद्विहितिकुञ्जमार्गं कुतुकादार्या मयूराकुलं.

दृशा०— (विहस्य) एष न जानाति मया स्तुतामेना.

सीता०— अंसंभाविदी एसो मयि अज्जे समस्सासणोवाओ व-
त्सलकखणसस.

रामः—

अस्मिन्वत्स, कदापि न व्रजति सा मामन्तरेण मिया.

दृशा०— कातरादिप्येवं भवति, न तु मेमानुबंधादेव.

सीता०— जुज्जइ एवं, जं असण्णिहाणे अज्जउत्तरुस किंवि मे अ-
प्पिअ होदि.

अन०— पाहिनात ? यांनी पाहिले तर काय चिंता आहे ?
(तदनंतर पुढे रास व त्याच्या मागे लक्ष्मण असे दोघे
पडद्या बाहेर येतात.)

राम.— (दुःखाच्या आवेशाने म्हणतो.)

श्लोक. (प्रथम चरण).

शून्या पर्णकुळी बंधूनि हृदया शोकामि जाळीत यां,

रावण.— (हर्ष पावून म्हणतो) जळो जळो ! आणखी जळो, ज-
ळून राख रांगोळी होवो !

सीता.— (अश्रू आणून म्हणते) अगे, असा प्राणनाथाचा माझ्या
ठिकाणी स्नेहातिशयच आहे, मग मजविरहित जी 'पर्णशाला' ती
त्याच्याने कशी बरे पाहवेल.

लक्ष्मण.— अहो दादा, शोक पुरे करावा आता.

श्लोक. (द्वितीय चरण म्हणतो).

गेलो कुंजगृही असेल बहुधा मोरांस देखावया,

रावण.— (खदखदां हांसून म्हणतो) मी तिचे हरण केले हे त्या
बेव्यास ठाऊकच नाही !

सीता.— लक्ष्मण भाऊजी हे प्राणनाथाच्या समाधानार्थी असे सां-
गतात, पण खरे सवले तर तशी गोष्ट व्हायाचीच नाही.

राम.—

श्लोक. (तृतीय चरण स०).

माझ्या वांचुन ती कधीच दयिता तिथे न जाई सती,

रावण.— एकटीला जावयास भय वाटत असेल म्हणून जात नसेल.

केवळ प्रेमांमुळेच जात नव्हती असे कसावरून ?

सीता.— ही बरीच गोष्ट खरी. कांकी प्राणनाथ जवळ नसले म्हण-
जे मला कांहीच गोड लागत नाही.

दीप—१ पतिव्रता.

लक्ष्मणः—

पुष्पेभ्यः किमु देवतार्चनकृते पुन्नागवादीं गता. ६

रामः— तर्ह्यन्विष्यतां वत्सेन.

लक्ष्मणः तथा. (इति परिक्रामति)

दशा०— सेयमशोकवनिकां गता, न पुनः पुन्नागवादीं,

सीता.— तस्मिं दिने इदं पुष्पं जेव्व आसि. हला, अणले, तं अत्थं
सुमरिअ परवसमिह.

सोएण अज्जउत्तस्स पेक्खन्तो वसकं धरं

पक्कपिदमिह साजस्सिं पवादे कदली विअ. ७

अन०— हला जाणइ, होवि सुक्खत्तिअसुदा तदो तस्मिं ओसरे धीरा
आसि.

सीता०— णहि णहि, किडु अत्तिमहेसिपुरधीआए अणुसुआए दि-
णस्स दिव्वस्स अंगराअस्स पहावादी.

अन०— जुत्तं.

रामः— हा मिये जानकि, कासि.

सीता.— (सावेगं) तर्हा अज्जउत्तेण एव्वं अक्कदिक् भवे.

रामः— हंत हंत ।

जनकतनयामपश्यन्दर्शितकरुणस्वरस्तरलदृष्टिः

शोकाकिमिशुकोयं पंजरगर्भं परिभ्रमति. ८

दशा०— सभाविममेतत्.

लक्ष्मण—

श्लोक. (चतुर्थ चरण स्नानतो).

गुफायास असेल तोडित फुले पुन्नागवारीत ती.

राम.—वत्सा, तर तेंच जाऊन शोध कर बरे.

लक्ष्मण.—बरे आहे, करितों. (असे स्नान इकडे तिकडे फिरतो.)

रावण.—ती तर अशोकवनांत आहे, पुन्नागवारीत कुठली ?

सीता.—त्या दिवसा प्रथमतःच ही दशा झाली. अगे, ती आठविली
स्नानजे मी अगदी व्याकुळ होऊन जाते.

श्लोक.

पाहतां रावणा शोकें रामाच्या कांपले तसी,

कानती चंडवायने कांपते करली जसी.

अन०.—अगे जानकी, तू उत्तम क्षत्रियाची कन्या स्नान त्या वे-
ळी तुझे धैर्य स्वचलें नाहीं.

सीता.—तसें काहीं नाहीं. पण, अत्रिक्रपीची पत्नी जी अनुमू-
या, तिनें एक दिव्य अंगराग अंगास लावण्या करितां दिवा हो-
ता, त्याच्या प्रभावानें तादृश धैर्य सुटलें नाहीं.

अन०.—मग ठोकच आहे.

राम.—हा प्रिये जानकी, कोठें आहेस रे !

सीता.—(दुःखाच्या आवेशानें) हाय हाय त्या समर्थी प्राणनाथानें
असाच मोठा आक्रोश केला असेल.

राम.—अरेरे !

अभंग.

जनकतनया नदीसे स्नानोती, अती दीनवाणी ओरबतो हा.

पिंजऱ्यांत, फिर पाहें टकमक, कैसा केलोशक शोका करी !

रावण.—असें झालें असेल.

टीप.—१ नागचाण्यांची वाडी. २ कीडेचा पोपड.

सीता.— (सकरुणं हस्तेन हस्तं निष्पीडय) अणले, सो सुबुद्धि-
णामा केलीसुओं पूर्णं तस्मिन् खण एव जीविदं परिचयद.

अन०— अलं सोएण, एवमेवदुस्सिलसिद्धे किं काव्वं ?

रामः— कष्टं भोः कष्टं !

अयमिह गजशावः पर्णशालोपकंठे

चरति मृगयमाणो जानकीं संभ्रमेण,

दरहसितमुखी सा लोलहस्ताचलाय

प्रदिशति किल यस्मै सल्लकीपल्लवानि. ९

दशान०— किमनेन ? जानक्याः सन्ति सहस्रमेवंविधा मम गृहे,
यदीयमभिलष्येत्.

सीता.— (सानुकम्पं) पुत्रे, आकारमेह, अहं एत्थं (इत्यर्द्धीकं)
अणले, ण प्पेक्खणिज्जं खु एदं.

अन०— हँला जाणइ, तुए सिण्हाणुबधेण सो गअसावो पच्चक्खे
एव जाणीअदि.

रामः— विशत्युदजमभ्येति द्वारे प्रश्यति चासकृत,

विहारवर्ही वेदेही विचिन्वन्निव लक्ष्यते. १०

दशा— किमन्यदेष करोतु मया मुषितायामस्याः ?

सीता०— (विचिन्त्य) हँ, चित्तदसण, जहदुणामहेअ, तस्मिन्
दिणे तुह भुभुखिदस्स पाणभोअणपदाणादो पुत्तं जेव्व ओहरिद-

मिह एकस्स सण, हकी, हकी.

सीता.—(करुणें हात चोळून लणते) अनले, काय मे सांगू? त्या मुबुद्दिनामक केलीशुकानें मर तक्षणाच माण सोडिला असले यांत संशय नाही.

अन०.—अगे, शोक पुरे कर आतां. देव प्रतिकूल झाले लणजे म-
ण काय करावें? त्यापुढें, बाई काहीं इलाज घालत नाही.

राम.—हरहर! काय दुःख हें? त्या पर्णकुटीच्या समीपभागी.

श्लोक.

फिरतसे करिशावक^१ हा पहा करित मार्गण^२ जानकिचें अहा
हसत सहकिपल्लव^३ दे स्वयें क्षितिमुता^४ स्वकरें करि ज्याचिये.

रावण.—ह्या एकाचीच काय कथा आहे? हिला पाहिजेच असले
नर असले हत्तीचे छावे माझ्या घरी हजारों हजार आहेत.

सीता.—(दयेतें लणते) अरे पुन्हा आकारमेघा, मी एथें—(असें
अर्धेच वाक्य बोलून) अनले, हें पाहवत नाही मे, काय करूं!

अन०.—अगे जानकी, स्नेहाच्या योगानें हा गजछावा तुला प्रत्य-
क्षच आहे असें भासतें कीं!

राम.—

श्लोक.

उदजामाजि जाऊनी पुन्हा बाहेर येनसे
हा कीबाभोर स्निग्हा शोधितो दिसतें असें.

रावण.—मी तिळा एथें हरून आणिले मग त्यानें दुसरे काय करावें?

सीता.—हे चित्रदर्शनामयूरा, हें तुझे नांव पथार्थ आहे बरें? त्या
दिवसीं तुला भूक लागली होती तेव्हां तुला खाऊं पिऊं घालणार
होतें तों इतक्यांत मला मेळ्या राक्षसांनें धरून आणिले रे! हाय
हाय!

न.प.—१ हत्तीचा छावा. २ शोध. ३ सालवृक्षाचा पाला. ४ सीता.

अण्णसिं बहुवारं मं गअगम्भं तुमं अप्पेक्खवन्ती

णूणं किदो खुहाए सो बियुदमुहो विददपादजुओ ११

(इति मूर्छति)

अन०— (सार्शकं हस्ताभ्यां परिमृज्य) मूर्छितेयां हँलौ समस्तसिंहि-
समस्तसिंहि.

सीता— (समाश्वस्य) हँलौ अणले, एत्तिअं सव्वं सोअस्स संरह-
विहिणा.

रामः— (सानुस्मरणं)

स्नानाद्वाः करयोर्युगेन चिकुराः संशोषणार्थं मुहु

धूयन्ते कुचकुम्भानुन्नसिचयं यावत्तरुण्या तथा,

तावत्ताडववर्त्यय बलयितोदचत्कलापोक्षयं

केकागर्भितकंधरं च कुतुकान्केलीमयूरोऽतिके. ११

दृशा०— स्थाने खल्वेतत् यदिवमस्याः

निर्वर्ण्यवेणिकां तन्व्यानीलां कादंबिनीभिः

मनो मम घनोत्कण्ठं मयूर इव नृत्यति. १२

सीता०— अणले, एव्वं सुमरिदो अज्जउत्तेण इमस्स चित्तइसणस्स
तारिसो बिलसो. (इत्यश्रूणि मुञ्चति)

रामः— हा सुकैरि, प्रेयसि. (इति मोहमुपागतः)

श्लोक.

जई यास बाधा क्षुधा देऊ लागे न देखे जरी गेहगर्भी मळा गे,
पडे पाय ताणून तें चोंच वासी बहवार त्याची दशा झालि ऐसी.

(असें लणून मूर्छित होते)

अन०—(शंकित होऊन तिला हाताने चांचपते आणि लणते)

अगे हाय हाय ! ही मूर्छित झाली की ! अगे जानकी, सावध
हो, सावध हो !

सीता.—(सावध होऊन लणते,) अगे अनले, हें सर्व शोकाच्या
भरामुळें होतें बरें !

राम.—(मागील स्मरण करून स०)

श्लोक.

न्हावोनी झवकी कचां करपुगें जों वाळवाया बरी
वस्त्रा ठोंचिति आंतुनी कुच अहो जे स्थूल कुंभापरी,
तें पाहोनि मयूर ऊर्ध्व करुनी पिच्छा निजा सुंदरा
केकारूप करीत शब्द जवळी नाचे बहू साजरा-

राज्य.—हें यथार्थ आहे. कांकी ही हिची

श्लोक.

कांदिविनीपरी नील वेणी पाहूनियां बरी,
नाचतें मनही माझे आनंद मौर ज्योपरी.

सीता.—अगे अनले, प्राणनाथाने त्या चित्रदर्शन मयूराचा त-
सा तो विलास आठविला बरें ! देवा, कायरे हें केलें ! (असें ल-
णून अश्रू ठाळिते.)

राम.— हा प्रिये, तुझे केश तरी किती सुंदर गे ! देवा, काय करूं
आतां ! (असें लणून मूर्छित होतो).

दशा०— सहपौंसुक्यं ।) भवत्वस्यायमनवकाशो मोहः, यदेवा जा-

नकी नैराश्यादेतस्मिन्नारोक्ष्यति मे शयनं.

सीता०— अणले, अत्तणो कारणादो एव्व अज्जउत्तो आसि कहं उण

इरिसी संवुत्ता वज्जहिअआ संपदम्हि.

अन०— हलौ जाणइ, तुमं वि एदस्स कारणादो खणे खणे मोह-

णवे णिमज्जिअ कहं वि उम्मज्जसि ता कहं वज्जहिअआ होसि?

लक्ष्मणः— (उपसृत्य) आर्य, समाश्वसिहि, समाश्वसिहि.

दशा०— कथं जीवयत्ययमाश्वासनेन इमं लक्ष्मणहतकः ।

सीता०— वि^४हिआ एव्व आसासिदो लक्खणेण.

रामः— (समाश्वस्य) पुन्नागवाटिकायां कस्तेन दृष्टा किं जानकी ?

लक्ष्मणः— (स्था०) कथं कथयाम्येतवायमि ? अथवा भवत्वेवं

(प.०) आर्य, श्रूयतां

आर्या सा विचिता विदेहतनया पुन्नागवन्यां मया,

माकंददुमवाटिकां च विशदो भृंगालिक्षकारिणी,

एतां चोन्मदचक्रवाकचरणभ्यासाकितां, सैकत-

भासितां स्फुटपुंडरीकमुकुलस्मेरां गिरिरापगां । १३

रामः— (मोहेन) कथं न दृष्टा जानकी ? (दीर्घ निःस्वस्य)

रावण— (हर्षित व उत्सुक होऊन स्तणतो) त्यासही व्यर्थ शोक होऊं द्या, तसें झाले स्तणजे त्याच्या विपर्यां **जानकी** निराश होऊन अरुणादिकांच्या विछान्यावर येईल.

सीता— अगे **अनले** प्राणनाथाची अशी अवस्था झाली ती मज्जर करिता, आणि मी, पहा, कशी वज्रदंष्ट्रा होऊन बसले आहे ती !

अनला— अगे **जानकी**, तूही त्याच्या करिता शोकानें क्षणोक्षणां मोहार्णवांत बुडतेस ती मोठ्या कष्टानें वरती येतेस. माग वज्रदंष्ट्रा या ती कशी गे ?

लक्ष्मण— (रामाच्या जवळ जाऊन स्तणतो) दादा, सावध व्हा, सावध व्हा !

रावण— काय ! हा दुष्टात्मा **लक्ष्मण** याला धीर देऊन सावध करितो काय ?

सीता— देव कोर स्तणून **लक्ष्मण** भाऊजीच्या उपासानें प्राणनाथ सावध झाले !

राम— (सावध होऊन स्तणतो) वत्स, पुन्नागवाटिकेंत त्वां **जानकी** पाहिली काय रे ?

लक्ष्मण— (मनांत स्तणतो) आतां, सांपडली नाही स्तणून दादांना कसें सांगूं ? अथवा सांगवेंच झाले. (मोठ्याने स्तणतो) दादा, काय सांगूं ?

श्लोक.

पुन्नागवाटीभूषि शोधिलें तिला, माकंदवाटीतहि माग पाहिला,
जेथें अलिश्रेणि बहुत सुंदरा संकारशब्दा करिती मनोहरा,
गिर्यापगेचें तव शोधिले तसें, जे कोकपादकमलें लळिलें असे,
जी आपणें युक्त सुपुढरीकी, तेथेहि ती नाबळली सला कीं.

राम— (उद्विग्न होऊन स्तणतो) काय ! **जानकी** वृष्टीस पडली नाहीना ? (लांब उसासा वाकून)..

टीप— १ भ्रमरपंक्ति. २ गिरिजवी, ३ चक्रवाकपक्ष्यांचे पाय बरवण्यानें चिन्हित झालेले. ४. नदी.

ज्वलतु तद्वि शोकवन्दिर्दहतु ततो मे संबन्धनं तद्वयं,

न च दृष्टासि क्वचिदपि, हा दधिते, किं करिष्यामि ? १४

दृशा०— यदुचितमुक्तमस्त्रीविभोगस्य, यच्च प्रियं लंकेश्वरस्य.

सीता— हँही अणले, एव्व तरुस मं अप्पेरखंतसुस वसापरिणामो,

मह विणाहसुस असंयिणहाणे ररुवसेण णीदाए ईरिसोत्ति दुवैण

अम्हाण भागधेअ ईरिसं संपण्णं (इति मुह्यति)

अन०— समसमिहि, समसमिहि. तुमं खु अइरेण कालेण तिहु.

वपोकवारेण तेण रहुकुमारेण संगदा भविस्ससि.

सीता०— (समाश्वस्य.) अणले, अत्तिअं कालं सो मह णाहो

जीवइ ण वेत्ति संसओ.

अन०— हँही, सखी वुत्ततो मेकरणए जाणीअदि.

लक्ष्म०— आर्च, धैर्यमवलम्बता दृश्यता शेषोऽयं वनविशः.

रामः— (पुरोवलोक्य)

पुं पद्विनिवाकिरन्तुरभिर्लेर्महानिलसिते

वेदेव्या भम चैव सावकुलो विसंभसाक्षी तरु.

अभंग.

अगे प्राणप्रिये, कोठें न दिससी, आतां करूं, कैसी वर्तणूक.

शोकबन्धि चितीं प्रदीप्त होऊनी, वाकीतो जाळोनी स्तब्धयास.

रावण-- वर्तणूक कशी करूं सणून काय विचारितोस ? उत्तम स्त्रीचा वियोग झाला असतां जी उचित, व लोकेश्वराला जी प्रिय, तीच कर, दुसरे काय ? आतां शोकानें मर म्हणजे झालें.

सीता-- अगे अनले, मी प्राणनाथाच्या दृष्टीस पडेनासी झालें, त्यामुळें त्याची असी अवस्था झाली, आणि तो जवळ नसतां राक्षसानें मला धरून आणिलें त्यामुळें माझीही असी अवस्था झाली. याप्रमाणें आम्हां दोघांचाही दैवयोग असा एकसारखाच आलागे. काय करूं आतां ?

(असें म्हणून मूळेंत होते).

अनला-- सावध हो जानकी सावध हो. त्रिभुवनामध्येही ज्याला उपमा नाही, असा रघुकुमार, त्याची भेट तुला थोड्याच दिवसांनीं होईल बरें.

सीता-- अगे अनले, इतके दिवस माझा प्राणनाथ जिवंत आहे कीं नाही याविषयी देखील मला संशयच आहे.

अनला-- अगे, तें सर्व आतां या खेळावरून समजेलच.

लक्ष्मण-- दाडा, धैर्य धरा, धैर्य धरा. इतक्यानें काय झालें आहे ? वनाचा अणखी प्रदेश पहायाचा राहिला आहे, तो आधीं पाहूं.

राम-- (पुढें पाहून म्हणतो).

आर्या.

चातें गळति सुगंधी पुष्पें, जीं त्यांस वर्पतो जणु हा
बालबकुल तरु अमुचा, अकृत्रिमप्रेममुख्यसाक्षी, पहा.

टीप-- १ निष्कपट स्नेहाचा मुख्य साक्षी.

दशा०— अतः किं ?

सीता०— ऐदं पुण्यवृत्तं तन्निवेदयिष्ये अं मह भक्तुणो वक्ष्ये.

रामः—

सौहार्दादुपसृत्य सांप्रतमिदं पृच्छामि, सीता त्वया

दृष्टा किं कं गता ? किमाह ? कथयेत्येवमपि मे वक्ष्यति. १५

दशा०— (सक्रोधं) रे रे, पादपापसद, यदि तां ब्रूयामि त्वया मो
भवतं च दहासेन.

महापार्श्वः— (स्व०)

जानक्या राघवाः सौहार्दमत्त इव लक्ष्यते,

असावपि दशग्रीवस्तस्यामेव मनोरथान्. १६

(प्र०) राजन्मचेतनः खल्वयं तरुः प्रेक्षणीयं चेदं.

दशा०— तथा गृहीतं मया मंदबुद्धिना.

सीता०— ऐवं अज्जवत्तेण उम्मत्तेण विअ एसो अचेतणो रुक्खो
पुच्छिदो । अजुद्धं मयि तिण्हो अअवरुद्धं इत्ति.

रामः— (सास्त्रं) न कथयन्त्ययमगणितप्रणयः भवतु किमनेन.

क्षितिधर, कथय त्वं जानकी सा प्रयाता ।

यदि कथयसि न, त्वां चूर्णयिष्यामि बाणैः

त्वयि विफलितवेगो दीर्घकालादसर्षी

किरतु दिशि भवतु कनलं च दधातु. १७

रावण—बरे, साक्षी असला म्हणून तो काय करणार ?

सीता—सखे अनले, याच्या छायेस आम्ही पूर्वी विहार करीत असू, त्या वृत्तांताचे सूचक हे माझ्या अर्त्याचे वचन आहे.

राम—

आर्या

सेहे जवळी जाडति पुसतीं मी जानकीकथा यास,
सत्यचि वंदेल, शंका नाही धरणार हा कथायास.

रावण— अरे दुष्टा वृक्षा, खबरदार ! जर कां तूं तिचे वर्तमान सांगितलें, तर या खड्गानें तुला तोडून वाकीन संभाळ !

महापार्श्व— (मनांत म्हणतो).

आर्या

सीतेच्या स्नेहास्तव रामाला वेढ लागलें जैसे,

तीच्याच कामलोभें दशाननालाहि लागलें तैसे.

(मोठ्याने म्हणतो) महाराज, हे काय बोलतां ? वृक्ष हे अचेतन असतात, आणि हा नाटकाचा खेळ चालला आहे.

रावण— अरे, मी काय बेकूब कीं हें खरेंच आहे असें मानून बोलतो !

सीता— याप्रमाणें प्राणनाथानें वेढ्यासारखें या अचेतन वृक्षासही पुढिल्ले हा अपराध, माझ्याविषयीं जो याचा स्नेह, त्याचा बरें !

राम— (अश्रू आणून लणतो) अरे हा कांहींच बोलत नाही याचरून हा स्नेहाला गणीत नाही असें झाले ! हरहर ! बरें न सांगो हा !

श्लोक.

क्षितिधर, चंद, कोठें जानकी आज गेली,

न चदसि तरि बाणें मृत्तिका जाण केली,

उडविल मग तूतें चंडबाघू दिगंती,

अडचिसि म्हणुनी जो हातसे फार खंती.

टीप— १ हे पर्वता. २ बाणानें तुझी मातीच केली असें जाण.

दशा०—

कथयिष्यति वेदेही कथमेव धराधरः

वज्रकल्पं तलाघातं मम जानन्नपि स्वयं ? १८

रामः— कथमसौ न चलति. भवतु गिरिवरीनदी पृच्छामि.

उत्संगं भवती गिरेरधिवसत्यद्यापि नन्वावने,

किं त्वं दृष्टवती तथा मम बधूमुत्संगवासप्रिया,

उन्मिद्राबुजलोचना त्वमिव या कोकाभिरामस्तनी

धत्ते षट्पदजालनीलचिकुरान्सौ भाग्यवत्युज्ज्वलान्. १९

दशा०— इयमपि न कथयिष्यति सत्साध्वसेन.

रामः— कथमियमपि जडरूपं न कथयति.

सीता— (सञ्जितास्वासे) को उर्णं रक्खसापहरिदं म अज्जउत्तस्स

अणिस्सदि ? जं सुणिअ सो मं सोअसाअरादो तारइस्सदि.

अन०— हलो, उवरि पेक्खम्ह.

लक्ष्म०— (स्व०) कथमार्य उन्मादेन गच्छते ? अहो कीदृशी

गति देवस्य ? (म०) आय, किमेतत् तदलं सरंभेण,

रावण—

श्लोक

वज्रापरीस ही तीक्ष्ण माझी चापवि जाणता,
सांगेल शैल सीतेला कैसा तें पाहतो अता.

राम— काय ! हा तर हालत बोलत खुदां नाही ! असो, तर आतां
गिरिनदीपत विचारूं.

श्लोक.

उत्सर्गो वससी अजूनि गिरिचे तूंची, अये निम्नगे,
उत्सर्गी वसणे जिला प्रिय वधू ती पाहिली सांग ने.
मेघें पकजशी, कुचद्वय तसें कीकापरी शोभते,
काळया पटपटपंक्तिचे परि शिरीं जीव्या, अहो, केश ते.

असी ती सुभग व उज्ज्वल जी प्रिया ती पाहिली असली तर
मला सांग बरें ?

रावण— ही देखील माझ्या धाकानें सांगायाची नाही.

राम— अरे ! हीही जबरूपाच आहे. एक शब्दही बोलत नाही.

सीता— (चितेनें श्वास ठाकून) राक्षसानें हरून नेली असैं प्राण-
माथाला कळलें, तर तो मला शोकसागरांतून तारील, पण हें त्या-
ला कोण बरें सांगेल ?

अनला— थांब थांब, इतक्यांत धीर ठाकू नको. पुढें काय होतें
तेंही पाहूं दे.

लक्ष्मण— (मनांत म्हणतो) काय करावें ? दादांला तर उन्माद-
वायूनें घेरल्याची अवस्था झाली. कसें हे दैव फिरलें, पहा !
(मोठ्यानें म्हणतो) दादा, हें काय ? इतके घाबरूं नका. अ-
म्मळ धीर धरा कीं.

टीप— १ हे नदि. २ चक्रवाक पक्ष्यापरी.

सीता०— (सासं ससेहं) अहं मह पुत्त आए एव्व पुढमं अज्जउत्तं
स्स महावपुत्तं णिवेदिअवत्तां.

रामः— तर्हि दक्षिणेन पथा, वत्स, मृगयावहे. (इति परिक्रम्य) व-
त्स, पश्य पश्य.

यान्धद्य जातिकुसुमानि मयार्पितानि तस्या चिदेहदुहितुश्चिकुरांतराले,
तान्येव सौरभविकृष्टमधुव्रतानि पृथ्वीतले निपतितानि, ततः प्रतीमा. २०

लक्ष्मणः— केनापि निह्यमाणाया देव्याः कवरीभारादलितैर्भवि-
तव्यमेतैः.

दशा०— हतं हतं, मम तस्या हरणे परिश्रमः प्रमादमकरोत्.

सीता०— (साश्वासं) णिउणं खु एदस्स वअणं लक्खवणे मं ओ-
हरतस्स पदवीए.

रामः— (कतिचित्पदानि गत्वा) लक्ष्मण, कित्वेतत् ?

कस्यायं भुवि सारथिर्निपतितः ? कृत्वाप्रविद्धा इमे

रथ्याः कस्य स्वराः पिशाचवदनाः ? कस्यैष भग्नो रथः ।

कस्येदं मुकुटं विषादितमिदं ? कस्यान्नमानं धनुः ।

कस्येते दशकाशपादभूत पीता भुजा दारिताः । २१

सीता— (सिंहात आसवे आणून ल्पणते) अगे, माझ्यामुळेच प्राणनाथ अशा अनर्थात पडले तेव्हा मी त्यांना मोठी उत्पातरूपीणीच झाले बाई !

राम— चला तर आतां दक्षिणेकडील मार्गाने तिच्या शोध करीत जाऊं. (असे ल्पणून इकडे तिकडे फिरून ल्पणतो)

श्लोक.

जां मीच जातिकुसुमें अजि गुफियेली,
त्या राजपुंगवसुताचिकुरांतराली,
सौगंध्यलुब्ध अलि होउनि यांवरी हे
आहेत, तीच पडली निरखुनी, पाहें.

लक्ष्मण— कोणी तरी बहिनीला धरून नेत असता तिचे बुचबुचातून हीं गळून पडली आहेत.

रावण— अरेरे ! तिच्या हरण करण्याचे गर्दीत मला त्याचे अवधान राहिले नाही खरेच.

सीता— (धैर्ययुक्त होऊन ल्पणते.) होय, लक्ष्मणभाऊजी ठीक बोलले. आतां यावरून मला राक्षसाने ज्या मार्गाने नेले, त्या मार्गास हे लागतील खरे.

राम— (काही पावले जाऊन म्हणतो) बत्सा लक्ष्मणा, हे काय आहे रे ?

सावया.

कोणाचा हा सारथि येथे मरुनि पडला आहे ?

पिशाचमुख हे खरे ही तैसे कोणाच्या रथिचे हे ?

कोणाचा रथ, मुकुट, धनु हीं, मोडुनि पडली कैसी ?

बहा भुजांचीं स्वर्ण भूषणे तुटुनि पडली तैसी.

टीप—१ सीतेच्या केशामध्ये. २ यां पुष्पांवरी. ३ गाढव.

लक्ष्मणः— आर्य, एवमुत्पश्यासि जानकीनिमित्तं द्वयोर्वारियोः प-
वृत्तमायोधनं.

दशा०— (सरोषं)

जनितो येन विघ्नोऽयं जानकीं हरतो मम,

सम्पक्कृष्टैव प्रापस्य शिक्षा तस्य जवायुषः. २२

सीता०— हो ताव, पक्षिराज, एवं स मेव भावणि रक्षन्तो वि-
ण खु समस्त फलं पाविदोसि !

अन०— बलैवन्तो खु दसग्रीवो तिहुवणवीरसंतावदो, ता किं करि-
स्सदि ?

रामः— वत्स लक्ष्मण, धनुर्धनुः (इति ससंभ्रमं परिक्रामति)

लक्ष्मणः— किमिदमकावे पृच्छति मामार्यः (इत्यनुव्रजति.)

महापा०—

भुक्नुवीभीषणमुखं, दुःक्रियागर्भकंधर,

त्रिलोकीमिव सरब्धो विधक्षन्निव दृश्यते. २३

दशा०— (ससंभ्रमं) तस्यैतस्य समक्षं परिदृश्यं विहर्तव्यमस्माभिः

किमस्य कृपणरूपं प्रतिशोभनेन कीतिः स्यात् (इत्युत्तिष्ठति)

महा०— राजान्नेक्षणकमेतत्, तदपविश्यतां.

सीता०— कीर्ते एवस्त सरोषो ?

लक्ष्मण -- वहिभीच्या निमित्ताने कोण्या दोषा वीरांचे युद्ध झाले
असावे असा तर्क वाढतो.

रावण -- (रोषाने म्हणतो).

श्लोक.

ज्याने केले महाविघ्न जानकी हरिता मला,

शिक्षाही बरवी झाली त्या दुरात्म्या जटायुला.

सीता -- अहो पक्षिराज जटायूमामंजी, अशा मज मंदभाणि.

मीचे संरक्षणार्थ तुला फार श्रम केले, पण ते सर्व निष्फळ झाले की!

अनला -- दशग्रीव हा मोठा बलवान, त्याने त्रिभुवनांतील वीरमा-

त्रास ताप दिव्हा आहे. त्याच्यापुढे त्या जटायूचे काय चालते ?

राम -- लक्ष्मणा लक्ष्मणा, भावतोस काय ? लौकर धनुष्य

आण धनुष्य (असे म्हणून घाईघाईने इकडे तिकडे फिरतो).

लक्ष्मण -- भलत्याच वेळी दावा हे असे मला काय म्हणतात ?

(असे म्हणून त्याच्याभामगे जातो).

महापार्श्व --

साकी.

भुकुडीभीषण, वत्क कसे हे, हुंकारहि हा कंठी.

त्रेलाक्याही जणु जाळिल की ऐसी उग्रा दृष्टी.

रावण -- (घाबऱ्या घाबऱ्या म्हणतो) थाला वाळून भोज मारावी

हे चांगले ! त्या पामरा बरोबर युद्ध करून काय कीर्ति मिळणार

आहे ? (असे म्हणून उठतो).

महापार्श्व -- महाराज, हे नाटक आहे, हा खरा राम नव्हे. तर

खाली बसावे आपण.

सीता -- प्राणनाथ इतक्या गर्दीने की बरे चालिला ?

टीप -- १ भुकुडी करून भयंकर.

रामः— अयमवनिधराभो, निःश्वसन्दीर्घदीर्घ,
 सुखमुकुलितनेत्रः, शोणिताभ्युक्षिताङ्गः,
 विरद इव मृणालं जानकीं भक्षयित्वा
 पथि निवसति कश्चिद्वाक्षसः पक्षिरूपः ॥ २४ ॥
 तदेनं हनिष्यामि.

दृशा०— (सामर्थ्य)

केनेषं रक्षसा सीता भक्षिता मन्मानाग्रिया ?
 करवालः करालो मे करस्य कंठे पतिष्यति ? ॥ २५ ॥

महा०— किं विस्मृतं देवेन ? नन्विधमशोकवनिकायां निरुध्यते.

सीता०— अहं वि. केण रक्षसेण ण भक्षित्वमिह, किं तु अज्ज उ.
 तस्स विष्पओअं अणुभवितुं अज्ज पि जीविदं धारेमि.

लक्ष्म०— (पुशेवलोकेय) आर्यालं संभ्रमेण तात जगद्युत्तिवायं
 प्रतिभाति.

(नेपथ्ये)

वत्स रामभद्र.

रक्षसापन्दतां सीतां त्रिमोचयितुमुद्यता.

हतस्तनास्मि, मां भूयो मा वधीस्त्वं जगद्युषः ॥ २६ ॥

दृशा०— (श्रुत्वा) कथमेतयो राजपुत्रयोरागमनपर्यन्तस्य जगदगृहं
 प्राणन्धारितवान् । मया खलु परित्यक्तजीवितोऽयं मरुमृतिः न क-
 यविष्यति राजपुत्रसोरिति विश्रब्धं मरुथानुमारब्धः ।

राम.—

श्लोक.

क्षितिधरनिभ^१ ऐसा दीर्घनिश्वास वाकी,
सखख मिटुनि नेत्रें, माखला शोणितें की,
मदगज बिसा^२ तैसी भक्षुनी जानकी^३ हा
निशिचर बसलासे पक्षिरूपे अहाहा ।

तर याला आतां मारुत वाकितों.

रावण.—(क्रोधाने स०)

श्लोक.

कोणेंही राक्षसें सीता भक्षिली मन्मनाप्रिया ?

कराले करवाले या छेदितों मी अतां तया,

महापार्श्व.—तिला तर आपल्या अशोक वनांत बंदीत ठेविलें आहे
याचे महाराजास स्मरण नाही वाढत ?

सीता.— राक्षसविक्षसाने कोणी मला भक्षिले नाही. प्राणनाथाच्या
विरहाचे दुःख सोसित ही मंदभास्या अझून जीवंतच आहे.

लक्ष्मण.—(पुढें पाहून स०) दावा दादा, थावा थावा. घाई करूं
नका. जदायुकाका प्रमाणें हा दिसतो.

(पडद्या पलीकडे जदायु बोलतो).

वत्सा रामभद्रा,

श्लोक.

राक्षसान्दृत सीतेला सोडवायास धांवलों.

मी जदायू, नका मारूं, असें त्यानेच मारिलों.

रावण.—(ऐकून स०) काय ! हे राजपुत्र येत तोंपर्यंत त्या धैर्य
ड्यागिधाडाने प्राण धरिला का ! हा आतां ठार झाला, राजपुत्रास
माझी बातमी सांगूं शकणार नाही अशा भरवशावर मी तेथून नि-
घून चालता झालों होती.

टीप.—१ पर्वततुल्य, २ मदमत्त हत्ती जसा बिसातें. ३ भयंकर ख-
झानें. ४ राक्षसानें हरिलेल्या.

सीता०— (सहर्षं) कैहं तावज्जाडणा रस्वसेण हवेणावि जीव
अंतेण साणअस्स अज्जउत्तस्स अहं रस्वसेण ओहरिदा कवि
म्हि ! (विचिंत्य) ता एत्तिअं कालं मं विमोचेडुं कीस विलंबदि
अज्जउत्तो ?

अन०— सैवं पेक्खणए पेक्खम्ह.

लक्ष्मण०— (सहसोपमुत्थ) हा तात, शकुंतराज, त्वमेवमवस्था
संवृत्ता ।

राम०— आर्य, कथय कथय, यदि ते शक्तिरस्ति कथयितुं राक्षसः
कस्य पुत्रः, किं तस्य नाम, क्व वा निवसति, किं बलं तस्य, किं
मर्थमपट्टता तेन सीतेति ?

दश०— (सधैर्यं) शंसत्वस्मै सर्वमेव वृत्तांतं शकुंतापसंवा, किं
ततो विभेति लंकेश्वरः ?

सीता०— (सोत्कंठं) ऐसी वसन्तीववाणदलिकंठो किं कहइस्स
दिति कादरम्हि.

(नेपथ्ये) वत्स दाशरथे,

चेतो मुखति मे, वचां स्खलति च, बहुं दशौ चाक्षमे,

दश०— मिथं नः ।

सीता०— (सकरुणं) तदे गिधराअ मणिमिच्छ एरिसी वसं
पाविदोसि ।

राम०— तात, कथविदैर्यमवलम्ब्य कथयतामुपरि,

(नेपथ्ये) देव,

सीता.— (हसित होऊन म्हणते) काय ! जटायूमासंजी यांना राक्षसांचे मारिले, तरी जिवंत राहून त्यांनी भाऊजी व प्राणनाथ प्राप्त होतांच, त्यांना मला राक्षसांचे नेले हे वर्तमान निवेदन केले ! (विचार करून म्हणते) बरे, हे वर्तमान कळले असून मला सोबवायास इतके दिवसपर्यंत कां बरे बिलंब लाविला ?

अनंता.— ते सर्व आतां त्या नादकाच्या खेळांत समजेलच.

लक्ष्मण.— (झटकजटायू जवळ जाऊन म्हणतो) अहो पक्षिराज, जटायूकाका, तुमची अशी अवस्था झाली ? अरेरे !

राम.— काका, बोलण्याची शक्ति असली तर तो राक्षस कोणाचा पुत्र ? त्याचे नांव काय ? तो राहतो कोठे ? त्याचे बळ केवढे ? त्यानें सीतेला काय म्हणून हरिले ? हे सर्व सांगावे.

रावण.— (धैर्य धरून म्हणतो) हा दुरात्मा पक्षी हे सर्व वर्तमान सांगेना का ? याचे सांगितले तरी लंकेश्वर त्याला कोठे भि-
तो आहे ?

सीता.— (उत्कंठेनें बोलते) दशग्रीवाच्या बाणेंकरून याच्या गळ्याला जरब झाली होती. त्यामुळे झाला हे वर्तमान कसें सांगतां येईल कोण जाणें ? मला मोठी चिंता वाटते. काय करूं ? (पबद्यापलीकडून जटायू बोलतो) वत्सा दाशरथे,

श्लोक. (प्रथम चरण.)

चिन्ता मोह, जिभेस फार जडता, नेत्रां अंधरी आली,

रावण.— फार चांगले झाले. ही आमच्या हिताचीच गोष्ट आहे.

सीता.— (करुणेनें म्हणते) अहो गृध्रराज मामंजी, माझ्याकरितां तुमची अशी दशा झाली ना ? शिवशिव.

राम.— काका, थोडे धैर्य धरून पुढे सांगावे.

(पबद्यापलीकडून जटायू बोलतो) रामचंद्रा,

किं वक्ष्ये, हरति प्रियां स महतीमास्थाय मायां तव,

दशा०— (सगर्व) किं विमोक्षयति स्नातिवधामयीं लंकेश्वरः ?

सीता०— ह्रीं अज्जउत्त, हा वत्सलस्वण, ण जाणीअदि तुम्हेहि

एवं असरणं जाणहं रक्खसो— (इत्यर्द्धोक्ति) अणले, एवं पेरखे

तिए मए सङ्कससंभमताए पुढमं परिचिदाइ अक्खराइं दाणिं

वि आलविदाइ.

अन०— एवंएदं.

रामः— नहीमां रामस्य समक्षं हरति राक्षसापसदः ?

लक्ष्मणः— (सक्रोधावलेपं)

आर्या विदेहततया विन्दतामुनेति, तातो जगद्युरपि कृततनुर्भूति,

एनं कुतं किमसिमा लवशो न कुर्या, यद्येप चोर इव नापचरेन्निगूढ. २८

दशा०— (सस्मितं)

शत्रूणां मर्मभेदीनि व्यसने स्वेष्टसाधने,

करिष्यति किमन्यथा वक्तव्ये चतुरो जनाः १२९

रामः— तदुपरि कथय.

(नेपथ्ये)

विशो नाम मुहुर्त एव, सुलभं नमं यदस्मिन्धनं.

श्लोक. (द्वितीय चरण.)

माया थोर करूनियां तव अतां त्याने प्रिया हरिली,
रावण— (गर्वानें हसणतो) हरील तर काय सोडील ? त्याच्या
 ज्ञातीचा वध केला तो पाहून त्याला नाही क्रोध येणार ? साक्षा-
 त्याला देखील येईल, मग हा तर लंके श्वरच आहे.

सीता— अहो माणनाय, अहो लक्ष्मणभाऊजी, तुम्हास न कळू
 देतां मज अनाथेला हा राक्षस धरून— (असें अर्धेच वाक्य बो-
 लून म्हणते) अगे अनले, हे नाटक पाहत असतां भीतीने
 भान न राहून मागे जे शब्द वारंवार उच्चारल्यानें तोंडीं बसले,
 तेच आतां तोंडांतून निघाले.

अनला— खरी गोष्ट आहे, भीतीनें असेंच होतें.

राम— त्या दुष्ट राक्षसानें मज रामाच्या समक्ष तिला त्याच्याचें
 होतें. म्हणजे दाखविले असतें काय ते ?

लक्ष्मण— (क्रोधानें आणि गर्वानें म्ह०.)

श्लोक.

आर्य विदेहतनये हरिलें हसणुनी, ताता जटापुसहि तोडियलें शरांनीं,
 त्याचे असीकैरुनि खंडकरीन, पाहीं, तो तस्करापरि^१ जरी न
 लपून राही.

रावण— (हांसून) अँ, यांत काय आहे ?

साकी.

व्यसनी अथवा स्वेष्टसाधनी रिपुमर्मे काढावी;
 जे केवळ वाक्पंडित त्याची हीच शीत ज्ञानाज्ञी.
 बडबडीशिवाय दुसरें त्याच्यानीं काय होणार ?

राम— काका, पुढेही सांगावें.

(पठ्यापलीकडून जटापु श्लोकाचा तृतीय चरण म्हणतो.)

विदारव्य^२ स्फुट हा मुहूर्त, मिळतें गेलें त्वरें यांत, रे

टोप-१ तुझी प्रिया. २ तरवारीनें. ३ चोरासारखें. ४ विद या नांवाचा.

दशा०— (सावेगं) अभिज्ञेनापि नैव विज्ञातोयं मया तदानीं ।

भवतु. नैवं कृतेपि यथाकालं शमं करिष्ये पुरुषकारेण.

सीता.- अपि णाम एदं संभावीअदि मह मंदभाइणिए ।

लक्ष्म०— स एव को राक्षस इति न ज्ञायते. कथं नष्टधनस्य पुनर्लाभः ?

रामः— तात पृच्छतो मम किमुत्तरं ?

(नेपथ्ये) वत्स, वक्ष्यामि सर्वं, श्रूयतां.

पुत्रो विश्ववसो मुनेस्त्रिभुवने नाम्ना ह्ययं रात्रणा. २९

दशा०— कथमुक्तमेवेदमस्मै क्षत्रियवदवे मदीयं नाम अथैनेयहतकेन !

(निःश्वस्य) हंत हंत,

छिन्नपि कृपाणेन पक्षौ पादौ च संयुगे

करमादस्य विहंगस्य कंठं न छिन्नवानहं ३०

सीता.- (सचिताश्वासं) कैहं णाम एदस्स एवेण द्विचंतरे लंकावेरु

आणिदं मं जाणादि अज्जउतो ?

रामः— तात शेषमपि कथय.

लक्ष्मणः— (सबाष्पगद्वदं) हंत हंत.

व्यादाय चंचूपुटमेव मुंचन्,

रक्तं च सासं, परिवर्तिताक्षः,

गुणौ लुठन्मूर्तिरपादपक्षः

स्तातो जवाभुस्तज्जतीव जीव. ३१

रावण — (दुखाच्या आवेशाने म्हणतो) अरेरे ! मला ही गोष्ट ठाऊक असता त्या काळी मी तिचे मनन केले नाही ! बरे असो. वेळ आला म्हणजे पराक्रमाच्या योगाने त्याचा प्रतिकार करीन. काय चिंता आहे ?

सीता — मज मंदभागिनीची असी गोष्ट होईल काय ?

लक्ष्मण — ती राक्षस कोणता हे समजत नाही, मग गेल्या वस्तूचा लाभ पुनः कसा होईल ?

राम — काका, मी विचारितो याचे उत्तर द्यावे की,
(पदद्याचे आंतून जटायु उत्तर करितो) वत्सा, सर्व सांगतो ऐक.

श्लोक. (चतुर्थचरण).

नाम रावण विश्र्वस्त असा विख्यात लोकीं बरे.

रावण — काय ? त्या क्षत्रियाधमाला दुष्टा प्रक्षाने सासे नांव सांगितले ? (निःश्वास ठाकून म्हणतो) अरेरे !

श्लोक.

दोन्ही पादां आणि पक्षां रुपाणें छेदिले, तसें
ह्याचा कंठहि म्यां काय म्हणूनी छेदिला नसे ?

सीता — (चितेने उसासा वाकून म्हणते) हाय हाय ! मुसतें नांव मात्र सांगितले तेवढ्यावरून, द्वीपांतरी लंकापुरीप्रत मला आणिले हे प्राणनाथाला कसें समजेल ?

राम — काका, बाकीचें राहिलेलेंही सांगावें.

लक्ष्मण — (सद्गदित होऊन व आसिते ठाळून म्हणतो).

अभंग.

चंचूपूर वासीयेले, डोळ्यावाटे पाणी आले,
बुबूळेंही फिरताती, वर पठारांत जाती,
हातांपायांवीणे लोला, तडफडी भूमीतळा,
आतां नाही बोलवत, काका परलोका जात.

राक्षः- (सातकं) कथं कथितशेषमकथयन्नेव तातजगद्युज्जीवितं

जहाति । (उपसृत्य) हा तात, हा दशरथप्रियसख, हा पञ्चवरी-

वासप्रशसाहवसाहाय्यक, हा गरुडाग्रजकुलमदीप,

राज्यभ्रशाद्विप्रणाशात्पितुर्नः कांतारेऽस्मिन्दारुणे विप्रवासात्,

सीतायाश्चादर्शनादुत्थितोयः शोकाभोधिः पार्यते त्वत्कृतेन. ३२

महा०- राजन्भवानेव विमित्तमस्य सर्वस्य शोकस्य.

दश०- किं न विदितममात्येन ?

महा०- कथयतु, कथयतु.

दश०-

सुबाहुमारीचकरालघातादधाम्निमूर्धश्च तथा खरस्य,

महतरी मेऽजनि लक्ष्मणेन स्वयङ्गिरूपीकरणेन शोकः. ३४

(संसर्गं) तदिदानीं

मत्स्वङ्गाहतमूर्धश्च सौमित्रेः कठरंध्रतः

मियातितमुपाकृत्य रक्तः शर्पणरवा पिबेत्. ३५

(इति सङ्घापरिनिष्ठति)

राम.— अरे बाकी राहिले सांगायांचे तसेच देवूत जदायुका-
का प्राण सोडितो काय ? (जदायूच्या जवळ जाऊन म्हणतो)
हा तात दशरथप्रियसख्या, हा पंचवटीत वासकरणाच्यास साक्ष
करणाच्या, हा गरुडाग्रजकुलप्रदीपा, जदायो, काय हा खोर
प्रसंग । देवा,

श्लोक.

राज्यनाश जाहला पिताहि मृत्यु पावला,
न्यामध्ये उभा कसा अरण्यवास राहिला !
स्त्रीहि की गमावली अशा विपत्तिसिधुला,
नाच जो तराव्यास तोहि मित्र चालला.

महा०— महाराज, ह्याला जो हा इतका शोक झाला, त्या सर्वांना
कारण आपला चरणप्रतापच होय.

रावण.— अरे, तुला ठाऊक नाही वाढते ?

महा०— नाही महाराज ठाऊक नाही, तर आपण सांगावे काय ते ?

रावण.— अरे ह्या दुष्टा लक्ष्मणाने माझ्या बहिणीचे कावनाक
कापून मला लहान शोक उत्पन्न केला काय ?

श्लोक.

सुबाहु, मारीच, कराल, यांच्या स्वरत्रिमूर्धाविक राक्षसांच्या
ब्रधाहुती शूर्पणखा इथेच विरूपकारित्व मनास जाचे.
(क्रोधाच्या आवेशाने झणतो) तर आता

श्लोक.

खड्गं करोति सौमित्रिकंठास छिद मी करी,
न्यावाढे निःसृता रक्ता पिबो शूर्पणखा बरी.
(असे म्हणून हातांत खड्ग घेऊन उठतो).

महा० - राजन्नेक्षणकमेतत् ! (इति निवारयति)

सीता० - (सशोकं) कैहं इमाणं सह हरणं एदस्स रावणेति णाममे-
त्तं अ कहिअ तादजबाउणा पाणा विमुक्का; ण उण इमिणा अस्स
लंकाउरं ठाणं कहिदं ता कि करिस्सं मंदभाइणी.

लक्ष्मणः - आर्य, नाथं शोकावसरः उपलब्धव्या खलु शत्रोरव-
स्थानभूमिः.

राम - (सकोधं)

यदि व्रजति जानकीमणहरन्पुरं वासुकेरु,
यदि त्रिदशधाम वा यदि पुरद्विषो वान्तिकं,

तदेष रजनीश्वरं मम शरश्च्युतः कार्मुकाद्

ग्रहीष्यति न चवितुं किमुरागं गरुडमानिव १३६

दश० - (सासूयं) हे रे क्षत्रियद्विभ, वृथा किं कथ्यसे ? न जाना-
सि त्रासितवृत्रारिममुखदिकपालकुलस्य लंकेश्वरस्य प्रतापं.

सीता - तौ कीस विलंबादि अज्जउत्तेण एत्तिअं कालं ? (सशो-
कं) हला अणले, पेस्खणअं खु एदं ता मण्णे तस्सि अणभिण्णा-
दकेदवे महापुरिसे मायाविणा इमिणा रस्खसणाहेण किंवि अ-
अहिदं भवे.

अन० - हलो, गरिसेहि खणमत्तं, उवरि पेस्खम्ह.

लक्ष्म० - आर्य, मसीव.

B4

A3

महा०— महाराज, हे खेळातील सोंग आहे. खराबुरा लक्ष्मणा नव्हे. (असे लपून त्याला वारितो)

सीता— (खेदयुक्त होऊन म्हणते) काय ? माझे हरण आणि राक्षसाचे नांव इतके मात्र जुटायु. मामंजीनी सांगितले आणि प्राण सोडिला ? त्याचे रहायाचे स्थान लंकापूर हे सांगायचे राहिले ? यावरून मी पहा कशी हीन देवाची आहे ती ! हरहर ! देवा, काय करू रे ?

लक्ष्मण— बाबा, हा शोक करण्याचा समय नव्हे. तर आता शत्रूच्या राहण्याच्या ठिकाणाचा शोध केला पाहिजे.

राम— (क्रोधयुक्त होऊन म्ह०)

साक्या

सुनिल चौरनिया राक्षस जावो तो पाताळा.
सूर्यचंद्रलोकाही, स्वर्गा, अथवा कैलासाला,
तरी तयाला शोधुनि मारिल रामबाण हा तैसा,
क्षणांत सर्षा धरुनि काडितो गरुडपक्षि की जैसा.

रावण— (ईर्ष्येने लपणतो) रे क्षत्रियाच्या पोरा, व्यर्थ बडबड काय करितोस ? इंद्रादिक दिक्पालांना देखील ज्याने दीन करून सोडिले, त्या लोकांश्वराचा प्रताप अद्भुत तुला कळलाच नाही.

सीता— तर मग प्राणनाथाही इतके विचर का बरे विलंब लाविला ? (शोकाचे म्हणते) अगे अनला, हे तर नाटक आहे, याचा काय भरवसा ठेवावा ? पण माझ्या प्राणनाथाला अगदी कपट ठाऊक नाही, म्हणून या मायावी राक्षसराजाने काही तरी त्याचा धात केला असेल. असे मला वाटते.

अनला— अगे, क्षणभर धीरधर पुढे काय होते ते तर पाहू दे.

लक्ष्मण— बाबा, एवढी क्षमा करावी.

अस्मिन्क्षणे यदि शरं क्षिपसीह तिष्ठन्,

हन्यास्तदैकमतिदुर्विपहासहं तं,

तद्वधुभिन्नचतुरंगबलैः समेतं

हंतुं यतस्व, पश्या न तु वैरशान्तिः. ३७

किञ्च,

यद्यप्यक्षसमित्येकं शरं जगति मुचसि,

स्त्रीबालवृद्धान्साधूश्च हन्यादेव निशाचरान्. ३८

तस्वनुचितमेव दीनजनशरण्यस्य देवस्य.

दृष्ट्वा ०- श्रुतकिमस्य जनस्य वचनममात्येन ?

मह्ना ०- एवमेवैष मन्यते. भवतु को दोषः ?

दृष्ट्वा ०- एष खलु

न वेत्ति मे बलं तस्मादिदं जालमो विकल्पितं,

इमो शरामिभिभिद्यामुलकाभिरिव कुंजरौ. ३९

सतीताः- वत्सलक्ष्मण, साधु भगिदं तुष्टं सरिसं खु एसा सिपकरवा

पुव्वअवशाहिणो रस्वसस्स.

सामा- तदि किमतं कियतां ?

लक्ष्मण- दक्षिणा विणाकयतां मायापहरणमनुपलभाय.

श्लोक.

माराल त्यास जरि येथुनि तीव्र बाणा,
तो दुष्ट एकचि मरेल बरे सुजाणा,
तद्धुमिन्न चतुरंगबलासमेत,
सर्वांस मारुनि करा चिरवैर शीत.

अणखी.

आर्या.

यावद्भाक्षस मारिनि संकल्पें याहि सीडिला बाण
तुम्ही, तरि तो घेइल बालस्त्रीवृद्धसाधुंचा प्राण.
हे तर आपणा सारिख्या दीनजनदयाळू पुरुषास अत्यंत अनुचित
होय.

रावण.— कां ? हा काय बोलतो, ते ऐकिलें ना अमान्याने ? काय
बेव्या माकडाचा नसता थोरपणा !

महापा.— असें तो आपल्या जागीं मानितो, त्यांत काय अर्थ आहे ?

श्लोक.

रावण.—

न जाणे बल हा माझे, तेणें श्लाघा करीतसे,
शराम्मीनें भेदितें या, उलकांनीं कुंजरा जसें,

सीता.— लक्ष्मणभाऊजी, तुम्ही चांगलें बोललां, पहिला प्रथम
अपराध याचि दुष्ट राक्षसानें केला आहे. तर याला हीच शिक्षा
योग्य आहे.

राम.— तर मग आतां पुढें काय करावें ?

लक्ष्मण.— वहिनीला ज्यानें धरून नेलें, त्याच्या शोधार्थ दक्षिण
दिशेस गमन करावें.

वीप.— १ चिरकालचें वैर. २ कोळ्यांनीं. ३ हत्तींनीं.

रामः— तर्हि तातजयपुरेण गिरिनदीतटे नीत्वा सत्क्रियतां वत्सेन.

लक्ष्मणः— यदाज्ञापयन्त्यार्यः (इति निष्क्रान्तः)

रामः— (सातुस्मरणं)

स्नेहादितेन मनसा जनितानि तस्याः संजल्पितान्यनुबन्धं च विचेष्टितानि

हा कष्टमद्य मम चित्तयतोतरणं शोकेन दत्तं इदं प्रलयाग्निमेव. ४०

(इति मुहुर्मुहुः पठन्परिक्रामति)

(नेपथ्ये)

तातं गृध्रपतिं तथादिसरितः संस्कृत्य शास्त्राध्वना

मां प्रत्यागतमेव कर्षति समं सत्त्वररण्योद्भवैः

रामः— कथं लक्ष्मणः क्रोशति ? (सास्त्रार्थं) कालः कर्षति भवन्त-

तमपि । महादेवसदृशानुरोधेन वनस्थितो वनकबंधः कर्षति लक्ष्म-

णमिति मे चित्तर्कः.

दशाः— युज्यत एवैतत्. (सहर्षं) कर्षतु कर्षतु, भक्षतु भक्षतु.

सीता— (सीविलं) कोएसो एणं कस्सइ. ?

B4

A3

राम.— तर मग जटायुकाकाला नदीतीरावर नेऊन त्याची सद्गति करावी.

लक्ष्मण.— बरे आहे, आज्ञे प्रमाणे करितो. (असें सणून निघून जातो).

राम.— (मागील स्मरण करून)

श्लोक.

स्नेहाईभाषण तशाच विलोकनादी
चेष्टा तिच्या प्रतिवनांत मनोविनोदी,
त्यांची स्मृती करुनि चित्त मदीय आज्ञी
शोकामि हा प्रलयवन्धिपरीस भाजी

(असें वारंवार सणत इकडे तिकडे फिरतो).

(इतक्यांत पद्म्याच्या पलीकडे लक्ष्मण राहून करतो).

श्लोक. (पूर्वार्ध).

ताताची विधिवत् क्रिया करुनियां येतां फिरोनी असा
ओढीतो मजला, पहा, वनचरां सर्वासर्वे हा कसा ।

राम.— काय ! हा लक्ष्मण ओरबतो ! (आश्चर्याने) हरहर !
बत्सा, तुलाही काळ ओढू लागला ! महादेवाच्या आज्ञेवरून
वनमार्गात जो कोणी दनुकबंधनामा राक्षस राहतो सणून ऐक-
तो, तो लक्ष्मणाला ओढीत असेल असा तर्क वाटतो.

रावण.— ही गोष्ट खरी आहे. (हर्ष पावून सणतो) ओढो ओढो,
खाऊन देखील वाको !

सीता.— (उद्विग्न होऊन सणते) हा कोण मेळा भाऊजीनां ओ.
ढितो बाई ?

(पद्म्याच्या पलीकडे लक्ष्मण बोलतो).

टीप.— १ प्रलयकाळाचा अग्नि त्याहून. २ जाळितो. ३ जटायुची

(नेपथ्ये)

बाहुभ्यां कलशास्थिमंथशिरस्स्थूलायताभ्यामहो

कुक्षिस्थैककराललोचनमुखः कश्चित्कबंधाकृतिः।

रामः— अहो ममादः ! तदुपसर्पामि.

(नेपथ्ये)

कस्त्वं ? राजकुमार दृश्यसे, दिष्ट्या खलु प्रविष्टोसि मम भक्षणा-
र्थं भगवता दिष्टेन.

रामः— (श्रुत्वा त्वरितं परिक्रम्य विलोक्य) कथं वत्सेन इत एष

राक्षसः ? यदिदानीं

असिबिदलितयोजनायतबाहुद्वये राक्षसे,

पतितरुधिरवर्षकंधवधे कबंधाकृती,

वपुषि विहितलक्ष्मणो लक्ष्मणोयं जयश्रीर्

घनधुमृणकणैरिवासुकपुष्पादिः समभ्येति मां. ४२

दशाः— (सशोकाभ्रमं) कथं वनुकबंधो निहतो वीरवटुना ? य

एतद्गुह्यव्रथाय मध्ये वनपथं मया स्थापितः।

श्लोक. (वत्सरार्ध).

ज्याचे बाहु विशाल, अस्थि गिरिवतु, जे लांबही आसती,
बोळा येक जयास, तोंड उवरी, ऐसा कबंधाकृती.

राम.— अरे घात झाला ! त्याकडे जातो.

(पडद्याच्या आत दनुकबंध बोलतो).

अरे क्षत्रियकुमारा प्रमाणे दिसतोस असा तूं कोण आहेस रे ?
मला भक्षाय्यास पाहिजेच होतें. दैवानेंच तुला येथें धाडिलें फार
चांगलें झालें.

राम.— (ऐकून घाईघाईनें एकडे तिकडे फिरतो व पाहून म्हणतो)
काय ! वत्सानें या राक्षसाला मारूनही बाकिलें !

आभंग.

चार चार कोस लांब भुज बंद,
तोडोनिघां खंड खड्गे केले.
स्कंधांतुनि त्याचें रक्त जें चालिलें,
बिडुनीं माखलें वत्सगात्र.
नव्हती हे बिडू रक्ताचे कीं आण
दिलें आलिंगन जयश्रीनें.
तीच्या अंगीं ऊढी केशराची होती
कण हे आहेती तीचेचि कीं.
ऐसा हा लक्ष्मणा विजयी होऊन
येतो परतोन सन्मुखची.

रावण.— (सशोक व साश्चर्य होऊन म्हणतो) काय ! ह्या वनसा-
गमध्यें ह्या दोघां बटूंना मारण्या करितां जो दनुकबंध ठेविला
होता, तोही कारख्यानें मारिला ?

टीप—१ लक्ष्मणाचें शरीर.

सीता.— (सहर्षं) सैते दिष्टिआ भिक्षुमुहादो मुक्कोसि.

(प्रविश्य लक्ष्मणः)

लक्ष्मणः— (आकाशे लक्षं बध्वा) किं ब्रवीत्यर्थं प्रत्यशरीरिणो
वाणी. शृणु, रामचंद्र, बक्ष्यामि ते तत्कर्म; यज्जानाकोलाभवि-
पक्षविजययोरोपयिकमिति ?

रामः— (सादरं शृणोति.)

लक्ष्मणः— भूयः किं ब्रवीति ?

“सुग्रीवं कपिवरमृष्यमूकशृंगे तिष्ठतं सह सचिवैश्चतुर्भिरेव संप्राप्य
प्रियसखमग्रजस्य राज्ञ्यं तस्मै केद्वितरासि वालिनः कृती स्यात्,” ४३
अपिच.

“शापेन स्थूलशिरसो मुनेरासं निशाचरः,

तस्मान्मां मोचितवतो बाह्याचं मत्पुत्रकिष्वा.” ४४

कथं कबंध एष त्यक्तदेहो देवो भूत्वा कथयति ।

दुशा०— (सासृज्यं) कथं तद्वपुःकबंधोपि मत्पुत्रमुत्सृज्य परपक्षं
प्रविष्टः ?

महा०— असंभावितमेतत्, यत्किंल वालिनो राज्ञो सुग्रीवस्य प-
तिशपनं कृतं.

सीता.— (हर्षानें म्हणते.) भाऊजो तुम्ही देवांनीं मृत्युमुखीतून सुवेलो !

लक्ष्मण.— (पद्म्याच्या माहेर येऊन आकाशाकडे पाहून म्हणतो.)
काय ? “अरे रामचंद्रा, जेणें करून जानकीचो प्राप्ति आणि
राजूचा नाश होईल असा उपास मी तुला सांगलो अश्लेष कर.”
असें दावांमत ही अशरीरवाणी बोलते काय !

राम.— (सादर होऊन ऐकतो.)

लक्ष्मण.— पुनः ती आकाशवाणी आणखी बोलते कीं—

श्लोक.

‘सुग्रीव स्फुर कपिनाथ क्रब्धमुर्की

‘शङ्के जो सचिवचतुष्टयासवें की,

“वालीतें वधुनि तथास राज्य देसी

“सख्यातें करुनि, तरी कृतार्थ होसी.”

अणखी

अभंग.

“स्थूलशिराक्रपी याचे शापानेंच राक्षसत्व नीच पावलों मी.

“तया पासोनीयां सोडवीलें मला, उपकार केला तुत्ती बहू.

“तयाची हो फेड होईना माझ्यानें केलीसे शब्दानें यथाशक्ति”

काय ? हा कबंध आपला राक्षसदेह ठाकून देवत्व पावला
आणि भाषण करीत आहे ?

रावण.— (असह्ययुक्त होऊन म्हणतो.) अरे ! कनुकबंध दे-
खील माझ्या पक्षास सोडून परपक्षास मिळाला ना ?

महापार्श्व.— महाराज, पण “वालीला” मारून त्याच्या रा-
ज्यावर सुग्रीवाला बसविणें, ही गोष्ट रामाच्या हातून घडणें
अशक्य आहे. कारण,

भार्गवस्य त्रिशिरसः स्वरदूषणयोरपि

विजेताभ्येव दुर्धर्षवालिने न विजेष्यति. ४५

दशा० - अतः खल्वेतयोः सन्निधकुमारयोर्वधार्थं वालिनः भेरणं सिद्धां

तितं मन्त्रिजनैः पश्य, पश्य.

यः प्राग्दक्षिणपश्चिमेषु जलधिष्वप्येकमात्रे क्षणे

संसर्पन्वितनोति चंडरुचये सांध्यं तद्वर्धं त्रयं,

हत्वा दुंदुभिमाहवे गिरिनिभं दौर्भाक्षिपन्थोजने,

नैतस्यास्ति समो बलीति निखिलैर्भूतैस्ततश्चाजनि. ४६

महा० - (स्वगतं) एतस्य सर्वापि विजयाशंसा वालिनि समाप्यते.

वालिनो वधे विदिते किंवा करिष्यतीति न जाने. (म०) राज्ञः

लेवमेवैतत्.

रामः - (आकाशे) अनुगृहीता वयमन्नभवता, अथेदानीं यथाभि-

लषितं दिव्यं पदमुपगतव्यपार्ष्णि.

लक्ष्मणा - किं ब्रवीति पुनरार्यः ? " अनेन पदासरस्तवपथेन क्रुध्य-

भूकमति प्रस्थातव्यमिति. "

श्लोक

त्रिशिरदूषण राक्षस मारिले,
भृगुसुतासं तसें जरि जिकिले,
तरि समर्थ नव्हे नर तो अजी
समरि इंद्रसुता बधण्यास, जी.

शवण.— असें आहे म्हणून तर क्षत्रिय कुमारास मारून राक्षसा-
करितां वालीचीच योजना करण्याचा विचार मंत्रिजनांनीं ठर-
विला, पहा पहा !

श्लोक

जो प्राक्पश्चिमसागरजलीं अर्घ्यत्रयाते त्वरे
द्याया श्री रविकारणे प्रतिदिनीं एकं क्षणार्धं फिरे,
मारी वुंदुभि राक्षसा, आणि तया फेंकी करे योजना,
ऐसा नाहिं बळी जगांत म्हणले ऐसेंच सारे जनीं.

महापार्श्व— (मनांत म्हणतो) आपल्याला जय मिळेल, आप-
ल्याला जय मिळेल अशी जी माला आशा आहे, ती वाली
संपेपर्यंत ! वाली मरण पावला हे जेव्हां याला कळेल, तेव्हां हा
काय करील कोण जाणे ! (मोठ्याने म्हणतो) महाराज, आप-
ण क्षणतो ते वास्तविक आहे.

राम— (आकाशाकडे पाहून क्षणतो) अरे परमपूज्या, त्वां आत्मा-
वर आज मोठा अनुग्रह केला बरे ! आतां स्वकीय दिव्यस्थाना-
प्रत गमन करावे.

लक्ष्मण— अरे, पुनश्च हा काय म्हणतो ! “ हा मार्ग पंपासरो-
वरा वरून जात आहे तर याच मार्गाने अर्घ्यभूकाप्रत जावे,”
असें सांगतो काय !

श्रीप— १ परशुरामास, २ पूर्व पश्चिम दक्षिण समुद्राचे जळांत.

रामलक्ष्मणौ.—तथा कुर्वः (इत्युभाधपि परिक्रामतः)

दशा०—(साशंकं) महापार्श्व, कथं सुग्रीवेण सख्यं भवेदस्य
मिथ्यातापसस्य ?

महा०—संभावितमेवेदं.

दशा०—(संधैर्यावष्टभं)

सहस्रं संतु सुग्रीवाः, सहस्रं संतु रावणाः,

चालिनं विक्रमांभोधि नातिलेधितुमीशते. ४७

महा०—(स्व०) एवं खलु तत्त्वानभिज्ञो देवः, किं कुर्वति बालि-

शे राजनि भोजिजनाः ? सर्वे प्रेक्षणके व्यक्तं भविष्यति.

सीता—(सानुस्मरणं) "मं मेणिह्य गगणतले धावत्सस्स रक्खस-

स्स अंकगदाए मए कस्सिं वि पव्वदसिहरे पंचसाहा मिआ दि-

हा. अविणास तेसु एकडो सुग्रीवो भवे ?

अ०—किंति ण एकोवि तुए सरणीकिदो ?

सीता—कहं एदं संभाविअदि ? जाअ खु रक्खसो मं मेणिह्य पव-

णादो वि अहिअ अहिवदेद.

लक्ष्मण—(पुरो निर्दिश्य) इदमेव प्रपातरः

राम, लक्ष्मण— उत्तम आहे, त्याच मार्गाने जातो. (असे म्हणून दोघे इकडे तिकडे फिरतात).

रावण— (साशंक होऊन सणतो.) **महापाश्र्वा,** ह्या मिथ्या तापसाचे सुग्रीवा बरोबर सरुय होईल काय रे ? तुला कसे वाटते ?

महापाश्र्व— न जाणों, महाराज, झाले तर होईलही.

रावण— (अवसान) आणून गर्वाने सणतो).

अभंग.

असोत हजारी सुग्रीव या लोकीं, हजारी की रोम असोत रे,
बळाचा सागर वाली हा हो जिफा, तश्या त्या देखा असमर्थ.

महा०— (मनांत म्हणतो) काय बेठा मूर्ख आहे पद्मा ? असा बालिश राजा असला म्हणजे मग मंत्रिजनांनी तरी काय करावे ? या खेळांत आतां सर्व स्पष्ट होईल.

सीता— (मागील स्मरण करून म्हणते) राक्षस हा मला गगन मार्गाने धांवत घेऊन जात असतां, कोण्या एका पर्वताच्या शिखरावर पांच वानर बसलेले माझे दृष्टीस पडले. त्यांतलाच सुग्रीव हा एक असेल असे वाटते.

अनला— अगो, मग त्यांतून एकाला तरी रक्षणार्थ प्रार्थनाचे होते. तसें कां बरे केले नाही ?

सीता—अनले, हे कसें गे घडेल ? मला घेऊन तो राक्षस इतक्या त्वरेनें जात होता कीं वाऱ्यालाही तो मागे दाकरी. मग तें कसें बरे साधेल ?

लक्ष्मण— (पुढे पाहून म्हणतो) पंपासरोवर ते हैंच. याच्या समीपमार्गी,

अस्थोपांते मृगखुर पुवाक्लिष्टमंदारपुष्प
 श्रौतन्माध्वीरसशिशिरया, देव, यावः, पदव्या,
 वातश्रूतक्रमुकपनसच्छायरुद्रातपाया
 यस्यामंतश्चरति मुपितासन्नपुन्नागगंधः। ४८

दशा०— रमणीयः खलु पंपातवसमुद्देशः।

सीता.— (सोद्वेगं) अण्डे इमं पंपातवोद्देशं रमणिज्जं दिव्गुण अज्ज
 उत्तेण किं पडिवण्णंत्ति ण जाणीअदि.

अ०— सर्व्वं पेस्खणए विण्णादं हुविस्सदि.

रामः— (आलोकय) अस्यां किल पंपायां

अस्वातापितया मृणाललतया तृप्तिं प्रियाया विद.

स्मातंगो निजपुष्करेण सलिलं संक्रामयत्यानने.

(विचिंत्य) हा कथं जानकी मामंतरेण स्थास्यति। (इत्यश्रूणि वर्त्तयति)

दशा०— यावच्छंके श्वरस्य प्रसादं मे राक्षसीभिः सुरक्षिता तिष्ठति.

सीता — (सास्त्रं) अण्डे अज्जउत्तरस असेणिहाणेवि महं जीव
 तिए कठिणत्तणं हिअअस्स लस्सुड एव

राम — (अश्रूणि प्रमृज्य)

इत्यनामधिरोहतां मणयिनीराधुय पक्षछदे

रुद्रातपसराबुजा कमलिनी कांबावली कपते. ४९

साक्या.

मंदारार्ची पुष्पे तुळवित हरिणें धांवति फार,
 त्यापासुनि माध्वोरस वाहे, तेणें हा पथ गार.
 क्रमुकचूतपनसांची छाया, आतपपीडा नाही,
 पुन्नागाचा गंध घेउनी वारा येथें वाही.
 ऐसें पपेचें तीर, कैसें शोभतसें थोर. (धृ० प०)

रावण.—पंपासरोवराचें तीर रमणीय तर खरेंच. यांत संशय नाही.

सीता—(उद्विग्न होऊन म्हणते) अगे अनले, पंपासरोवरा-
 चा रमणीय प्रदेश पाहिल्यानं प्राणनाथांला विरहव्यथा होऊन
 त्यानं, बाई, काय काय केलें असेल तें नकळे.

अनला—या खेळांत तें सर्व दृष्टीस पडेल.

राम—ह्या पंपासरोवरी

साकी.

मृणाललतिका उपडुनि देतां प्रिया तृप्तही झाली,
 जाणुनि हें निजकरें तन्मुखीं गज हा उदका घाली.

(मनांत चिंतन करून) हाय हाय ! मजविरहित जानकी
 कशी राहिल रे देवा ! (असें म्हणून आंसवें ढाळितो).

रावण—लंकेश्वराची कृपा आहे तोंवर तिला कांहीं भय नाही.
 राक्षसी तिचें रक्षण करीत आहेत.

सीता—(अश्रू ढाळून म्हणते) अनले, प्राणनाथाचा वियोग झाला तरी मी जिवंत आहे यावरून माझे हृदय बजाप्रमाणें कठिण आहे ही गोष्ट खोटी नाही.

राम—(डोळे पुसून म्हणतो).

साक्या.

निजकांतांसह विहार करितां हंस पक्ष फडफडती,
 तेणें कंपित होउनि कमलें भ्रमर उडोनी जाती.

टीप.—१ छुपारी, आंबा, फणस. २ उष्ण. ३ नागचांपा याची फुलें.

हा प्रिये जानकि (इति मूर्छति)

दशा०— (ससंशयं) मूर्छितोपि किमयं पुनरुत्थास्यति,

उताहो तत् पुनरुत्थानाय भवेदस्य मूर्छा. ?

सीता— हृद्धी हृद्धी एवं वि हितस्त णिअजणस्त अवत्थ वसिद
मिह देव्वहदएण. (इति सार्तका तिष्ठति)

लक्ष्मण— आर्य, समाश्वसिहि समाश्वसिहि.

तस्याश्वरे विदिते, तस्य च नामनि, तथा जयोपाये,

सुकरे शल्योद्धारे, कुतोपि नायं विचारो वा ? ५०

रामः— (समाश्वस्य) वत्स, कियदूरं गतोयमृष्यमूकः ?

लक्ष्मण—आर्य, कश्चिदयमविदूरे भिक्षुरागच्छति. तमहमेतत्पृच्छामि.
(ततः प्रविशति भिक्षुः)

भिक्षु— अहं किल तावदेतौ राजकुमारौ भिक्षुवेष्टेण प्राप्नोस्मि.

दशा०— कथमसौ मस्तेरितो बाली भिक्षुरूपेणानयोर्वधार्थमाग-
तो भवेत् ?

सीता— अणले, अद्याहिदं. ?

अन०— किंती अद्याने संभता होति. ?

सीता— णे भिक्षुवेसो रक्खवसो जह म चोरिअ आओ तह
अज्जउत्त वि माआए भारिइ उवठिओ ति तकेमि.

हा प्रिये जानकी, तू येथे नाहीस, काय करूंगे ? असे म्हणून मूर्छित पडतो).

रावण— (संशयित होऊन म्हणतो) त्याला आतां तर जबर भुर्छा आली आहे ही असीच राहिल, किंवा पुनश्च हा उठेल बरे ?

सीता—हाय हाय ! असी प्राणनायाची अवस्था मला दुष्टादेवाने दाखविली ना ? देवा, कसें करू रे ! (असें म्हणून संचित होऊन बसते.)

लक्ष्मण— दादा, सावध व्हा, सावध व्हा.

आर्या

चोर कोण, सन्नामहि, तन्नाशाचा उपाय, ही कळता,

शत्र्योद्धरणसुकर मग, तुम्ही ऐसे कशास तळमळता ?

राम— (सावध होऊन म्हणतो.) वत्सा, ऋष्यसूकपर्वत अजून किती दूर आहे रे ?

लक्ष्मण— दादा, हा कोणी भिक्षु इकडेच येत आहे. त्याला हे विचारितो.

(तदनंतर भिक्षूच्या वेषाने हनुमान् पर्वद्याबाहेर येतो.)

हनुमान्— हा भिक्षूचा वेष घेऊन मी या क्षत्रियकुमारांच्या सन्निध आलो.

रावण— काय ? मी वालीला सुचविले होते, त्याप्रमाणे तोच यांना मारण्याकरितां भिक्षूचें रूप घेऊन आला वावते.

सीता— अनले, हे मोठे अरिष्ट प्राप्त झाले !

अनला— अगे, असी उगीच कां घाबरतेस ?

सीता— हा भिक्षू नव्हे. तर मला जसा राक्षस चोरून घेऊन आला, तसाच प्राणनायालाही मायेच्या योगाने मारून टाकावे म्हणून हा कोणी राक्षसच आला आहे असें वाटते.

अ०—^१णं पेरखणअं खु एवं ता उवरि पेरखम्ह. दाणिं अलं संभमेण.

लक्ष्मणः— भगवन्निक्षो, किं जानासि ऋष्यमूकगिरिं ? यत्र च

सचिवैश्चतुर्भिः सह सुग्रीवः प्रतिवसति.

भिक्षुः— (स्वगतं) कथं वालिना सुग्रीववधार्थं स्वयमप्रवेशमृष्यमू-

कगिरिं प्रेषिताविमो इति संशयेन स्वामिना निर्धारणाय प्रेषितो.

स्मि. अथवा नैतदेवं, यतः प्रसीदत्यंतरात्मा. (प्रकाशं)

कादंबिनीधृतोष्णीपः, ककुभारण्यकंकटः,

ऋष्यमूकगिरिद्वोयं, निर्धारिण्यसिचल्लिकः, ५१

कौ पुनर्युवा ?

दशा०— (स्व०) नैव वाली. (प्र०) महापार्श्वः, किं न जानाति

द्वयोरनघोरिकः एव रवधमहापातकी, द्वितीयस्तु शर्पणस्वामुखविरूप-

करणमहापराधीति ?

सीता— (स्व०) ^१णं एसो भिक्खुरुवो रक्खसो. (प्र०) अण-

दि, किं इमिणां जाणीअदि मंदभाइणिणं जाणईए भत्तुणा रु-

वधरिणी एका अघरा, अघरा ताए देवरस्सेत्ति ?

अनला— अगे, हा नाटकाचा खेळ आहे. खरे म्हणजे हा रामही नव्हे व हा दुसरा राक्षसही नव्हे, हीं सोंगे आहेत. म्हणून यावेळीं घाबरण्याची गरज नाही. पुढे काय होतें तें बरीक पाहूं.

लक्ष्मण— भगवन् भिक्षो, चौघां मंत्र्यांसह वर्तमान सुग्रीव हा ज्यावर राहतो, तो ऋष्यमूक पर्वत कोठें आहे, तें तुला ठाऊक आहे काय ?

हनुमान्— (मनांत म्हणतो) काय ? वालीस ऋष्यमुकावर जावत नाही, म्हणून त्यानेच सुग्रीववधार्थ या दोघांस पाठविलें कीं काय ? स्वामी सुग्रीव यासही हाच संशय आल्यावरून त्यानें मला शोध काढण्याकरितां पाठविलें. परंतु माझी मनोवेवता तर प्रसन्न भासते, यावरून हे कोणी शत्रुबुद्धीनें आले आहेत असें वाटत नाही. (मोठ्यानें म्हणतो.) ऋष्यमूकपर्वत ना ? तो हा जवळच आहे. पहा,

अभंग.

शिरोवेधन मेघांचें, अंगीं कवच वनांचें,
निर्झरिणी^१ तरवारी, ऐसा ऊभा वीर गिरी.

परंतु तुम्ही दोघे कोण आहां ?

रावण— (मनांत) नाही हा वाली नाही. (मोठ्यानें म्हणतो) अरे महापाश्र्वा, थाला ठाऊक नाही काय ? कीं यांतून एक स्वराचा वध करून महापातकी झाला आहे व दुसरा शूर्पणखेला विरूप करून महापराधी झाला आहे, तेच हे असें ?

सीता— (मनांत झणते) हा भिक्षुरूपी राक्षस नव्हे बरें ! (मोठ्यानें) अगे अनले, या दोघी अणसरा आहेत. एकीनें मज संवभागिनीच्या भक्त्याचें रूप घेतलें आहे आणि एकीनें विराचे रूप घेतलें आहे हें या भिक्षूला ठाऊक नाही गे ?

दीप—नद्या.

लक्ष्मणः—

सैष दाशरथी रामो, यस्याहं लक्ष्मणोनुजः

भार्या तस्य च किं ब्रूयां ?—

भिक्षुः— ततः परं श्रुतवानस्मि; रावणेन तृप्ता सेति.

लक्ष्मणः— सुग्रीवो गतिरत्र नः ५२

भिक्षुः— अहं हनुमान्नाम तस्य सचिवोस्मि, तदिदानीं दिनकरकुल-
प्रदीप, देव, श्रूयतां.

वालिनास्य तृप्तां भार्यां, हत्वा तं, यदि दास्यसि,

सगणं रावणं हत्वा, सोपि दास्यति ते म्रियां. ५३

यदग्रजस्य राज्ञो दंष्ट्रचक्रमर्बुदकोविसहस्रसंख्याकमिष्यते.

दृशा०— (सक्रोधं) किमुच्यते भिक्षुहतकेन ? क मे चंद्रहासः ?

आदौ भिक्षुमहं हन्यां; हनिष्यामि ततः परं

सुग्रीवमुच्यमुक्तस्य सप्त सैन्यमन्त्रिभिः ५४

(विचिंत्य) कथमस्थाने संरंभः ? ननु क्षत्रियबटुवधाय प्रहिता

वाली तत्पुत्रद्वयोपि हनिष्यति एव तावत्.

महा०— मुक्तमुक्तं स्वामिना.

सीता— (सहर्षं) सुसिं लिहं एदं परोपरं लक्ष्मीअदि.

रामः— अस्वेवं, तर्हि ऋष्यमूकमभिगच्छावः (इति सर्वेप रिक्तामंति)

लक्ष्मण—

श्लोक.

हा राम पंक्तिरथपुत्र वडेल साचा,
सौमित्रि मी अनुज, जाण, असे तयाचा.
त्याची भिया जनकजा, वड काय तूतें—
हनूमान्.— पुढचें वर्तमान मी ऐकिलें आहे की तिला रावणानें ह-
रून नेलें.

लक्ष्मण—

श्लोक. (चतुर्थ चरण).

सुग्रीव हाच गति जाण अतां अमूर्त.
हनूमान्.— मी सुग्रीवाचाच सचिव आहे. माझे नांव हनूमान्.
असो आतां, हे सूर्यवंशप्रदीपा देवा, ऐकावें.

श्लोक.

वालीने हरिली भार्या, देशी मारुनि त्याजला,
रावणा मारुनी तोही सीता देईल तुजला.
त्याच्या वडेल भावाचें सैन्य सवले सणजे अबुदाच्या हजारों
कोटी आहेत.
रावण.— (क्रोधानें) हा दुरात्मा भिक्षू काय सणतो रे ? माझा
खड्ग कोठें गेला तो ?

श्लोक.

आधीं वधीन हा भिक्षू, मग सुग्रीव वानरा
ऋष्यभूकास जावोनी मंत्र्या सैन्यांसवें खरा.
(विचार करून सणतो) अरे हें काय ? भलत्याच वेळीं मी
असा काय उतावीळ होतो ! क्षत्रियवटूना मारण्याकरितां वा-
लीची योजना केली आहे, तर तो त्यांना त्यांच्या मित्रांसुद्धां
मारून टाकोलच.
महापार्श्व.— वाहवा ! महाराजांनीं ठीक सवले.
सीता.— (हर्ष पावून सणते) परस्परे समडुखी मिळून परस्परांच्या
बायका आणून घ्याव्या हें यांचें खातें बरें जमलें बाई !
राम.— बरें आहे. तर चला आतां ऋष्यभूकाप्रत जाऊं. (असें
बोलून सारे इकडे तिकडे फिरतात).

दीप—१ सुग्रीवाला. २ सुग्रीवही.

रामः— किमिदं मार्गनिरोधकमदिक्रुवमिवोन्नतमस्थिकदंढकं दृश्यते. ?

हनु०—वालिहतविक्षिप्तदुन्दुभेरयमस्थिशेषः

रामः—तदेनमुदस्यामि गगनाय (इति क्षेपणं नाटयति)

लक्ष्मणः—(साश्चर्यं) कथमर्थः पादांगुष्ठेन दूरतो दशयोजनमिदमस्थिकूटं विक्षिपति ।

हनु०—(स्व०) महासत्त्वोयं राजन्धकुमारः । (प्र०) देव, दोभ्यामाहवावसाने योजनमात्रमुत्कामज्जीवितमेतमुदक्षिपद्भीरो वानरैः ।

रामः—(पुरोबलोक्य) कस्य पुनरिमे शरविधरा दृश्यन्ते शालतरवः ?

हनु०—वालिन एव.

लक्ष्मणः— कथमंगुष्ठनिष्पीडितभूमिभागसमरेखीकृतानेतानेकशरेण युगपदार्यो विदारयति ?

हनु०—(सहर्षं) देव, पश्य पश्य सुग्रीवोयमवरजो वालिनः सहैव मन्त्रिजनेन पर्यतशिरशदधत्तरति, तदहमेव मन्ये.

पादांगुष्ठविकीर्णदुन्दुभितनूककालगन्धाध्वना,

हेलादारितशालसमकशरप्रोताचलक्षोणिना,

आर्येणातिबलेन वालिविजये संभावितप्रत्ययाः

सख्यलब्धुमसावुपैति, भवितुं राजा हरीणामपि. ५५

दशा०—(साश्चर्यविग)

राम.—मोठा पर्वतमाथ असो हा कोणाचा अस्थिपंजार वोटमध्येंच आडवा पडला आहे बरे ! त्यानें सगळा मार्ग रोधून ठाकिला आहे.

हनुमां.—वालीनें दुंदुभिनामा राक्षस मारिला, त्याचा हा अस्थि शेष आहे.

राम.—तर याला मो आकाशांत उडवून देतो. (असें म्हणून उडविल्या सारखें करितो).

लक्ष्मण.— (आश्चर्य पावून) काय ! दादांनीं हा अस्थिपर्वत नुसत्या पायाच्या अंगठ्यानें च्याळीस कोसपर्यंत उडवून दिला कीं !

हनुमान.— (मनांत) हा क्षत्रियकुमार मोठा विलक्षण बलवान आहे व्वा ! (मोठ्यानें ह्मं) हे देवा, युद्धाच्या अंती, जीव जात असतो, वालीनें याला दोहों हातांनीं केवळ चारकोस मात्र फेकून दिले होते.

राम.— (पुढे पाहून म्हणतो.) अरे, हे शालवृक्ष कोणाचे आहेत ? यांना शरविचरेही पडली आहेत.

हनु.— ते वालीचेच आहेत.

लक्ष्मण.— काय ! अंगठ्यानें भुईदाबून त्या वृक्षांस समरेखित आणून एक्याच बाणानें दादांनीं त्यांचा भेद केला.

हनु.— (हर्ष पावून म्हणतो) हे देवा, पहा पहा ! वालीचा धाक-वा भाऊ जो सुग्रीव तो आपल्या मंड्यांसहवर्तमान पर्वतशिखरावरून खाली उतरत आहे त्यावरून मला वाटते—

श्लोक

हाडे तया दुंदुभिराक्षसाची अंगुष्ठमात्रे उडवीत साची,
एके शरें सातहि शाल झाडूं भेदूनि केला सहजे चुराडा,
हें पाहुनी निश्चितचित्त झाला, कीं राम मारील ममाग्रजाला,
सुग्रीव येतो कपिराज व्हाया, तसाचि हा सख्य तुझे कराया.
रावण.— (आश्चर्य पावून ह्मं)

टीप.—१ बानरांचा राजा होण्यास. २ सुग्रीव.

पादाग्रकीर्णघनबुंदुभिदानवास्थि-

रेकेषुणा दलितसालतरुप्रपंचः।

अर्कात्मजेन हरिणा स्पृहणीयसरस्यो,

हंता क्रिमेप न भविष्यति वालिनोपि । ५६

(विमृश्य)

प्रहर्त्ता च प्रहर्तृणामंतकस्यापि चांतकः,

शिलावर्षा वने वाली जेतुं शक्योस्ति केनचित्. ५७

सीता.— दिट्ठिआ अज्जउत्तअस्स सरिसमित्तलोही तक्कीअदि.

रामः— मामसावुपैतु.

(ततः प्रविशति सानुचरः सुग्रीवः)

सुग्रीवः—(उपसृत्य) आश्वर्यमाश्वर्यम्

याभ्यां भीता वयमिमौ वालिना प्रहिताविति,

तावैव मे सखीकर्तुमानोधेते हनुमता. ५८

हनु०—देव, सुग्रीवः प्रणमति.

रामः—अपि कुशलं वयस्यस्य (इत्यालिंगति.)

सुग्रीवः—किमतोप्यस्ति मे कुशलं ? यदन्नभवतो वयस्यपदप्रयोग
भाजनमभूच्चं.

रामः — सखे किन्त जानासि विश्रवसः सुतं रावणं अपि च तस्य
निवासनगरी वा ?

दशा०—किमुत्तरं ददाति सुग्रीवः ? (इति शृणोति)

सुग्री०—देव, नाहं किमपि जानामि.

अभंग.

राक्षसाचा जड अस्थीचा पंजर उडवीला दूर लीले जेणे,
सप्त सालवृक्ष भेदी एकसरें जो का एक्याशरें क्षणांतची.
सुग्रीवही सख्या ज्याच्या इच्छी करूं, शकेंना तो मारूं वाली कैसा?
(विचार करून हा०) अः

साकी.

प्रहर्तयाला प्रहार करिता यमाचाहि घे प्राण,
तो वाली रणि शिला वर्पितां जिकि तयाला कोण ?
सीता.— दैव थोडें तूणून प्राणनाथाला आपल्या सारिखाच मित्र
मिळाला.
राम.— तो मजकबेसच येत आहे !
(तदनंतर मंत्र्यांसहवर्तमान सुग्रीव पडद्याबाहेर येतो).
सुग्रीव.— (जवळ येऊन आश्रयानें स्नानतो).

श्लोक.

वालीने धाडिलें ऐसें मानुनी पावलों भया,
आणी हनुमान् त्यांनाची मर्शी भेत्री करावया.
हनु०.— हे देव रामचंद्र, हा सुग्रीव चरणाग्रत वंदन करितो.
राम.— मित्रा, कुशळ आहेस की ? (असें तूणून सुग्रीवास आलिंगन
देतो).
सुग्रीव.— परमश्रेष्ठ जो तू, त्या तुझ्या मुखातील मित्र या पदाचे प्र-
योगास मी पात्र झालों, यापेक्षा आणखी कुशळ तें कोणतें असावे ?
राम.— सख्या, विश्रव्याचा पुत्र रावण हा कोण ? व त्याचे राह-
ण्याचे नगर कोणतें ? हें तुला ठाऊक आहे काय ?
रावण.— (सुग्रीव काय उत्तर देतो तें ऐकण्याकरितां तत्परतेनें का-
न देतो).
सुग्रीव.— देव, तें मला कांहीं ठाऊक नाही.

महा०— सुग्रीवोपि न जानाति किं स्थितिं देवस्य ?

दशा० —(विहस्य) श्रूयतां तर्हि सचिवेन.

वैदेहीमुपसृज्य विभ्रमवने यत्पंचवत्प्रातः

प्राणी विस्मरतु स्थितिं मम विदन्त्यामहेन्द्रादने,

इत्याराधनतो मया भगवतो लब्धो वरो धूर्जटे.

रसमादिरुमृतवानतः परिचयेष्वेवोनुजो बालिनः. ५९

सीता.— एसो वि बाणखहू लंकेसुरप्पउत्ति णं जानइ, ता अज्जउत्त-

स्स को उण एसोअवणे रस्सवसीहिं उवरुद्धं मं कहइस्सदि. ?

अन०— कुंदो इदोवरं एरिसी चिता ? णं सुग्गीवभञ्जणो एत्थ को

वि आगडुअ तुमं दहूण कहइस्सदि.

सुग्रीवः—किंतु गगनांगणे केनापि राक्षसेन नीयमानया कयापि राज-

कन्यया मम समक्षं निपातितमिदमाभरणगर्भितमुत्तरीयं. (इ-

त्यस्यपति)

रामः—(दृष्ट्वा) तदीयमेवेदमुत्तरीयं (इति प्रतिगूण्हाति)

दशा०—(सावेगं) इदमविज्ञातं मया त्वरमाणेत, यदिदमुत्तरीयं वि-

भ्रंशितवतो.

सीता.—सिद्धिआ मए विमुक्कं अज्जउत्तस्स तस्सि वणे अद्धं पाडिदं

रामः—(सहस्रशोकं स्वगतं) तदीयमेवेदं.

महापार्श्व— सुग्रीवालाही महाराज कोणत्या नगरांत राहतात
हैं ठावूक नाही ही गोष्ट काय आहे ?

रावण— (हांसून) ही मसलत आली निराळीच लढविली आहे,
कळले अमान्यजी ! कसी ती ऐक सांगतो.

श्लोक.

सीते पंचवटीतुनी हरुनियां नैले अशोकी वनी,
जे प्राणी वसती महेंद्र गिरिचे सीमास्थळा पासुनी,
त्याति त्वत्स्मृतिविस्मृती पडु असा, शंभूस आराधितो,
झाला तद्वर, यामुळे विसरला हा मत्पुरा जाणतो.

सीता— काय ! हा वानरराजही लंके श्वराचें वर्तमान जाणत ना-
हीं ! तर मग अशोकवनामध्ये राक्षसीचें पाहण्यास मला ठेविले
आहे. हें प्राणनाथास कोण तरी सांगेल ?

अनला— आतां यापुढें ही काळजी करणें कशास पाहिजें ? सु-
ग्रीवाच्या सरदारांपैकी कोणी तरी येथें येऊन तुझी भेट घेऊन
त्याला वर्तमान सांगेल.

सुग्रीव— परंतु कोणी एक राक्षस आकाशमार्गानें एके राजकन्येला
घेऊन जात असतो, तिनें मजसमक्ष आंगावरील वस्त्रांत आपली
भूषणे बांधून तें खालीं टाकून दिलें. तें हें पहा. (असें हसून
रामाच्या स्वाधीन करितो).

राम— होय होय, तिचेच हे वस्त्र होय. (असें हसून हातीं घेतो.)

रावण— (दुःखाच्या वेगानें स्तब्ध) अरे ! माझ्या त्या वड्डाणाच्या वेगानें
तिनें श्रेला केव्हां टाकिला, तें मला समजलेंच नाही काय करावें ?

सीता— वनांत असतां प्राणनाथाचें अंगवस्त्र अर्धें फाडून घेतलें
होतें, तें यावेळीं म्यां खालीं टाकिलें, हें देवानें चांगलें झालें.

राम— (हर्षानें व शोकानें मनांत हसणतो) तेंच हें वस्त्र.

यत्कांताकुचकुभपन्नमकरीकस्तुरिकालांछितं,
कांतायाः कठिनोन्नतौ तनुतरो यच्च व्यनक्ति स्तनौ,
यच्चाकर्षति कांतया नपि कृतभ्रूभंगमालोक्यते,
कांता सा च यदंचलेन सहसा मां वीजयत्येकदा. ६०

दशा०- बलवती खलु राजसूतोरियमुत्कंठा. (साश्वर्यं पुनः पुनः
प्राणानुन्मीलयति.)

सीता.- (सीदेन) 'म' विणा उत्तरिजं मह दहूण कहे अज्जउत्तेण
ते अवत्येतरं तरिदं ?

रामः- दृष्टव्यान्यन्याभरणानि प्रियायाः (इत्युत्तरीयं विसृज्य
सारं पश्यन् स्व.)

हारस्त्वस्याः स्तनकलशयो रगरागाकितोयं,

तस्या लीलागमनपिपुनो नुपुरौ नूतभेतौ,

एषा तस्याः कनकरसना, किंन जाते-

दशा०- (सहर्षं) नूनमाभरणावलोकितेन जीवितं स्वजेदेवराजपुत्रः.

सीता.- अज्जउत्तो एव चित्तअतो आसि ति अंगरेसु अमिदेसु.

आपविअं विअ मोहिदं हिअअं.

सुग्री०- (स्व.) तनु नूतमेतद्दर्शनेन स्मरति जासकी अत एव

B4

A3

श्लोक.

जे कांताकुचकुभपन्नमकरी' कस्तुरिनै लांछिले,
जे दावी कठिनोन्नता तनुतरा वक्षोजगुरमा भले,
ज्याला दादुनि ओढितां प्रियतमा रागेचि पाहे मला,
ज्याला बारुनि घालि ती मजवरी बारा बहू चांगला.

रावण—या राजपुत्राची प्रीति बायकोवर कांहीं जबर आहे बोवा-
(आश्चर्य पावून पुनः पुनः उसासे टाकितो.)

सीता—(उद्दिप्त होऊन स्तणते) माझा शेला पाहिल्यावर माझ्या
विरहामुळे प्राणनाथाची जी अवस्था झाली असेल, ती त्याने क-
सी कंठिली असेल कोण जाणें ?

राम—प्रियेची दुसरी भूषणेही पहावी. (असे लखनू शेला ठेवून अ-
मु आणून पाहतो व मनांत स्तणतो.)

श्लोक.

तीचा हारकुचोगराणयुत हा, लीलागतो सुचकें
हीं हेमी पदभूषणें, सुख बहू शब्देचि देती निकें,
तीची ही रशना' सुवर्णधदिता,—

रावण—(हर्षाने स्तणतो) स्वचित, हीं भूषणें पाहूनच हा राजपुत्र
प्राण सोडील यांत संशय नाही वाहवा, ठीक आहे हे !

सीता—प्राणनाथ असे चिंतन करित बसला आहे यामुळे माझे रू-
दय विंगळांनीं भरलेल्या कुंडांत पडल्याप्रमाणे वेदना पावत आहे.

सुग्रीव—(मनांत स्तणतो) हीं भूषणें पाहून याला प्रियेची आठवण
झाली. लखनूच याचें

टीप—१ कांतेच्या कुचांवर कस्तुरीने काढलेल्या वेलबुटीने. २ चि-
न्हित झाले. ३ स्तनाची उदी तिनें मुक्त. ४ मेखला.

स्मरतो ज्ञानकीं सख्युः सबाष्पमिदमातनं,

नदीजलकणोपेतं नवोद्भूतमिवांबुजं. ६१

(प्र०) सखे, कृतमश्रुपातेन. लप्स्यते ज्ञानकी

रामः— (सानुस्मरणं स्वगतं)

कदाचित्

पाणिभ्यां नः फलति कलहं कर्षणक्षेपयोर्था. ६२

(प्र०) सौमित्रे, धारय मां (इति मूर्छति.)

दशा०— किमतः परं ? एतदंतं खल्वस्य जीवितं. (इतिसंहर्यमु
त्तिष्ठति)

महा०— प्रेक्षणकमेतत्. (इति निवारयति)

सीता— एतस्मै आज्ञावत्तत्त्वावारस्स परिणामेण ते तं अवश्यं सुम-
रिष्य कोवि मे अदिय विआरो किं करिस्सं. (इति मूर्छति)

अ०— हौं, समस्ससिहि समस्ससिहि.

लक्ष्म०— आर्य, समाश्वसिहि समाश्वसिहि.

रामः— (समाश्वस्य) सुग्रीव, यदि सख्यमिच्छसि, प्रसारितोयं पाणि.

सुग्री०— (सहर्षं पाणिना तमभिमृशति.)

(नेपथ्ये)

सीतेचें स्मरणें तोंब बाण्युक्त कसे दिसे !

नदीजलकर्णी युक्त नूतनोवुज की जसे.

(मोठ्यानें हसणतो) सख्या, अश्रू आणणे पुरे कर. जानकी

प्राप्त होईल, त्याबद्दल अगदी चिंता करू नको.

राम— (मागील स्मरण करून बाकीचा श्लोक मनांत हसणतो.)

जीला धरोती करे

ओठाताण अह्मी करू उभयतां अंतःपुरी आदरे.

(मोठ्यानें हसणतो) लक्ष्मणा, पडलों रे पडलों, धर लोंकर !

(असें म्हणून मूर्छित पडतो).

रावण— अँ, आतां याउपर हा कोठून वांचतो ? येथपर्यंतच काय

तें पाचें जीवित ! आतां येथे कशास बसावे ? (असें म्हणून

ह्वाते उठण्यास लागतो).

महापार्श्व— महाराज, हे नाटक आहे, हे खरें नव्हे. (असें म्ह-

णून त्याचें निवारण करितो.)

सीता— प्राणनाथाची अशी अवस्था पाहून व त्या त्या मागील

गोष्टीचें स्मरण होऊन माझ्या मनाला कांहीं विलक्षण विकार उ-

त्पन्न होतो. बाई, तो सांगतांही येत नाही. काय करू मे ! (असें

म्हणून मूर्छित होते).

अनला— अगे सीते, सावध हो, सावध हो.

लक्ष्मण— दावा, सावध व्हा, सावध व्हा.

राम— (सावध होऊन म्हणतो) सुग्रीवा, सख्य करण्याची इ-

च्छा असली तर हा मी आपला हात पुढे केला.

सुग्रीव— (आपल्या हाताने त्याचा हात धरितो)

(इतक्यांत पडद्यापलीकडे वाली बोलतो).

ठीप— १ ज्या रशनेला.

सख्युर्मे वशकंधरस्य ससरे येन क्षता ज्ञातयः,

सुग्रीवेण विरोधिना मम समं सख्यं विधत्ते च यः,

तस्यैतस्य विनिग्रहाय सहती हस्ते शिलेयं धृता,

यल्लक्ष्मीकृतिरस्य भागवजितुः कीर्तिं समं कृतति. ६३

सुग्री०— कथमेवं ब्रवीतीति ? स्वयमेवागतो बाली.

हनुमा०— (स्व०) अहो ममाहः सुग्रीवस्य, यदालिनी दुष्पवेशा

मृध्यमूकशिखरं परित्यजन्निह जनांतरे समागतः ।

भवतु. रामसन्निधानमेतस्याभयंकरं.

रामः— (सहर्षं) कथमेतस्य कंठीरवस्येष ध्वनिः ।

लक्ष्म०— (सकोपं) अरे रे मर्कट, त्वल्लक्ष्मीकृतिरस्माकमेव कीर्तिं कृतति. अयिष्ये.

आता मे भरतः प्रशास्ति वसुधां तेनायमायोधितः,

प्रस्थाने यदि दुष्कृत्यस्ति त्रिभिरे वक्ष्यस्म्यस्यासाविति,

पापस्त्वं रुमसे चिराय रुममा यद्भातुदारेः समं,

दंध्यस्तत्किमनेन ? नास्ति भुवने गोमापि, किं मोक्षयेत् ॥ ६४

दशार्०— कथं रामसमापनार्थं महाबलो बाली संव्रातः ।

सफलं खलु तमेदानीमारोधते तारारमणजूषामणे,

कथमसौ बाळिते दंध्यं भक्त्यते विमूढमताः सौमित्रिः ।

श्लोक.

माझा भिव दशास्य, आस वधिले त्याचे जयाते रणी,
तो माझा रिपु सूर्यपुत्र सखिता त्याशीहि केली वनी,
मारायास तयास ही दडशिला घेवोनि आलो, पहा,
जीचा धायचि जामदग्न्यरिपुच्या कीर्तीस हतो. अहा !
सुग्रीव— काय ? ही गर्जना ऐकू येते, त्यापेक्षा वालीच स्वता
आला वाटते ?

हनुमान्— (मनांत म्हणतो) अरेरे ! वालीचा प्रवेश जेथे व्हाव-
याचा नाही अशा त्या अद्भ्युत पर्वताचे शिखर सोडून सु-
ग्रीव या वनांत आला, ही गोष्ट त्याजपासून चुकली ! बरे असो,
आतां रामचंद्र जवळच आहे, त्यापेक्षा त्याला कांहीं भय नाही.
राम— (हर्ष पावून म्हणतो) वाहवा ! या वीराचा स्वर तर सिंहा-
प्रमाणे गंभीर आहे !

लक्ष्मण— (क्रोधयुक्त होऊन म्हणतो) अरे माकडा, तू शिला
मारून आमची कीर्ति भ्रम करणार काय रे ? तुला माकडाला
मारिले असतां आमची बरीक अपकीर्ति आहे. दुसरे,

श्लोक.

गुरूमाता भरत प्रशासन करी पृथ्वीस, त्यानें दयें,
दुष्टांना विपिनीं वधा लघुनिषां केली विनंती स्वये,
तू पापी निजबधुदारस्त, रे शिक्षा तुला योग्य ही,
केसा सोडिल तो तुला अजि अता, जो पाळितो ही मही.
शवण.— काय ! रामाची समाप्ति करून वाकण्याकरितां, महाव-
लाभ्य जो वाली, तोच प्राप्त झाला की ! त्यापेक्षा चंदचूड भ-
गवान शंकर याचे जे मी आराधन केले, ते आज सफळ झाले ! हा मूर्ख लक्ष्मण याला दंडनीय असें मानितो काय !

टीप— १ सुग्रीव.

सीता.— कैहं अज्जतामरिसेण पवंगराओ संवुत्तो बछेण लस्खणे
ण निम्भच्छिअ धीरत्तणववुभ गंभीरमुद्धुरं एसो आलविदो !

(पुनर्नेपथ्ये) हंत हंत, किमुक्तमनेन शर्पणखामुखविरूपक

रणशूरमानिना सुमित्रासुनुना ।

अयं पुणाक्षरन्यायो यदिराधो हतोमुना,

शक्तिरस्यास्ति चेद्योद्धुः, दर्शयन्वेष तामपि. ६५

अथवा तिष्ठत्वयमकृतप्रतिज्ञाः भो भो रघुकुमार,

शश्वत्ते तद्वयं तमं जानकीविरहाम्बिना,

विध्येदियं मम शिला व्रेगव्याकीर्णशोणितं. ६६

दूशा०— युक्तमिदमुक्तमिदमुनुना.

सीता.— (सातकं) हँला अणले, कहं दुविस्सदि ति वेवइ मे हिअअ!

अन०— रहुंकोरी जेवेणं परिभविस्सवि.

रामः— तर्हि संमहारोचितस्थयमुद्देशः प्रविश्यते. (इति निष्क्रान्तः)

(नेपथ्ये)

हा हृदग्निं मंदभाइणी । सिलाए पावणावो पुक्व एव

सिद्धवत्येण रहुकुमारिण एकोदगीकरभीसणी सरो विमुक्को, जो

मह पाहसत पाणं गण्हिअ गओ ति सुणीअवि.

सीता.— काय ! हा वानरराज वाली प्राणनाथावर कोधयुक्त हो-
ऊन प्राप्त झाला. त्याची लक्ष्मण भाऊजीनी निर्भर्त्सना करून
त्याशी धोरपणे गंभीर व मधुर असे योग्य भाषण केले.

(पुनः पडद्याच्या आतून वाली बोलतो) अरे, शूर्पणखे-
चे मुख विरूप करून दाकिले एवढ्याच कारणावरून आपल्या-
ला मोठा धर सगविणारा सुमित्रापुत्र काय बडबडतो रे !

श्लोक.

न्यायाने^१ काकतालाच्या^२ विराधा बधिले वनी
शक्ति याला असे युद्धी दाखवावो तरी रणी.
अथवा शत्रुवधाची प्रतिज्ञा कांहीं याने केली नाही. तेव्हां हा अ-
सो. (रामाप्रत सणतो) अरे रघुकुमारा रामा,

श्लोक.

तम झाले त्वद्दृढय जानकी विरहानले,
शिलेने फोडुनी त्याला काढितो रक्त त्यांतले.

रावण.— इंद्रपुत्र वाली याने हे बरोबर भाषण केले.

सीता.— (व्यग्र होऊन म्हणते) अनले, आतां कसे होईल ?
माझे हृदय तर थरथर कांपते बाई !

अनला.— भिऊ नको, रघुवीरच त्याचा पराभव करून दाकिल.
तु पहा तर खरी !

राम.— युद्ध करण्याजोगे स्थळ ते पलीकडे आहे. तर आतां त्या
स्थळी जातो. (असे म्हणून निघून जातो)

पडद्याच्या पलीकडे तारा (वालिखी) शोक करिते. अगे
हाय हाय ! मज मंदभागिनीचा घात झाला की ! शिला फेंकून
मारणार तो पूर्वीच, युद्धकुशल जो राम त्याने भुजंगसारखा
भयंकर असा एक बाण सोडिला, तो माझ्या पतीचा प्राण घेऊन
गेला असे सांगतात. तर आतां काय करूं ?)

दीप—१ काकतालीय न्यायाने.

सुग्री०— कथं हतो बाली ? अतएवाकर्णितबालिवधा गृहान्निर्गता
विलपति तारा, सौमित्रे, तदहं सपरिवारो रामप्रादौपजीवनाय ग-
च्छामि. (सपरिवारो निष्क्रान्तः)

दृशा०— कथं बाली रामेण हतः ? किमिदं विश्वसनीयं ? नहि स
लिलेन धार्यते पाषाणः.

(वेपथ्वे)

खेलद्धेलाब्जमालं शकलितरणकुर्वुडभिकूरशृंगं,

कक्षमक्षिभरक्षपतिविधुतशिरःप्रातघातक्षमातं,

ताराब्रह्मोजहारादृतधुसुणरसं बालिना बाहुबध्ने

विध्यन्वाणो विदध्यान्मम शुभमनिशं रामतूणीरधामा. ६७

महा०— राजन्बालिवधजनितसमग्रहर्षस्य सुग्रीवस्य शुभसंभावनवा-
चकं वचनमेतत्.

दृशा०— (सक्रीधसुन्धाय) नन्वहमाहवविमर्दमिदं निर्वृतद्विपालकम-

णो रावणः तदासामसंभावितार्थमभिनयंतीनामाप्सरसा केशा-
ल्लुचयामि.

महापा०— (अञ्जलि वध्वा) प्रसीद, महाराज, प्रसीद, नन्विद-

मुशमसा भगवता खलु निवद्धं मेक्षणकं, तस्मान्जाता कथाप्रवृत्तिः.

सुग्रीव—कायः वाली मारिला नावतें? म्हणूनच हे त्याच्या बंधाचे वर्तमान ऐकून ही त्याची स्त्री तारा चिलाप करितच घरातून बाहेर निघाली. तर लक्ष्मणा, मी आता रामाच्या पादसेवनार्थ परिवारासुद्धा जातो. (असे म्हणून सपरिवार निघून जातो.)

रावण—कायः वाली देखील रामानें मारिला? या गोष्टीवर कसा भरवसा ठेवावा? पाषाण कोठें पाण्यावर तरताना ऐकले आहेत. (पडद्याच्या पलीकडे सुग्रीव बोलतो.)

श्लोक.

जेथें पंकजमाळ शोभत असे, तें वुडुभीचें महा
शृंग स्पष्टहि जागतो लडकरी मोडोनि गेलें पहा,
कक्षाक्षिमदशास्यदीर्घपदजा घायास सोसी कसे,
तारेचा कुचहार लागुनिच जें स्नेहार्द्र झालें असे,
अशा त्या वालिन्द्वया जेणें भेडुनि ठाकिलें,
तो रामकाण अनिश अस्मत्क्षेम करो भलें.

महापार्श्व—महाराज, वालीचा बंध झाल्यामुळें सुग्रीवाला मोठा हर्ष होऊन तो असी शुभसूचक प्रार्थना करोत आहे.

रावण—(क्रोधानें उठून म्हणतो) अरे, दिक्पतींना देखील ज्याणें रणांगणात निर्दयपणें झोडून ठाकिलें, तो हा मी रावण आहे वर ! त्या अप्सरा राबा असंभावित गोष्टीचा खेळ करून दाखवितात म्हणून यांचे मी आता केसच उपटून ठाकितो पहा !

महा०—(हात जोडून म्हणतो) महाराज, कृपा करावी. परमपूज्य जे शुक्राचार्य, त्यांनीं हें नाटक रचिलें आहे. यांत असत्यकथा कदापि यावयाची नाही, असें निश्चयें समजावें.

टीप—१ खाकेंत मारलेला जो रावण त्याच्या पायांचे जे घाय त्यांस.

२ आमचें कल्याण.

दशा०— (स्व०) अतः सत्यमेवेदं (प्र० सकरुणं) हा मम मि-
थसख, हा दुंडुभिदानवसमरसंदर्शितबाहुविक्रम, हा हरिकुलचक-
वार्तिन्.

हते विराधेपि, हते खरेऽपि स्थिता जयाशा त्वयि भूयसी मे,
वाली स एव त्वमभूस्तथा चेष्टकाजनस्यायमभास्यभूमा. ६८

लक्ष्मणः— कथमयं वालिनं विजित्य संप्राप्तः !

(ततः प्रविशति रामः)

रामः— (उपसृत्य) लक्ष्मण, सपरिवार एव सुग्रीवो राज्याभिवेकाय
प्रवेशयितव्यः किंकिधायो, यौवराज्यायागदश्च.

लक्ष्म०— दीनजतानुकंपी खल्वयं.

सीता०— 'एवं वेदं न मं दीयेति जाणाह अज्जउत्तो.

अ०— हंती, किं भणसि ? किं निमित्तं दुःकरो रणभीसणस्स वा ?

लिणो वहो इमिणा किदो ?

(नेपथ्ये)

राज्यं प्राप्य रघूदहान्मधवतः सुनोईतस्थाहवे

सुग्रीवेण नियोजिता हरिश्चमूरन्नेषितु जानकी.

रावण—(मनांत झणतो) मग ही गोष्ट खरीच आहे तर ? (मोठ्याने करुणास्वर करून बोलतो) हा माझ्या प्रियसख्या, हा दुंदुभिदातवाला समरांगणी बहुपराक्रम वाखविणाऱ्या, हा वानरकुलचक्रवर्तिन.

श्लोक.

समरि जरि विराधा मारिले त्या खराही,
तुजवरिच जयाशा माझि रे होति, वा, ही,
अवचित जरि तूंही मृत्युतें पावलासी,
खचित विधिच झाला शत्रु लंकापुरासी.

लक्ष्मण— काय ? वालीला मारून दादा परत आले ?

(तदनंतर राम पद्म्याच्या बाहेर येतो)

राम— (लक्ष्मणाच्या जवळ येऊन म्हणतो) वत्सा लक्ष्मणा,
या सुग्रीवाला राज्याभिषेक करणे आहे, व अंगदाला यौवराज्य देणे आहे, यास्तव या उभयतांना परिवारासह किष्कि-
धा नगरीत घेऊन जावे.

लक्ष्मण— खरेंच ! दीनजनाविषयी दादा फार दयाळू आहेत.

सीता— असें आहे, तर प्राणनाथ मला दीन असें समजत नाहीत,
असें वाटते ?

अनला— अगो, असें कसें झणतेस ? युद्धाविषयी मोठा भयंकर
जो वाली, त्यालाही जें मारिलें तें कोणाकरितां बरें ?

(इतक्यांत पद्म्याच्या प्रलीकडे शुक व शार्दूल हे दोघे बोलतात).

श्लोक. (पूर्वार्ध)

वाली मारुनि राज्य रामविभुनें सूर्यात्मजालां दिलें,
त्यानें भूतनयेस वानरभगों शोधावया धाडिलें,

दीप— १ सुग्रीवास. २ सीतेस. ३ वानरयोध्यांस.

४१०

जानकीपरिणयनाटकं.

रामः- प्रियं नः (उपसृत्य) वत्सलक्ष्मण, यावज्जानकीप्रत्युपलभाम.

स्मिन्प्रसवणगिरौ स्थास्यामः (इति निष्क्रांतौ.)

दशः— (विचिंत्य) किमत्र प्रतिविधातव्यमस्माभिः ?

सीता.— (सहर्षं) अंगले, सञ्चय अणा खु तुमं.

(पुनर्नैपथ्ये)

सखे शुक, किन्न पश्यसि ?

तस्मादेव जवायुरग्रजगिरा विज्ञाय सीतास्थितिं

लंकाकौतुकदर्शनेन हनुमानं भौधिमुह्यंघते. ६९

(पुनर्नैपथ्ये) सखे शार्दूल, यथादृष्टं लंकेऽवराय निवेदयितुं

गच्छामः.

दशः— कथमस्मत्प्रहितयोः शुकशार्दूलयोरयं संलापः ? अहो,

मया रामं प्रति चारप्रेषणमपि विस्मृतं ! (सविमर्शः)

जानकीकृतकामस्य शयामस्यांतरन्वहं

मन्त्रिणां किमुपासीयं मम कार्यान्वेषणे. ७०

महाः— (सस्मितं) महाराज, मेक्षणकसेतुद्वयेनैव प्रदर्शितं.

राम—ठीक, यात आमचें हितच आहे. तर वत्सा लक्ष्मणा, जानकीचा शोध लागेपर्यंत आतां या प्रसन्नवर्णा पर्वतावरच आपण कालसप करून राहूं. (असें बोलून दोघे निघून जातात).

रावण—(चिंतन करून) तर आतां आपण यावर प्रतीकारार्थ कोणती मसलत योजावी ?

सीता—(हर्षित होऊन) **अनले**, तूं सत्यवचनी खरी ? तुझ्या म्हणल्याप्रमाणेंच झालें !

(पुनः पडद्यापलीकडे शार्दूल बोलतो).

सख्या शुका, पाहत नाहीस काय ?

श्लोक. (उत्तरार्ध)

संपातीवचनावरुनि कळली सीतामिवासस्थली,

अब्धी लेघुनि हा अजीच हनुमान् लंकेस येतो बली.

(पडद्यापलीकडे शुक बोलतो.) सख्या शार्दूला, आपण जें काय पाहिलें तें जाऊन महाराज लंकेश्वर यांप्रत निवेदन करूं.

रावण—काय ! शुक व शार्दूल या दोघांस मी पाठविलें होतें तेच हें असें बोलत आहेत ! अहो काय सांगावें ? रामाकडे हेर पाठविले होते त्यांचें देखील मला स्मरण राहिलें नाहीं ! आणखी असें वाढतें.

श्लोक.

सीताकामें सदा गेहाभ्यंतरी मिजली बरा.

प्रबुद्ध त्या करायेंस मंथुपायचि हा खरा.

महापार्श्व—(किंचित हासून झणतो) महाराज, नाटक जें दाखविलें तें येवढ्याकरितांच दाखविलें.

टीप— १ जाणें, २ त्या मला.

सीता.— (सहर्षान्तिशयं) हँलौ अणले, अम्हे वि असोअवणिअं
एव्व गळम्ह, जं हणुमतेण समुदो लंघिज्जदि त्ति सुणीअदि.
(इति निष्क्रान्ते.)

दृशा ०— तर्हि, महापार्श्व, परितः किंकराननुशास्मि,

प्रायः शोपयतः पृथ्वंगमचमूमागे फलग्राहिणो

वृक्षान्पोषितकंवकैर्वितनुत प्राकारमभ्रलिहं,

लंकां वृक्ष तथा वितन्वथ यथा नेमां हनूमान्विशेद्

सत्पथं मम साप्रतं तदहमप्यालोचये मन्त्रिभिः ७१

(इति महापार्श्वेन सह निष्क्रान्तः)

इति जानकीपरिणये षष्ठोऽङ्कः.

सीता— (अतिशय हर्ष पावून म्हणते) अगे अनले, हनुमान्
समुद्रलघन करून येत आहे असे म्हणतात, तर आतां आपण-
ही अशोकवनापतच जाऊ, चला. (असे बोलून दोघां निघून
जातात).

रावण— महापार्श्व, तर आतां सेवकांस ही माझी आज्ञा कळ-
वून ताकीद द्यावी, कीं

ओठ्या.

वानरसैन्य आतां येइल, ते फळें खाउनी निर्वाह करील,
क्षणोत्ति फळझाडे मार्गांतिल शुष्क करोनि दाकार्या.
नगरा शीवतील तव, त्यास लोहकंदक उज्ज्वल
लावोनिया घनदाढ, आकाशचुंबी उच्च करा.
हनुमान् प्रवेशेना लंकेंत, ऐसा ठेवा बंदोबस्त,
मीही मंत्र्यां समवेत, बैसोन हि त विचारितों.
(असे बोलून महापार्श्वसह निघून जातो.)

साहावा अंक समाप्त.

(ततः प्रविशति शूर्पणखा),

शूर्पणखा.— (सशोकं सोरस्तावतं च) हा आज दसगंगीव, अ-

ज कुंभकण्ठ, बस मेहणाअ, कहिं गदा तुम्हे । (सावेगं) हा

अतिआअ, तिशिर, देवतअ, गरतअ, कुंभणिउंभ, वच्छा, तुम्हे

वि अकरवकुमरिण सह कहासेसा सवुत्ता । किंकरम्हि मंदभाइणी ?

जं इमिणा आज सोएण पुव्वं हणुमंतवालगसंकिमदेण अगि-

णा बिअ लकाउरघरणिउरं वुज्जइ मे हिअअं.

जानकीपरिणय नाटक.

अंक ७.

पात्रें.

शूर्पणखा, राक्षसी	रावणाची बहीण.
संपाति	विभीषणाचा मंत्री.
भरतशत्रुघ्न	रामचंद्राचे बंधू.
जनकराजा	सीतेचा बाप.
हनुमान् वानर	सुग्रीवाचा मंत्री.
रामचंद्र	अयोध्येचा राजा.
लक्ष्मण	रामचंद्राचा बंधू.
सीता	रामचंद्राची स्त्री.
कौशिक	एक ऋषि.
वसिष्ठ	{ एक ऋषि (रामचं- द्राचा कुलोपाध्याय.)

(नवतंतर शूर्पणखा राक्षसी पडद्याबाहेर येते.)

शूर्पणखा—(शोकाने ऊर बडवून बोलते) हा रावणदादा, हा कुंभकर्णदादा, हा वत्सा मेघनादा, तुझी कोठे गेलारे ? (दुःखाच्या आवेशाने) अरे अतिकाया, अरे त्रिशिऱ्या, देवांतका, अरे नरांतका, अरे कुंभा, अरे निकुंभा, वत्सानी, असकुमारासह वर्तमान तुझीही मरण पावलां कीं रे । मी मंदभागिनीने आतां कसें करावे ? मागे हनुमंताच्या पुच्छाग्रीं अग्नि पेटून ग्यानें जसी लंकापुरी.

(सरोव) तां दृष्टिं ताणं रक्खसकुलकालरत्तीणं राअउत्ताणं अहं
इत्थिआ वि जहासन्ति पडिआरं करिस्सं. (पुरतोवलोक्य) क.
हं एत्थ पुष्पअविमाणं आणअंतो कुमार विभीषस्स अमच्चो संपा-
दी सुग्गीवशिबिरं पच्चिहइ. इमिणा खु वच्चविभीषणस्स परव-
क्खवव्वसाअं संपादअन्तेण विणासिइ लंकाउरी, ण रक्खु वच्च
विभीषणरज्जलहेण महं संतोसो, जं एसो रक्खकुलविरुद्धकज्जं
णिच्चं आअरइ.

(ततः प्रविशति संपातिः)

संपा.— (साश्वर्य)

किं ब्रूमी भुजविक्रमं रघुपतेर्यः सेतुमभोनिधौ

बध्वा तेन यथोपगत्य च, दशग्रीवं युधिष्यग्रहीत्.

किं ब्रूमी शरणागताय करुणां, संश्रुत्य यो वत्तवान्-

त्संप्राप्ताय विभीषणाय परमां लंकाधिराज्यभिर्यः । १

(पार्श्वतो दूरं दृष्ट्वा) कथमिदं शर्पणस्वा १ व्याकुलेन दृश्यते १

तस्यैस्याः कुराया भर्मात्मनः कुमारविभीषणस्य लंकाप्रतिरिभ-

मता, तत एवमियं स्यात् भवतु, पृच्छामि.

B4

A3

तील घरे जाळून टाकिली, त्याप्रमाणे त्या शोकार्त्तांनी माझे न्ददय
पेवून राहिले आहे. हायहाय ! कसे करूंगे आता ! (क्रोधाने) तर
आता आमच्या राक्षसकुलास केवळ कालरात्रीरूपच असे जे रा-
जपुत्र त्यांचा, मी बायको माणूस आहे तरी, यथाशक्ति सख वे-
ईन. काय चिंता आहे ? (पुढे पाहून) काय ? हा कुमार बि-
भीषणाचा मंत्री संपाति पुष्पकविमान बरोबर घेऊन सुग्री-
वाच्या डेऱ्याकडेस जात आहे. यानेच बिभीषण व रावण-
दादा यांच्यामध्ये दुफळी पाडून लंकापुरीचा नाश करून
टाकिला. आता बिभीषणाला राज्य प्राप्त झाले, यांत माझा सं-
तोष नाही; कांकीं तो सदासर्वकाल आमच्या राक्षसकुलास विरु-
द्ध असें आचरण करितो.

(तदनंतर संपाति पद्म्याच्या बाहेर येतो.)

संपाति. — (आश्चर्याने हसतों)

श्लोक.

वर्णू शके न कवि वाल्मिकिचीहि वाचा,
तो वर्णू मी किति पराक्रम राघवाचा,
अर्ब्धीत सेतु करुनी उपलव्जवीचा,
येन्नोनि येथ वधिला पति राक्षसांचा.
आला बिभीषण जई शरण प्रभूला,
तो दीनबंधु रघुनाथ दयाई झाला,
केला प्रसाद पळ एक न लागताही,

लंकाधिराज्य दिधलें, किति योग्यता ही !

(दूर दृष्टि देऊन बाजूस पाहतो आणि म्हणतो) काय ! ही शू-
र्पणखा व्याकुल झाल्या सारखी दिसते. ही मोठी दुष्ट आहे
म्हणून, धर्मात्मा जो कुमार बिभीषण माला राज्य प्राप्त झाले

गीत— १ वाणी. २ पाषाणांच्या समुदायाने.

अयि शूर्पणखे, दुर्मनायमाना दृश्यसे.

शूर्प०—(स्व०) णिहिलेसु अन्हकेसु जणेसु हदेसु कीस तुमं
जीवसित्ति. (प्र०) लंकेसुरविजडणं णाहं पेस्सिखडं आन्हदाए प-
त्थिदाए जाणहंए अहिमुहं अगदा अहंत्ति वेत्तिअजणेण दूरतो
विग्गेत्ति अवमाण्डिहि.

संपा०— ननु त्वं यतो विप्रासि अत एवापनीता. एवं खलु निमित्त-

विद आचक्षते, प्रतिष्ठमानस्याभिमुखं विगतनासिकामुखदर्शनं

भाविना क्लेशस्य सूचकमिति. ततो न्यायागतेऽर्थे कुतस्ते दोर्म-

नस्य ? अतएवानुभूतेन दर्शनमात्रेण तव सापि जानकी चको-

रीव चक्षुषसि चिराय चाभे द्रुक्कासापि दशमसमये तेन महता रा-

मेण परुषमुक्ता, प्रविष्टा च हुताशने भगवता तेन परिशुद्धेयमि-

ति प्रतिपादिता च भीमते तस्मै.

शूर्प०— होहो कि वाणि कावुत्तिह रामदेओ ?

संपा०— किमन्यत् ?

हैं हिला आतङ्कले नसेल, यामुळे ही असी खिल झाली असें वाटते. असो, विचारावें तर खरे (शूर्पणखेस म्हणतो) अगे शूर्पणखे, असी खिल कां बरें विसतेस ?

शूर्पणखा.—(मनांत म्हणते) माझे अवघे आपजून मरण पावले असतां तूच मेल्या जिवंत राहिलास म्हणून, (मोठ्याने म्हणते) लोकेश्वराला जिकणारा जो आपला भता, याच्या दर्शनाय म्हणून जानकी निघाली असतां तिच्यापुढें मी गेलें तेव्हां “सरकारका दर्शन लेनेकेवास्ते आई साबूकी सवारी निकली है, इसबख्त तूं कोन बर्या आगे आती है। निकल ह्यासे, निकल जल्दी.” असें म्हणून चौबदार यांनीं अपमान करून काढून दिले.

संपाति.—अगे तुला नाक नाही म्हणून एकीकडेस व्हायास सांगितलें. शकुनजाणणारे जे आहेत, त्यांचे म्हणणे असे आहे कीं कोणी प्रमाण करूं लागलें असतां, ज्याला नाक नाही अशाचें दर्शन झालें तर पुढें कांहीं तरी क्लेश प्राप्त होईल असें समजावें. यावरून त्यांनीं तुला एकीकडे व्हायास सांगितलें, ही गोष्ट बाजवीच केली. असें असतां तुला खेद कां बरें झाला ? लांब कशाला ? येथेंच पहा. फार दिवस पतीची भेट झाली नाही म्हणून, चंद्राचे दर्शनाविषयीं जसी चकोरी उत्कण्ठित होते, तसी जानकी उत्कण्ठित होऊन, रामचंद्राच्या सन्निध गेली. तीं रामचंद्रानें तिला प्रथमदर्शनाच म्हटलें कीं “तू शुद्ध राहिली आहेस असें आम्ही कशावरून समजावें ?” असें जिष्ठुर सामण ऐकतां म्हणून जानकीनें अर्थांत खडी वाकिली, तेव्हां अग्निनारायणानें ही शुद्ध आहे बरें असें सांगून रामचंद्राप्रत आणून दिली. असा हा तुझ्या दर्शनाचा तत्काल अनुभव आला !

शूर्पणखा.—बरें असो, पण आतां रामचंद्र पुढें काय करणार ?

संपाति.—दुसरे काय ?

पौलस्त्यं युधि केसरीव करिणं भुक्त्वान्वितः सीतया

काचन्येव विभूषया हुतवहस्त्वच्छीकृतस्यात्मना ।—

शूर्प०— (स्व०) तैस्स ता अणुजलो दाणिं विही, दसकंठस्स
ण पडिउल्लोत्ति, किं कादव्वं मए ?

संपा०—

वाहिन्या युधि पुष्पकेण नगरीं वाञ्छन्त्युपैतुं निजां,
संदेशं भरताय हारयति च द्वागंजनीसूनुना. २

(इत्युक्त्वा निष्क्रान्ताः)

शू०— (सविमर्शं) जौव हणूमंतो भरदस्स संदेशं ण हरेदि, तदो
पुढमं जेव्वं तापसीवेसं करिअ तस्स अण्णिअं किंवि कहिस्स
सो भरदो साणुओ जं सुणिअं सरीरं विसज्जइस्सदि. तेण रामेण
किदस्स सहभाउणं दुव्वेणं वहस्स पडिआरो भविस्सदि. (इति
निष्क्रान्ताः)

(मिश्रविष्कंभकः)

(ततोऽपविशति शत्रुसेनाजुगल्यमानो भरतः)

भरतः— वत्स, शत्रुघ्न,

संभावय क्षितिभुजा विविधोपचारैः

सौवीरमद्भुतगुणविद्याधिपावीन्,

संधीभवन्ति मम ये वचसा पुरऽस्मिन्

कथ्यावमुन्मथितुमार्यकलत्रचोर. ३

आर्या

सिंहाने करिवरसा रामाने राक्षसा पळविला,
 प्राप्ता अग्निविधुद्धा कांचनभूषेपरी प्रिया त्याला.
 शूर्पणाखा.—(मनांत म्हणते) बाई, सांपत त्याला देव अनुकूल
 झाले, व दावाला प्रतिकूल झाले, याला मी तरी काय करावे ?
 संपाति.—

आर्या

सैन्यासमेत पुष्पकयानें मी येतसें स्वर्नगरीला,
 ऐसा हनुमद्वदनं आहे धाडित निरोप भरताला.
 (असें सणून निघून जातो.)
 शूर्पणाखा.—(विचार करून म्हणते) जवळ हनुमंत हा निरोप ये-
 ऊन भरतामस जाऊन पोचला नाही, तोच तापसीचा वेष घेऊन
 मी भरताकडे जाते, आणि कांहीं असें अप्रियवर्तमान सांगते कीं
 ते ऐकून भरत व शत्रुघ्न हे दोघेही देहत्याग करतील, म्हणजे
 रामाने माझे दोघे भाऊ मारिले आहेत त्यांचा सूड वेगवेगळ्या
 (असें म्हणून निघून जाते.)
 (ही पूर्वीतर कथेची संगति.)
 (तत्काल पुढे भरत आणि त्याचे मागे शत्रुघ्न असें दोघे
 पडद्याबाहेर येतात.)

भरत.— वत्सा शत्रुघ्न !

आर्या

ज्याने चौरुनि नेली माझी वहिनी निशाचरें प्रबळें,
 त्याला शिक्षा करणें हे म्यां चित्तांत कार्य रे धरिलें,
 मागध आदि करूनी बोलविले भूप साव्य करण्यास,
 आले ते सत्कारी बलालंकार देऊनी त्यास.

अहमपि तदुपाहृतान्मुपायनानि भगवतः साकेतराज्य
स्वामिनो रामस्य पादुकयोरग्रे निवेद्य कोशगृहे स्थापयामि.

शत्रुः— आर्य, भवदाज्ञया पूर्वमेव संभाषिता मया राजानः. भवता
पि पूर्वमेव तदुपाहृतान्मुपायनान्यार्यपादुकयोरग्रे निवेद्य कोशगृ
हे स्थापितानि. तस्मिन् पुनरावेद्यते ?

भरतः— हा विस्मरामि तावत् !

वक्ष्यामि तात चरणप्रियस्तुभार्य

देवं कदाहमितिचित्तयतोऽनिशं मे

हा हंत विस्मरति चित्तमिदं कृतानि

कर्माण्यपि त्वमवधेहि ततः क्रियासु. ४

शत्रुः— वावमेवं क्रियते.

भरतः— (सानुस्मरणं सदेन्यन्ध) वत्स शत्रुस

त्तिलं मुनिं जवाभरं, कवितवे धीतं नवं वक्कलं,

प्राणावुज्ज्वलमसुखं, तपसा देहे श्रियं कामपि

विभ्राणेन, नवोदजांतरगतव्याघ्राजिनाध्यासिना,

आरुह्येत वने धुगापि स्वदम् नोन्मुक्तमार्येण मे ५

शत्रुः— (सवाभकं) केन वा तादृशस्य सावभौमप्रियः

सत्तार्यस्य महाभारस्य तादृशी देवतो वशा विस्मयति ?

भरतः— (सशोकविग)

मीही त्यांनी ज्या भेडी आणिल्या आहेत, त्या अयोध्याधीश जो रामचंद्र याच्या पाडुकांस निवेदन करून जामदारखान्यांत नेऊन ठेववितो.

शत्रुघ्न — बाबा, ही आता तुम्ही मला मागेच केली होती, आणि त्या प्रमाणे मी राजांचा सत्कार केला. व तुम्हीही त्यांनी केलेल्या भेडी योरल्या दादांच्या पाडुकांप्रत निवेदन करून जामदारखान्यांत नेऊन ठेवविल्या, मग तेंच आतां पुनः काय सांगतां ?

भरत. — खरेंच. मला अगदीं विस्मृति पडली बेठी !

आर्या.

श्रीमत्ताताला जो प्रियपुत्र प्रकट रामचंद्र जसा,
मेघस्वरूप तो मज्ज, मीही चिंती तमास चातकसा.
केव्हां श्रीमद्रामा अवलोकित हे सदा मनी वाहे,
कृतकर्माही विसरे, यास्तव, वा, सावधान तूं राहे.

शत्रुघ्न. — उत्तम आहे. मी सावधगिरी ठेवितो.

भरत. — (मागील स्मरण करून दीनपणें म्ह०)

श्लोक.

माथा नीलजटा सुवल्कल नवें श्रोणीतरी^१ तें असे,
हातीं उज्वल अक्षमाल^२, विपुला देही तपःश्री दिसे,
पणींच्या कुम्भिकेमध्ये स्थित असा शार्दूलचर्मावरी^३
पाहीला वनितीच मूर्ति अजुनी माझ्या दिसे अंतरी.

शत्रुघ्न. — (सद्वदित होऊन म्हणतो) अहो सावभौम राजाचा जो प्रियपुत्र, व स्वताही जो महासमर्थ, त्याची देवाने असी दशा करून टाकिली, ती कोण बरे विसरणार आहे ?

भरत. — (शोकाच्या आवेशानें म्हणतो)

टीप — १ श्रीमद्दशरथाला. २ केलेल्या कामासही. ३ कमरेस. ४ रुद्राक्षमाल. ५ व्याघ्राच्या कातड्यावर.

संचारः कटुकीवकंदकशिलाखड्गैर्वने दुष्कमे,

प्रायेणालकपायतिक्तकटुभिर्वृत्तिस्तरूणां फलैः,

क्रीणीनोकहर्षार्णवर्णविरसेस्तोयैरुदन्याशमः,

शय्या स्थंडिल एव तस्य विषमे, यः सर्वलोकेऽश्वरः ६

(इति मूर्च्छति).

शत्रु० — समाश्वसिहि समाश्वसिहि, न स्मर्त्तव्योऽयमार्यस्य दशाप-
रिणामः.

भर० — (समाश्वस्य) कथं न स्मर्त्तव्यः ?

जवाभारं धत्ते मणिमुकुटयोग्येन शिरसा,

विभर्ति सौमार्हं, वत, कवितये वरकलमपि,

मणिप्रासादाय स्थितिसमुचितो निर्वृतिविनं

यदार्थो वैदेह्या सममुदजगर्भे निवसति, ७

इतः न दीर्यते सहस्रधा मे वज्रमयं तद्वयं. (सास्त्रगद्गदं).

आर्या विदेहतनया रजनीश्वरेण

नीता न जीवति, पुनर्यदि जीवतीयं,

अमेक्षितस्वजनमप्रतिषेधदीर्घम्

वच्छूतपक्ष्म न करिष्यति रोदनं किम् ? ८

शत्रु० — आर्य, किमस्माभिः कियतामेवविधे देवदुषितसते ?

भरतः — कष्टं भो, कष्टं.

B4

A3

श्लोक

काटे, मस्तर, कीड जेथ असती ऐसे बर्ती हिडणे,
भाया अम्ल कडू अशीं वनफळे भक्षोनिचा राहणे,
शय्या भूमिवरी, जयांत पडली पाने पिणे त्याजला,
जो सर्वेश्वर, पातली विधिवशीं ऐसी वशा त्याजला.

(असें बोलून मूर्छित होतो.)

गाय.

शत्रुघ्न— दादा, सावध व्हा. सावध व्हा, थोरल्या दादांला ही जो
वशा प्राप्त झाली आहे, तितें आठवूं नये हेंच चांगलें.

भरत.— (सावध होऊन) कशी रे आठवूं नये ?

श्लोक

जेथ योग्य किरीट रत्नमय, त्या भाषा जडाभार तो,
जेथ योग्य महाहै वस्त्र कटिला त्या वळकें गुंडाळितो,
ज्याला योग्य निवास कांचनमयी, सौधाप्रभागी अहा !
वैदेहीसह तो पलाशकुटिकेमाजो रहातो, पहा.

अरेरे ! माहें वृद्धय पहा, कसें वज्रासारखें घट्ट आहे. त्याचे स-
हसावधी तुकडे व्हावे, पण त्याला भंगही होत नाही. (सद्गति
होऊन व बोळयांस पाणी आणून)

श्लोक

नेली सिद्धेहतनया जव राक्षसें, ही
मेलीच जाण मज संशय यांत नाही.
आहे जिवंत तरि ती करि रोवनास,
कोणी नसे स्वजन तीस निवारण्यास.

शत्रुघ्न— दादा, ही सर्व दैवाची करणी, हिला आपण काय करावें ?

भरत.— हरहर ! काय दुख हें !

दीप— १ कटे दगड किडे. २ आंबठ कडु तिखट. ३ मोलवान. ४ क-
कल. ५ पर्णकुटिकेमध्ये.

सीता चेदक्षसा नीता, तिष्ठन्वस्या गुणांतरं;

शीलाभिजात्ये संचित्य धीरोभ्यार्थो न जीवति. ९

तदिदानीं किं करोमि मंदभाग्यः ?

शत्रुः— धैर्यमवलंब्यतामार्थेण.

अनुप्रेषितव्याः खलु यथास्थानं राजानः.

भरतः— (विमृश्य) कथमन्यदुपक्रांतमन्यथा प्रस्तूयते ?

तदिदानीमिदं राजन्यकमनुकर्षन् रिपुनिपातनाय सन्नि-

कर्षमहमार्थस्य यास्यामि.

शत्रुः— किमर्थेण किं त्वमपदानमार्थस्य ?

भरतः— किं तत् ?

शत्रुः— निपादाधिपतिर्गुहः पत्रिकां प्रेषितवान्.

भरतः— उक्तं हि मया गुहं प्रति, ज्ञातिभिर्बैनगोचरैरनुपदिश्य दंड-

कारण्यमार्थस्य प्रवृत्तिरुपलब्धयेति, तत एव मायामृगेण रूपवच-

नाभ्यां आर्यलक्ष्मणौ विमोक्ष्य दूरं नीतवता रक्षसा भिक्षुवेषप्रतिज-

प्तेन देवी समपश्यतेति गुहेन मे विज्ञापित.

शत्रुः— इदानीं पत्रिकायां लिखितमार्थस्य लक्ष्मणमात्रसहायस्य

नेशानीं सहायतापेक्षा सतः.

आर्या.

राक्षससदृश सीतेचे अंगी असती असोत गुण दुसरे.

शीलाभिजात्य अठवुनि धीरहि आर्य त्यजोलजीवित ३.

तर आतां मंदभाग्यानें म्यां काय करावे ?

शत्रुघ्न— धैर्य धराधै, आणि राजे लोक आले आहेत, त्यांना आप-
आपच्या स्थानीं जावयास आज्ञा द्यावी.

भरत.— (विचार मनांत आणून स्तंभ) कायरे हे ? हे भलतेच
काय क्षणतोस ? राजेलोक आले आहेत, त्यांना बरोबर घेऊन
जेथे आर्य रामचंद्र असेल, तेथे जाऊन त्याच्या शत्रूचा मी
नाश करून द्याकणार.

शत्रुघ्न— आर्य रामचंद्रांनी काय केले ते तुम्ही ऐकिले नाही काय ?

भरत.— नाही ऐकिले. काय झाले ?

शत्रुघ्न— त्याविषयी, निपाधाधिपति जो गुह्य त्याचे पत्र आले
आहे.

भरत.— होय वत्सा, मी त्यास सांगून ठेविले होते खरेच, की, आर्य
रामचंद्र वृंढकारण्यांत गेले आहेत, तर ते जेथे कोठे अ-
सतील तेथे आपले जातवाले कोळोलोक पाठवून त्यांचा शोध
लेवित जावा क्षणून. त्याकडूनच तर कोण्या एक्या मायामृगाचे
रूप पाहून आर्यास व वचन ऐकून लक्ष्मणास मोह पडून ते
दूर गेले असतील. राक्षसांनी भिक्षुरूप घेऊन जानकी वहिनीचे
हरण केले, हे वर्तमान मला सुळी लागले. पुढील काय वर्तमान
आहे ?

शत्रुघ्न— हल्लीं पत्रांत मजकूर लिहिला आहे की, आर्यांच्या बरोबर
लक्ष्मणजी सहाय आहेत, आतां त्यांना आणखी कोणी सहाय

दीप.— १. सुरीलता व कुलीनता. २. वडोळ भाऊ (राम). ३. गुह्यानें
काल्याचा राजा.

युतं, देव्याः प्रत्यानयने ससैन्यः सुग्रीवः सहायो लब्धः, ततश्च

राजानो यथास्थानं प्रेषितव्या इति.

भरतः— कः सुग्रीवो नाम, कथं सहायो लब्धः ?

शत्रुः— किष्किं धिपतेः किमपि चक्रवर्तिनो वालिनः कनीयानि

स च, वालिनं हत्वा रामेण, राज्ये स्थापनादार्यस्य सहायः संवृत्तः

श्रूयतां संग्रहेण वाचिकं.

भरतः— कथमिव ?

शत्रुः—

हत्वा यो युधि वालिनं कपिवरं, तस्यानुजाय श्रियं

सुग्रीवाय वितीर्य, तेन सुहृदा विष्वाग्विसृष्टैर्भैः

अस्त्रिणां विजितां पुरीं जनकजाक्षोरस्य विज्ञापितां

रुद्धं वानरसेनया गमितया सेतुं निबध्नायुधैः. इति १०

भरतः— (विमूढः) वयसः संभावितमिदं यतः कदाचिदाकाश

मार्गेण परस्परमालपतां खेचराणां वचः श्रुतवानस्मि.

शत्रुः— कीदृशं वचः ?

भरतः—

निहतं राजपुत्रेण निजे पुत्रेण वालिनः,

न शोचतीति कार्यायां, नेक्षते ह्यात्मनो व्यथा. इति ११

नको, कारण हेवी जाणकीला आपणथाकरिता सेव्यासहचरमान
सुग्रीव सहाय मिळाला आहे असे ऐकिले, यास्तव राजे अलि
असतील, त्यांना आपआपल्या ठिकाणी जाण्यास सांगिते.

भारत.— सुग्रीव हा कोण आहे ? आणि तो सहाय कसा मिळा-
ला बरे ?

शत्रुघ्न.— विश्वकिंधा नगरीचा चक्रवर्ती राजा जो वाल्मीकी
वानर त्या वालीचा हा धाकदा भाऊ, आर्य रामचंद्रांनी वा-
लीला मारून सुग्रीवाला राज्य दिले म्हणून तो रामाला सहाय
झाला. आतां सर्व प्रजाचा सारांश सांगतां ऐकावा.

भारत.— सांग काय तो.

शत्रुघ्न—

श्लोक.

वालीतें वधुनी दिलें तदनुजा^१ रामचि^२ राज्य स्वती,
तो^३ सेता अपुली तई दिशिदिशीं झाला असे धाडिता,
एकें जाउनि वानरें कथियलें स्थानास चोराचिया,
तें सेनेसह वेढिलें जलधिळा सेतूस बांधूनिया.

भारत.— (विचार करून ह्म०) वत्सा, ही गोष्ट संभवते कारण
कोणी एके समर्थी सिद्ध चारण गंधर्व यांतून कोणी आकाशमा-
गती बोलत बोलत चालिले होते, त्याचें भाषण म्यां ऐकिलें.

शत्रुघ्न— तें काय सांगितें बरे ?

भारत.—

श्लोक.

मारिला राजपुत्रानें स्वपुत्र जरि वालि हा,
न शोक करि कार्यायीं त व्यथा गणि वृत्रहा.^३

टीप—१ सुग्रीवाला. २ सुग्रीव. ३ इव.

शत्रु०— तर्हि भवितव्यमिदं तनुना; किंतु न ज्ञायते तस्य कीदृशी
कार्याथितेति.

भरतः— यत्स, पुनश्च किञ्चित्तेषां श्रुतमस्ति.

शत्रु०— तदभ्यनुगृह्यतामार्थेण,

भरतः—

नेदं कृष्णं आतुः नापि श्रुतं चरं कश्चित्.

अगाधे योजनराते सागरे सेतुबंधनम्. १२

शत्रु०— आर्य, ततः कपिराक्षसानां कथोर्युद्धमपि प्रवृत्तमिति मन्ये.

यतः कस्मिन्नपि दिने प्रवृत्तं चंडानिलमुद्दिश्य तमुदर्कोऽयमौत्पा-

तिको भवतीति शान्तिकं प्रष्टुकामेन मया स्वमाश्रमपदं प्रेषितमार्थं

रामप्रियसखं पिङ्गलं प्रति वसिष्ठमिश्रैः प्रतिसंदिधे.

भरतः— कथमिदं ?

शत्रु०—

लंकापुरे वानरराक्षसानां रणं दिदृक्षोर्विनतासुतस्य

यस्यागतिभ्यां गगने समुत्था पक्षानिलोऽयं प्रसृते धरण्याम्. १३

तत्त भूतव्यमौत्पा तिकोऽयमिति वत्सेनेति

(नेपथ्ये)

शत्रुघ्न— हनुमन्त वाली मारिली असेल. पण हनुमन्त हा कार्यार्थी
असेल हनुमन्त हे कसे समजत नाही.

भरत— आणखीही थोडसे त्याचे बोलणे ऐकिले आहे, ते एक हनु-
मन्त समजेल.

शत्रुघ्न— तेही दादांनी कृपा करून सांगवे तर.

भरत— ते हो.

श्लोक.

न पाहिले ऐकिले वा कधी कोणाहि पाहून

अगाधी चारसो कोश सागरी सेतुबंधन.

शत्रुघ्न— तर मग वानर व राक्षस यांचे युद्धही झाले असेल असे म-
ला वाटते. कारण एके दिवसी मोठा प्रचंड वारा झुल्ला होता. ते
व्हा हा काही उत्पातसूचक असल्यास यावर शांति वगैरे काय क-
रायाची ती सांगावी, असे विचारण्याकरिता, मी आर्य रामचंद्र
यांचा प्रिय सखा जो पिगळ, त्याला वसिष्ठ गुरूचे आश्रमास
पाठविले. तेव्हा त्याला गुरूजींनी उलट निरोप सांगून परत पाठविले.

भरत— तो कोणता निरोप बरे ?

शत्रुघ्न—

श्लोक.

“लंकापुरी वानरराक्षसांचा झाला असे सगर उग्र साचा,
जाऊनिये तार्क्ष्य पहाबया त्या, तत्पक्षजन्महि असेच वात्या
हनुमन्त हा उत्पातवायु आहे असे मानून वत्सानी किमपि मनात
भीति आणू नये.”

(इतक्यांत पडद्याच्या पलीकडे शूर्पणखा झोलते.)

टीप.— १ युद्ध. २ रासड. ३ वाहाटळ.

विनिपातेन सुत्वदामित्यादि पुनः पठति,

विषण्णाहं तपस्तप्तुं ब्रजामि तु हिमाचलं. १४

हरतः— (आकर्ण्य) युध्यमानानां केषामपि जयपराजयशंसनो

केयं वृद्धतापसीव लक्ष्यते ?

(ततः प्रविशति वृद्धतापसीवेषेण शूर्पणखा)

शूर्प०— (विनिपातेन सुत्वदामित्यादि पुनः पठति).

हरतः— वत्स, केयं कुत आगम्यत इति पृच्छ. वत्स, संभवेद्वयार्थस्य

समरवृत्तिः, आकर्ण्यत्वस्या मुखात्.

शार्दु०— आर्य, भवत्वैवं. (शूर्पणखां प्रति) अयि तापसि, कात्वं ?

कुत आगम्यते ?

शूर्प०— (शार्दुलं उष्ट्वा सभयं स्व०) कथमिहागतोपि कर्णनासावै-

री मम क्षत्रियवतु ? (निपुणं निरूप्य) नायं लक्ष्मणः. अनेन

हितस्वरूपेण तदनुजेन शार्दुलेन भवितव्यम्. (करेण नासि-

काभिधृश्य) मम गृहीततापसीरूपाया वत्तत एव नासिका.

अतः प्रतिपदं वर्णनानुनासिक्यरूपिनाम्

नभोतु गोपहसितुं शक्नोमस्य मडकिभिः १५

(१५) किमुक्ते भवता ?

शार्दु०— तनु ब्रजामि, कात्वं कुत आगम्यत इति.

आर्या

मेले सर्व सुदृज्जन शत्रुजर्मी लाधलाहि विजय असे
तेणे उदास होवनि, हिमगिरिने मी तपास जात असें.
भरत—(एकून ल०) कोणा वधयपक्षाचे युद्ध होऊन जात आणि
त्याच्या जयपराजया विषयी असें बोलवें, तसें बोलत बोलत
तापसी सारिखी ही कोण रे येत आहे ?

(तदनंतर वृद्ध तापसीच्या वेषाने शूर्पणखा पडद्या बाहेर येते.)

शूर्पण०—('मेले सर्व सुदृज्जन' हीच आर्या पुन्हा म्हणते).

भरत—(वत्सा, ही कोण व कोठून आली याचा शोध कर. हिला
आर्याकडील युद्धाचे वर्तमान समजले असले तर असेल तेंही
विचारून पहा बरे.

शत्रु०—बरे आहे दादा, विचारितो. (शूर्पणखेपसत म्हणतो) अ-
गे तापसी, तू कोण आहेस, व कोठून आलीस ?

शूर्पण०—(शत्रुघ्नाला पाहून मनांत ल०) माझे कान व नाक
कापून ठाकणारा जो क्षत्रिय बटु लक्ष्मण तोच एथे आला का-
य बाई ? (निरखून पाहून म्हणते) लेळे ! हा लक्ष्मण नव्हे, तर
त्याच्याच सारिखा हा त्याचा धाकटा भाऊ शत्रुघ्न असेल (हा-
ताने आपले नाक चाचपून पाहून ल०) हा ! कांहीं चिंता नाही !
मी तापसीचे रूप घेतले आहे तव्हां मला नाक आहे बरे ! आतां,

आर्या

अनुनासिक वर्णाचा होईल की स्पष्ट आजि उच्चार,

ही तंव गतनासा स्त्री, याचे मनि हा न येइल विचार.

(मोठ्याने ल०) त्वां काय झवले बाबा !

शत्रु०—तू कोण आहेस ? कोठून आलीस ? हे विचारिले, दुसरे कां-
ही नाही.

शूर्प०— (स्व०) रावणानुजाहं लंकादीपात् (प्र० निश्वासेन
खेदमभिनीय) या क्वचिद्यतः कुतश्चिदिति जानीहि.

भरतः— (स्व०) नूनमियं यतस्तापसी, ततो न राक्षसपक्षपातिनी,
विवर्णा चेयं दृश्यते. तत्कुशलं दुर्लभमिति प्रतिभात्यार्यस्य, वत्स
लक्ष्मणस्य वा, अथवा विवर्णयेयमन्येन हेतुना स्यात्. (प्र०)

अपि तावसि, किं ते नाम ?

शू०— (स्व०) अयमपि रूपेण मदीयतासिकाभेदमात्रफलकाभिला-
षविषयक्षत्रियकुमार इव वर्तते. तदनेन भरतेन भवितव्यम्, प्र-
श्रितश्चायमस्मिन् शत्रुघ्नः. (प्र०) भद्र, किमाह भवान् ?

शत्रु०— किं ते नामेति पृच्छत्यमसार्थः.

शू०— (स्व०) मम तु जन्मकृतं नाम शर्पणखेति, कर्मकृतं तु
व्यंगमुखीति. (प्र०) पर्णादिति मातृश्लेषमूकगिरिवास्तव्या मु-
नयो व्यपदिशति. यतः पुलस्त्यमहर्षेरियं कुलप्रसूतेति मयि
प्रसीदति.

शत्रु०— तदनेन तव वचनेन पुलस्त्यकुलीना भवती क्लृप्तमूकगि-
रेरागच्छतीमवगच्छामि.

शू०— अथ किं.

शत्रु०— किं भवती राक्षसी ?

शूर्प०— (स्व०) किमत्र कश्चिदप्युच्यते (प्र० सक्रोधः) किं पुल-
स्त्यकुलप्रसूता राक्षस्या भवितव्यं ?

शूर्पणखा—(मनांत स०) मी रावणाची धाकडी बहीण आहे, व लंकाहीपाहून आले. (खेव झाल्या सारखा उसासा वाकून मोठ्याने स०) काय विचारतोस बाबा ! आहे कोणी एक माणूस व आहे आहे इकडून तिकडून कोठून तरी काय सांगू ?

भरत—(मनांत सणतो) ज्या पेक्षा ही तापसी आहे, त्यापेक्षा ही राक्षसांच्या पक्षाची तर नाहीच नाही. आतां हिचे तोंड उतरलेसे दिसते, त्यावरून आर्य रामचंद्राचे व वत्स लक्ष्मणाचे कुशळ दुर्लभ वाटते ! मग काय असेल ते असो. अथवा दुसऱ्या काहीं कारणाने ही खिन्न झाली असेल तर कोण जाणें ? (उघडपणे बोलतो) अगे तापसी तुझे नांव काय बरें ?

शूर्प०—(मनांत सणते) ज्या विषयी कामातुर झाल्यामुळे माझे नाक व कान गेले, त्याच क्षत्रियकुमार रामचंद्राप्रमाणे हा विसतो, तेव्हा हा भरत असावा. शत्रुघ्नही याच्याशी धाकडेपणाचे नात्यानेच वागतो. (मोठ्याने सणते) बाबा, त्या काय म्हणले रे ?

शत्रुघ्न—बाबा तुझे नाव काय सणून विचारतात.

शूर्प०—(मनांत सणते) माझे जन्मनाम शूर्पणखा, परंतु कर्मनाम अंगमुखी होय. (मोठ्याने सणते) ऋष्यभूकपर्वतावर राहणारे मुनि सला पणादिनी सणतात, व पुलस्त्य महर्षीचे वंशांत जन्मले सणून मज्जार ते लोभही फार करितात.

शत्रुघ्न—या तुझ्या भाषणावरून तू पुलस्त्य कुलोत्पन्न आहेस व ऋष्यभूकपर्वतावरून आलीस असे समजले.

शूर्प०—होय, तसेच खरे.

शत्रु०—तर मग तूं राक्षसी आहेस तर ?

शूर्प०—(मनांत सणते) याविषयी विचारणें काय ? (मोठ्याने कोप आणून सणते) पुलस्त्याच्या कुलांत उत्पन्न झाले सणून राक्षसी झाले काय रे ?

भरतः— वत्स, न कोपयितव्या तापसी. न हि विश्वसो वैश्वणस्य
वा राक्षसी जातिः.

शूर्प०— युक्तमुक्तं भवेण.

भरतः— कुतो निर्विण्णयेव भवत्या लक्ष्यते ?

शूर्प०— तर्हि श्रूयतां. (विनिपातेन सुन्दरामिति पुनः पठति).

शत्रु०— के तव सुन्दरः ? के तव दुन्दुवः ?

शूर्प०— (स्वग०) राक्षसाः सुन्दरो, वानरा दुन्दुवः विभीषणहतकाः
सोऽपि तथा (प्रकाशं) वानराः सुन्दरो, राक्षसा दुन्दुवः.

भरतः— (स्व० सातकं) आर्यपक्षपातिनां विनिपात इति दारुण-
मिषं वर्तते. (प्र०) अपि पर्णादिनि, अत्र्यमूकगिरावस्थानमु-
क्तं भवत्या, किं तत्र केषां पुद्गं विवृद्धं ?

शूर्प०— नहि नहि, लंकाद्वीपे.

भरतः— युज्यत एवेतत्. कथमवगतमिदं भवत्या ?

शूर्प०— अस्ति खलु किंकिधानाम गुहा.

शत्रु०— अस्ति. वाली यामनुशास्ति.

शूर्प०— न खल्विदानीं वाली, अपि तु तं निहत्य रघुकुलीनेन रामेण
राज्येस्थापितस्तां सुग्रीवोऽनुशास्ति.

शत्रु०— व्रायत एतदपि.

शूर्प०— तस्य गुहायां रुमाधानेयी शंकुकर्णी नाम मल्लिशसखी का-
मि वानरी रुमायाः स्वपतिना साकमभिमवेशमवेक्ष्य

भरत.—वत्सा, तापसीला रागी भरतु नको. विश्रवा अथवा वैश्र-
वण हे पुलस्त्यकुलोत्पन्नच आहेत, लणून ते काही राक्षस आ-
हेत असे नाही.

शूर्प.—बाबा, तू हे ठीक बोलिलास.

भरत.—बरे तू असी खिन्न झाल्यासारखी का बरे विसतेस ?

शूर्पण.—एक तर सांगते. (असे बोलून 'मेले सर्व सुदृज्जन' हीच
आर्या पुनः लणते.)

शत्रु.—तुझे सुदृत् कोण, व शत्रु कोण बरे आहेत ?

शूर्प.—(मनांत लणते) राक्षस हे सुदृत् आणि वानर हे शत्रु, दु-
रात्मा विभीषण तोही शत्रुच. (मोठ्याने लणते) वानर हे
सुदृत्, आणि राक्षस हे शत्रु.

भरत.—(व्याकुळ होऊन मनांत लणतो) वानर हे आर्य रामच-
द्राच्या पक्षाचे त्यांचा नाश लणजे ही गोष्ट मोठी अनर्थकारक
होय (मोठ्याने लणतो) अगे पर्णादिनी, ऋष्यमूकपर्वतावर रा-
हते लणून त्यां सांगितले, तर तेथे कोणा कोणाचे युद्ध झाले ?

शूर्पणखा.—तेथे नव्हे, लंकाद्वीपांत युद्ध झाले.

भरत.—ठीक, ही गोष्ट सत्य आहे, बरे तें तुला कसे समजले ?

शूर्प.—किष्किंधा लणून एक गुहा आहे.

शत्रु.—होय, आहे खरीच. तिचा राजा वाली आहे.

शूर्प.—आता वाली जीवत राहिला नाही, रघुकुलोत्पन्न जो
रामचंद्र त्याने त्याला मारून सुग्रीवाला गादीवर बसविले, तो
तिचा थोड्या दिवसांपूर्वी राजा झाला.

शत्रु.—होय. हेही आम्ही ऐकिले आहे.

शूर्प.—त्या गुहेंत शंकुकर्णी लणून एक वानरी राहते ती माझी
मियसखी आहे. ती रुमेच्या दायाची कन्या. रुमेने आपल्या

व्यसनमसहमाना ऋष्यमूकगिरौ मम समीपमुगता. तत्र
निवेदितमिदं मे.

भरतः— (सावेगं) का रुमा नाम ?

शूर्प०— सुग्रीवस्य प्लवंगधिराजस्य महिषी.

शत्रु०— (सावेगं) कथं सुग्रीवो राक्षसैर्व्यापादितः ?

शूर्प०— (सबाष्पगद्गदं) न केवलं स; तत्सचिवो हनुमान्, वालिपुत्रो
युवराजोऽप्येव अन्ये सैन्याश्च.

शत्रु०— पर्णादिनि, तत्र गतयो रघुकुलीनयो राजपुत्रयोः
कीदृशी प्रवृत्तिः ?

शूर्प०— का पुनरस्या भवितव्येति ? सा मायाविना राक्षसानामग्रे
समुचिता.

शत्रु०— (सबाष्पं) कथं माया प्रयुक्ता तथोरपि दारुणं कर्तुं
व्यवस्यता राक्षसराजेन ?

शूर्प०— तर्हि श्रूयतां.

साकेताद्वरतेन भूमिपतिना सैन्या वयं प्रेषिताः

साहाय्याय तवानुकर्णितवता लंकापुरे संगरं,

इत्यागत्य, सलक्ष्मणे रघुपते नक्तं प्रसृते, तथा

पौलस्त्यस्य भवैः कृतं नृतनुभिर—

भरतशत्रु०— (सोवेगं) कथं कृतं कथं कृतं ?

शूर्प०— (स्व०)

पतीबरोबर अमिप्रवेश केला, हे पाहून तिला फार दुःख झाले. ते सोसवेना झणून ती ऋध्यमूक पर्वतावर मजकडे आली, तिने हे मला सांगितले.

भरत.—(दुःखाच्या आवेशाने म्हणतो). अगे, रुमा ती कोण होती ?

शूर्पण.—वानरांचा राजा जो सुग्रीव याची पट्टराणी.

शत्रु.—(दुःखाच्या भराने म्हणतो) काय ? सुग्रीवाला राक्षसांनी मारिले ?

शूर्पण.—(सद्ब्रित होऊन व अश्रू आणून झणते) तोच एकटा मारिला असे नाही बाबा. त्याचा मंत्री हनुमान्, वालिपुत्र युवराज अंगद, आणि इतर सेनानायक, हे सर्वही मारिले,

शत्रु.—अगे पणादिनी, राघुवंशांत उत्पन्न झालेले असे दोघे राजपुत्र तेथे गेले होते, त्यांचे काय बरे वर्तमान आहे ?

शूर्पण.—त्यांचे वर्तमान निराळे काय असणार आहे ? मायावी राक्षसांशी प्रसंग पडला असता जे व्हावयाचे, तेच झाले. दुसरे काय होणार ?

शत्रु.—(आंसवे आणून म्हणतो) काय ? राक्षसराजाने मायाबळाने त्यांचाही घात केला ?

शूर्पण.—सांगते ऐकावे.

श्लोक.

साकेताहुनि धाबिले नृपतिने अह्मांस लंकापुरी
साहाया करतां तुह्मास तुमूली जे गुतळा संगरी,
ऐसे सांगुनि राहुनी निशिचरी रात्री नरांच्या मिसें,
केले, निद्रित राजपुत्र असता त्यांना—

भरत, शत्रु.—(उद्विग्न होऊन म्हणतात) काय केले ? काय केले ?

शूर्पण.—(मनांत म्हणते)

टीप.—१ अयोध्येहून २ भरताने.

अग्रजं मे दशग्रीवं कुंभकर्णं तु योऽवधीत्

हन्यां भरतशत्रुघ्नौ वाचैवास्यानुजावहं १७

(प्र०)

नामैव शिष्टं तथा. १६

भरतः— हा राम, हा लक्ष्मण, (इति मोहमुपगतः)

शत्रु०— हा कथमार्याविवंगतौ ! (इति मूर्छति)

शूर्प०— कथमपियमेवमुक्तं युवयोः ? कौ पुनर्युवां ? समाश्वसितं, स
माश्वसितं

उभौ.— (समाश्वस्य) कथमुभावेव संवृत्तौ ?

शूर्प०— अथ किं. अनंतरं स्वपंत एव सुग्रीवादयो मत्सुहृदो राक्षसैः

शस्त्रपाणिभिः— (इत्यर्द्धोक्ते) ननु भणामि, कावुभाविति.

भरतः— कायत एव शेषमपि, हता इति.

शत्रु०— अयमार्या भरतः, अहं तदनुजः शत्रुघ्नः.

शूर्प०— (उद्वेगं ताडयति) कथं रामलक्ष्मणयोश्चातरो युवाम् ? हा,
हातास्मि ।

श्लोक

कुंभकर्ण दशग्रीव या मदभूस मारिता,

जो त्याचे बंधु हे आतां वाणिते मारिते स्वतां.

(मोठ्याने "साकेतादुनी" या श्लोकाचा शेष उचलते.)

कथाशेषसे.

भरत.— हा आर्या रामा, हा वत्सा लक्ष्मणा, (असे लणून मूळित होतो).

शत्रुघ्न— अरेर ! दोघेहि आर्य गेले काय ? हरहर काय हें ! (असे लणून मूळित होतो).

शूर्प.— काय ? ही मी तुझाला अप्रियवार्ता सांगितली तर ? अगे बाई ! काय करावें आतां ? अरे, तुझी कोण तरी आहां ? सावध व्हा, सावध व्हा.

दोघे.— (सावध होऊन ल०) रामलक्ष्मण हे दोघेही गेले काय ?

शूर्प.— होय, दोघेही गेले, असी त्या दोघांची अवस्था केल्यावर माझे सुद्धत् जे सुग्रीवादिक वानर, यांना राक्षसांनीं शस्त्रे घेऊन (असें अर्धेच वाक्य बोलून लणते) अरे पण तुझी कोण आहां ही मी विचारिलें, सांगा.

भरत.— असो, तूं सांगितलें नाहीं तरी "मारिलें" हा वाक्यशेष उचलच आहे.

शत्रुघ्न— ज्याला भरत लणतात, तो हा माझा बहील भाऊ, आणि त्याचा धाकटा भाऊ मी शत्रुघ्न.

शूर्प.— (उद्विग्न झाल्यासारखी होऊन) काय ? रामलक्ष्मणाचे बंधूच तुझी तर ? हायहाय घात झाला !

टीप—१ मारणारा जो त्याचे.

सत्यमध्यप्रियं वक्तुं नार्हमित्यार्यभाषितं

जानानांभ्येवमुत्काहं नरके निपतामि किं ११८

भरतः- को दोषो भवत्याः १ अदन्येनापि वक्तव्यमेवेदमावयो.

शूर्पः- पृच्छतोऽस्यशत्रुघ्नस्य संबंधानभिज्ञा शंकुकर्ण्य कथितमि-
दमद्याहमुक्तवती.

शत्रुः- कीदृशी सीतादेव्याः प्रवृत्तिः १

शूर्पः- किमिति कथयामि १

निशाचरेणापत्तता निरुद्धा कथिष्यता केलिसखी भवेति

तयोर्वस्थामपि बोधिताऽसुतुद्धेधनाम्मुक्तवती शुचं च ११९

शत्रुः- (सशोकं) हा, कथमिदमापत्तितं !

आर्ये जानकि, यः प्रवासदिवसे श्वश्रूजनस्त्वं यद्

पश्यन्वदकलमस्यदाशितकवीबधकर्म गृण्ही

शोकान्मोहमुपागतः स किमिदं शृण्वन्निवसोऽहं अमसु.

त्यक्ता यत्किल खिन्नया तनुरभूद्धधनेन त्वया. २०

भरतः- आर्ये, धनमसि यथाकालोचितमेवेदमाचरितं. अहं तु न
जाने किमिदमात्मनोचितमाचरितमिति.

आर्या.

सत्यहि अग्रिय जरि तें, बोलुं नये कधि हि जाणते मनुजां,
हे जाणनिहि वदले, मी केलें नरकसाधनास अजी.

भरत— यांत तुझ्याकडे काय दोष आहे ? हे वर्तमान कोणाला तरी
सांगणे पडतेच ते त्वा सांगितले इतकेंच.

शूफ— शात्रुघ्नानें मला वर्तमान विचारिलें त्यावरून, शंकुकर्णानें
जें मला सांगितलें होतें तें मी येथें बोलिलें. तुमचें त्यांचें बहुत्वा-
चें नातें आहे, हें बाई मला काय ठाऊक ? हें ठाऊक असतें,
तर हें वर्तमान बोलिलेंच नसतें.

शात्रुघ्न— जानकी वहिनीचें तरी काय वर्तमान आहे ?

शूफ— काय सांगूं आतां ?

श्लोक.

निशिचरें हरनी वनि ठेविली, वदतसे मम अंतुरि हो भली,
रघुकुमारकमृत्युहि ऐकुनी, त्यजि तनुशुच ही गळि बांधुनि.

शात्रुघ्न— (शोकानें स्तब्ध) हायहाय ! हा काय अनर्थ प्राप्त झाला ?
अगे जानकी वहिनी,

श्लोक.

जाताना वनि वळकलास धरिलें नेसावया जें तुवां,
शोकें मूर्छित जाहण्या सकळिका तें ज्या तुझ्या सासुवा,
कठी बांधुनि पाश देह त्यजिला त्वां हें असें ऐकुनी,
त्या केशा जगतील आजि परमा दुखास या भोगुनी ?

भरत— आर्ये, धन्य आहेस. हे जें त्वां केलें, तें कालोचितच के-
लें. शाचास । मला तर आतां काय करावें, कोणती गोष्ट करणे
प्रस्तुत योग्य आहे, हें कांहींच सुचत नाहींसें झालें आहे.

शूफ— १ स्त्री (माझी हो). २ देह व शोक बरोबर ठाकितो झाली. ३ ग-
ळफासास (तनु) बांधून. ४ सासुवा.

शत्रुः—

वैर निर्यातयिष्यामी हत्वा वैरिणमाहवे.

शूर्पः— (स्व०) निवृत्तमेवेद. (प्र०)

इदानीं नैष पंथा वा सहाया न हि संति यत्. २१

अतो विषण्णानां तथाचरन्त्या सीतयैव निरूपिताः सदाचारः.

भरतः— कष्टे कष्टे !

नीता एव चतुर्दशापि शरवो, यासां दिनेषु क्षणो

ऽप्येकः कल्पवदारुत, मे दिनमिदं स्वार्थागमस्यावधि,

प्रायेणाद्य समागतस्य विपिनाशार्थस्य पादोन्मूलनं

दक्षयामीति समुत्सृज्य ननु मे भित्तोऽभिलाषतुमाः २२

(इति मुख्यं)

शूर्पः— (स्व०) भरत, न केवलं भवतो, ममापि रूपवतमिमम्.

भिलपन्त्याभिल एवायं, परंतु नासिकया साकमित्यवगतं.

(प्र०) समाम्भवसिहि, समाम्भवसिहि कथयितुं परं ब्रह्मणे रामा ॥

शत्रुः— (सोत्कण्ठं सशोकं)

चु०—

श्लोक. (अर्धा).

रणी मारुनि शत्रूला वैरनिर्यातता करूं
शूर्प०—(मनांत लणते) ही गोष्ट तर होऊन चुकली आहे, मोठ्या-
नें लणते.

श्लोक. (उत्तरार्ध).

साक्ष नाहीं लणुनि ही गोष्ट चिर्त्ती नका धरूं.
आतां तुझाला अतिशय शोक झाला आहे. अशा शोकप्रसंगी क-
सें वचार्थें हा सन्मार्ग स्मितीनेच दाखवून दिला आहे.
भरत.— अरेरे ! काय डारवें ?

श्लोक.

चौदावत्सर काळ म्या अजवरी डारवें बहू काढिला,
एकैक क्षण कल्पतुल्य मजला भासे अहो ज्यांतला,
आजी हें दिन अंतिम, प्रभु आजी येईल रानातुनी.
त्याला पाहिन हा मनोरथतरू गेला असें मोडुनी.
(असें लणून मूर्छित होतो.)

शूर्प०—(मनांत लणते). भरता, तुझाच मनोरथतरू मोडला असें
नव्हे, तर राम हा मोठा रूपवान् लणून त्याविषयी जो माझा
अभिलाषतरू तोही मोडला, त्यांत तो माझ्या नाकाखुद्दी, इतका
माझा विशेषच आहे, (मोठ्यानें स्त०) भरता सावध हो, सावध
हो. याउपर राम हा बाबा कोठून दृष्टीस पडणार ? आतां तो दृष्टी-
स पडण्याची आशा ठेवू नको.

शत्रु०—(उत्कंठित होऊन शोकातें स्त०)

टीप.—१ कल्पप्रमाणें. २ ज्या चौदावत्सर काळांतला.

तद्वच्च शरदिडुर्विबन्धुरं, ते पद्मपत्रायते
नेत्रे, तौ रमणीयगारुडमणिस्तंभोपमानौ भुजौ,
तौ लक्ष्मीकरपद्मकेलिकमलच्छायौ च पादौ तथा-
भावादार्यरघूद्वहस्य न पुनर्वर्धुं मया शक्यते. २२

(इति मूर्च्छति)

शूर्प०—(स्व०) मया पुनस्तदखिलं दृष्ट्वापि न पूरितो मनोरथा.

(प्र०) वत्स शत्रुघ्न, समाश्वसिहि. समाश्वसिहि समाश्वसय

चैनं. परस्वस्य शोकस्य प्रतीकारश्चित्यतां

भर०—(समाश्वस्य)

आतव्या, मणिपादुके मम पुरस्कृत्य, त्वया मेदिनी,

वस्तव्यं च वने चतुर्दश मया वर्षाणि ताताज्ञया,

कामं पूरयितुं ततस्तव भुवं शास्मीति मां लालयन्,

यातीयं न निवर्त्तयेद्यदि पुनः, शोकं सहिष्ये कथं ? २३

तदहमिदानीमनलं प्रवेक्ष्यामि.

शत्रु० (समाश्वस्य) कः पुनरन्त्योऽस्य प्रतीकारः ? (भरते प्रत्येजलि
बध्वा)

आर्येणार्थानुगमितो यथा रामेण लक्ष्मणा,

तथानुगमय त्वं मां प्रवेक्ष्यन्तासं प्रावक. २४

श्लोक.

ते वक्त्र स्फुटशारदेउपरि, ती दीर्घेहि नेत्राबुजि,
ते बाहु अतिनील गारुडमणिस्तभापरी दीर्घ जे,
लक्ष्मीहस्तगतांबुजापरि हि ते नैर्मल्यशाली असे
पादाब्जद्वय, राम नष्ट सगुनी आतां न माते दिसे.
(असें सगुन मूर्छित होती.)

शूय०—(मनांत स०) मी तर ते सर्व अवयव पाहिले ना? पण माझा
मनोरथ कोठें पूर्ण झाला? (मोठ्यानें स०) वत्सा शत्रुघ्ना, सावध
हो, सावध हो. तूं सावध होऊन या भरतालाही सावध कर. आ-
णि याचा शोक दूर होईल असा कांहीं उपाय शोध,
भरत.—(सावध होऊन स०)

श्लोक.

“राज्यां स्थापुनि पादुका मम, घरा सांभाळ तूंची वरें,
ता ताज्ञिकरुनी चतुर्दशसमा राजांत राहीन रे,
त्वत्प्रीत्यर्थ करीन राज्य मग मी” सांगोनि माते असा,
गेला तोहि पुन्हा नये परतुनी, तो शोक सोसू कसा ?
तर आतां मी अग्निप्रवेश करितों.

शत्रु०—(सावध होऊन स०) खरेंच, शोकनिवारणार्थ याहून दुसरा
उपाय कोणता आहे ? (भरताला हात जोडून सगुनी.)

श्लोक.

“आर्या सौमित्रिनें केलें रामानुगमना” जसें,
आज्ञापावें मला तुम्ही स्वीआनुगमना” तसें.

टीप.—१ शरत्कालच्या चंद्राप्रमाणें. २ पाचूले मण्याचे रत्नांप्रमाणें लांब.
३ लक्ष्मीच्या हातांतील कमला प्रमाणें निमल. ४ मेला. ५ रामाबरोबर मृत्यु.
पावणें. ६ आज्ञा करावी. ७ आपल्याबरोबर अग्निकुंडांत उडी टाकण्यास.

शूर्प०—(सहर्षं स्व०) एतदर्थः खल्वयं समारंभा. (प्र०) वत्स
भरत, सम्यगवधारितं भवता. वत्स शत्रुघ्न, भवतापि प्रतीकारः
साधु चिन्तितः. अहमपि तपसे न गमिष्यामि.

सुग्रीवविहितः शोको ममाप्येव सुडासहः

अतोऽनलं प्रवेक्ष्यतावनुयास्याम्यहं युवां.

भरतः—हा वत्स लक्ष्मण,

येनार्यस्य तदानुरुध्य स्तब्धं, क्षातं पितुश्चेष्टितं;

माता मे न नियन्त्रिता बलवता नोत्सारिता मंथरा ;

आर्यश्चानुगतः पुरादिव वने, नाके समीक्रोगनात्,

स त्वं दर्शितभक्तिरार्यविषये धन्योऽसि, माहं तथा. २६

वत्स शत्रुघ्न,

कृच्छ्रेणैवमजमजाधिपकुलं शांताकुतुंबी मुनि-

र्वत्सापत्यमवर्द्धयत्करुणया कुर्वन्नपत्योदयं.

हा किं करोमि संवभारथा ?

रामाद्ये पु गतेषु च त्रिषु ततोऽपत्येषु गत्या विधे-

स्तुर्थस्त्वं न च जीवितास्पितृजनवृत्तिं निवापां बुद्धिः. २७

शूर्प०—(स्व०) कथं शत्रुघ्नो जीविष्यति ? इतः किं व्यर्थं एव भविष्यति

मे सतीरथा ? (प्र०) वत्स भरत, तत्रैव शत्रुघ्नस्यापि शोकभारः.

तन्मन्ये बुधैवायं निधोग इति.

शूर्प०—(हर्ष पावून मनांत म्ह०) एथव्यासाठीच तर मी इतका प्र-
यत्न करीत आहे. (मोठ्याने म्हणते) वत्सा भरता, तू हा उत्तम
विचार केला. वत्सा शत्रुघ्ना, तूही शोकाचा प्रतीकार चांगला
थोडिला. शाबास ! मीही आता तप करायास जात नाही, तर

श्लोक.

सुग्रीवनिधने शोक मला झाला सुदुस्तर,
तुम्हा मागुनि येते मी अम्बिकुंडीच सत्वर.

भरत—हा वत्सा लक्ष्मणा,

श्लोक.

ताताचे कृतिला निजाग्रजमते त्वां साहिले आदरे,
माझी माय न दंडिली, दुसकिले नाही तसे मंथरे,
आर्यामागुनि पत्तनांतुनि वनी गेलास, युद्धांतुनी
स्वर्गाही, दृढभक्त तूच अससी, तैसा न मी या जनीं.

म्हणून खरा धन्य तूच होस. वत्सा शत्रुघ्ना,

श्लोक. (पूर्वार्ध)

वंशाची अजनामका नृपतिच्या वृद्धी अपत्योदये
केली कर्मव ऋध्यशृंगमुनिने यज्ञा करोनी स्वये,
अरेरे ! म्या मंदभाग्याने काय तरी करावे ?

श्लोक. (उत्तरार्ध)

आता मी आणि रामलक्ष्मण तिथे देवेंचि मेलों निके,
चौथा तू तरि राहुनी स्वपितरां तर्पी निवापोदके.

शूर्प०—(मनांत ल०) काय ! शत्रुघ्न जिवंतच राहतो की काय बाई !
हासहास ! असे झाले तर माझा मनोरथ सर्व व्यर्थ होईल. (मो-
ठ्याने म्हणते) जसा तुला अतिशय शोक झाला, तसाच शत्रु-
घ्नालाही झाला आहे. याजकरितां तूं जे त्याला मागे राहण्यास
सांगतोस, ही गोष्ट व्यर्थ आहे. त्याच्याने कसे राहवेल बरे ?

टीप—१ दशरथाचे. २ रामाच्या अभिप्रायावरून. ३ जसा पत्तनांतून (नगरां-
तून) वनास गेलास तसा युद्धांतून स्वर्गास गेलास. ४ तिलांजली देऊन.

शत्रु०— (सासं)

प्रियापत्येषु युष्मासु गतेषु, रुदतः पितृन्

निवाप्रसलिलैर्बालः कथं तर्पयितुं क्षमः ? २८

तदहमनलं प्रवेष्टुमार्हस्य पुरःसरो भविष्यामि.

शूष०— वत्स शत्रुघ्न, तेन हि स्वर्गतामिधनानलयोराभयनाय.

भर०— अहं भीः कष्ट !

मातुः अ. गेशलनंदने, निर धर्मी मग्नासि शौकाबुधौ,

कैकेचि स्वे मकीर्तिर्पकप तितैराचंद्रतारं वस.

पुत्रो द्वावपि सतःअत्यसि १ पुत्रं मातुं, सुमित्रेपि किं ?

सर्वार्थवहे नु भुंक्च नरः हानैकाकिनी मथरे. २९

हा तात, पुरुहूतप्रियसख,

वद्धितुं चतुरो वत्सान्मुता जनयता स्वया

आर्यं प्रपयतारण्ये नाशिः न च रघोः कुलं. ३०

शत्रु०— किमनेन प्रलपेन संपाद्यते तावतीधनानि दुताशनश्च.

(इति निष्क्रम्य प्रविश्य) आर्य, द्वारदेशे शुष्कधनसमिद्धो

भगवाज्जातवेदाः ।

भरत— मिय मे,

शूष०— (स्व०) मिममिनोऽबधिक ते (म०) वत्स, तदुपधीय

तामप्रलपनेशाम्.

शत्रुघ्न— (आसवे झालून म्ह०)

आर्था.

तुम्हापरिघोर्ग्य मुले मेली म्हणुनी घडील रडतील.

त्यांना उदके द्याया कैसा हा बाळ शक्त होईल ?

तत्सात् अग्निप्रवेश करण्याविषयी मी तर आर्थाच्याही पुढे होणार.

शूर्प०— वत्सा शत्रुघ्ना, तर मग आता इधने व अग्नि आणण्याची

त्वरा करावी. जगाच उशीर कराला ?

भरत— हरहर ! देवा काय दुःख हे ?

श्लोक.

कौसल्ये', अयि, तूं बुडालिस अजी शोकाब्धिमध्ये अहा !

कैकेयी', अपकीर्तिमंकि बुडुनी प्रायश्चीन रहा.

हाले नंदन दोन, शोक तुजला द्याया, सुमित्रे बुधा !

सर्वानर्थद मथेर', यमपुरा जावोनि भोगी व्यथा.

हा पुरुहुतमिसख्या,

आर्था.

रघुवंश वाढवाया केले उत्पन्न तूचि सुत चार,

परि आर्था धनि धाडुनि तया बुडविले तुवाचि साचार.

शत्रुघ्न— बाबा, असा व्यर्थ आक्रोश करून उपयोग काय ? आता

इधने आणि अग्नि घेऊनि येतो (असे म्हणून बाहेर जाऊन आंत

येतो व म्हणतो) बाबा, दारप्राशी चांगली कोरडी कोरडी लाकडे

जमा करून भगवान् अग्नि नारायण प्रवीण केला आहे.

भरत— फार उत्तम, तें आम्हास प्रियच आहे.

शूर्प०— (मनांत म्ह०) मला तर, बाबा, हे तुजपेक्षाही अधिक

प्रिय आहे. (मोठ्याने म्हणते) वत्सा, तर आता अग्निप्रवेशाची

सिद्धता करावी.

टीप— १ ही सर्व संबोधने आहेत. २ रामाला.

भारतः— अयि तापसि, तत्रभवत्या सविनयमरविदवांधवकुलपरम-

गुरुरुंधतीजानिरवगमयितव्यो भरतस्य संदेशं.

शू०— (स्व० सानंदं) अनेन हेतुना सुपरिहारो ममानलप्रवेशः।

(प्र०) अथकिं ?

भारतः—

अद्यारभ्य महात्मनेव मनुना पृथ्वी स्वयं पालिता

दृष्टव्या भवता; यथा न च तथा शोचन्ति मे मातरः,

दिव्यं धाम यथा वसेय वयमव्याशासितव्यास्तथा;

शोचंस्त्वार्यमनुप्रयामि यदहं शत्रुघ्नमित्रोऽधुना. ३९

शू०— (स्व०) फलतीव मे मनोरथः। (प्र०) किमिदं संवेष्टव्यं?

स्वयमेवायमुषिः सर्वं जानाति (इत्यग्निं प्रवक्षिणीकरोति).

शत्रु०— पर्णादिभ्यांचरितव्यमार्यसंदिष्टं प्रथममावामेव प्रवेश्यामः।

शू०— (स्व०) द्वितीयाभेदयोरयं व्यवसायः, तन्न मे किंचिद्विह

कल्पमवशिष्यते (प्र०) नानिलंघनीयं युवयोरनुशासनं, विशेषे-

णास्तथा वशायां (इति निष्क्रान्ता).

भरतः—अगे ताप्रसी, सूर्यवंशाचा कुलगुरु असा अरुंधतीचा पति जो भगवान् वसिष्ठ ऋषि त्याला चिन्तितपूर्वक हा येवढा भरताचा निरोप कळवावा.

शूर्पण०—(हर्ष पावून मनांत) बरेंच झालें ? अग्निप्रवेश करण्याची मला वाळावाळी करायाची होतीच. तिला आता हे निमित्त चांगलें मिळालें ! (मोठ्याने) वरें आहे. कळविते, काय निरोप ?

भरतः—

श्लोक.

पाळावी क्षिति आजपासुनि तुम्हीं न्यायें मनुचे परी,
माझ्या या जननी बुद्धीत न महाशोकाणवा भीतीरी,
साधा योग असा, सुदिव्य पद कीं आम्हां कृपेनें मिळे,
शत्रुघ्रासह अग्निकाष्ठ गिळितों मी रामशोकामुळे.

शूर्प०—(मनांत०) माझा मनोरथ बहुत करून आतां सफल होतो, असें स्वचित्त दिसतें. (मोठ्याने) निरोप सांगणें तरी कशाला पाहिजे ? तो ऋषीश्वर स्वतां सर्वज्ञच आहे. यास्तव त्याला सर्व कळतेंच आहे. असें झणून अग्नीला प्रदक्षिणा करायास लागते.)

शत्रु०—अगे पर्णाद्विती, भरतदादा सांगतात, त्याप्रमाणें आधी निरोप सांगायस जा. पहिल्यानें अग्निप्रवेश आम्हीच करितो.

शूर्प०—(मनांत) हो ! आतां बरीक यांचा अग्निप्रवेश करण्याविषयींचा दृढ निश्चय झाला. आतां या उपर येयें आपल्यास कांहीं कसेंय उरलें नाहीं. (मोठ्याने) काय करावें बाई ? माझ्यानें तुमचें वचन मोडवत नाहीं. त्यांत विशेषें करून तुम्हांवर असा प्रसंग येऊन पडला, तेव्हां यावेळीं नाहीं कसें झणूं ? जातें तर, (असें झणून निघून जाते,)

उभौ— (अग्नि प्रदक्षिणीकुरुतः)

(नेपथ्ये)

वन्नं ब्रजंतं पितुराज्ञया मे वत्सा कथं नाथमनुब्रजन्ती

दुःखं व्यसोवेति विपीडितो मे रक्षोद्वेताभूदिव वज्रपातः, ३२

भारतः— कथमसौ जनकराजः संप्राप्तः । (पुनर्नेपथ्ये) भो भो

माहेश्वरप्रवर,

लंकानाथ, भवन्नपि त्रियसखस्त्वं वीतशंकं कथं

वत्सां मे दृढवान् ? नृषे किमयथा ? जातिस्तवेयं यथा,

कष्टं भोः कष्टं !

हा वत्से, विजने वने दशमुखं दृष्ट्वा उपहारोद्यतं

क्रोशंस्या भयशोकविबहलतनोः सा ते दशासीत्कथं ? ३३

शत्रुः— आर्यामुद्धनत्यक्तजीविता न जानात्पार्यो जनकराजः,

भारतः— कथमेनमार्थमसंभाव्य युक्तमावधोरनलं प्रवेष्टुं ?

(इति प्रतीक्षमाणस्तिष्ठति).

(प्रविश्य जनकः)

जनकः— अहो, कथमेतत् ?

अग्नि प्रदक्षिणीकुरुं नुद्यावच्चशिखाकुलं

भरतोऽयं सह आत्रा मधिसन्निधौ लक्ष्यते । ३४

(इति त्वरितमुपसर्पति).

उभौ— आर्ये, तत्रतवैतमभिवादयावहे.

दोघे.— (अम्मीला प्रदक्षिणा करितात. इतक्यांत पडद्यापलीकडे शब्द होतो.)

श्लोक.

आझेनें पित्याचिया रघुपती जाती महाकाननी,
गेली त्यासह मत्सुता, पण तिला होतील दुःख मनी,
ही चिंता बहु वागवीत असतां, लंकापतीनें तिला,
नेलें चोरुनि, वज्रपातसम हा वृत्तांत म्यां ऐकिला.
भरत.— काय ? हे जनकरावजी आले वाढते, (पुनः पडद्यापलीकडे शब्द होतो.) अरे, शिवभक्त शिरोमणे,

श्लोक.

माझा मित्र असतिही ममसुता खां हारिली, रे, कशी?
किवा यांत न चित्र, कारण तुझी जातीच की राक्षसी.
हरहरा
हा वत्से, विजनीं वनीं दशमुखें नेतां धरूनी तुला
प्रायां झालि दशा भयादिकरुनी, तीनें नसे, रे, तुला,
शत्रुघ्न.— आर्या जानकी वहिनीनें गळफांस घेऊन जीव दिला, हे
जनकरावजीस टाऊकच नाहीं.
भरत.— अरे हे जनकरावजी येत आहेत, तर यांचा सत्कारपूर्वक
निरोप घेतल्याबिना आपणास अग्निप्रवेश करणें ठीक नाहीं. (अ-
सें सणून त्याची बाब पहात उभा राहतो.)
जनक.— (पडद्याच्या बाहेर येऊन) अहो हे काय ?
आर्या.

अग्नि प्रदीप्त करुनी दोघे त्याला प्रदक्षिणा करित,
वाढे घालित आहे त्यांत उडीतें सबंधु हा भरत.
(असें सणून लौकर लौकर जवळ जातो.)
दोघे.— रावजी, आली चरणाप्रत वंदन करितों. महाराज,

दीप.—१ तुलना.

चरमो ऽयं प्रणामस्ते, यदावां जहिवस्तनुं,

हतौ हि राक्षसैरास्तां मायया रामलक्ष्मणौ. ३५

जनकः— हा हतोस्मि मंदभाग्यः (इति मूर्च्छति)

उभौ— समाश्वसिहि, समाश्वसिहि.

जन०— (समाश्वस्य)

दीर्घायुषा विजयिना भवितव्यमस्या

भूजन्मनः सहचरेण, तथोभिलाषा,

इत्यश्रुवन् ग्रहगतिज्ञजना यदेतद्

आसीन्मृषैव मम भाग्यविपर्ययेण. ३६

हतं हतं !

अद्यैतद्वर्शनयन्मे याज्ञवल्क्यानुशासनं,

तदपि काचिदेवास्ते, शोकीऽयं हति मां कश्चित्. ३७

शत्रु०— आर्या सीतापि— (इत्यर्द्धोक्ते सवाष्पकंठस्तिष्ठति)

जन०— यदि सापि गता तुहि मिये ता, तथापि परित्यज्यते मे तद्वदयं.

शत्रु०— परंतु दुर्धनेन.

जन०— कथं वत्साया एव जातं !

आया.

प्रणाम हा शेवटला, आत्मी देहास ठाकितो आतां,
सौमित्रि राम दोघे वधिले माये निशाचरी ताता.

जनक— अरेरे ! घात झाला रे मज मंदभाग्याचा घात झाला ! हाय
हाय ! काय करूं आतां ?

(असें लणून मूर्च्छित होतो.)

दोघे.— सावध व्हा, रावजी, सावध व्हा !

जनक— (सावध होऊन)

श्लोक.

दीर्घायु आणि विजयी पति जानकीचा,
तैसाचि होइल पती तव ऊर्मिलेचा,
देवज्ञवर्ग बदला मज हे कसारे ?
झाले मदीय विधिनें लढिकेच सारे !

हाय हाय !

आया.

याचे दर्शन आणि जें अनुशासन याज्ञवल्क्यकृत मज ला,
ते गेले एकिकडे, हा कैसा शोक मधिच उद्भवला !

शत्रुघ्न— आया, सीता वहिनीहि— (असें अर्धेच वाक्य बोलून
सद्गदित होऊन उभा राहतो).

जनक— जर तीही गेली असली तर अत्ताला ती गोष्ट इष्टच आहे.
तथापि पोटांत वेढ उभे राहतात. काय करावें ?

शत्रुघ्न— गेली तर गेली, पण ती गळफांस घेऊन कीं हो गेली !

जनक— काय ! वत्सेचा अशा रीतीनें परिणाम झाला काय ? (ति-
च्या बाळपणीची आठवण करून लणतो.)

दृष्टव्यदंतमुकुलं, दरहासरम्यं,

लंबालकं, तरलरत्नललितिकं च,

वच्छाबुजं तव शिशोरवलंब्य, वत्से,

संतापमेति त्वदर्थं, वत, किंकरोमि ! ३८

(सनिःश्वासं).

शृण्वन् रक्षोन्दृती सीता भरतो मे शपन्तुपाः

प्रस्थाप्यन्ते रिपून्जेतुमिति तुष्टोस्म्यहं वृथा. ३९

तदिदानीं

अनेन युवयोरेते संभूतेनैव वस्त्रिणा

कवलीकृतद्वहोहं तरेयं शोकसागरं ४०

भरतः— मम खल्विदं प्रथमं.

आर्यस्योपगमालाभादसंपूर्णमनोरथः

ज्वलन्तं प्रविशाम्येवं जवाभिर्बलकलेन च. ४१

जनकः शत्रुघ्नः— अतिक्रूरपतिरस्य वचनमवकीर्षते.

(नेपथ्ये)

हत्वा वशाननमवाप्य विदेहकस्याम्,

आसाद्य कीर्तिमपि देवतगीयमाता,

आरुह्य पुष्पकमुपैति सलक्ष्मणीय

रासः कृती, भरतः, माविश हव्यवाह. ४२

श्लोक.

शिशुपर्णी जंव तूं हंससी मृदू, वदन सुंदरता किति ती ववू,
हिरकण्यापरि दंत चिराजती, कुतिल कुंतल केशहि शोभती,
हसुनि हालविसी जंव मस्तका, बिजवराहि हले तंव तो निका,
अठविता तंव बाळपणा, असें तृदय तप्त अजी बहु होतसे.
हाय हाय ! काय करूं रे ? (निःश्वास ठाकून स०) हरहर .

श्लोक.

नेली सीता राक्षसें चोरुनीयां, आणावी ती त्याजला मारुनीयां,
या हेतूनें धाडितो हा नृपाला ऐकोनी हे व्यर्थ संतोष झाला.
तस्मात् आतां,

श्लोक.

तुमच्या जवळी बहु पेटला अमल, हाचि बरा मज वावला,
त्वरित घालुनि यांत उडी, पहा, तरुनि जाईन शोकसमुद्र हा.
भरत— पहिल्या प्रथम तर मी उडी घालणार. त्यांत अंतर व्हायचें
नाहीं.

आर्या.

आर्य न आला सणुनी झाला मत्काम भग्न हा आज्ञी,
सज्ज सवलकल यास्तव तनुही होमीन पावकामाजी.
जनक व शत्रुघ्न—काय हा दीनवाणी होऊन बोलत आहे पहा !
(इतक्यांत पंडथा पलीकडे हनुमान बोलतो.)

श्लोक.

मारोनि रावण, अणी जनकात्मजेला,
घेऊन कीर्तिहि, सुरादिक गाति जीला,
बैसोनि पुष्पकि सबांधव येइ राम,
अग्निप्रवेशविधिचें, भरता, न काम.

शत्रुः—(अवलोक्य) क एव वर्णी प्रियमावेदयति ?

जनकः—(सहर्षं) वत्स भरत, मा त्वरस्व मा त्वरस्व, श्रूयते हि
कल्याणी वाणी.

भरतः—(विलोक्य आर्य मा मैवं.

विमिश्रं श्रावयित्वा प्रागज्ञानावनुत्तमया

प्रियं निवेद्यते भूयस्तापस्या वर्णिरूपया. ४३

तदेतन्मिथ्या. (इति त्वरितमग्निमुपसर्पति)

(प्रविश्य पदाक्षेपेण वर्णिरूपो हनुमान्)

हनुमाः—भरत, मा मैवं, कथमहेतुकः क्रियारंभः ? (इति निवार्य)

शृणु तावत्.

रक्षासैः प्रपति महस्तमवधीन्नीलश्वमुनायको,

देवेनावधि कुम्भकर्ण इति यो हृमो दशास्यानुजः

सौमित्रिः कृतरावणाऽमजवधः सर्वैस्तुतः खेचरे-

र्द्धधा लूनदशातमेन विमुखा सीता जयश्रीरिव. ४४

तद् नुभीक्षुण्णं भवान् सदाशानुजसामोपगतकदलितमानसं.

शत्रुघ्न—(पावून स०) हा कोण ब्रम्हचारी प्रियवार्ता सांगत आहे ?
जनक—(हर्ष पावून स०) वत्सा भरता, थांब थांब अम्मळ
घाई करू नको. शुभवार्ता ऐकण्यांत येत आहे.
भरत—रावजी, यांत कांहीं अर्थ नाही.

आया.

अप्रिय वार्ता बोलुनि गेली जे तापसी न जाणुनि, हा
द्विजवेष घेवनी ही वदते प्रिय तीच सानुताप पहा.
याज्ञकरितां हे सर्व मिथ्या आहे. (असें सगून लौकर लौकर
अग्नीच्या जवळ जातो.)

(इतक्यांत पंडदा पलीकडे सारुन ब्रह्मचाऱ्याच्या रूपाने
हनुमान् प्रवेश करितो.)

हनुमान्—भरता, हे काय करितोस ? कारण नसतां भलतीच
गोध करणें यास काय सणावें ? हो तर मागे. (असें सगून त्या-
ला धारितो व सणतो) आतां वर्तमान ऐकून घे.

श्लोक.

रक्षसैन्यपती प्रहस्त^१ वधिला नील^२ चमूनाथकें,
श्रीरामें वधिलें दशास्यसहजा^३ त्या कुंभकर्णा निकें,
सौमित्री वधि पंक्तिवक्रतनुजा^४, तैसी प्रभूनै खरी
सीता मेळविली दशास्य वधुनी अंती जयश्रीपरी^५
असा जय मिळाला, त्याकाळीं संपूर्ण देव श्रीरामचंद्राची स्तुति
करिते झाले. असो. आतां तो भार्या व बंधु यांसह वर्तमान समोप
प्राप्त झाला आहे. यास्तव तो आनंद त्या भोगावा तें वाकून तूं
हे काय करित आहेस ?

टीप—१ पश्चात्ताप पावून. २ राक्षससेनापती प्रहस्तनामा. ३ नीलनामे बा-
नरानें. ४ रावणाचा भाऊ. ५ इंद्रजिताला. ६ विजयलक्ष्मीप्रमाणें.

भरतः— मायारणप्रवीणशोणपगणे कथमार्थस्य तादृशः स उपगमो

नाम ?

हनुमा० — दैवबलमुपेयुषि रामे न प्रभवति मायाबलं राक्षसानां,

तर्हि श्रूयतां,

कपटबबुना ककुत्स्थौ तौ दशाननस्तनुना

प्रथमसमरे बद्धावास्तां भुजंगमयैः शरैः

शत्रु० — इदमेव तापस्यान्यथा श्रुतमस्यामूलापरिज्ञानात् उद्देजितं

वयमिति मन्थे,

भरतः— ततस्ततः ?

हनु०—

तदनु विजितापुत्रो वनारिणा प्रहितो रणे,

भरतः— वत्स त्वया विज्ञापितवसिष्ठमिश्रवचनं संभवतादानीं,

हनु०—

यदुपगमनाद्बद्धो युद्धोद्यमोपरुजोस्तयोः, ४५

शत्रु०— कथं भगवति गहनान्मुपसर्पति ताक्षसर्पसु सपत्नया

सायक्याः ।

भरत— मायायुद्धाविषयी राक्षस मोठे निपुण, त्याच्या हातून सुटून
आर्य रामचंद्राचे परत येणे कौटूंब होणार ? ही गोष्ट घडण्या-
ची नाही.

हनुमान्— रामचंद्राला देवबळ अनुकूल झाले, त्यापुढे राक्षसी-
मायेचे बळ काय चालते, ते काहीच चालले नाही. कसे तण-
सील तर ऐक.

आर्या.

माया निपुणशिरोमणि राक्षसपतिसुनु इंद्राजिन्नामा,
त्याने भुजंगबाणी बांधिले अथि सलक्ष्मणा रामा.

शत्रुघ्न— हा, हेच तापसोने उल्लेख ऐकिले, मूळचे खरे काय झाले,
याचे परिज्ञान न झाल्यामुळे आपणही बळिप्त होऊन गेली.

भरत— बरे, मग काय झाले ?

हनुमान्—

आर्या. (पूर्वार्ध)

तव समरी इंद्वाने पाठविला गरुड सर्प माराया,

भरत— वत्सा, तू जे मघां तवले की वासिष्ठ गुरुजीनी हा गरु-
डाच्या पराचा वारा, हा औत्पातिक वायु नव्हे, तूणून सांगि-
तले ती गोष्ट आता पवली.

हनुमान्—

आर्या. (उत्तरार्ध)

तो येतांचि रणोद्यम दोघांचा चालु जाहला, राया.

शत्रुघ्न— प्रत्यक्ष भगवान् गरुड आज्ञावर सर्पमय बाण कसे दूर
प्रळणार नाहीत बरे ?

टीप—१ रावणपुत्र.

भरतः—(सहर्षं) विदितेदानीमार्येण कार्यार्थिता दशमुखनिपातकां
क्षिणः शतमुखस्य. य एवमार्यरक्षणाय पक्षिणां प्रभुं प्राहिणोत्.
जनकः—(सहर्षं) कथयतु भवान्निर्व्याजमस्मत्प्राणदाता किनामधे
यो वर्णित्रः ?

हनू—

सुग्रीवसचिवो नाम्ना हनुमानिति मारुतिः.

भरतस्योक्तिकं यं स प्राहिणोद्वावणात्कः. ४६

जनकः—

थाक्षवल्लभ इव त्वं मे माननीयोसि, मारुते,

स इवाधिगमद्विद्यां सवितुर्धन्यमीमयात्. ४७

शत्रुः—(सविस्मये) ननु तापस्या पर्णादिन्या ससैनिकसचिवस्य
सुग्रीवस्य लंकारणे यातुधानैर्विनिपात उक्तः. तत्कथं हनुमतो जी-
वने नाम ?

हनू— का नाम पर्णादिनी ?

शत्रुः— या ऋष्यमूकगिरिवास्तव्या, यस्याश्च सुग्रीवादयः सुहृदः

हनू—(स्वगं) तैवविधा काचिदस्ति. (विचित्रम्) एतया शूर्पण-

खया भवितव्यं. या दशग्रीवकुम्भकर्णादिवधेन विभीषणराज्यलाभेन

च दुर्मेनायत इत्यस्यसंज्ञातिज्ञातः. तस्याः किलायं भरतशत्रुघ्नयोः

भरत.— (हर्षित होऊन स०) आर्यशमचंद्रापासीं इंदाची कार्याथिता कोणती ती आतां ध्यातांत आली. त्याचे हाताने रावणाचा वध करावयाचा होता लहणून त्याचा रक्षणार्थ गरुडास पाठविले.

जनक.— (हर्ष पावून स०) हे ब्रह्मचारिश्रेष्ठाः त्रिव्याजिपणें तूं अत्ताला आज जीवदान दिलें. आतां तुझें नांव काय तें सांगावें तेवढें ?

हनुमान्.—

आर्या.

माझें नांव हनुमान् सुग्रीवामात्य मीच वायुसुत.

भरतापत पाठविलें मज रामें यत्पदाब्ज देवनुत.

जनक.—

आर्या.

ऋषि धातवत्कथ्य मजला पूज्य, तसा तूंहि पूज्य मज जाणें, त्याचे परि रविपासुनि विद्या संपादिली असे ज्याणें.

शत्रुघ्न.— (विस्मित होऊन स०) अहो, तापसी पर्णादिनीनें तर सैनिक व सचिव यां सर्वांसुद्धा सुग्रीवाचा लंका नगरीच्या रणांत राक्षसांनीं नाश करून ठाकिला लहणून सांगितलें. मग हनुमान् जिवंत राहिला हें कसें ?

हनु०.— पर्णादिनी ही कोण वा !

शत्रु०.— जी ऋष्यमूक पर्वतावर राहते, व सुग्रीवादिक हे जिचे सुवृद्ध आहेत, ती तुझाला कसी ठाकक नाही ?

हनु०.— (मनांत म्ह०) असी तर तेथें कोणी नाही. (विचार करून) हा ! ती शूर्पणखा असेल. रावण कुंभकर्णाचा वध झाला आणि बिभीषणाला राज्य मिळालें, म्हणून ती खिन्न झाली आहे, असें अमात्य संपातीनें सांगितलें होतें खरें. तिजेंच भरत व शत्रुघ्न

टीप—१ ज्या रामाचें पादकमल. २ देवांनींही स्तुत.

समापनाय यत्नो भवेत्. (प्र०) सा खलु देवे दशग्रीवविजयिन्य
मर्षेण गृहीततापसीवेया तद्गिनी शूर्पणखा. यथा ननु भवताम
प्रियमिव निवेदितं.

भरतः—युज्यत एवेतत्. अनया खल्व्वात्मनः पुलस्त्यकुलप्रसूतिरुक्ता ।

हनूः—भरत, दृश्यतामसौ लंकेश्वरविजयी सीतया परिजनेन च सह
पुष्पकमारुढो मेघाध्वनोपसर्पति.

(सर्वे साश्चर्यं पश्यन्ति).

हनूः—मन्त्रिदानीं

ब्रूयाद्भरत, कुमाद्वुममभिपुत्रोद्धृतं सत्त्वशः

त्वद्भ्रातुः हवगाच्छभलुनिबिद्धा सेनेयमासीदति.

यत्पातोत्पतनप्रयुक्तविषयान्त्पुलतिव्याजतो

नेदिग्रामसमीपविभसवत्तं गूढं मुदा नृत्यति. ४८

जनकः—कथं वत्सया सीतयालंकृतवामभागी वत्सरामभद्रौ लक्ष्म-

णेन परिजनैश्च समवतीर्ण एव पुष्पकात् ।

भरतः—(दृष्ट्वा सहर्षं)

कालादहो! कमललोचनमदिकस्याकांतलिकेक्षणपरोक्षितिकामरूपं

आर्यं नवावुदकवदविडंबितागमालोक्य संप्रति सुधाभिरिवापुतोस्मि ४९

पास सारून वाकावे म्हणून हा उद्योग केला असेल. (मोठ्याने ल०)

अहो, ती रावणाची बहीण शूर्पणाखा बरे. देव रामचंद्र याणें रावणाला मारिलें, त्या रोपानें तिनें तापसीचें रूप घेतलें, आणि तुझाला ही असी अप्रियवाचा सांगितली, हीच गोष्ट खरी.

भरत.— होय होय, हाच तर्क बरोबर आहे. तिनेंही मी पुलस्त्य कुलांत उत्पन्न झालें म्हणून सांगितलें होतें.

हनुमान-भरता, पहा पहा, हा लंके श्वराला जिकणारा देव रामचंद्र, सीता व सेवकजन यांसह, पुष्पकविमानांत बसून आकाशमार्गानें कसा येत आहे तो ?

(सारे आश्चर्यभुक्त होऊन पाहतात.)

हनुमान—

आया.

एके वृक्षावरुनी दुसऱ्या वृक्षीं असे उड्या घेत,

वानरभल्लुकसेना त्वद्भ्रात्याची समीप ही येत.

त्याच्या उड्डाणें हे लवति पुन्हा उंच होति वृक्ष कसे !

नांदियाम निकविचें वन या व्याजें जसें कि नाचतसे.

जनक.— काय ? वत्सा सीता बसल्यामुळें ज्याचा वामांक अलं-

कृत झाला आहे, असा हा वत्स रामभद्र, लक्ष्मण व प-

रिजन यांसहित पुष्पकविमानातून उतरला देखील !

भरत.— (पाहून हर्षानें म्हणतो.)

श्लोक.

विमलकमल नेत्रे, रूप कासापरी हे,

सजलजलदतुल्य श्याम जे अंग आहे,

नयनिं बहुदितांती पाहिलें याच योगें,

अजि जसि अमृतचि स्नात होती मदनें.

टीप— १. निषातें, २. सजलमेघाप्रमाणें.

शत्रुः—

स्यादद्येदमिदं नेति कः फलं वेत्ति कर्मणां ?

मग्नमग्निप्रवेशातिर्येदस्माभिः सुधाबुधौ. ५०

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो रामः)

रामः—अये जानकि,

सिंधोः सेतुमतीन्य योजनशतं, तीर्त्वा महेन्द्राचलं,

शैलं प्रस्त्रवणं विलंघ्य, विपुलामाक्रुष्य विध्यावर्षी,

उत्तुंगादपि चिन्नकूटशिखराबूर्ध्वं गृहीताध्वना

नन्दिग्राममनेन तीव्रगतिना यानेन नीता वयम्. ५१

किं च

समुद्रमिव निस्तीर्य समरं कविरक्षसां,

संप्राप्य च शुभांगि त्वां, स्वदेशं प्राप्तवानहं. ५२

लक्ष्मणः—आर्य पश्य पश्य. तातजनकैरेण वत्सशत्रुघ्नेन च सह

समुत्सर्पत्यसाधार्यभरतः. य एषः

जवाकलापं दधदुत्तमांगे, कटीतटे वरकलमग्रमहं,

तपःकुशागस्तवदर्शनीत्यः शोकः शरीरीव पुरो विभाति. ५३

रामः—एवमेवैतत्. किंतु

पौलस्त्येन रूढता विदेहतनयेत्येवं यद्वासीपुरा

शत्रुयत्नमम तावदुद्धृतमभूत्तत्रोचितैः कर्मभिः,

यच्चान्यद्भरतः शिर्यं परिहरंलब्धमपि क्षिप्रते

मद्वृत्तीरिति साधते तदपि मे विदुषा भवत्युद्धृतं. ५४

शत्रुघ्न—

आर्या,

कमें केव्हां कैसे होइछ हे कोण पुरुष जानतसे ?
अग्निप्रवेशसमर्थी बुबलों आत्मी सुधाधिमाजि कसे !
(तदनंतर पूर्वी वर्णिल्याप्रमाणे राम पदध्याबाहेर येतो.)

राम—अगे जानकी,

श्लोक.

सेतु शंभर योजने उदधिचा, तेसा महेंद्राद्रि हा,
शैल प्रस्रवणारव्य, लंघुनि तसी विध्यादवी ही महा,
स्वाली वाकुनि चित्रकूटशिखरा, आकाशमार्गे असे
आलों आपण नविपूरि सखये शिमें त्रिमानें कसे !

अणखी

आर्या.

जैसा सागर तरलों, तेसा कपिराक्षसेदसंगर हा,
घेउनि, शुभांगि, तुजला आलों निजदेशि येथ सुस्थ रहा.

लक्ष्मण— दावा पहा पहा, जनकरावजी व वत्स शत्रुघ्न यां-
सहवर्तमात आर्य भरत आपल्याकडे येत आहे, तो तुमच्या
वियोगाने कसा दिसतो पहा !

श्लोक.

शिरी जवाभार, कळीतटी हे अयोग्य ही बळकळ भासताहे,
भ्रमे तपाळ्या कशा फार अंग, उभा जसा शोकचि हा धृतांग.

राम—असेच खरे, पात संशय नाही, परंतु

श्लोक.

संकेशें हरिली विदेहतनया तेव्हाच जी शक्य रे,
झालें प्राप्त, तयास ते उपदिलें त्या त्या उपायी खरे.
संपत्ती त्यजुनी मर्ष भरत केशास भोगीतसे,
शक्या ह्या दुसऱ्यासही उपदिती देवमभावे असे.

भारतः—(उपसृत्य) आर्य, दशरथप्रियनन्दन, भक्तजनवत्सल, सत्यसंध, भ-
रतस्यैव चिरकोक्षितस्त्वत्पादयोः प्रणामः (इति सबाष्पकण्ठेप्रणमति)

रामः—(सस्नेहानन्दं बाहुभ्यां समुत्थाप्य परिष्वजते)

रामभरतौ.— (स्व०)

कर्पूरवापिकागर्भे कलये किं निमज्जनं,

समेतस्य परिष्वगा शीतली कुरुते तथा.

रामः— (प्र०) वत्स, दिष्ट्या त्वं दृष्टेति.

भरतः— (प्रकाशं) अत एवायस्य मयि कृतार्थीकरणाय प्रसादग-
रिमा.

(रामभरतौ प्रति लक्ष्मणशत्रुघ्नावभिवाद्य गृहीताशिषी तिष्ठतः)

रामः—(उपसृत्य) तातजनक, दशरथिरभिवादेय.

लक्ष्मणः—तात, लक्ष्मणः प्रणमति.

सीताः—प्रेमो दे प्रेमो दे,

जनकः—(यथोचितभाशिषा वर्षयन् रामं प्रति सहर्षकाभ्यागद्वं)

वत्स लक्ष्मणवरविशामिन्,

भरत— (रामाच्या जवळ जाऊन लणतो) आहो आर्य दशरथ प्रियमदन, भक्तजनवत्सल, सत्यमतिज्ञ, तुमचे चरणांची वाढ हा भरत फार दिवस पाहत होता, तो आज आता त्याप्रत वंदन करितो (असे म्हणून सद्गदित होऊन नमन करितो.)

राम— (मीतियुक्त व आनंदयुक्त होऊन त्याला हाताने उठवून आलिंगित देतो.)

राम व भरत— (आपआपऱ्या मनात म्हणतात)

आर्या.

कर्पूखापिकेच्या गर्भांच स्नान करितसे काय ?

आलिंगित यमाच्या झाला शीतळ तसाचि मत्काय ?

राम— (मोठ्याने बोलतो) वत्सा, देव थोर म्हणून तू भेदलास,

भरत— (मोठ्याने लणतो) येवढ्याच करिता तर आर्यानी कृतार्थ होण्याकरिता मजवर इतका थोर प्रसाद केला.

(राम व भरत यांप्रत शत्रुघ्न लक्ष्मण हे वंदन करितात, व तेही त्यांस आशीर्वाद देतात.)

राम— (जनकाजवळ जाऊन) रावजी, हा दशरथपुत्र आपल्या चरणांप्रत वंदन करितो.)

लक्ष्मण— रावजी, मी लक्ष्मणही वंदन करितो.

सीता— बाबा, मी तुमच्या पायां पडते.

जनक— (राम व लक्ष्मण यांस प्रत्येकी) वत्स, आयुष्यवान् पुत्रवान् भव. (सीतेप्रत) वत्से, अष्टपुत्रा अखंडसौभाग्यवती भव. (असे यथोचित आशीर्वाद देतो, व हर्षाने सद्गदित होऊन रामाप्रत लणतो) वत्स लोकेश्वरविजयिन्,

टीप—१ माझा देह,

वत्साया वीर्यशुलकाया यत्तथा पाणिमग्रही,

यश्च वंशे मनोजातस्तस्यानुगुणमाश्रयः ५५

रामः—(सचिनयाजलिबंधं) तात, ब्रह्मविदस्तत्रभवतः प्रसादाद्ग-
स्त्यवसिष्ठकौशिकप्रभृतीनामृषीणां शीलानुसंधानादिवादीनाममृत-
धत्तामनुग्रहाच्च निगूहीतो दशकंधरः,

(ततः प्रविशति कौशिकः)

कौशिकः—(स्वः) सफलमद्य मे देवयजनस्य निदेशाश्रयणं, य-
द्वावणो रणे रामभवेण निहत इति समाधिदृशा समदृशमहं, तथा
खलु मे देवयजनस्य निदेशो यथा, —

रामो यथा भाविदशाननस्य वैरी स्वव्रतेण निपातितेन,
यथा वधायास्यच्च राघवौलं समावस्त्रवानास्किपती तथेति, ५६

(इति परिक्रामति)

रामः—(दृष्ट्वोपसृत्य) भगवन्मैत्र्याकोहसम्भिवादे,

कौशिकः— वत्स, सिध्यतु ते मनोरथः,

(इतरेषु कौशिकं प्रणमन्ति, सोऽपि तामाशिषा यथोचितमुपचरति,
रामेऽपि संमतिं हि)

जाता महर्षयस्त्राता वैवास्त्रात जगच्चक्षुः

त्रैलोक्यकंदर्क हृत्वा दशकंठं रणे स्वयां, ५७

रामः—सर्वमिदं भवत्प्रसादात्,

आया

स्वहीधै शुल्कसीतापाणिग्रह आणि मनुकुली जनन,
यांना योग्य असी त्वां केली कृति कोण हे सणे जन ?

राम.—(नम्रपणें हात जोडून स०) रावजी, आपण ब्रह्मवेत्ते अहा,
आपल्या प्रसादकरून, अगस्ति, वसिष्ठ, कौशिक इत्यादिक
ऋषींच्या उपदेशाप्रमाणें वागज्यावरून, आणि इंद्रादिक देवांच्या
अनुग्रहेंकरून माझ्या हातानें दशकंधर रावण याचा वध झाला.

(तदनंतर कौशिक पद्म्याच्या बाहेर येतो.)

कौशिक.—होमसमयी देवांनी मला सांगितलें होतें कीं,

आया

रवजतवधे रावण हा घेरा होईल रामचवचा,
अस्त्राला देडनियां रावणवधदक्ष त्यास करि साचा.
या सांगण्याप्रमाणें मी केलें, तें आज सफल झाले. काकी, रामा-
ने रावणाला युद्धांत मारिले असें आज समाधि लावून बसलों
असता मला समजलें. (थुसें बोलून इकडे तिकडे फिरतो).

राम.—(त्याला पाहून जवळ जाती व सणतो) भगवन् इक्ष्वाकु-
कुलोत्पन्न, मी राम तुमच्या चरणांप्रत वंदन करितों.

कौशि०.—वस्तु, चितितमनोरथसिद्धिरस्तु.

(इतरही कौशिकाला वंदितात तोही त्यांना यथोचित आशीर्वाद
देतो व रामाप्रत सणतो).

आया

त्रेलोक्याला कंठक ऐसा रावण वधनि तूं ताना,
देवां, महर्षिवर्गा, जगन्त्रयालाहि रक्षिले आतां

राम.—महाराज, हें सर्व आपल्या चरणप्रसादकरूनच घडलें.

वीर.—तुझा पराक्रम हें जीचें मूल्य अशा सीतेसी लग्नर रामाला.

भरतः— भगवत्कुशिकनन्दन, युष्माभिरिहैव राज्ये तमेनमभिविध्य
सोयमयोध्यां प्रवेशयितव्यः.

जनकः— अहो विलंवासहता भरतस्य ।

हर्नः— एते सुग्रीवविभीषणप्रभृतयः स्वामिनः प्रियसुहृदोऽप्येषमुत्कट
तेः तदहं त्रिभिर्धानैः सह समुज्जलमानयिष्यामि (इति नि-
ष्क्रान्तः)

जनकः— वत्स शत्रुघ्न, वसिष्ठप्रमुखानृपीन्पुरीधसो मन्त्रिणश्चोपस्थापय.

शत्रुः— तथा (इति निष्क्रान्तः)

सीता— लंकेष्वरविजङ्घो अज्जवत्तस्स रज्जाहिसेओ ति णंदह मे हि.

अजः

(नेपथ्ये)

सज्ज्यतामभिमन्त्रयेदिरुचकाः श्रीगंधपुष्पाक्षताः

स्थाप्यतां शुभचारिभूषणकलशाञ्छत्रं तथा चामरे,

कन्याः कैश्वरं तत्र संतु, वसंतुपाते राज्ञो, वाजिन-

स्ताव्यतां पवहा अतो रघुपतेः पट्टाभिषेकोऽधुना. ५८

जनकः— वसिष्ठदीनां निदेशः.

(प्रविश्य शत्रुघ्नः)

शत्रुघ्नः— सर्व उपस्थिताः.

B4

A3

भरत—भगवता कुशिकनंदना, आपण आर्य रामचंद्रा आतां येथेंच पट्टाभिषेक करून मग सावकाशपणे अयोध्यापुरीत घेऊन जाऊ.

जनक—काय हो या भरताला उतावीळपणा झाला आहे। अयोध्यांत जाण्याला का फार वेळ पाहिजे ? पण तेवढाही विलंब त्याला सोसात नाही ?

हनु—सुग्रीव विभीषणाप्रभृति जे हे स्वामिरामचंद्राचे मित्र मित्र, यांनाही असोच उत्कंठा झाली आहे. तर मी व अणखी तिघे वानर असे जाऊन चतुःसमुद्रांचें उदक घेऊन येतो. (असे झणून निघून जातो).

जनक—वत्सा शत्रुघा, वसिष्ठादिक ऋषि, उपाध्याय, आणि मन्त्रिजन यांना जाऊन घेऊन येथे.

शत्रु—उत्तम आहे. रावजी, घेऊन येतो. (असे झणून निघून जातो).

सीता—लंकेश्वरविजयी जो प्राणनाथ, याजला राज्याभिषेक होत आहे झणून माझ्या हृदयास मोठा अनंद होतो आहे !

(पडद्यापलीकडे वसिष्ठ बोलतो)

श्लोक.

देवा प्रेय सुवर्णभेदिजनवर्त्ती सन्पुष्प गंधाक्षता,
छत्री, हीन सुचामरा, शुभजले पूर्णा सुकुम्भी अतां.
कन्या काहि, तसेच अश्व, गज तो येथे असोद्या बरे,
ठोका नौवदि, होतसे रघुवरा पट्टाभिषेक त्वरे.

जनक—हां ! ही वसिष्ठादिक मंडळी आज्ञा करीत आहे.

शत्रु—(पडद्या बाहेर घेऊन झणतो) रावजी, सर्व मंडळी आली.

(ततः प्रविशति वसिष्ठः)

वसिष्ठः— सखे कौशिक, सीतारामावस्मिन् रत्नसिंहासने निवेश्य
महर्षिभिरन्यैश्च सहाभिरपिचाय.

कौशिकः— यथा रोचते मैत्रावरुणाय.

जनकः— कथमभिविक्त एव रामभद्रः, क्षौमाभरणाद्यमितप्रीतिदाने
संभावयति पौरजानपदान् । कथं दिवि देवबुधभिर्ध्वनिः पुष्पवृष्टि-
रणसरसां नवाभ्रवीच ।

कौशिकः— ब्रह्म, भूयः किं ते प्रियमुपहरामि ?

रामः— (सहर्ष)

निर्विघ्नं मम जानकीपरिणयो जातः प्रसादेन ते,
पौलस्त्यं सगणं विजित्य समरे प्रत्यावृत्तेयं प्रिया,
दृष्ट्वेयं भरतश्चिराभिलषितो, राज्ञाभिर्येकोपि मे
लब्धः, किं प्रियमस्ति मेऽत्र भुवने ? यत्साधनीयं त्वया, ५९
तथापीदमस्तु.

(भरतवाक्यम्)

आचंवाकमिव भवेदचिरलं गौत्रात्सणेभ्यः शुभं,
भूयस्त्वागमन्त्यसेविभिरिति प्रख्यैरमी राज्ञभिः.

(तदनंतर वसिष्ठ पठ्यावाहिर येतो.)

वसिष्ठ— अहो कौशिक, रामचंद्र व सीता या उभयतां त्वा-
रतनसय सिंहासनावर बसवून महावि व इतर ब्राह्मण यांसह वत्समा-
न यांस आपण अभिषेक करूं.

कौशिक— उत्तम गोष्ट आहे. तुमच्या विचारांस जे आले, त्या
विषयी माझी सिद्धताच आहे. चला, तर करावा आरंभ.

जनक— काय ! रामभद्राचें अभिषेक कर्म आठवून तो नगर-
वासी वगैरे लोकांस शालजोड्या, शेले, पागीडी इत्यादि वस्त्रे, व
कडी, तोडे, कंठ्या, चौकडे इत्यादिभूषणें देऊन त्यांची संभावना
करीत आहे की ! अहो, स्वर्गांत दिव्य डुंडुभि वाजताहेत ! देव
पुष्पवृष्टि करीत आहेत ! अश्वसरा नृत्य करीत आहेत ! गंधर्व गा-
यन करीत आहेत ! असी त्या समयी मंगलासवाची सोडी घमड
होऊन सर्वजन आनंदभरित झाले आहेत ! अहाहा ! केवढा सु-
खिन हा !

कौशिक— वत्सा रामभद्रा, या उपर तुला कोणती इच्छा आहे,
सांग, ती मी पूर्ण करीन.

राम— (हर्ष पावून)

श्लोक.

गोला सिद्धिस्त जानकीपरिणय, प्रख्यात शत्रू रणी,
मारोमी अगिले मिथेस्त, भरताही भेदलो, या क्षणी,
झाले मास मला सराज्य तुझिया पूर्ण प्रसादे भले,
मागावे तुजपासि मी अजि असे काही नसे राहिले,
तथापि देणारच तर हें द्यावे.

(सूत्रधाराचें वाक्य.)

गाई, ब्राह्मणमंडळी सुखि असो आदित्यचंद्रावधी,
काव्यज्ञां, सरसा कवीस नृपती देवो धनाचे निधी,

टीप—१ रावण. २ ज्योपयंत चंद्रसूर्य आहेत तौपयंत.

४७८

जानकीपरिणयनावकं

लाज्यंतां सरसोक्तयश्च कवयः शश्वदसङ्गैः समं,

स्यादेतस्य कवेश्व भक्तिरचला देवे रघूणां प्रभौ ६०

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

(सप्तमांकः ७)

इति श्रीरामभद्रकीर्तिविरचितजानकीपरिणयं

नावकं समाप्तं.

सन्मार्गी श्रुतिसाधुवृद्धभजनी प्रीती नृपाची असा,
 रासाच्या पदपंकजीं वृद्धमती याही कवीची वसो.
 (असें बोलून सर्व निघून जातात).

सातवा अंक समाप्त

भाषांतरकर्त्याचे श्लोक.

ज्याच्या तान असे सदाशिव कृती, माता सती पार्वती,
 गावः इत्येवक हे, गणेश अभिधा, लेले उपाख्याहि ती,
 त्यानें नाटक रम्य हे उतरिले भाषांतरां प्राकृती,
 देखावी रसिके जने अभिनवा अत्यादरे ही कृती,
 जे कां नाटक जानकीपरिणय प्रख्यात लेकीं असे,
 त्याची अद्भुत संविधानरचना नाट्यांतरां ती नसे,
 त्यानें प्राकृत मी करूनि रसिकां अत्यादरे अपिले,
 दोषांचे गण ठाकुनी गुणलवा घेवोत ते यांतले.

आर्या.

सत्रांशे चौःप्रांशी शककार्त्तिकांत पुनवेस
 गेला श्रीशदधने निविघ्न ग्रंथ हा समाप्तीस.

समाप्त.